

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskerens Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

BIRGER SALLNÄS

Samuel Åkerhielm d.y.

EN STATSMANNABIOGRAFI

Samuel Åkerhielm d. y.

EN STATSMANNABIOGRAFI

AKADEMISK AVHANDLING

SOM MED VEDERBÖRLIGT TILLSTÅND AV FILOSOFISKA
FAKULTETENS I LUND HUMANISTISKA SEKTION FÖR VIN-
NANDE AV FILOSOFIE DOKTORSGRAD KOMMER ATT TILL
OFFENTLIG GRANSKNING FRAMSTÄLLAS Å CAROLINA-
SALEN LÖRDAGEN DEN 26 APRIL 1947 KL. 10

AV

BIRGER SALLNÄS

FIL. LIC., SM.

LUND 1947

SKÅNSKA CENTRALTRYCKERIET

SAMUEL ÅKERHIELM d. y.
Oljemålning av Olof Arenius. Margretelund. SPA.

Till min hustru

F Ö R O R D

Samuel Åkerhielm d. y., en av frihetstidens mest markanta politiska profiler, måste anses väl förtjäna en biografi. Hans politiska insatser var betydande, och hans särpräglade personlighet fångar ens intresse. Uppgiften att skriva en fullständig biografi över Samuel Åkerhielm visade sig emellertid redan på ett tidigt stadium av mina forskningar vara alltför omfattande. En begränsning av ämnet var nödvändig. Jag har valt att relativt utförligt skildra den period av hans liv, åren 1738—47, då han gjorde sina främsta insatser. Hans tidigare verksamhet har behandlats mindre utförligt, varvid min strävan varit att dra upp huvudlinjerna. Undersökningen har framför allt inriktats på Åkerhielms *politiska* biografi. Så har t. ex. hans tioåriga verksamhet som hovrättspresident i Åbo ej behandlats, ej heller åren på Margretelund under hans ålders höst.

I citaten har modern stavning och interpunktion i allmänhet använts. Språkformerna har varsamt normaliserats. Då dubbeldatering ej brukats avses den i Sverige gällande stilen. För i riksarkivet befintliga handskrifter anges ej förvaringsplats.

Professor Gottfrid Carlsson har varit min lärare i historia. Under hans stimulerande ledning har avhandlingen tagit form. Hans stora lärdom, säkra omdöme och kritiska skärpa har varit mig till ovärderlig hjälp. Hans personliga vänskap och hans av en talrik lärjungeskara omvittrade förmåga att egga och uppmuntra till fortsatta ansträngningar har för mig under studietiden varit en kraftkälla, vars betydelse ej kan över-skattas.

Professor Sture Bolin har varit vänlig nog att ta del av avhandlingen i korrektur och har visat mig stor älskvardhet. Professor Erland Hjärne har haft godheten att låta mig få tillgång till Harald Hjärnes samlingar.

Docent Jerker Rosén har läst avhandlingen i manuskript och därvid gjort en mängd påpekanden, som för mig varit av största betydelse. Fil. dr Lennart Linnarsson och förste arkivarie Sten Landahl har varit generösa nog att icke blott ställa sitt rika vetande om frihetstiden till mitt förfogande utan även låta mig ta del av sitt excerptmaterial. Fil. lic. Torgny Höjer har välvilligt låtit sina avskrifter, gjorda i Public Record Office, London, stå till min disposition.

Mina kamrater på professor Carlssons seminarium filosofie licentiaterna Lars Trulsson, Sven Olsson, Erik Gullberg och Sture Waller har underkastat avhandlingen en välgörande kritik från sakliga och formella synpunkter. Vid korrekturläsningen har min vän fil. mag. fru Eva Werner givit mig en synnerligen värdefull hjälp.

Tjänstemännen vid Lunds Universitetsbibliotek har alltid visat mig det största tillmötesgående. Med överbibliotekarie Gunnar Carlquist och förste bibliotekarie Bert Möller har jag haft förmånen att diskutera specialproblem i avhandlingen.

Under mina forskningar har jag kommit i kontakt med nutida ättlingar till Samuel Åkerhielm. Huvudmannen för den friherrliga ätten Åkerhielm af Margrethelund, kammarherren friherre Gustaf-Samuel Åkerhielm, har beredvilligt ställt sina för mig mycket värdefulla samlingar till förfogande. Friherre Gösta Åkerhielm har varit vänlig nog att låta mig ta del av arkivalierna på Dylta Bruk. Majoren friherre Erik Åkerhielm och jur. utr. kand. friherre Carl Åkerhielm har även befrämjat mina forskningar.

Min far har på olika sätt stött mig under avhandlingsarbetet, och min hustru har trots ett slitande förvärvsarbete funnit tid att lämna mig ett bistånd, som jag ej kan skatta nog högt.

Till dem alla vill jag framföra ett varmt tack.

Lund i april 1947.

Birger Sallnäs.

INNEHÅLLSFÖRTECKNING

	Sid.
Förord	7
Kap. I. UPPFOSTRAN, RESOR OCH ARBETE I KARL XII:S TJÄNST	11
Kap. II. ÄMBETSMANNAKARRIÄR OCH POLITISK VERKSAMHET UNDER FRIHETSTIDENS FÖRSTA DECENNIUM	23
Kap. III. I SAMARBETE MED FRANSKA PARTIET.	
1. Riksdagen 1734	43
2. Riksdagen 1738—39.	
A. Före Horns fall	51
B. Efter Horns fall	64
Kap. IV. RIKSRADSTIDEN.	
1. Den nya rådsförsamlingen	86
2. Framträdande som oppositionsman i rådet	91
3. Fortsatt motstånd mot krigspolitiken ...	100
4. Kriget	114
5. Anknytning till England	121
6. Uppgörelse med Danmark	144
7. Kamp mot samgående med Preussen	156
8. Akerhielm och kung Fredrik	168
9. Inrikespolitiska frågor.	
A. Meningsbrytningar kring principalats- läran	175

B. Bank- och näringspolitik	183
C. Strid om handelsprivilegierna	189
10. Riksdagen 1746—47: förberedelser och verksamhet under dess första hälft	202

Kap. V. SAMUEL AKERHIELMS FALL.

1. Förberedelser till angreppet. Wrangelska sakén	231
2. Angreppet i principalåtsfrågan	237
3. Anmärkningarna i bankosaken	250
4. Allmogens besvär mot Dylta bruk	264
5. Akerhielms reaktion inför angreppen	270
6. Avskedsansökan	280
7. Striden med deputerade	291
8. Avskedet	305

Kap. VI. FÖRBINDELSER MED RYSSLAND EFTER AVSKEDET .....

319

Slutord	336
Källor och litteratur	343
Personregister	354
Förkortningar	360

KAP. I.

UPPFOSTRAN, RESOR OCH ARBETE I KARL XII:S TJÄNST

Som så många andra av frihetstidens betydande politiker tillhörde Samuel Akerhielm d. y. den unga adeln. Fadern, statssekreteraren och överdirektören för rikets postväsende Samuel (Agriconius) Akerhielm, var en novus homo, son till en präst och sonson till en bonde. Hans hustru, Catharina Mollsdorff, var dotter till tullförvaltaren i Nyköping Lars Danielsson Mollsdorff och Margareta Bröms. Sina främsta insatser gjorde Samuel Akerhielm d. ä. på utrikespolitikens område som sekreterare i kansliet och från 1700 som statssekreterare. Han var av allt att döma ingen lysande begåvning och icke heller någon stark stilist. Men han var i besittning av en rik fond av erfarenhet, mycken nykter klokhet och en utomordentlig arbetsförmåga, egenskaper, som under hans sista år gjorde honom till den visserligen ej till rangen men till gagnet främsta utrikespolitiska kapaciteten inom kansliet — dess »anima» som Samuel Barck uttryckte saken¹. Fast förankrad i det oxenstiernska systemet hade han intima förbindelser särskilt med den engelska politiken, i Stockholm representerad av John Robinson². Hans frånfälle den 16 juni

---

¹ Barck till Hermelin 20. 6. 1702, Brev från Samuel Barck I, 4.

² Om denne se Dictionary of national biography, del 49, 23 ff.

1702³ beklagades i London, och Robinson blev omedelbart av sin regering uppmanad att inkomma med förslag »to the settling of a new correspondent in that court»^{3 a}. Det synes dock möjligt att befria Samuel Akerhielm d. ä. från misstanken att ha stått i materiellt beroende av England. Visserligen uppgav 1725 Englands dåvarande minister i Stockholm, Stephen Poyntz, att Akerhielm åtnjutit en engelsk pension⁴. Två dagar efter dennes frånfälle rapporterade emellertid Robinson till sin regering, att den bortgångne in i det sista vägrat att ta emot 1.200 pund, som utbetalats ur den engelska skattkammaren för hans räkning⁵. Det förefaller inte troligt, att Akerhielm tidigare skulle tagit emot engelskt understöd i kontanter, när han avböjde den av Robinson erbjudna summan. Vad Poyntz meddelar kan grunda sig på att han känt till, att Robinson befullmäktigats utbetala pengarna men inte varit underrättad om hur saken sedan utvecklats⁶. Samuel Akerhielm d. ä:s intressen var emellertid inte enbart av politisk natur. Han var en boksynt man, förde en vidlyftig korrespondens i kulturella ämnen och samlade ett ansevärt bibliotek⁷.

Samuel Akerhielm d. ä. efterlämnade en talrik barnskara, i vilken Samuel var den äldste bland bröderna, född den 14

³ Elgenstierna (IX, 165) uppger, att Samuel Akerhielm d. ä. dog den 25 maj 1702. I ett brev daterat den 18 juni 1702, en onsdag, omtalar emellertid en okänd brevskrivare, att Akerhielm dog »i måndags» (Biographica, Samuel Akerhielm d. ä.), och Samuel Barck skriver den 17 juni till Olof Hermelin, att Samuel Akerhielm avlidit dagen innan (Brev från Samuel Barck I, 1). Jfr Munthe, 159.

^{3 a} Reskript till Robinson 28. 7. 1702, Wahrenbergs saml. vol. 5.

⁴ Poyntz' rel. 5. 4. 25, Correspondence between Townshend and Poyntz 1724—25, St.

⁵ Robinsons rel. 18. 6. 1702, Wahrenbergs saml. vol. 5.

⁶ Mina omdömen om Samuel Akerhielm d. ä:s politiska insatser grundar sig huvudsakligen på uppgifter lämnade av fil. lic. Sven Olsson, som i sin licentiatavhandling om Olof Hermelin haft anledning att syssla med förhållandena inom kansliet. Jfr Munthe, passim.

⁷ Samuel Akerhielm d. y. till brodern Magnus. Koncept bland Samuel Akerhielm d. ä:s enskilda papper (X 240, UUB). Konceptet är odaterat, och varken avsändarens eller adressatens namn är utsatt. Av innehållet framgår emellertid, att det är skrivet av Samuel Akerhielm d. y. till brodern Magnus med anledning av arvskiftet efter fadern.

december 1684⁸, och Lars, den yngste, endast sju år gammal⁹. År 1698 inskrevs Samuel tillsammans med sin yngre broder Magnus vid Åbo akademi, där han vistades två à tre år¹⁰. Bland sina informatorer i Åbo nämner Åkerhielm sedermera biskopen Daniel Juslenius, som även följde honom, då han efter hemkomsten av sin fader sändes till Strängnäs för att av dennes vän biskop Bilberg få undervisning i kristendom och filosofi¹¹. Här mottog han underrättelsen om faderns bortgång. Åkerhielm berättar i sin självbiografi om de principer, efter vilka han uppfostrades: »Jag har alldeles inte

---

⁸ I sin levnadsbeskrivning berättar Åkerhielm, att han föddes 1684, Luciae natt. Elgenstierna (IX, 177) uppger den 14 december som Åkerhielms födelsedag. Dopboken i Maria Magdalena församling i Stockholm anger ej födelsedatum för Åkerhielm (SSA). — Levnadsbeskrivningen finns på Margretelund. Detta gods, beläget norr om Vaxholm, inköptes av Åkerhielm 1718 och förblev i hans ägo till hans död (om köpet se närmare s. 25). Levnadsbeskrivningen, som utgör huvudkällan för denna framställning av Åkerhielms tidigare år, är förd fram till sommaren 1715, då den slutar helt oförmodat mitt i en mening. Åkerhielm anger icke, när den är skriven, men med hjälp av vissa uppgifter i densamma kan man komma ett stycke på väg. Daniel Juslenius omtalas som »nuvarande biskopen uti Skara». Han var biskop där åren 1744—1752 (Skara stifts herdaminne I, 40 f.). På ett ställe talas om »dåvarande kanslisten, sedermera landshövdingen herr Rothlieb». Utan tvivel avses Gustaf Fredrik Rothlieb, vilken blev landshövding den 30 januari 1747. Det är inte troligt, att Åkerhielm gav sig tid att skriva memoarer under år 1747, då han var fullt upptagen med att försvara sig mot de anfall, som riktades mot honom från olika håll. Skriften är med all sannolikhet författad under tiden 1748—1752. — Förekomsten av arkivalier på Margretelund av intresse för Samuel Åkerhielm d. y:s biografi har påpekats av Tom Söderberg i artikeln En släktbok och ett släktarkiv, HT 1928, 185 f. Det är författarens förhoppning att få tillfälle att publicera Åkerhielms levnadsbeskrivning.

⁹ Att Samuel gjorde vad han kunde för¹ att hjälpa sin yngste bror framgår av ett senare brev från denne. Lars Åkerhielm skriver, att Samuel gjort honom »mycket och mer än mycket gott» (Lars Åkerhielm till Gillis Åkerhielm 24. 7. 36, Hjälmarsbergssamlingen, Skrivelser till Gillis Åkerhielm).

¹⁰ Album studiosorum academiae aboensis I, 296. I december 1700 befann sig Åkerhielm fortfarande i Åbo (Samuel Åkerhielm d. y. till fadern 6. 12. 1700), men i oktober 1701 skrev han från Strängnäs (Ep A 3, KB).

¹¹ Levnadsbeskrivningen; Juslenius till Samuel Åkerhielm d. ä. 7. 10. 1701, Ep A 3, KB.

blivit uppfödd uti silke och sammet, kräsligheter och delikatesser hava ej varit min spisning, en snarare sagt hård levnadsart har stärkt kroppen och redan uti ungdomen vant honom vid de fatiguer, som han sedermera, Gudi lov, utan någon särdeles svårhet har kunnat tåla». Som orsak till att han sändes till Åbo, anger Åkerhielm, att hans föräldrar fruktade, att han skulle klemas bort i Uppsala, där fadern hade många vänner. I Åbo däremot hade denne endast en bekant, professorn, sedermera biskopen i Växjö David Lund, i vilkens vård den unge Samuel anförtroddes. Efter faderns död sändes han för vidare utbildning till Uppsala, där han immatrikulerades i november 1702¹².

Åkerhielms studietid i Uppsala blev emellertid inte lång, ty han ville se sig om i världen och valde att styra kosan till England. Att han förlade sina fortsatta studier till detta land¹³ — i allmänhet var Frankrike och Italien huvudmålen för de unga adelsmännens resor vid denna tid — torde till en del ha berott på att Samuel Åkerhielm d. ä., som själv studerat i Oxford¹⁴, var engelskorienterad och god vän med den svenske residenten i London, Christoffer Leijoncrona¹⁵, men framför allt på ekonomiska förhållanden. Hans engelska resa finansierades nämligen till stor del med ett engelskt stipendium, som John Robinson utbetalade till Åkerhielm med en summa av 150 pund årligen i tre år i den förhoppningen, att hans kostnader skulle ersättas av engelska kronan, vilket så småningom också skedde. Orsaken till Robinsons givmildhet var framför allt den, att han genom sin generositet mot Åkerhielm ville vinna Olof Hermelin och Josias Cederhielm, näst Piper de båda mest inflytelserika medlemmarna av Karl XII:s fält-

¹² Uppsala universitets matrikel II, 15.

¹³ Om Sveriges kulturella förbindelser med England vid denna tid se Jacobowsky, PHT 1927, 105 ff. och Seaton, *Literary relations of England and Scandinavia in the seventeenth century*.

¹⁴ Jacobowsky, PHT 1927, 122.

¹⁵ Detta framgår av Åkerhielms brev från England till modern och av Olof Hermelins brev till Åkerhielm och dennes mor (Ep A 3, KB). Åkerhielm betraktade Leijoncrona som sin gynnare, vilket man kan se av hans levnadsbeskrivning och hans brev till denne (Anglica, Till Christoffer Leijoncrona från svenskar).

kansli vid denna tid¹⁶. Hermelin var gift med Samuels syster Margareta och Cederhielm sedan några år trolovad med hans syster Anna¹⁷. Akerhielm drog alltså nytta av dessa herrars politiska inflytande¹⁸.

Hösten 1703 anträdde Åkerhielm resan till England¹⁹ med sedermera superintendenten i Karlstad Ingemund Bröms som handledare²⁰. Större delen av sin inemot tre år långa englandsvistelse²¹ tillbringade han i Oxford men uppehöll sig även en tid i London. Vistelsen i huvudstaden förorsakades därav, att kommissionssekreteraren hos envoyén Leijoncrona, Carl Gyllenborg, som Åkerhielm förutspådde en lysande framtid²², företog en resa i Frankrike, varför en ersättare behövdes. Akerhielm kallades att fylla den lediga platsen. Leijoncrona visade honom den största vänlighet. Bl. a. gjorde han honom förtrogen med Grotius. Efter Gyllenborgs återkomst måste Akerhielm lämna tjänsten som kommissionssekreterare men återupptog icke sina studier. »Sedan jag smakat hovlevernet, ville det akademiska levernesättet ej finna mer insteg hos mig»²³.

Den Akerhielm, som möter oss i breven från England till modern, är en skötsam och framåtsträvande ung man med ett mycket utpräglat sinne för ekonomiska realiteter. Hans reaktion inför engelsk politik och engelska samhällsförhållanden

¹⁶ Stamp, Transactions of the Royal Historical Society. New Series XII, 106 ff. Jfr Malmström II, 354 n. 1. Robinsons vänskap med Akerhielms far kan givetvis också ha inverkat. Olof Hermelin anger denna orsak till Robinsons välvilja mot Samuel (Hermelin till Karin Akerhielm 12. 3. 1703, Ep A 3, KB). Både Hermelin och Cederhielm synes senare ha mottagit engelska pengar (Bring, HT 1909, 50 ff.; Brulin, HT 1937, 163 ff.).

¹⁷ Elgenstierna IX, 166; Carlquist, SBL VIII, 15.

¹⁸ I sin levnadsbeskrivning nämner Akerhielm ingenting om det engelska stipendiet.

¹⁹ Den 22. 9. 1703 skrev han till modern från Göteborg, 29. 9 från Hälsingborg, 30. 10 från Hamburg, 21. 11 från Briel, 2. 12 från London och 21. 12 från Oxford (Ep A 3, KB).

²⁰ Jfr Berg, SBL VI, 630.

²¹ I slutet av november eller början av december 1703 ankom Akerhielm till England (se not 19). Den 15. 10. 1706 skrev han från Haag på hemresa (Anglica, Till Christoffer Leijoncrona från svenskar).

²² Samuel Akerhielm till modern 20. 2. 1704, Ep A 3, KB.

²³ Levnadsbeskrivningen.

framgår inte av breven, men man kan anta, att han med sin ambition skaffat sig god kunskap om förhållandena i öriket. Hans londonsejour gav honom stora möjligheter att lära känna de specifikt engelska politiska formerna. Vistelsen i England under dessa för påverkan känsliga ungdomsår torde ha efterlämnat intryck, som inte blev utan betydelse för hans kommande politiska verksamhet. Lagerroth har framhållit, att den borgerligt utilistiska strömningen i Sverige under frihetstiden inte blott var ett utslag av resignation efter den karolinska tidens heroiska anspänning utan också ett resultat av engelsk kulturpåverkan²⁴. Akerhielms politiska verksamhet utgör ett gott belägg för denna uppfattnings riktighet.

Hemresan gick över Haag, där Akerhielm förgäves sökte få någon befattning hos svenska sändebudet Johan Palmqvist, som varit god vän med hans far²⁵. Han gjorde en rundtur i landet och besåg fabrikerna, reste sedan sjöledes till Antwerpen²⁶ och därifrån till Paris, där han utan resultat ansökte om den lediga befattningen som kommissionssekreterare²⁷. Medförande post till Piper och sina svågrar Cederhielm och Hermelin tog han sedan vägen över Sachsen, varifrån han ledsagade sina båda systrar, som besökt sina män, hem till Sverige²⁸.

Redan före sin ankomst till Stockholm hade Akerhielm antagits till e. o. kanslist i utrikesexpeditionen. Han kom att

²⁴ Lagerroth, 313 f.

²⁵ Det är påfallande, hur Akerhielm sökte utnyttja faderns förbindelser.

²⁶ Den permanent berusade skepparen satte fartyget fast i sandbankarna. Han navigerade emellertid bättre, sedan Akerhielm tagit tappen ur hans brännvinskagge (Levnadsbeskrivningen).

²⁷ Kanslisten i utrikesexpeditionen, sedermera hovkanslern och presidenten Niklas Peter Gedda fick tjänsten (Elgenstierna III, 14). Svenska sändebudet i Paris, Cronström, arbetade för denne (Samuel Barck till Olof Hermelin 29. 6. 1707, Brev från Samuel Barck II, 199).

²⁸ Levnadsbeskrivningen. Den unge Samuel utvecklades i Josias Cederhielms tycke i rätt riktning. Cederhielm skrev från Altranstädt på tal om sin hustrus och svägerskas hemresa: »Det är mig kärt, att de finge brodern, Samuel Akerhielm, i följe. Där får bror se en gosse, åtminstone efter mitt tycke. Han är snäll, ser väl nog ut, hurtig, inte blyg och inte för djärv» (Josias Cederhielm till Germund Cederhielm 9 (19). 7. 1707, Karolinska krigares dagböcker VI, 19).

stå väl hos bl. a. Arvid Horn²⁹ och blev snart ordinarie kanslist. Akerhielm lämnade inga möjligheter outnyttjade, när det gällde att slå sig fram till befordran. Ett brev till Olof Hermelin våren 1709 vittnar härom. »Nu sedan i natt ett dödsfall hänt, varandes hovkanslern Coyet³⁰ efter en svår utstånden vattusot avsomnad, har jag inte kunnat underlåta välb. herr kanslirådet sådant i ödmjukhet att tillkännagiva, så till att visa och beklaga den stadiga olycka, som mig förföljer, nämligen att jag alltid skall bortmista sådana förnäma gynnare, som jag kunnat förvänta mig någon förmån utav, förrän av deras benägenhet jag kunnat inhämta någon frukt, såsom ock vid samma tillfälle ödmjukast att bedja det täcktes välb. herr kanslirådet hos den, som i stället kan bliva förordnad, således göra min rekommendation att denna förlusten med den senares välgärningar må bliva ersatt»³¹. Samma dygn, som Coyet dog, skyndade alltså Akerhielm att skriva till Hermelin för att genom dennes rekommendation hos Coyets efterträdare få ersättning för förlusten. Akerhielms fasta vilja att ta sig fram här i världen är inte att ta miste på.

Något senare hade han än större anledning att beklaga sig över sin otur. I juni 1709 försvann Olof Hermelin på Poltavas slagfält. Underrättelsen härom har tydligen gripit Akerhielm djupt. Ett vältaligt vittnesbörd om detta är en av honom författad bön med anledning av Hermelins försvinnande³². I denna ger han uttryck för ruelse och ånger och ser det som ett straff för sina synder, att »den som här på jorden mig kärast varit» drabbats av olyckan. Akerhielm hade dubbel anledning att känna slaget hårt. Utan tvivel var det starka vänskapsband, som knöt de båda svågarna samman, men Hermelins försvinnande betydde också minskade utsikter till snabb karriär för Akerhielm. Även Josias Cederhielm drabbades av olyckan vid Poltava. Han blev fånge hos ryssarna.

Akerhielm avancerade emellertid 1710 till registrator. Av

²⁹ Levnadsbeskrivningen.

³⁰ Hovkanslern, friherre Vilhelm Julius Coyet. Död den 27 april 1709.

³¹ Akerhielm till Hermelin 27. 4. 1709, Autografsamling, Samuel Akerhielm d. y., KB.

³² X 240, UUB.

visst intresse är att han under ett par månader kom att tjänstgöra som protokollssekreterare vid rådssammanträdena³³, en verksamhet som säkerligen inte blev utan betydelse för honom under hans tid som riksråd. På tal om det myckna arbetet med protokollen anmärker Åkerhielm i sin självbiografi, att diskussionerna i rådet ej kunde »annat än lämna nyttiga idéer hos den, som tänkte sig vidare fram i världen än till protokollsbordet». Emellertid tyckte sig Åkerhielm ha nått den ålder och den ställning, att han kunde tänka på ett fördelaktigt giftermål³⁴. Hösten 1712 ingick han äktenskap med statssekreteraren Casten Feifs yngsta dotter, Anna Christina. I sin svärfar skaffade han sig en mäktig gynnare hos kungen — en ersättare för Olof Hermelin. Feif hade 1709 efterträtt denne som statssekreterare för inrikes ärenden. Med sin egen personliga duglighet och otvetydiga framåtanda och med Casten Feif bakom sig hade Åkerhielm all anledning att hoppas på en snabb karriär.

När Åkerhielm som protokollssekreterare hörde, att rådet önskade en man, som kunde föra brev till den i Tönningen inneslutne Stenbock, anmälde han sig frivilligt, sedan ett par andra av sagt sig det riskfyllda uppdraget. Med sin frivilliga anmälan ville han dels skaffa sig en merit och dels skapa en möjlighet att få fara vidare till kungen i Bender. Han behövde dock aldrig fullgöra uppdraget, ty man fick veta, att det var omöjligt att nå Stenbock. Horn hade emellertid lovat Åkerhielm, att han skulle få någon kommission till kung Karl, och i april 1713 kunde han starta sin resa. Det är anmärkningsvärt, att Åkerhielm endast några månader efter sitt giftermål var beredd att frivilligt och för obestämd tid lämna Sverige och fara till Turkiet. Säkerligen drevs han av en önskan att utnyttja sin svärfars goda förbindelser med kungen. Efter åtskilliga äventyr och strapatser anlände Åkerhielm sannolikt den 29 maj³⁵ till slottet Timurtasch vid Adrianopel, där kungen då vistades. Han fann denne »liggande av någon

³³ Åkerhielm var protokollssekreterare under tiden 21. 11. 1712—10. 2. 1713. Bergh, Rådsprotokoll, 304 f.

³⁴ Åkerhielm uttrycker saken så i sin självbiografi.

³⁵ J. H. von Kochens dagbok, Karolinska krigares dagböcker IV, 212. Åkerhielm uppger i sin levnadsbeskrivning att han anlände den 31 maj.

opasslighet, inte uti någon präktig eller kunglig säng utan på en madrass på golvet uti sina kläder, vilket mig i förstone ganska underligt förekom, ja, så att det mig hjärteligen rörde . . . »³⁶.

Åkerhielm förde till Karl XII med sig brev rörande statsverkets tillstånd. Rådet framhöll med styrka, att medel saknades hemma i Sverige även till de nödvändigaste utgifterna³⁷. Han medförde säkerligen också rådets svar på den kungens skrivelse, som uppdrog åt kungliga rådet Gustaf Cronhielm att ta ledningen av förberedelserna för trupptransporten till Pommern³⁸. Brevet från kungen innebar en klar desavouering av rådet, och dettas svar innehöll dels försäkringar, att man skulle ställa sig kungens befallning till efterrättelse, dels ett försvar för åtgärderna beträffande flottan och transporten till Pommern. Åkerhielms uppgift tycks emellertid icke ha varit inskränkt till att föra breven i fråga till konungen. Kanslitjänstemannen hos Karl XII J. H. von Kochen meddelar i sin dagbok under den 29 maj 1713, att Åkerhielm ankommit och att han hade i uppdrag »att betaga här de elaka idéer, som greve Stenbock kunde hava givit om senaten» och att med kraft framhålla för sin svärfar Casten Feif »det ynkliga och fattiga tillståndet, varuti riket var råkat»³⁹. Härmed kan jämföras ett ställe i rådsprotokollen. Kungliga rådet Tessin uppläste i januari 1714 ett till honom ställt brev från Feif daterat i juli 1713 »angående rikets tillstånd och medels anskaffande, varom Åkerhielm gjort berättelse»⁴⁰. Åkerhielm synes haft i uppdrag att genom personlig påverkan ytterligare understryka de synpunkter, som framhölls i breven. Genom sin släktskap med den hos kungen mycket inflytelserike Cas-

³⁶ Levnadsbeskrivningen.

³⁷ Rådet till konungen 23. 3. 13, HH XI: 2, s. 60 ff.

³⁸ Rådet till konungen 31 (23?). 3. 13, HH XI: 2, s. 86 ff. Detta brev är infört i registraturet samma dag som det i not 37 nämnda, den 31 mars. Av dess lydelse synes framgå, att det skulle avgå samtidigt med berättelsen om statsverket (HH XI: 2, s. 89). Om kungens skrivelse se Grauers, 286 f.

³⁹ Karolinska krigares dagböcker IV, 212.

⁴⁰ Rådsprotokoll 19. 1. 14 (Rådsprotokoll i flera slags ärenden, januari, februari 1714. Renskrift).

ten Feif hade han speciella förutsättningar härför. Efter kungens desavouering av rådet var detta mer än väl i behov av en rehabilitering. I breven både av den 26 juni⁴¹ och den 14 oktober⁴² 1713 hänvisade rådet till de skrivelser Åkerhielm fört till kungen för att motivera riksdagskallelse. Det ligger onekligen nära till hands att sätta Åkerhielms uppdrag i samband med Horns och rådets planer på ständernas sammankallande. Hur Åkerhielm utförde sitt uppdrag är inte bekant. Kanske berättade han mer än Horn önskade, och kanske har vi här utgångspunkten för den senare bittra fiendskapen mellan denne och Åkerhielm.

På kungens fråga om han ville stanna kvar i Turkiet, svarade Åkerhielm jakande⁴³. Han fick nu sin verksamhet förlagd till fältkansliet⁴⁴ och blev efter Karl XII:s kanslireform sekreterare i krigsexpeditionen⁴⁵, där han fick Casten Feif till chef. Han vistades hos kungen, som tog sitt huvudkvarter i Demotika, tills man hösten 1714 bröt upp mot Sverige. Kung Karl nådde efter sin snabba färd genom Europa Stralsund natten mellan den 10 och 11 november 1714, och snart nog anlände även Åkerhielm i sällskap med sin svärfar. Nu sedan Karl kommit i kontakt med hemlandet, började en arbetsam tid för Åkerhielm. Redan klockan två på morgonen kunde han få uppvakta kungen för att föredraga ärenden, och när denne fram på dagen kom hem från sin inspektionsritt, skulle expeditionerna vara klara för underskrift. Eftersom kungen aldrig undertecknade dem utan att noggrant ha läst igenom och prövat dem, kunde det hända, att de fick skrivas om både en och två gånger⁴⁶.

Situationen i Stralsund blev snart ohållbar, och Åkerhielm måste i december 1715 företa en äventyrlig färd till Sverige. Han hade sällskap på överfarten med sin blivande kollega i rådet Carl Ehrenpreus. Denne har i sin självbiografi givit några glimtar från den farofyllda seglatsen. Jakten hade svårt

⁴¹ HH XI:2, s. 186.

⁴² HH XI:2, s. 247.

⁴³ Levnadsbeskrivningen.

⁴⁴ Jfr Munthe, 166.

⁴⁵ Jfr Munthe, 174.

⁴⁶ Levnadsbeskrivningen.

att ta sig fram på grund av isen, och projektilerna från de fientliga batterierna visslade kring öronen på de ombordvarande. Två av dessa dödades. En styckekeula genomborrade båten i vattenlinjen, men tack vare skepparens rådighet lyckades man klara livhanken och kom lyckligt och väl till den svenska kusten⁴⁷.

När Karl XII i början av år 1716 företog sitt första tåg mot Norge, var Akerhielm vid hans sida. Han har i ombudsrådets frånvaro kontrasierat skrivelserna i krigsärenden⁴⁸ och torde ha haft en inflytelserik ställning⁴⁹. Kalmarbiskopen Herman Schröder meddelar i sin levnadsbeskrivning en för arbetsförhållandena i fält karakteristisk episod. Akerhielm fick av kungen order att sätta upp en fullmakt för Schröder. Denne berättar, hur Akerhielm »kom på ett fjäll under marschen fram till kungen med fullmakten att den skulle underskrivas....»⁵⁰. Fälttåget misslyckades. Karl måste dra sig tillbaka och tog sitt högkvarter i Lund för att 1718 åter falla in i Norge. Både i Lund⁵¹ och under det andra norska fält-

⁴⁷ Carl Ehrenpreus' levnadsbeskrivning, X 258, UUB.

⁴⁸ Munthe, 178. Några av Akerhielm kontrasierade kungl. brev till generallöjtnant von Ascheberg från senkvintern 1716 finns i Brev och handlingar rörande generallöjtnanten greve C. L. von Ascheberg, LUB.

⁴⁹ Att sekreterarbefattningen kunde ge sin innehavare vissa möjligheter till extraförtjänster framgår av ett brev från guvernören Carl Gustaf Mörner till Akerhielm. Mörner hade i ett brev till kung Karl anhållit om nobilisering för bröderna Christen och Lars Gathe (efter adlandet Gathenhielm). I januari 1716 skrev han till Akerhielm och tackade denne »för dess därvid bibragta befordran med försäkran att densamma med vederbörandes verkliga erkänsla skall bliva ihågkommen...» Till brevet var fogat en supplik »vilken herr sekreteraren och dess herr svärfader, herr ombudsrådet Feif, behagade såsom ländande till Hans Kungl. Maj:ts tjänst och fiendernas avbräck föredraga och uti bästa måtton rekommendera, skolandes herr sekreterarens möda såväl därvid som det förra verkligen bliva erkänd». (Mörner till Akerhielm 21. 1. 16. Sköldebrevs-samlingen. Brevet delvis tryckt av Unger i KFA 1938, 310 ff. Unger har felaktigt angivit, att brevet finns i Sköldbrandska samlingen). Adelsbrevet för bröderna Gathenhielm är utskrivet av Akerhielm och kontrasierat av Casten Feif (Adelsbrev, vol. 16).

⁵⁰ Schröders levnadsbeskrivning, 51.

⁵¹ Ett flertal brev skrivna av Akerhielm från Lund 1717 och 1718 finns bevarade (Ericsson).

tåget var Åkerhielm med. Att Karl XII satte högt värde på honom kan man utläsa därav, att han under de norska kampanjerna fick förrätta tjänsten som ombudsråd vid krigsexpeditionen⁵². Kung Fredrik försäkrade några år senare i striden om Åkerhielms utnämning till statssekreterare, att det varit Karl XII:s mening att tilldela Åkerhielm detta ämbete⁵³. Om Karl hyst en sådan tanke, fick han dock aldrig tillfälle att realisera den. Den ödesdigra kulan kom hindrande i vägen.

---

⁵² Friherrebrev för ätten Åkerhielm av Margretelund, Åkerhielm, Åkerhielmska släktboken, bil. 12. Jfr här general Dürings yttrande på riddarhuset den 1 december 1747. Se nedan s. 309 f.

⁵³ Rådsprotokoll i flera slags ärenden 7. 11. 23.

KAP. II.

ÄMBETSMANNAKARRIÄR OCH POLITISK VERKSAMHET UNDER FRIHETSTIDENS FÖRSTA DECENNIUM

Det är inget tvivel om att Åkerhielm ur personlig karriärsynpunkt hade mycket stor anledning att beklaga Karl XII:s död. I och med att han knutits till kungens fältkansli, hade hans öde i hög grad gjorts beroende av Karl XII personligen, samtidigt som hans förbindelser med regeringen i Stockholm mer eller mindre avskurits. Under sådana omständigheter är det inte förvånande, att det uppstod vissa svårigheter för Åkerhielm, sedan kungen stupat. Vid riksdagen 1719 hade han visserligen glädjen att som *caput familiae* ta säte och stämman på riddarhuset och att bli invald i sekreta utskottet¹, men han gick miste om sin tjänst i kansliet, något som han icke lämnade opåttalt². Kung Fredrik framhöll 1723 i en skrivelse till rådet, att Åkerhielm efter Karl XII:s död »oförskyllt blivit stött utur kansliet»³. I ett koncept till en inlaga till krigskollegium skrev Åkerhielm, att han strax efter Karl XII:s död mot sin vilja och utan eget förvällande »om icke, att jag inte hade den lyckan att stå väl hos Hans Excellens riksrådet och presidenten högvälborne herr greve Horn», blivit av-

---

¹ RAP 23. 2. 19 (I: 1, s. 54).

² SUP 4. 4. 19, Riksdagen i Stockholm år 1719, 56.

³ Rådsprotokoll i flera slags ärenden 24. 12. 23.

lägsnad från sin sekreterarbefattning⁴. Av det föregående har framgått, att Akerhielm hade Horns gunst ända fram till sin avresa till Turkiet i april 1713. Vid tiden strax efter Karl XII:s död var tydligen förhållandet mellan de båda herrarna sämre. Det är ovisst, vad som vållat förändringen. Man kan dock förmoda, att den hängde samman med den spänning, som rått mellan Karl XII och rådet, vars främsta kraft Arvid Horn var. Det är naturligt, att Akerhielm, som stått Karl XII nära, nu betraktades med misstänksamma blickar av Horn och andra, som befunnit sig i motsatsställning till kungen⁵. Som ersättning för att han förlorat sekreterartjänsten fick emellertid Akerhielm 1719 krigsråds rang med säte i krigskollegium, t. v. med lön som sekreterare⁶.

Det är påfallande, att Akerhielm vid 1719 års riksdag inte på något sätt gjorde sig gällande på riddarhuset. Protokollet upptar inte något yttrande av honom. Inte heller i SU gjorde han något större väsen av sig. Helt annorlunda förhöll det sig emellertid under riksdagen 1720, då han utvecklade synnerligen stor aktivitet. Även då var han medlem av SU⁷, och invaldes t. o. m. i den stats- och defensionsdeputation, som detta utskott tillsatte⁸.

Akerhielm företrädde med kraft och oräddhet de riddarhusedemokratiska intressena vid riksdagen. Det kom till synes, när man på riddarhuset överlade om huruvida riksrådens fullmäktige skulle kunna inväljas i SU. Beslutet blev enligt Horns vilja, att dessa fullmäktige fick rätt att ta säte i utskottet. De skulle emellertid lova att ej yppa något av

⁴ X 240, UUB. Handlingen har ej kunnat återfinnas bland inkomna skrivelser i krigskollegii handlingar. Konceptet är odaterat. Det synes vara skrivet tiden närmast efter freden i Nystad.

⁵ Casten Feif fick gå utan tjänst ett par år liksom hans kollega som ombudsrad Ludvig Fahlström. Båda var starkt engagerade i envälderegimen (Munthe, 186).

⁶ Likvidationer, KA. Fullmakten daterad 24. 5. 19. Jfr Efterrättelser om regementsförändringen i Svea rike år 1719, Historiska märkvärdigheter II, 172.

⁷ RAP 30. 1. 20 (I: 2, s. 26).

⁸ SUP 3. 2. 20. Akerhielm tillhörde även den deputation, som tillsattes för att utarbeta en ny riddarhusordning. RAP 19. 1. 20 (I: 2, s. 14).

vad som dryftades i SU för sina principaler och fick ej vara närvarande, när man behandlade frågor, som rörde deras uppdragsgivare. Åkerhielm opponerade skarpt mot fullmäktiges rätt att sitta i SU och försökte förgäves riva upp det redan fattade beslutet med ett fyndigt formulerat memorial. Han stod i denna debatt i klar motsatsställning till Horn men även till Hans von Fersen, Carl Gyllenberg och Carl Gustaf Tessin⁹. Senare under riksdagen skulle Åkerhielm under överläggningarna om regeringsformen ytterligare markera sin benägenhet att minska rådets inflytande.

Med än större skärpa förde Åkerhielm den unga adelns talan i striden om bördsrätten. Den 26 september 1718 hade han av grevinnan Elsa Sparre köpt sätesgårdarna Margretelund och Smedby med underlydande gårdar för en köpesumma av 2.400 dukater specie, som betalades kontant, och 24.400 daler silvermynt, vilka mot 6 % ränta t. v. fick stå inne i egendomarna¹⁰. Emellertid gav Margretelundsköpet upphov till åtskilliga komplikationer. I maj 1719 inbetalade riksrådet, sedermera fältmarskalken Erik Sparre köpesumman i ständernas bank och gjorde med stöd av bördsrätten anspråk på gårdarna för sin hustru Christina Beata Lillie, som var skyld med greve Gabriel Oxenstierna i tionde led. Gabriel Oxenstierna hade varit gift med Elsa Sparre men dött år 1700 och ägt godsens före äktenskapets ingående. Bördsrättsanspråken gav upphov till en process, som avgjordes så, att Christina Beata Lillies krav underkändes¹¹, och Åkerhielm blev förklarad som ägare till Margretelund.

⁹ RAP 28, 29, 30. 1. 20 (I: 2, s. 21, 22 f., 26 f.). Valentin, 179 ff. Både Tessin (Holst, 61 f.) och Gyllenberg (RAP I: 2, s. 386) var fullmäktige för riksråd och hade således starka privata skäl att motarbeta Åkerhielm i denna fråga.

¹⁰ Fröman, Anmärkningar om bördsrätten, bil. 2; Schlegel i Upplands herrgårdar (Margretelund, 4 f.).

¹¹ Akers skeppslags häradsrätt ogillade bördsrättsanspråken, lagmansrätten i Stockholms län godkände dem, men Svea hovrätt dömde på samma sätt som häradsrätten (Bergshammarsamlingen. Processhandlingar: Christina Beata Lillie contra Samuel Åkerhielm angående Margretelund). Jfr Almquist, Tidskrift utg. av juridiska föreningen i Finland 1934, 179 ff. Hovrättens dom tryckt av Fröman, a. a., bil. 2. Justitierevisionen stadfäste den 10 januari 1723 Svea hovrätts dom (Justitierevisionens registratur 1723).

Det intressantaste med denna bördsrättstvist är emellertid inte själva processen, om vilken Daniel Tilas, som 1743 blev Åkerhielms svärson, säger, att den på ömse sidor drevs »med mycken vivacitet»¹², utan den politiska strid, som den gav upphov till under 1720 års riksdag¹³. Genom två vid denna riksdag inlämnade memorial, båda daterade den 1 februari 1720, gick Åkerhielm till angrepp mot de gällande bestämmelserna för bördslösen. Han föreslog, att bördsrätten skulle helt upphävas eller i varje fall inskränkas, så att avlägsnare släktingar än kusiner ej finge börda. Åkerhielms memorial i frågan formade sig till ett synnerligen hästskt angrepp på den gamla, jordbesittande adeln, medan han själv var talesman för den unga adeln. Hans argumentering präglades av stor kraft och skicklighet. Landshövding Conrad Ribbing¹⁴ bemötte honom på den gamla adelns vägnar i ett vidlyftigt memorial. Ribbing, som i sak icke ställde sig avvisande till en begränsning av bördsrätten genom en ändrad tolkning av lagen, riktade angrepp mot Åkerhielm personligen. Han antydde, att denne av egen vinningslystnad drivits till sina angrepp på bördsrätten och att han på kort tid lyckats förvärva stora penningsummor, med vilka han kunde inlösa gods. När Ribbings memorial upplästes på riddarhuset, framkallade det ett vredesutbrott hos Åkerhielm¹⁵. Något av vad denne yttrat framgår av ett protokoll för ett senare sammanträde, vid vilket Ribbing anklagade Åkerhielm för att ha kränkt hans heder. Åkerhielm hade nämligen sagt, att Ribbing hade mer ovetat än vett och att sådana som han ej borde »lidas uti en

¹² Tilas, Österåkers sockens minne, Sv. topografiska saml., M 23: 2, KB.

¹³ Bördsrättsstriden har relativt ingående — med utförligt referat av Åkerhielms inlägg — behandlats av Valentin (Frihetstidens riddarhus, 45 ff.).

¹⁴ Bror till lantmarskalken vid 1719 års riksdag, Per Ribbing.

¹⁵ Protokollet berättar: »Och som herr Åkerhielm höll före, att han vore angripen till sin honneur uti herr Conrad Ribbings memorial, så utbrast han uti hårda expressioner emot herr Conrad Ribbing, vilka, såsom hit ej hörande, man så mycket mindre kunnat till protokollet föra, som herr Åkerhielm vände sig bort i detsamma att hans tal ej så noga höras kunde fram till bordet, och de närvarande begärde, att det ej måtte annoteras». RAP 31. 5. 20 (I: 2, s. 190).

så lustre corps». Åkerhielm förnekade icke Ribbings påstående men ansåg, att han haft fullt fog för sina yttranden¹⁶. Han har i sin förbittring över de alltför tydliga insinuationerna tappat självbehärsningen och givit fritt utlopp åt sitt tydliga mycket våldsamma temperament. Men han var också beredd att stå för sina ord. Så småningom lyckades man ordna en förlikning mellan de båda antagonisterna¹⁷. Resultatet av Åkerhielms kampanj blev en kungl. förordning av den 27 juni 1720, varigenom bördsrätten väsentligen inskränktes. Det är av intresse att se, hur Åkerhielms angrepp på denna har en av sina utgångspunkter i en rent privat affärsangelägenhet. Det personliga momentet träder i dagen.

Ulrika Eleonora hade väckt mycken förbittring genom sitt godtyckliga sätt att tillämpa regeringsformen, speciellt när det var fråga om ämbetsutnämningar. Man förebrådde henne, att hon på föredragning av endast en statssekreterare i sitt kabinett avgjorde frågor, vilka egentligen hörde under hela rådet. Såväl drottningens som statssekreterarnas maktsfär hade på detta sätt vidgats. När Fredriks tronbestigning 1720 blev aktuell, skyndade man sig att skaffa garantier på denna punkt. Fredrik fick underskriva en kungaförsäkran, i vilken stadgades, att alla ämbetsutnämningar skulle föredras i rådet. De högre ämbetena skulle tillsättas efter pluraliteten i rådet, de lägre av konungen. Både dennes och statssekreterarnas rörelsefrihet beskars på detta sätt¹⁸. När det gällde att utforma 1720 års regeringsform, var Åkerhielm ivrigt verksam. Den 21 april inlämnade han på riddarhuset ett memorial¹⁹ angående regeringsformen. Man debatterade en stund, om detta och andra i samma fråga ingivna memorial skulle föredras på riddarhuset eller remitteras till sekreta deputationen utan att uppläsas. Lantmarskalken, Arvid Horn, yrkade på det senare förfarandet och Åkerhielm på det förra. Åkerhielm drev fram votering om saken, varvid Horns mening segrade²⁰.

¹⁶ RAP 3. 6. 20 (I: 2, s. 193 f.).

¹⁷ RAP 9. 6, 5. 7. 20 (I: 2, s. 201 ff., 245, 380).

¹⁸ Forssell, 189 ff.

¹⁹ Utskottshandlingar 1720, vol. 2.

²⁰ RAP 21. 4. 20 (I: 2, s. 112 ff.).

Arne Forssell har redogjort för huvuddragen av innehållet i Akerhielms memorial²¹. Två tendenser dominerar detsamma. Akerhielm ville rädda åt kungen det inflytande över ämbetsutnämningar, som troninnehavaren hade enligt 1719 års regeringsform, och han slog vakt kring statssekreterarnas makt-position. Alla ämbeten skulle liksom enligt 1719 års regeringsform tillsättas av konungen. I kabinettet borde inga riksråd närvara. Ärendena skulle dem förutan avgöras av kungen på föredragning av en statssekreterare. Mot maktmissbruk från statssekreterarna skulle man skydda sig genom att dessa gjordes ansvariga inför ständerna²². Av de ofrälse ständerna hade gjorts gällande, att från allmänheten inkommande suppliker till Kungl. Maj:t borde mottagas och numreras av ett kansliråd, varefter de skulle föredras i nummerordning av vederbörande statssekreterare. Anordningen avsåg att garantera lika snabb behandling av alla suppliker²³. Ett dylikt arrangemang skulle ha betytt kontroll över statssekreterarna och säkerligen också minskning av deras inkomster. Åkerhielm förordade i sitt memorial, att statssekreteraren skulle motta supplikerna utan något kansliråd som mellanhand. I sin motivering för att kungen skulle få rätt att besätta ämbeten framhöll han, att det inte förelåg någon risk, att kung Fredrik skulle sträva efter envælde, eftersom han själmant av sagt sig suveräniteten och förklarat sig avsky den. Om förmånen att få besätta tjänsterna kunde leda till kungens suveränitet, så kunde den lika väl leda till rådets, vilken senare vore farligare än något annat välde. Rent allmänt förelåg det emellertid störst risk för att innehavaren av kronan skulle arbeta för envælde, om kungamakten inskränktes alltför mycket. Åkerhielm sade sig vilja stämma alla dem inför Guds domstol, som genom att beskära kungamakten alltför kraftigt gäve anledning till att barn och efterkommande skulle sucka under en suverän styrelse.

Åkerhielm motsatte sig rådets uppdelning på divisioner. Forssell framhåller med rätta, att det säkerligen var lättare

²¹ Forssell, 191 ff. Jfr Steckzén, Krigskollegii historia II, 74.

²² Om statssekreterarnas ställning se Lagerroth, Scandia 1939, 52 f.

²³ Forssell, 195 f.

för en statssekreterare att göra sig gällande i en talrik rådsförsamling, vars medlemmar ej så väl kände ärendena, än i en mera specialiserad division²⁴. Men uppdelningen på divisioner var dessutom praktiskt taget omöjlig att genomföra, om man skulle följa Åkerhielms förslag, ty han förordade nedskärning av antalet riksråd till tolv. En sådan reducering var till fördel för kungen. Ju mindre antalet riksråd var, desto lättare borde denne kunna göra sitt inflytande gällande.

Åkerhielm föreslog även, att konungen skulle få rätt att med råds råde pålägga undersåtarna krigshjälper. Enligt 1719 års regeringsform hade han rätt härtill endast med ständernas samtycke²⁵, men i 1720 års regeringsform stadgas, att Kungl. Maj:t vid fientligt anfall med råds råde ägde utskriwa nödvändig gärd, tills ständerna hann komma samman²⁶.

Det bör också påpekas, att Åkerhielm i sitt memorial föreslog, att det skulle utsättas i regeringsformen, att det *alåge* ständerna att fordra redo och räkning av rådet. Detta ansågs emellertid onödigt, när frågan behandlades på riddarhuset, eftersom räakenskapen inte torde utebli »som råden äro satta i ansvar hos ständerna för sitt förhållande»²⁷. I SU hävdade Åkerhielm utskottets befogenheter i förhållande till rådet, då han yrkade, att SU ej måtte betagas makten att ändra vad rådet beslutat och att de rådsherrar, som hävdade motsatsen, borde ställas till ansvar²⁸.

Under debatten på riddarhuset försökte Åkerhielm få antagen en formulering beträffande utnämningrätten till tjänster, som överensstämde med motsvarande parti i 1719 års regeringsform²⁹, dock med det tillägget att riksråden skulle vara förbundna att anföra, vad de kunde ha att invända mot den, till vilkens befordran de inte kunde samtycka. Åkerhielm lyckades emellertid inte driva sitt förslag igenom³⁰. Men

²⁴ Forssell, 193.

²⁵ Brusewitz, 6 f.

²⁶ Brusewitz, 25.

²⁷ RAP 30. 4. 20 (I: 2, s. 141).

²⁸ SUP 26. 2, 2. 3. 20. Malmström I, 237.

²⁹ Brusewitz, 18.

³⁰ RAP 30. 4. 20 (I: 2, s. 143). Åkerhielms förslag lyder: »När några angelägna tjänster skola besättas, förnimmer väl Kungl. Maj:t först i

ständerna fann sig dock föranlättna att ej hålla fast vid det, som i Fredriks kungaförsäkran stadgades om ämbetsutnämningar. Kungen fick rätt att i rådet besätta även de högre ämbetena, men riksrådet kunde genom votering hindra en utnämning, om den befanns stridande mot lag, regeringsform eller andra undersåtars välfärd³¹.

Det är inte känt, att Åkerhielm i frågan om regeringsformen agerade i samförstånd med kung Fredrik. Hans memorials tydliga karaktär av replik på Fredriks kungaförsäkran kan dock tyda härpå. I varje fall gynnade inlagan kungens intressen, och det är sannolikt, att Åkerhielm inte varit främmande för tanken att med sitt förslag vinna Fredriks ynnest. Måhända har han räknat med kungens bevägenhet som ett medel att åter komma in i kansliet. I juni månad 1720 anhöll han i en skrivelse till kanslikollegium att bli ihågkommen vid besättandet av ett par beställningar som kansliråd³². Åkerhielms uppträdande till förmån för kungens inflytande över tjänsteutnämningar rimmar inte illa med hans egen ämbetslunger. Han torde också ha påverkats därav, att under Ulrika Eleonoras regering en kraftig förskjutning ägt rum i rådets sammansättning till förmån för de gamla ätterna³³, vilka Åkerhielm häftigt angripit i striden om bördsrätten.

Av stort intresse är givetvis Åkerhielms ställning vid denna tid i angelägenheter, som rörde hertigen av Holstein. I SU höll han sig i bakgrunden, när man dryftade hithörande spörsmål. Den enda gång han på riddarhuset tog ställning i dessa frågor, gjorde han det mot holsteinarna. Saken gällde hur man skulle besvara ett från hertig Karl Fredrik till stän-

---

sittande råd riksens råds utlåtelse, tanke och mening om de därtill ärnade personer, emedan ibland riksens råd alltid några lära finnas, som kunna den bästa kunskapen och underrättelsen meddela, skolandes riksråden vara förbundna, om de till en eller annan persons befordran icke kunna giva sina samtycken, anföra, vad de enkannerligen emot densamma hava, men Kungl. Maj:t är sedermera ej betaget att efter godtyckio sino antaga, tillsätta och befullmäktiga dem, som behagas och finnas vara skickliga».

³¹ 1720 års regeringsform, § 40, Brusewitz, 38 ff. Lagerroth, 275.

³² Kanslikollegii arkiv. Ser. E: IV, vol. 51.

³³ Valentin, 60 f.

derna ankommet brev, vari denne uttryckte sin förhoppning, att ständerna skulle låta honom märka, att han ej var glömd av dem. En särskild deputation hade fått i uppdrag att utarbeta ett svar. Detta gick ut på att hertigen skulle få löfte om svenskt underhåll, om han avstod från sina förbindelser med tsarcn. När förslaget föredrogs på riddarhuset, yrkade de ivriga holsteinarna på att hertigen borde gynnas genom större förmåner. Bl. a. skulle man ge honom hopp om tronföljden i Sverige. Vid företagen votering godkändes deputationens förslag med 118 röster mot 79³⁴. Åkerhielm uttalade sig för deputationens projekt³⁵.

Av ovanstående torde ha framgått, att Åkerhielm under 1720 års riksdag ingalunda uppträdde som holsteinare. Det finns emellertid en källa, som ett halvår efter riksdagens slut anger honom som sådan, nämligen en lista, emanerande från holsteinskt håll, i arkivet i Oldenburg³⁶. Det är icke utslutet, att Åkerhielm vid denna tid haft sina tentakler ute mot

³⁴ Malmström I, 247.

³⁵ RAP 15. 6. 20 (I:2, s. 213 ff.). Av intresse är Åkerhielms hållning på riddarhuset, när man behandlade ett memorial av överstelöjtnanten Fromhold Rutensköld, vari denne bröt en lans till kungamaktens förmån (Malmström I, 252 f.; Hallendorff, Frihetstiden, 58). Memorialet väckte mycken förbittring, och det talades om att låta arresteras Rutensköld. Adeln lät meddela de andra stånden, att man beslutat ställa honom inför en kommission. Rutensköld tvingades att lämna riddarhuset såsom stående sub reatu. Åkerhielm protesterade ivrigt häremot och avrädde honom från att avlägsna sig med den motiveringen att ridderskapets och adelns frihet skulle bli lidande härpå. RAP 28, 30. 4. 20 (I:2, s. 130 ff., 137 f.). Då man finner, att Åkerhielm vid nästa riksdag framhöll, att endast de, som var dömda, men ej de, som endast var anklagade, skulle mista säte och stämma på riddarhuset, eftersom man inte kunde vara säker på om de senare var skyldiga (RAP 26. 1. 23, II, 23), känner man sig benägen att anse, att principiella skäl var utslagsgivande för honom, när det gällde Rutensköld. Men när man tar i betraktande, att Rutenskölds öde hotade även Åkerhielms svåger överste Lorentz Christoffer Stobée och konstaterar, att Åkerhielm 1738 ansåg, att Jakob Serenius borde lämna SU, eftersom han stod sub reatu (se nedan s. 59), blir denna benägenhet mindre stark.

³⁶ Listan sändes av geheimerådet Bendix Ahlefeldt till hertigen med ett brev från Hamburg av den 7 januari 1721 och härrörde från Ahlefeldts korrespondenter i Sverige. Uppgiften meddelad av förste arkivarie Sten Landahl.

det holsteinska hållet, men det är å andra sidan mycket möjligt, att den som skrivit listan låtit sig påverkas av det förhållandet, att Åkerhielms svåger överste Stobée var känd som synnerligen ivrig holsteinare. Josias Cederhielm, även han svåger till Åkerhielm och längre fram det holsteinska partiets främste man, hade ännu ej återkommit från fångenskapen i Ryssland. Hans bror Germund hade varit guvernör för hertig Karl Fredrik³⁷.

Strax efter riksdagens slut förordnades Åkerhielm till krigsråd med lön som sådant³⁸. För förbättringen i sina villkor hade han att tacka en bestämmelse i 1720 års regeringsform, som stadgade att det i krigstid skulle finnas fyra krigsråd, medan det däremot ansågs tillräckligt med två, när fred rådde³⁹.

---

³⁷ Jacobson, SBL VIII, 7. Den bekanta skriften *Facta till revolutionshistorien* etc. har några vaga uppgifter om Åkerhielms partiställning under frihetstidens första år (HSH VII, 260 ff., 275 f.). Dessa synes dock ej böra tillmätas något värde, då skriften, som uppges vara skriven av ett ögonvittne, är författad tidigast på 1790-talet av kammarherren Adolf Ludvig Stierneld, född 1755 (Hjärne, *Från Vasatiden till Frihetstiden*, 234). Om Stierneld som urkundsutgivare se Ahnlund, HT 1934, 266 ff. och Carlquist, *Svensk uppslagsbok*, del 26, 81. En uppgift föreligger, att Åkerhielm 1721 skulle varit inblandad i en sammansvärjning av holsteinare mot kung Fredrik. Uppgiften återfinnes på några lösa blad i UUB (F 274), vilka i en påskrift uppges vara funna bland fältmarskalk S. G. Stiernelds papper av dennes son Adolf Ludvig Stierneld. Aktstycket föreligger endast i avskrift (tryckt av Ridderstad i *Gömdt är icke glömdt II*, 19 ff.). Redan proveniensens ger anledning till misstankar, vilka ytterligare förstärks vid en genomläsning av papperen. Så t. ex. namnges ledarna av konspirationen, bland dem lagman Lars Stierneld, som anges som upphovsman till dokumentet. Papperet kunde ju, om det kom i obehörigas händer, vara tillräckligt att föra konspiratörerna i galgen. Källan har här ej tillmätts något värde. Fryxell har använt den och har av den anledningen kommit att överbetona Åkerhielms holsteinska orientering under frihetstidens tidigare år (Fryxell, del 38, 38 f.).

³⁸ Likvidationer, KA. Fullmakten daterad 1. 8. 20.

³⁹ Brusewitz, 32. 1720 års SU hade givit Kungl. Maj:t i uppdrag att efter fredsslutet tillsätta en kommission, vars uppgift framförallt skulle bli att undersöka förhållandena inom flottan och amiralitetet under kriget. Efter freden med Ryssland tillsattes kommissionen, men enligt Kungl. Maj:ts direktiv kom den mest att syssla med organisatoriska frågor

Som ett utslag av att Akerhielm stod väl till boks hos kung Fredrik torde man böra se det faktum, att han var det krigsråd, som kallades att ledsaga kungen på en mönstringsresa, som denne skulle företaga och som kom att gå över bl. a. städerna Kalmar, Karlskrona, Malmö, Hälsingborg, Göteborg och Uppsala⁴⁰. Kungens resa, som ägde rum sommaren och hösten 1722, var ett led i Fredriks ivriga försök att vinna folkgunst⁴¹. Under år 1722 förlorade Akerhielm sin krigsrådslön, då antalet krigsråd efter fredsslutet reducerades från fyra till två⁴². Vid riksdagen 1723 stod han utan fast tjänst⁴³.

Vid 1723 års riksdag blev Akerhielm icke invald i SU. På riddarhuset beslöts nämligen, att inga medlemmar av ridderskapet och adeln, som 1720 suttit i SU, nu skulle få plats där⁴⁴. Malmström påpekar, att Akerhielm icke spelade någon särskilt framträdande roll vid 1723 års riksdag⁴⁵. Han räknar honom till det holsteinska partiet vid denna tid⁴⁶, vilket emellertid icke torde vara riktigt. En lista från år 1723 i det holsteinska arkivet i Oldenburg upptar en förteckning över holsteinare och rojalister i Sverige. Akerhielm räknas till de senare⁴⁷. Erik Benzelius d.y. berättar i sina anteckningar

---

inom flottan. Akerhielm blev medlem av den. Han tillhörde den majoritet inom kommissionen, som förordade att kommandoärendena skulle skiljas från ekonomiverket inom amiralitetet, ett förslag som antogs av rådet. Det nybyggnadsprogram för flottan, som kommissionen uppgjorde, var mycket rundligt tilltaget och visade sig omöjligt att förverkliga, när det konfronterades med de ekonomiska realiteterna (Hägman, 87 ff.).

⁴⁰ Rådsprotokoll i flera slags ärenden 13. 6. 22. Rese- och traktementsräkningar, KA. Akerhielm lämnade Stockholm den 13 juni och återkom den 13 oktober 1722.

⁴¹ Jfr Malmström I, 351.

⁴² Likvidationer, KA.

⁴³ URP 16. 9. 23.

⁴⁴ Malmström I, 365; Valentin, 72 f.; Bomgren, 41.

⁴⁵ Han tillhörde dock de elektorerna, som valde medlemmar i SU och även dem, som hade att utse deputationerna. RAP 29. 1, 1. 2. 23 (II, 36, 54). Han var även medlem av justitiedeputationen och av deputationen över kollegiernas och landshövdingarnas instruktioner. RAP 9. 2. 23 (II, 74).

⁴⁶ Malmström I, 433.

⁴⁷ Uppgiften meddelad av förste arkivarie Sten Landahl.

om riksdagen 1723⁴⁸ under datum 22 januari, att man i prästeståndet förmodade, att Akerhielm uppsatt den skrivelse, som kung Fredrik överlämnat till ståndens talmän denna dag, »och att man därmed intenderade något mot greve Horn». I skriften klagade kungen över att det fanns de, som ville åstadkomma missförstånd mellan honom och hans undersåtar och som spred ut, att han ville återinföra enväldet, vilket var en uppenbar osanning. Han önskade endast, att den kungliga makten skulle lämnas oförkränkt och hoppades, att ständerna ej skulle tåla bland sig sådana illvilliga personer, som ville störa enigheten i landet⁴⁹. Oavsett om prästernas förmodan var riktig eller inte⁵⁰, förutsätter det faktum, att man i prästeståndet trodde, att Akerhielm satt upp skriften, att han vid denna tid var känd för att stå kungen nära. I en debatt på riddarhuset den 12 mars tog han kungens parti⁵¹. Med utgångspunkt från dessa fakta finner man den oerhörda envishet, med vilken kungen under och efter 1723 års riksdag arbetade för att Akerhielm skulle bli statssekreterare för krigsärenden, lättförklarlig. Han verkade för att befordra en av sina anhängare. Trots mycket häftigt motstånd från kanslikollegiet och rådet genomdrev Fredrik sin vilja⁵². Arvid Horn gjorde allt för att hindra Akerhielms utnämning⁵³. Det måste anses vittna om ett stort mått av mod och framåtanda hos Akerhielm att på detta sätt med kungens hjälp tvinga sig in i det av Horn behärskade kanslikollegium.

Malmström har framhållit, att Fredrik samtidigt befordrade Akerhielm till statssekreterare och lät förmå sig att utse Carl Gustaf Tessin till e. o. kansliråd, vilka båda av Malmström räknas till holsteinska partiet, samtidigt som han avstod från att göra sin anhängare greve Olof Gyllenborg till landshövding. Var det opartiskhet, godmodighet eller svaghet, frågar Malmström utan att ge något svar. Resultatet av de tre utnäm-

⁴⁸ F 274, UUB.

⁴⁹ Skriften tryckt i RAP II, 10 f. Jfr Fryxell, del 31, 63.

⁵⁰ Jfr Malmström I, 367 n. 1.

⁵¹ RAP 12. 3. 23 (II, 134 f.).

⁵² Beskow, Minne över riksrådet friherre Samuel Akerhielm, 11 f.; Malmström I, 432 f.

⁵³ Se t. ex. rådsprotokoll i flera slags ärenden 7. 11. 23.

ningsstriderna framstår som en kompromisslösning i makt-kampen mellan rådet och kung Fredrik. Kungen drev sin vilja igenom ifråga om Åkerhielm och rådet sin, när det gällde Tessin. Gyllenborg blev inte landshövding 1723 men fick rådets löfte om nästa landshövdingepost, som kunde besättas med en civil person⁵⁴. Löftet infriades 1725⁵⁵.

Det har framhållits, att det under 1723 års riksdag var en medveten taktik från Fredriks sida att försöka vinna den unga adeln, varom hans utnämning av lantmarskalken och presidenten Sven Lagerberg, Carl Gyllenborg och Josias Cederhielm till riksråd bär vittne, liksom hans sätt att fylla lediga presidentbefattningar. Han utnämnde Casten Feif, justitiekanslern Gabriel Stierncrona, samt landshövdingarna Germund Cederhielm och Otto Reinhold Strömfelt, alla representanter för den unga adeln, medan han förbigick Nils Gyllenstierna och Conrad Ribbing⁵⁶. Tendensen är fullt klar, även om man måste ta hänsyn till att några av de nyutnämnda måste betraktas som kungens anhängare. Utnämningen av Åkerhielm bör ses även i detta sammanhang, ty denne tillhörde sedan bördsrättsstriden 1720 den unga adelns mest prominenta medlemmar. Man vill också gärna sätta Åkerhielms befordran till statssekreterare i samband med hans ställningstagande i författningsfrågan 1720. Han ville då rädda åt kungen den makt, som tillerkändes troninnehavaren enligt 1719 års regeringsform, och ge en stark maktposition åt statssekreterarna. Nu när befattningen som statssekreterare för krigsärenden, till vilken Åkerhielm närmast kunde komma ifråga, blev ledig, satte Fredrik in hela sin kraft på att få honom utnämnd. För övrigt är det frapperande, hur väl den Åkerhielmiska släktkretsen blev ihågkommen. Josias Cederhielm blev riksråd, dennes bror Germund hovrättspresident, Casten Feif president i statskontoret och Åkerhielm själv statssekreterare. Det faktum, att Åkerhielm vid denna riksdag kan räknas till rojalisterna, stämmer bra med Valentins åsikt, att det närmast var den gamla adeln, som vid 1723 års

⁵⁴ Rådsprotokoll i flera slags ärenden 17. 12. 23.

⁵⁵ Elgenstierna III, 233.

⁵⁶ Malmström I, 394; Valentin, 73 f.

riksdag var holsteinskt sinnad, medan ungedeln intog en mindre kungafientlig hållning⁵⁷.

Akerhielms femåriga verksamhet som statssekreterare för krigsärenden vore utan tvivel värd en undersökning. Här må endast konstateras, att han som sådan utvecklade en synnerligen stor aktivitet, en sak som rådsprotokollen i krigsärenden tydligt ger vid handen⁵⁸. Den insikt han under denna tid förvärvade i rikets krigsväsen fick utan tvivel stor betydelse för hans kommande politiska verksamhet, då den gav honom möjligheter till realistiskt bedömande av militära frågor. Den i många avseenden centrala ställning en statssekreterare intog gav honom också tillfälle att knyta förbindelser åt olika håll, framför allt inom militära kretsar.

1726—27 års riksdag kom att domineras av striden om Sveriges accession till den hannoverska alliansen. Österrike och Spanien hade 1725 ingått förbund, och det förra landet närmade sig Ryssland. Som motvikt slöt England, Frankrike och Preussen den s. k. hannoverska alliansen⁵⁹, vilket ytterligare svetsade samman Österrike och Spanien. Till endera av dessa båda maktkonstellationer fogade sig de flesta av Europas stater. Båda parter var angelägna om att vinna Sverige. Vid Österrikes och Spaniens sida slöt Ryssland upp, och även Preussen övergick till samma läger. Holland anslöt sig till hannoverska alliansen och så småningom även Danmark genom en defensivallians med västmakterna. Genom anslutning till England och Frankrike ville Horn frigöra Sverige från beroende av Ryssland, med vilken makt vårt land sedan 1724 befann sig i förbund.

Tack vare kungens två röster lyckades Horn i rådet driva igenom Sveriges accession. Han ville emellertid ha riksdagens bekräftelse på sin politik och ansåg sig kunna räkna med dennas stöd, varför han genomdrev, att ständerna samman-

⁵⁷ Valentin, 71 ff.

⁵⁸ Se också Häggman, passim.

⁵⁹ Om Sveriges accession till hannoverska alliansen se t. ex. Malmström I och II; Jansson, Sveriges accession till hannoverska alliansen; Danielson, Sverige och Frankrike 1727—35; Chance, The alliance of Hanover.

kallades⁶⁰. Hertigen av Holstein hade stärkt sin ställning genom sitt giftermål med tsar Peters dotter Anna 1725. Tsaren hade dött några månader före förmålningen, men kejsarinnan Katarina demonstrerade mycket tydligt sin avsikt att hjälpa hertig Karl Fredrik. Det holsteinska partiet i Sverige hade vind i seglen som aldrig förr. Genom att Josias Cederhielm kommit hem från sin ryska ambassad^{60 a} i maj 1726, hade det fått ökad fasthet. Ungadeln utgjorde vid 1726—27 års riksdag kärnan i det holsteinska partiet⁶¹, som gjorde allt för att hindra Sveriges anslutning till hannoverska alliansen.

Redan före riksdagen var Akerhielm i livlig verksamhet för att förbereda det politiska avgörande, som stundade. Han inlämnade ett memorial till riddarhusordningsdeputationen, vari han med mycket vidlyftig motivering yrkade på att riddarhusets första sammanträde icke skulle öppnas av den förnämste riddarhusdirektören — Arvid Horn — utan av huvudmannen för den äldsta närvarande grevliga ätten⁶². Faran av att låta den förnämsta riddarhusdirektören, som alltid var riksråd, göra det betonades. Som Valentin påpekat⁶³, avsåg memorialet att förhindra, att Horn förde klubban på riddarhuset, tills lantmarskalksvalet ägt rum och därigenom fick möjlighet att leda detta i önskad riktning, d. v. s. så att han själv blev vald. I stället synes Akerhielm ha velat att Charles Emil Lewenhaupt skulle förrätta öppnandet. Under memorialets teoretiska motivering dolde sig partitaktiska beräkningar, men inlagan bör också betraktas som en kontrastöt från Akerhielm personligen mot Arvid Horn och rådet, som 1723 velat hindra hans utnämning till statssekreterare.

⁶⁰ Vid riksdagen tillhörde Akerhielm de tolv elektorerna, som utsågs för att vid valet av deputationerna förstärka de tolv som valt SU. RAP 22, 24. 9. 26 (IV, 39 ff., 54). Han blev också medlem i militieekonomideputationen. RAP 28. 9. 26 (IV, 69).

^{60 a} Cederhielm hade 1725 sänts i utomordentlig beskickning till Petersburg.

⁶¹ Valentin, 75 f.

⁶² Vid 1720 och 1723 års riksdagar hade plenum på riddarhuset öppnats av friherre Ernst Johan Creutz i egenskap av andre riddarhusdirektör, då riddarhusdirektionens ordförande riksrådet Carl Gyllenstierna ej kunde infinna sig (Valentin, 218).

⁶³ Valentin har refererat och diskuterat Akerhielms memorial (218 ff.).

Horns beräkningar visade sig riktiga. SU följde honom, och i mars 1727 kunde Sveriges fördrag med England och Frankrike undertecknas. Åkerhielm deklarerade ställning i striden klart och otvetydigt. När SU infordrade kanslikollegii yttrande, avstyrkte han accession⁶⁴. Sedan utskottet beslutat anslutningen, uppsatte det samma dag, som fördraget undertecknades, en berättelse till ständerna om vad som passerat. Då denna lästes upp på riddarhuset, gjorde medlemmarna av det holsteinska partiet försök, som emellertid misslyckades, att dra saken under ståndets prövning⁶⁵. Åkerhielm protesterade mot accessionen till alliansen, eftersom den enligt hans mening skulle föra med sig krig och förlust av provinser. Hela alliansverket hade förefallit honom misstänkt alltifrån början. Han hade förmodat, att SU skulle underrätta varje stånd om villkoren och skälen. Men det hade icke skett, och han förklarade, att han inte kunde eller ville ta någon del »uti de skadliga sviter, som samma verk efter mitt ringa begrepp med sig förer»⁶⁶.

Även vid andra tillfällen under denna riksdag finner man Åkerhielm i samarbete med holsteinska partiets män. Det gäller fallet Vellingk⁶⁷, och det framträder särskilt tydligt vid överläggningarna i samband med ett memorial, som Carl Gustaf Tessin inlämnade på riddarhuset med anledning av i Stockholm kringlöpande rykten om konspirationer mot konungen och drottningen. Tessin yrkade bl. a. på att en kommission skulle utses, om anledning fanns härtill, och att, om så ej var fallet, alla utvägar måtte anlitas för att finna upphovsmännen till ryktena⁶⁸. De som kände sig utpekade, d. v. s. holsteinarna, hade samlats hos president Strömfelt och kommit överens om att inlämna ett memorial till ständerna. Strömfelt, Åkerhielm och Tessin utarbetade var sitt. Tessins befanns vid en sammankomst hos Fersen lämpligast. Ström-

⁶⁴ Malmström II, 12; Holst, 103.

⁶⁵ Malmström II, 19 f.

⁶⁶ RAP 15. 3. 27 (IV, 446 f.).

⁶⁷ RAP 23. 11. 26 (IV, 188 ff.).

⁶⁸ RAP V, 618 ff.

felts var »trop fleuri et trop doux» och Åkerhielms »trop sec et trop dur»⁶⁹. Åkerhielm yrkade på riddarhuset i likhet med Hans von Fersen i ett memorial⁷⁰, att en kommission skulle få hand om saken⁷¹. Men han tillhörde dock icke dem på riddarhuset, som var mest verksamma till holsteinarnas förmån. Han tog icke på långt när så livlig del i debatterna som t. ex. Fersen, Tessin och Stobée.

I striden om hannoverska alliansen hade kungen stått på Horns sida. Åkerhielm, som 1723 uppenbart gynnats av Fredrik, kom nu att befinna sig i ett annat politiskt läger än denne. Under 1723 års riksdag hade en utveckling mot ökad kunglig makt ej syntts otrolig, men efter denna var en sådan ej längre sannolik. På grund av de politiska skiftningarna i Ryssland öppnade sig emellertid glänsande framtidsperspektiv för det holsteinska partiet. Åkerhielm satsade på holsteinarna. Härvid torde Cederhielms inflytande ha varit av stor betydelse. Som ett exempel på svågerns förtroende för Åkerhielm kan nämnas, att denne var förbindelseman mellan den engelske ministern i Stockholm och Cederhielm under den sistnämndes ryska ambassad⁷². En annan sak torde också ha påverkat Åkerhielm. Horn, som 1719 — enligt vad Åkerhielm själv ansåg — bidragit till att denne gått miste om sin beställning som sekreterare och 1723 med hela sin förmåga satt sig emot hans utnämning till statssekreterare, bröt på våren 1725 definitivt med holsteinska partiet⁷³. Det var för Åkerhielm naturligt att ta parti för Horns motståndare. Härtill kommer, som förut framhållits, att det holsteinska partiet vid 1726—27 års riksdag huvudsakligen rekryterades ur ungedeln⁷⁴.

Tre medlemmar av den Åkerhielmska släktkretsen hade

⁶⁹ Tessin och Tessiniana, 32 f.; Tessins dagbok 1748—52, 30 f. Holst, 102 f.

⁷⁰ RAP V, 635 ff.

⁷¹ RAP 1. 2. 27 (IV, 325 f.). Malmström II, 12 f.; Jfr Bomgren, 109 ff.

⁷² Poyntz' rel. 31. 5, 30. 10. 25, Correspondence between Townshend and Poyntz 1724—25, St.

⁷³ Malmström I, 454 f.

⁷⁴ Se ovan s. 37.

under riksdagen hört till Horns hätskaste politiska motståndare: Åkerhielm själv och hans svågrar Cederhielm och Stobée. Av dessa hade Cederhielm spelat den viktigaste rollen. Efter ett modigt och energiskt försvar tvingades han att i slutet av juli 1727 inlämna sin avskedsansökan, vilken bifölls av ständerna på villkor att han skulle avhålla sig från alla offentliga sysslor. Efter Horns definitiva seger vid riksdagen fann tydligen Åkerhielm atmosfären i kanslikollegium mindre behaglig. I augusti 1727 anhöll han i en supplik⁷⁵ att bli ihågkommen till den lediga befattningen som landshövding i Stockholms län. Förrre statssekreteraren Frans Joakim Ehrenstrahl, som SU rekommenderat, erhöll emellertid tjänsten⁷⁶. I januari 1728 sattes Åkerhielm av rådet på förslag till den lediga befattningen som hovrättspresident i Åbo. Kungen utnämnde emellertid landshövding Gustaf Funck⁷⁷. Då denne avsåg sig, anhöll Åkerhielm att komma i åtanke och sattes också av rådet först på förslaget och utnämndes av kungen⁷⁸. Horn och hans vänner hade anledning att önska Åkerhielm avlägsnad från det politiska livets brännpunkt i varje fall mellan riksdagarna, något som utan tvivel bidrog till utnämningen⁷⁹. Redan våren 1727 hade den ryske ambassadören nämnt Åkerhielm bland dem, som man ville avlägsna från inflytande⁸⁰. Åkerhielms kollega, statssekreteraren för utrikes ärenden Daniel Niklas von Höpken hade i augusti 1728 blivit president i kommerskollegium och e. o. kanslirådet Carl Gustaf Tessin i april samma år överintendent för slottsbyggnaderna. Båda var holsteinskt sinnade. Ingen av dem hade längre säte i kanslikollegium. Åkerhielm kom under de närmaste tio åren att vara avkopplad från politiskt inflytande mellan riksdagarna. Formellt var det ett

---

⁷⁵ Biographica.

⁷⁶ IRP 15. 8. 27.

⁷⁷ IRP 9. 1. 28.

⁷⁸ IRP 16, 17. 12. 28.

⁷⁹ Jfr Fryxell, del 31, 178 och Malmström II, 68.

⁸⁰ Dolgorukis rel. 28. 4. 27. När den ryske ministern Golovin kommitterade utnämningen av Åkerhielm till hovrättspresident, karakteriserade han denne som ryska kejsarens anhängare (Golovins rel. 20. 12. 28).

avancement, när han blev hovrättspresident. Politiskt sett var det en reträtt.

1731 års riksdag kan i jämförelse med den närmast föregående karakteriseras som lugn och stillsam. Det holsteinska partiet var sprängt. Horn firade triumfen att med mycket stor majoritet bli vald till lantmarskalk. Ett mindre antal röster tillföll president Strömfelt, Akerhielm och riksrådet Lagerberg. Horn dominerade riksdagen, och holsteinarna kunde på intet sätt göra sig gällande. Akerhielm, som ej blev medlem av SU, fick sin huvudsakliga verksamhet förlagd till justitiedeputationen, där han blev en av de ledande⁸¹. Fortfarande intog han en oppositionell hållning mot Horn. I justitiedeputationen försökte han hjälpa den genom konspirationer till förmån för hertigen av Holstein komprometterade general Stenflycht⁸². När Horn på försommaren 1731 anhållit om avsked från kanslipresidentskapet och kungen beviljat denna anhållan, grep SU och ständerna in för att förmå honom att återta ämbetet och beslöt att hos kungen anhålla, att denne måtte förmå Horn, som var omistlig i kansliet, att stanna kvar. På riddarhuset föreslog Akerhielm, att ordet omistlig skulle bytas ut mot »nödig och nyttig»⁸³. När Carl Gyllenborg som protest mot utnämningen av Horns handgångne man Gustaf Bonde till rikskansliråd och för att försöka komma in i kansliet, utan att allvarligt mena det anhöll om avsked från rådsämbetet för att i stället bli president i Svea hovrätt⁸⁴, hade Akerhielm berömande ord för Gyllenborg⁸⁵. En av bröderna Akerhielm tog på riddarhuset med iver landshövding Samuel von Hylteens parti mot rådet. Hylteens hade skilts från sitt ämbete, bl. a. därför att han i två månader dröjt med att till regeringen insända en av överstelöjtnant Dag-

⁸¹ Justitiedeputationens protokoll 1731, Utskottshandl., vol. 18. Malmström II, 127.

⁸² Malmström II, 127 f.

⁸³ RAP 29. 5. 31 (VI, 383).

⁸⁴ Malmström II, 137.

⁸⁵ RAP 1. 6. 31 (VI, 396).

ström⁸⁶ författad skrift, i vilken kungen och drottningen beskylldes för att ha låtit mörda Karl XII, och därför att han underlåtit att vidtaga några åtgärder mot Dagström. Det framgår icke, om den herr Akerhielm, som nämnes i ståndets protokoll, var Lars eller Samuel. Då emellertid hela aktionen, som var riktad mot rådet, emanerade från justitiedeputationen, i vilken Samuel Akerhielm var en drivande kraft, har man all anledning förmoda, att det är fråga om honom⁸⁷. Under denna riksdag blev Akerhielm upphöjd i friherrligt stånd⁸⁸. Genom sitt presidentskap i Åbo hade han förvärvat meriter för denna utmärkelse.

---

⁸⁶ Om Dagström se Bolin, Scandia 1930, 171 ff. och Bolin, SBL IX, 532 ff.

⁸⁷ RAP 25. 5. 31 (VI, 362 ff.). Malmström II, 125 ff.

⁸⁸ RAP 19. 6. 31 (VI, 535). Friherrebrevet är daterat 14. 6. 31, Akerhielm, Akerhielmska släktboken, bil. 12.

KAP. III.

I SAMARBETE MED FRANSKA PARTIET

1. RIKSDAGEN 1734.

Riksdagen 1726—27 markerade Horns triumf och holsteinnarnas nederlag. Man kan i fortsättningen ej tala om något egentligt hólsteinskt parti. Situationen för hertigens anhängare försämrades ytterligare under de närmaste åren. De hade ej längre någon fast utrikespolitisk förankring, sedan hertig Karl Fredrik, efter det kejsarinnan Katarina och hans gemål dött, förlorat allt inflytande i Ryssland och sedan den ryska kronan 1730 övergått från Peter I:s ättelinje till Anna Ivanovna. Förbundsbröderna Ryssland och Österrike garanterade i fördraget i Köpenhamn 1732 Danmarks besittning av Slesvig och lämnade hertigen av Holstein åt hans öde. Nya perspektiv öppnade sig emellertid genom den europeiska kabinettspolitikens skiftningar. Den politik, som Horn genom accessionen till hannoverska alliansen drivit igenom, byggde på vänskap mellan England och Frankrike. Öriket slöt emellertid 1731 förbund med Österrike, ett förbund som avlägsnade det från Frankrike, då detta lands politik var riktad mot Habsburg. Det blev nu för Frankrike av mycket stort intresse att i Sverige skapa ett sig tillgivet, mot Ryssland, Habsburgs bundsförvant, fiendligt parti. Det holsteinska partiets upplösning gav det goda möjligheter att lyckas. Efter samma riktlinjer arbetade Frankrike i Tyska riket, Polen och Turkiet.

Frankrikes ambassadör i Stockholm, greve de Casteja, såg sig om efter en lämplig person till ledare för den tilltänkta nya partibildningen och delgav i juni 1732 den franska regeringen sina åsikter härom. Den lämpligaste för uppgiften vore Åkerhielm, som var synnerligen begåvad, rättrådig och oegenyttig. Sedan sin tid som statssekreterare för krigsärenden var han föremål för stor tillgivenhet inom armén. Men han vistades i Abo, och i stort sett kunde ingenting uträttas, förrän riksdagen sammanträdde. Åkerhielm var intimt lierad med Carl Gyllenborg¹.

Fransmännens avsikt att söka få till stånd ett franskorienterat parti i Sverige underlättades av de politiska händelserna. 1733 dog konung August II av Polen. Dödsfallet utlöste det s. k. polska tronföljdskriget — ur centraleuropeisk synpunkt närmast att betrakta som en uppgörelse mellan Bourbon och Habsburg. Två kandidater till den polska tronen stod mot varandra: Stanislaus Leszcynski, som stöddes av Frankrike, och den avlidne konungens son, kurfurst August av Sachsen, som hade Ryssland och Österrike bakom sig. Det var utan tvivel ett svenskt intresse att hindra August att som rysk vasall bestiga Polens tron. Det är också givet, att namnet Stanislaus Leszcynski skulle väcka resonans i storsvenska sinnen. Frankrike sökte förmå Sverige till aktivt deltagande i striderna i Polen. Underhandlingarna mellan den svenska regeringen och Casteja om förbund och om svenska truppers överlåtande i fransk sold samt den kritiska utrikespolitiska situationen över huvud gav Horn anledning att genomdriva en urtima riksdags sammankallande.

I maj 1734 sammanträdde ständerna. Lantmarskalksvalet blev den första kraftmätningen mellan partierna. Det tycks ha varit en sällsynt spännande uppgörelse. Horn och hans vänner arbetade för att generalmajor Charles Emil Lewenhaupt skulle bli vald. Som motkandidat uppställde Horns motståndare, bland vilka Daniel Niklas von Höpken och Carl Gyllenborg var de ledande, Samuel Åkerhielm. Valet resulterade i en seger för Lewenhaupt med 331 röster mot 318

¹ Castejas rel. 14 (25). 6. 32. Malmström II, 149. Karakteristiken återkommer åtskilliga år senare i ungefär samma skick från rysk sida.

för Åkerhielm². Det torde ha varit en tämligen brokig skara som stod bakom den senare, först och främst de gamla holsteinarna och över huvud fienderna till den Hornska regimen. Några finare politiska distinktioner var det knappast fråga om. Genom att Åkerhielm lanserades som lantmarskalkskandidat accentuerades motsättningen till Horn. Samtida kommentatorer betonar Åkerhielms fientliga inställning till denne³.

² RAP 17. 5. 34 (VII, 2).

³ Andreas Browallius, bror till den sedermera kände hattpolitikern och biskopen Johan Browallius, lämnar på tal om lantmarskalksvalet en intressant karakteristik av Åkerhielm. Det är landshövding Nils Reuterholms yttrande, som den unge Browallius nedtecknat i sin dagbok under den 1 april 1735 (PHT 1916, h. 4, 88 f.): »Åkerhielm är en käck karl och den bästa, som de ha kunnat fått till lantmarskalk, efter han är mycket ärlig, har hjärta, är dristig, gott förstånd, ganska penetrant men är envis, hämndgirig, därför man ock fruktade, han skulle vara för mycket partisk, efter han är emot Horn, är eljest den tjänligaste och käckaste till lantmarskalk. Dock viste han sig under riksdagen ganska beskedlig, fast han ofta hade öppet hugg på greve Horn.» På ett annat ställe talas om Åkerhielms hetsiga sinne (Andreas Browallius' dagbok 22. 12. 35, N 971, UUB). Då Reuterholm varit krigsråd samtidigt med Åkerhielm, hade han säkerligen haft tillfälle att lära känna denne grundligt. Reuterholm uttalade sig även synnerligen positivt om Lewenhaupts moraliska egenskaper men framhöll, att denne var »på långt när inte så penetrant som Åkerhielm» (PHT 1916, h. 4, 88). Reuterholms yttrande kan sammanställas med vad Casteja skrev om Åkerhielm ungefär ett år tidigare, också med anledning av lantmarskalksvalet: »Ceux qui paraissent actuellement le plus sur les rangs sont le Baron Okerhielm, président du parlement d'Abo et le comte de Tessin; le premier passe pour très vindicatif et ennemi du comte d'Horn, par cette raison il ne serait pas au gré de ce ministre comme le second, c'est pourquoi il est le plus appuyé par le parti du comte Guillembourg» (Castejas rel. 8 (19). 5. 34, Holst, 389). Den ryske ministern i Stockholm Michail Bestuzjev påpekar, att Horn motarbetade Åkerhielm av fruktan för att denne skulle återuppta Cederhielms sak (Bestuzjavs rel. 17. 5. 34).

I skriften »Sagu-brott av 1734 års riksdag i Stockholm» (D 849, KB), säkerligen författad av Johan Arckenholtz, ivrig anhängare av Horn, lämnas en ganska utförlig skildring av lantmarskalksvalet. Författaren berättar om kungens, Carl Gyllenborgs och Höpkens ivriga ansträngningar att driva igenom Åkerhielms val. I propagandan gjorde man bruk av motsättningen mellan gammal och ny adel. Åkerhielms häftighet framhäves. När Åkerhielm blev irriterad och »varm om huvudet», brukade han stamma. Hans självständighet påpekas också. Det var inte så säkert, att han skulle dansat efter Höpkens och Gyllenborgs pipa, om han bli-

Kungen, som vid denna tid samarbetade med Höpken och Gyllenborg, stödde Akerhielm, men hans förklaring att han önskade denne till lantmarskalk hade motsatt verkan mot den avsedda⁴. Ryske ministern i Stockholm önskade se Akerhielm vald. Om Akerhielm blivit lantmarskalk, kunde man varit säker på att Sverige skulle hålla sig neutralt, att dess förbund med Ryssland komme att förnyas och att Horns makt skulle minskas⁵. Castejas sympatier var i denna strid på Horns sida⁶.

Åkerhielm blev medlem av såväl sekreta utskottet som mindre sekreta deputationen⁷ och hade alltså tillfälle att ta ställning till de utrikespolitiska frågorna. Det var framför

---

vit lantmarskalk. Författarens tillfredsställelse över valutgången är djup och äkta. Han säger sig vara övertygad om att »nästan var och en av greve Gyllenborgs, presidenterna Höpkens och Akerhielms vänner åto den dagen med slät apt».

»Sagubrott» ger en god bild av hur man i Horn tillgivna kretsar såg på Akerhielm. Enligt denna skrift tillhörde han Horns förklarade fiender och var en av de ledande bland dessa. Så påstås han ha övat ett avgörande inflytande på SU:s sammansättning, och han nämnes jämte Fersen och Strömfelt som den ur Horns motparti, som närmast kunde komma ifråga som riksråd. Han räknades dock icke till den innersta kretsen, som bestod av Gyllenborg, Höpken och Fersen. Ej heller hörde han till de värsta hetsporrarna. När »storskrikarna» i motpartiet räknas upp, nämnes icke Akerhielm men väl sedermera riksrådet Carl Ehrenpreus, Fersen, major Carl Johan Stiernstedt, överstelöjtnant Carl Otto Lagercrantz m. fl. Vidare berättas, att Akerhielm ansåg, att Fersen gick för långt vid angreppet på Horn för att denne undanhållit kung Fredrik den sekreta korrespondensen (jfr Malmström II, 185 f.) och att Carl Gustaf Tessin och Akerhielm »brukade försiktighet», när det gällde förhållandet till Frankrike och försäkrade kungen, att det inte var deras skuld, att andra ville gå häftigare fram.

⁴ Uppgiften att kungens ingripande inverkat till Akerhielms nackdel återfinnes i Castejas (22. 5 (2. 6). 34), den engelske ministern Edward Finchs (15. 5. 34, Mlm) och Bestuzjevs (24. 5. 34) depescher. Bestuzjev berättar, att Horn insinuerade, att Fredrik icke utan orsak önskade Akerhielm som lantmarskalk utan tänkte komma med förslag om successionen och om större makt. Jfr Malmström II, 182 f.

⁵ Bestuzjevs rel. 24. 5. 34. Casteja uppger, att Bestuzjev utdelat pengar för att stödja Akerhielms kandidatur (Malmströms franska anteckningar för 1734, s. 45).

⁶ Malmström II, 191 f.

⁷ RAP VIII, 568; SUP 12. 6. 34.

allt. tre makter, med vilka förbundsunderhandlingar var aktuella vid riksdagen 1734: Danmark, Frankrike och Turkiet. Med Danmark avslöts hösten 1734 ett förbund, enligt vilket Sverige och Danmark garanterade varandras besittningar — Sveriges garanti inbegrep även Slesvig — och lovade att skynda till varandras hjälp i händelse av anfall. Det danska förbundet hade tillstyrkts såväl av Horn och ett enhälligt råd som av många av kanslipresidentens fiender, av åtskilliga därför att de ansåg det som en nödvändig förutsättning för en allians med Frankrike och för ett företag mot Ryssland⁸. MSD, som dominerades av Horns motståndare⁹, uttalade sig för förbundet. Åkerhielm gick här sin egen väg och tog i ett memorial energiskt ställning mot samgåendet mellan Sverige och Danmark¹⁰. Danmark hade alltid betraktat Sveriges tillväxt med oblida ögon och fallit vårt land i ryggen, så snart detta haft krig med andra makter. För tillfället hade Sverige inte anledning att frukta anfall från något land, och någon hjälp av Danmark för återvinnande av de förlorade provinserna var ej att påräkna. Om Sverige angrep Ryssland, skulle danskarna inte ens hålla sig neutrala. Det var dessutom ett svenskt intresse, att Slesvig var skilt från Danmark, och det vore både skadligt och föga hedersamt för Sverige att garantera denna landsdel åt Danmark, när vi i förbundet med Ryssland 1724 lovat att hjälpa hertigen av Holstein, i vilkens ådror gammalt svenskt, kungligt blod flöt, att göra sina anspråk gällande beträffande Slesvig. Åkerhielm poängterade starkt, att han hyste misstro till Danmark, ett tema som han senare skulle komma att utveckla många gånger.

Partiförhållandena under den tidigare delen av riksdagen 1734 var mycket oklara och är svåra att överblicka — inte minst beroende på kungens hållning och Höpkens och Gyllenborgs tvekan mellan Ryssland och Frankrike. I mitten av oktober 1734 inträffade emellertid en händelse, som skapade större klarhet och som blev av avgörande betydelse för framtiden. Sannolikt genom förmedling av kommerserådet Olof

⁸ Malmström II, 198; Danielson, Sverige och Frankrike 1727—35, 275.

⁹ Malmström II, 184.

¹⁰ SUP 30. 7. 34. Åkerhielms votum i Utskottshandlingar 1734, vol. 7.

von Törne avslöts då en överenskommelse mellan å ena sidan Casteja och å andra Höpken och Gyllenborg. De närmare villkoren är ej kända. Kontentan av överenskommelsen var emellertid, att det mot Horn oppositionella partiet fick Castejas mäktiga stöd mot löfte att arbeta för förbund mellan Sverige och Frankrike. Grunden till hattpartiet var lagd¹¹. Vid underhandlingarna mellan Casteja och förmedlingsmannen uppgav denne Gyllenborg, Höpken, Akerhielm och Fersen som benägna för överenskommelsen¹². Samma herrar tycks ha tjänstgjort som utdelare av franska mutor¹³. Det synes mycket sannolikt, att Akerhielm tagit verksam del i hattpartiets bildande.

Den franska förbundsunderhandlingen hängde intimt samman med utvecklingen i Polen. Frankrike ville engagera Sverige där utan att självt göra någon verklig kraftanstängning. Kanslikollegium och råd krävde en ordentlig fransk insats som förutsättning för ett svenskt ingripande, men krigsivrarna inom SU var beredda att ställa svenska trupper till förfogande utan betryggande franska garantier. Casteja hade föreslagit, att Sverige skulle sända 10.000 man till Polen för att underhålla konjunkturerna, mot att Frankrike betalade 2.200.000 livres om året och ytterligare en summa vid anfall på Sverige. Kanslikollegium avstyrkte detta ur svensk synpunkt tämligen omöjliga förslag och uppställde som villkor för att Sverige skulle skicka 10.000 man till Polen att Frankrike sände dit 40.000 man¹⁴. Särskilda deputerade — till vilka Akerhielm icke hörde — från MSD och defensionsdeputationen tillsattes för att yttra sig om kanslikollegii förslag¹⁵. De utarbetade ett annat, som i stort sett överensstämde med Castejas anbud men kunde inte driva sin mening igenom i SU. Till dem som satte sig mot deras äventyrliga projekt hörde Akerhielm¹⁶. Fersen, Stiernstedt, Törne, Lager-

¹¹ Malmström II, 204 ff.; Danielson, Sverige och Frankrike 1727—35, 290.

¹² Danielson, a. a., 290.

¹³ Fryxell, del 31, 227. Fryxell bygger på Castejas rel. av 9 (20). 10. 34.

¹⁴ Malmström II, 203 ff.

¹⁵ Danielson, a. a., 292.

¹⁶ Malmström II, 207; Danielson, a. a., 298.

crantz m. fl. talade ivrigt för det. Akerhielm ansåg visserligen, att man inte behövde fordra så mycket som 40.000 man franska trupper i Polen. 20.000 man kunde räcka. Det stod emellertid vid denna tid klart, att Frankrike icke var villigt att sända några trupper till Polen¹⁷. Deputerade föreslog, att Frankrike skulle betala 400.000 riksdaler för truppernas överlåtelse, en summa som Akerhielm ansåg för liten. 1.000.000 riksdaler vore ett lämpligt belopp¹⁸.

Åkerhielm visade sig emellertid icke som motståndare till samarbete med Frankrike över huvud taget. Han tillhörde den majoritet inom SU, som genomdrev, att man visserligen skulle avslå Castejas begäran om hjälptrupper på de av honom föreslagna villkoren men tillika försäkra honom, att Sverige, om Frankrike beviljade subsidier, ej skulle lyssna till några förslag, som kunde vara Frankrike obehagliga. På Akerhielms initiativ beslöts dessutom, att man för Casteja skulle ange skälen till att svaret dröjt så länge¹⁹. Under den debatt i SU, som resulterade i utskottets skrivelse till Kungl. Maj:t av den 4 december²⁰, vari regeringen lämnades tämligen fria händer i sina underhandlingar med Frankrike, föreslog Åkerhielm, att SU skulle fastställa ett visst subsidiebelopp, »så att på den händelsen Frankrike topperar däruti, Hans Maj:t då måtte sluta därom en formell konvention med Frankrike»²¹.

I nära samband med det av krigspartiet eftersträfvade franska förbundet stod planerna på att åstadkomma närmare kontakt med Turkiet. Sveriges representanter i Konstantinopel, Carl Fredrik von Höpken²² och Edvard Carlsson, sände rapporter hem, att ett svenskt-turkiskt förbund mot Ryssland skulle kunna skapas utan svårigheter, om Sverige skickade

¹⁷ Malmström II, 207; Danielson, Sverige och Frankrike 1727—35, 286, 299.

¹⁸ SUP 21. 10. 34.

¹⁹ SUP 13, 14. 11. 34.

²⁰ Malmström II, 211 f.; Danielson, a. a., 318 f.

²¹ SUP 3. 12. 34. Akerhielms inställning till Frankrike 1734 torde väl karakteriseras genom ett yttrande han fällde i SU i november. Han rekommenderade att lämna den franske ambassadören svar på vissa framställda frågor, »dock så att man därigenom ej engagerar sig till något, som är offensivt» (SUP 23. 11. 34).

²² Son till Daniel Niklas von Höpken.

ett sändebud till Turkiet. Rådsmajoriteten ställde sig avvisande till projektet, men i SU genomdrevs, att man skulle inleda förbundsunderhandlingar med Porten och att en minister skulle sändas till Konstantinopel. Åkerhielm understödde denna tanke. Intet land, framhöll han, var bättre i stånd att hjälpa Sverige mot Ryssland än Turkiet, som kunde företa en diversion på sin sida²³.

En för framtiden viktig fråga var, om SU, i likhet med vad som skett 1727 och 1731, skulle ge kungen och rådet fullmakt att under gynnsamma konjunkturen börja krig med Ryssland utan att höra ständerna²⁴. Frågan hänsköts till mindre sekret deputationens och defensionsdeputationens gemensamma behandling. Dessas utlåtande²⁵ avstyrkte energiskt ett förnyande av 1727 och 1731 års fullmakter. Däremot borde kungen i underdånighet *anmodas* att använda genom kontributioner och subsidier inflytande medel till att sätta krigsmakten i stånd, så att den var redo, om uppbrottsorder kom, och att sammankalla ständerna så snabbt som möjligt, om konjunkturen skulle bli sådana, att Sverige kunde vinna något genom ett offensivkrig. Utlåtandet är skrivet med Åkerhielms hand. SU följde deputationernas förslag att ejgerådet fullmakt att börja krig men beslöt dock enhälligt på Fersens initiativ att utfärda ett sekret bihang innehållande detsamma som den av deputerade föreslagna *anmodan* till Kungl. Maj:t²⁶. Åkerhielm, som ej var närvarande, när detta beslöts, reserverade sig vid ett följande sammanträde mot utfärdandet av detta bihang²⁷. Hans uppträdande i denna sak ligger väl i linje med hans allmänna benägenhet att inskränka Horns och rådets makt.

Åkerhielm vårdade under riksdagen väl sina goda förbindelser med kung Fredrik. När kungen inför rådet klagade över att illasinnade personer spritt ut eftertänkliga rykten om honom och dessa klagomål framfördes till adeln, skyndade sig

²³ SUP 28. 11. 34. Malmström II, 209 f.

²⁴ Malmström II, 212 f.

²⁵ Utskottshandlingar 1734, vol. 11.

²⁶ SUP 13. 12. 34. (Protokollet i utskottshandlingar, vol. 11).

²⁷ SUP 17. 12. 34. Jfr Malmströms något vilseledande not om Åkerhielms inställning (Malmström II, 213). Jfr Holst, 142.

Fersen och Akerhielm att yrka på hög belöning åt den, som kunde ge upplysning om ryktesspidarna²⁸. Mot slutet av riksdagen stod Akerhielm på kungens sida vid utnämningen av generalerna Göran Silfverhielm och Hugo Johan Hamilton till fältmarskalkar. Akerhielm samarbetade här med kung Fredriks ivrige anhängare överste Johan Fredrik Didron²⁹.

Som sammanfattning av Akerhielms ställning vid 1734 års riksdag kan sägas, att han befann sig i klar motsatsställning till Horn och samarbetade med dennes fiender, varvid han dock intog en självständig hållning. Ehuru han motsatte sig krigsivrarnas alltför äventyrliga förslag och även för övrigt tycks ha visat en viss moderation, arbetade han dock på samgående med Frankrike och Turkiet och främjade på det sättet krafter, vilka han som riksråd förgäves skulle försöka att stävja. Det ligger nära till hands att ställa frågan, om den främsta drivkraften till att Akerhielm vid denna riksdag i stort sett samarbetade med hattarna var politisk övertygelse eller motsatsställningen till rådet och framför allt till Horn. Hans intensiva fiendskap mot kanslipresidenten och det förhållandet att en anslutning till Frankrike var så gott som enda möjligheten för ett parti, som ville störta denne, pekar mot att de personliga skälen varit avgörande för Akerhielm. Den kommande framställningen lämnar ett säkrare svar på frågan.

2. RIKSDAGEN 1738—39.

A. FÖRE HORNS FALL.

Under riksdagen 1734 hade Horns fiender uppnått en stark ställning — dock ej stark nog för att störta den gamle kanslipresidenten och hans anhängare. Man hade på ömse sidor klart för sig, att den kommande riksdagen skulle innebära ett avgörande, och man vidtog sina anstalter därefter. Detta

²⁸ RAP 9. 9. 34 (VII, 409 ff.). Malmström II, 190.

²⁹ RAP 10. 12. 34 (VIII, 403 ff.).

avgörande kom också. Horn och hans meningsfränder tvingades att vika för de anstormande hattarna. Den 18 december 1738 inlämnade kanslipresidenten sin avskedsansökan, vilken bifölls av ständerna. Riksråden Bonde, Barck, Bielke, Creutz och Hård licentierades, och Taube beviljades avsked.

I mitten av maj 1738 hade ständerna sammanträtt. Den första kraftmätningen mellan partierna gällde som vanligt lantmarskalksvalet. För hattarna nämndes tre huvudkandidater: generalmajorerna Spens och Lewenhaupt samt Carl Gustaf Tessin¹, den slutliga segraren, till vilkens förmån de båda förstnämnda förmåddes träda tillbaka. Vid valet segrade Tessin överlägset över motpartiets kandidat, presidenten i kammarkollegium friherre Gustaf Palmfelt, vilken Horn rekommenderat för engelske och ryske ministern². Akerhielm, som varit så nära att bli vald vid föregående riksdag, har inte helt varit lämnad utanför förhandsdiskussionen. Enligt Casteja skulle riksrådet Bielke ha sagt, att han gärna ville bidra till att Akerhielm blev lantmarskalk, om han garanterades att ej bli indragen i den väntade räfsten³. Uppgiften verkar inte osannolik, ty Bielke, som ingalunda tillhörde Horns mera pålitliga anhängare, hade sina tentakler ute i motståndarelägret⁴. På hatthåll ansåg man emellertid, att Akerhielm saknade köld och hållning⁵. Man synes ha varit rädd för hans häftiga temperament. Även den danske ministern Lynar och den engelske ministern Finch uppger, att Akerhielms namn varit aktuellt under förberedelserna till lantmarskalksvalet⁶, och Axel von Fersen har samma uppgift⁷.

¹ S:t Sévérins rel. 11 (22). 4. 38; Finchs rel. 3. 2. 38, St. S:t Sévérin hade efterträtt Casteja som Frankrikes sändebud i Stockholm i november 1737.

² Bestuzjevs rel. 28. 4, 5. 5. 38.

³ Castejas rel. 8 (19). 11. 37.

⁴ Carlquist, SBL IV, 267. Jfr nedan s. 70 n. 75.

⁵ Fryxell, del 34, 108.

⁶ Lynars rel. 25. 4 (6. 5). 38, DRA; Finchs rel. 3. 2. 38, St. Finch betraktade Akerhielm som ur sin synpunkt »bad». Som Holst (s. 174) anmärker, är det mycket möjligt, att den Gyllenborgska fraktionen skulle föredragit Akerhielm framför Tessin som lantmarskalk.

⁷ Fersen, Hist. skrifter I, 63.

Adelns val av medlemmar i SU blev en fullständig framgång för hattarna. Inga av regeringens mera resoluta anhängare fick plats i utskottet. Ehuru några personer invaldes, vilkas åsikter i politiska ting var ganska obestämda, utgjordes dock huvudmassan av ivriga och stridbara motståndare till regeringen t. ex. Lewenhaupt, Stiernstedt, Törne, Lagercrantz, Stobée, Anders Johan von Höpken, Ehrenpreis och generalmajoren och landshövdingen Carl Sparre. Åkerhielm blev också medlem av SU. Det var här, i stora sekreta deputationen och i mindre sekreta deputationen, som han under riksdagen skulle komma att göra sina förnämsta insatser⁸.

Bland prästerna var stämningen avgjort för Horn, och ståndets representanter i SU kom att nästan uteslutande bestå av anhängare till denne. Talman blev ärkebiskop Johannes Steuchius. Den mest betydande medlemmen var emellertid den högt begåvade biskopen i Linköping Erik Benzelius d. y., vilken, i motsats till de flesta av sina ståndsbröder, hade franska sympatier. I borgarståndet var meningarna delade, men man lutade snarast åt den gamla regimens håll. Ställningen kom emellertid att förändras, och det var en händelse av mycket stor vikt, när hattarna frampå hösten fick majoritet i detta stånd⁹. I SU, där grosshandlarna Thomas Plomgren och Gustaf Kierman hade säte, fick emellertid de hattvänliga bland borgarna överhanden inom sitt stånd redan på ett tidigt stadium av riksdagen.

Det tog ganska lång tid, innan hattarna var färdiga att på allvar gå till rätta med rådet, ty arbetet med protokollsgranskning och uppsättande av anmärkningsmemorial var synnerligen tidskrävande. En förkänning av vad som komma skulle fick man emellertid både i råd och kanslikollegium genom anklagelserna mot och domen över registratorn i kanslikollegium Johan Arckenholtz. Angreppet på denne var upptakten till attacken mot Horn och hans anhängare.

⁸ Han var även medlem av SU:s urskiljningsdeputation (SUP 12. 6. 38).

⁹ Om valen till SU och om oppositionens ledande män se f. ö. Malmström II, 264 ff. och Linnarsson, 73 ff.

Efter en utländsk resa hade Arckenholtz 1732 författat en politisk skrift, »Sveriges intresse i anseende till andra riken och stater i Europa». I denna betonade han, att Sverige ej borde liera sig med Frankrike och gjorde detta land och framför allt dess mäktige man, kardinal Fleury, till föremål för en serie ofördelaktiga yttranden. Över huvud var skriften ett försvar för den Hornska politiken. Till yttermera visso väckte Arckenholtz hattarnas förbittring genom några anonymt utgivna skrifter, i vilka han vände sig mot ostindiska kompaniet¹⁰. Han stod högt i gunst hos Horn och tycks ha haft ett ej obetydligt inflytande i kanslikollegium¹¹. Dessa omständigheter förklarar den frenesi, med vilken hattarna angrep Arckenholtz¹².

Ovannämnda skrift om Sveriges utrikespolitiska förhållanden kom genom indiskretion under Daniel Niklas von Höpkens och Carl Gyllenborgs ögon. Utdrag ur den översändes till kardinalen med meddelande, att författaren befordrats tack vare densamma. Fleury besvärade sig hos den svenska regeringen, som sade sig icke känna till arbetet i fråga. Kardinalen ville inte lämna någon avskrift, och saken fick vila, tills riksdagen sammanträtt. Den väcktes då åter till liv i SU, som beslöt att remittera frågan till MSD¹³, som snart avgav sitt utlåtande. Deputationen lämnade åt utskottet att bestämma, om saken skulle avgöras av ordinarie domstol, av SU enligt riksdagsordningens § 13¹⁴ eller av SSD. Vid debatten i SU ifrågasatte Erik Benzelius, om den omnämnda paragrafen var tillämplig, medan Åkerhielm ansåg, att så var fallet¹⁵. Hattmajoriteten i utskottet ville inte hänvisa målet till någon ordinarie domstol, och Åkerhielm delade denna åsikt; han ansåg, att målet borde avdömas av en kommission, varigenom alla vidlyftigheter lättast skulle förhindras¹⁶. Fri-

¹⁰ Hultin, Finlands litteratur under frihetstiden, 161 ff.

¹¹ Finchs rel. 11. 4. 38, St.

¹² Om angreppet på Arckenholtz se t. ex. Malmström II, 241 f., 272 ff.; Cederbom, 17 ff.; Jacobson, SBL II, 114 ff.

¹³ SUP 13, 17. 6. 38.

¹⁴ Brusewitz, 240 f.

¹⁵ SUP 10. 7. 38.

¹⁶ SUP 11. 7. 38.

hetstidens kommissioner var ju i allmänhet villiga redskap för dem, som de hade tillsatts av. Någon kommission blev emellertid icke utsedd, utan SU tog självt hand om saken. När rådet tidigare behandlat kardinal Fleurys förut nämnda besvärsskrivelse, hade konung Fredrik, som inte närmare kände till vad det hela rörde sig om, förklarat, att sådana skrifter som Arckenholtz' måtte brännas. SU tog nu fasta på detta. Tessin föreslog, att man i en skrivelse till rådet skulle begära, att Kungl. Maj:t skulle ge kardinalen upprättelse, då ju rådet redan uttalat sin mening om skriften ifråga. Förslaget antogs trots envis opposition från prosten i Nyköping Jakob Serenius. Rådet svarade emellertid, att Arckenholtz skulle höras, innan han dömdes. SU beslöt, att detta skulle ske i rådet, alltså med förbigående av ordinarie domstol. Serenius motarbetade detta tillvägagångssätt med hela sin energi och envishet, bland annat med det argumentet att rådet inte kunde användas som första instans. Frågan avgjordes efter hattarnas vilja, men vid ett senare sammanträde protesterade Serenius mot beslutet, framhållande att om Arckenholtz ej fick svara inför vanlig domstol, »så brytes den lag och förordning, som vi obligerat oss till, och gå således emot vår instruktion, uti vilken oss intet annat är kommitterat än det, som är enligt regeringsformen»¹⁷. Det var farliga ord. Han förebrådde SU att vilja bryta regeringsformen.

Rådet lät förmå sig att förklara, att Arckenholtz skulle göra kardinal Fleury avbön och mista sin tjänst. Det uppdrogs nu i SU åt MSD att yttra sig över ärendets behandling i rådet¹⁸. Deputationens utlåtande¹⁹ är skrivet med Akerhielms hand, varför man tryggt kan utgå ifrån att det är ett uttryck för hans egna åsikter. En man med hans oppositionella och obstinata läggning lät säkerligen ej bruka sig som renskrivare av andras tankar.

I memorialet klandrades rådet för att det låtit höra vittnen, vilket, då Arckenholtz redan erkänt, att han var författare till skriften, varit alldeles onödigt och bara dragit ut på tiden.

¹⁷ SUP 7. 8. 38.

¹⁸ SUP 29. 8. 38.

¹⁹ Utskottshandlingar 1738—39, vol. 8. Det lästes upp i SU 7. 9. 38.

Horn fick en anmärkning — säkerligen nedskriven *con amore* av Åkerhielm — för att han avgivit slutyttrande utan att vara underrättad om sakens gång, då han varit frånvarande från ett flertal sammanträden. Rådets resolution, att Arckenholtz blott skulle mista sin tjänst som registrator i kansliet och göra kardinal Fleury avbön, innebar en oförsvarlig mildhet. Eftersom skriften rörde kardinalens heder och ära, hade Arckenholtz bort straffas enligt missgärningsbalken. Rådets medlemmar skulle kallas till SU, varvid de borde besvara vissa frågor, bl. a. den om inte rådets mening hade varit, att Arckenholtz genom tjänstens förlust borde betagas allt hopp om vidare tjänst inom riket. Man borde göra klart för råds herrarna, att om de inte var villiga att ändra sitt beslut, så att kardinal Fleury fick fullständig satisfaktion, såg sig SU föranlåtet att referera saken till plena.

Det var tydligen Åkerhielms och MSD:s avsikt att hota med plena för att förmå rådet att ändra mening. SU beslöt också i enlighet med MSD:s förslag, men beslutet blev icke verkställt, trots att rådet i allt väsentligt vidhöll sin ståndpunkt²⁰. I stället gjorde SU ett tillägg till rådets beslut, nämligen att Arckenholtz ej borde brukas i rikets tjänst, förrän kardinalen tog sig an hans sak. I diskussionen gav Åkerhielm uttryck för sin oro, att det skulle bli omöjligt för Sverige att komma i närmare förtroende med Frankrike, om Fleury ej fick fullständig satisfaktion²¹ och för sina betänkligheter mot att Arckenholtz vidare skulle kunna användas i rikets tjänst²². Arckenholtz sände en avbön till kardinalen, men denne ansåg hans straff alltför lindrigt och sände den tillbaka oöppnad²³.

På grund av att Serenius så häftigt tog Arckenholtz i försvar²⁴ och därvid lämnade möjligheter till angrepp på sig själv, kom anfallen på dessa båda anhängare till Horn att delvis sammanfalla. Hattpolitikerna önskade inget hellre än att avlägsna den förre från SU och den senare från kansli-kollegium. Serenius' motsatsställning till hattarna skärptes

²⁰ SUP 7. 9. 11. 9. 38.

²¹ SUP 7. 9. 38.

²² SUP 11. 9. 38.

²³ Malmström II, 274 n 1.

²⁴ Se ovan s. 55.

därav, att han sedan länge stod i spänt förhållande till Carl Sparre, Carl Gyllenborgs svärson. Serenius' insinuation att SU brutit regeringsformen väckte en storm av förbittring. Åkerhielm framhöll, att ärendet redan var avgjort, »vilket likväl prosten nu påtalar med tillvitelse, att därutinnan hava brutit regeringsformen», och kom strax därefter med de förlösande orden: »Det som prosten sagt, att vi brutit regeringsformen och lagen, angår jämväl vårt förra brev i denna saken. Det är ganska svårt att tåla en sådan imputation och att sitta i sekreta utskottet med en, som så ofta förorsakar dispyter och oss med hårda tillvitelser belastar, varandes detta tredje gången; på sådant sätt önskar jag för min del hellre att vara härifrån»²⁵.

Åkerhielms inlägg förde saken framåt i den riktning han önskade. Han ville tydligen inte själv föreslå, att Serenius borde avlägsnas ur SU men antydde möjligheten genom att peka på svårigheten att samarbeta med honom och genom att önska sig därifrån. Det var ju Serenius och inte Åkerhielm, som hade förbrutit sig. Det förslag, som Åkerhielm inte velat göra själv, framställdes också strax därpå. Ehrenpreus, liksom Åkerhielm medlem av MSD, påpekade, att många ärenden återstod, vilkas behandling inte fick hindras, »utan vill man hellre anmoda det vördiga prästeståndet att befria oss från en medlem, som sådana olägenheter åstadkommer». Erik Benzelius ansåg emellertid, att Serenius ej kunde utestängas från SU, innan det lagligen bevisats, att han var olämplig att sitta där²⁶. Efter starka påtryckningar, framför allt från lantmarskalken, såg sig Serenius så småningom tvungen att ta skeden i vacker hand och förklara, att han ingalunda trodde, att SU brutit regeringsformen²⁷. Härmed ansågs denna sak utagerad.

²⁵ Cederbom har felaktigt citerat detta ställe. Han skriver »varandes detta tionde gången» i stället för tredje. Vidare uppger han, att Åkerhielm slutade med att tillkännage, att han inte skulle infinna sig i SU, förrän Serenius avgivit förklaring. Det var emellertid Samuel Åkerhielms bror Lars, som fällde detta yttrande (Cederbom, 19). De båda bröderna hade tydligen en likartad inställning i denna sak.

²⁶ SUP 7. 8. 38.

²⁷ SUP 10. 8. 38.

Även i en annan fråga var Akerhielm med bland Serenius' fiender. Det gällde svenska kyrkan i London. Den svenska församlingen därstädes hade bildats 1710. För dess organisation och utveckling gjorde Serenius, som från 1723 till 1734 var församlingens kyrkoherde, en stor insats. Tack vare hans ansträngningar fick den i slutet av 1720-talet egen kyrkobyggnad. Då denna stod färdig, råkade emellertid Serenius i en förbittrad strid med den svenske ministern i London, Carl Sparre. Denne fordrade revision av kyrkans räkenskaper. Kanslikollegium fick saken om hand och gav så småningom Serenius full decharge i en skrivelse av den 18 april 1738²⁸. Kansliet dominerades ju vid denna tid av Horn och hans anhängare.

Vid riksdagen 1738—39 fördes åter svenska kyrkans i London angelägenheter på tal. Akerhielm spelade en ledande roll, när dessa dryftades i SU och MSD²⁹ och motarbetade härvid konsekvent Serenius. Denne hade påstått, att Akerhielm från SU tagit hem en skrift om den svenska kyrkan i London, vilket gav anledning till en ordväxling mellan dem. Akerhielm upplyste om att han tagit skriften till MSD och inte hem och att han anmält saken till protokollet. Han utnyttjade situationen för att påskynda Serenius' utdrivande ur SU och »föreställde, hurusom prosten Serenius gör sig allenast ett nöje att brouillera sig både med den ena och den andra». För sin del ansåg han sig inte kunna arbeta tillsammans med en så orolig man utan bad att bli befriad från honom. Det var två envisa och stridsglada män, som drabbade samman. Serenius drog det kortaste strået. Han måste förklara, att han misstagit sig, när han beskyllt Akerhielm för att ha tagit hem skriften ifråga³⁰.

Redan i juni månad 1738 hade Sparre, när man i SU behandlade ett memorial från Serenius om hjälp till församlingen i London, påmint om att »räkningarna från första början borde inhämtas och genomses»³¹. I ett memorial hem-

²⁸ Carlson, 6 ff., 22 ff.; Cederbom, 13 f. Kanslikollegii skrivelse hos Carlson, 211 ff.

²⁹ SUP 21. 6, 3, 7, 7, 13. 11. 38.

³⁰ SUP 10. 8. 38.

³¹ SUP 21. 6. 38.

ställde MSD i november, att Serenius måtte ingiva fullständig räkenskap över alla uppbörder och utgifter. Denne kunde emellertid nu fira triumfen att läsa upp kanslikollegii skrivelse, som gav honom decharge. Åkerhielm påpekade, att Serenius borde ha givit detta tillkänna tidigare och »berättade eljest att församlingen klagar, att uti debet är utelämnad den samling som göres av de resande och plägar upptecknas i en bok; dessutom fela ock stamböckerna för de i Sverige uppburna medel»³². Insinuationen om oärlighet var tämligen tydlig.

Även under riksdagens fortsättning arbetade Åkerhielm ivrigt mot Serenius, som var oförsiktig nog att lämna åtskilliga angreppspunkter på sig. Sålunda hade han, ehuru han inte var medlem av expeditionsdeputationen, utan särskild kallelse infunnit sig i denna och där bevittnat, hur löjtnanten, sedermera fältmarskalken Samuel Gustaf Stierneld med anledning av Serenius' opåkallade närvaro förolämpade prästeståndets talman ärkebiskop Steuchius. När prosten påtalade förhållandet i SU, lyckades Tessin vända saken så, att Serenius syntes ha angripit honom som lantmarskalk, vilket framfördes som ett nytt skäl att utesluta Serenius från SU³³. Denne tvingades efter ett förbittrat motstånd att lämna utskottet. När han några dagar senare infann sig för att delta i överläggningarna, nödgades han åter avlägsna sig. Åkerhielm framhöll, att Serenius ej borde få närvara vid sammanträdena i SU, så länge han stod sub reatu och påstod, att han sökt uppväcka kallsinnighet mellan stånden³⁴. Det visade sig sedan omöjligt för Serenius att under riksdagen åter få tillträde till utskottet, trots att han bekvämade sig till att författa en avbön. SU använde uppskovstaktiken och lyckades förhindra hans återinträde. Man hade på så sätt gjort sig kvitt den besvärligaste oppositionsmannen och Horns ivrige försvarare. I sin envisa stridbarhet påminner Serenius inte så litet om Åkerhielm.

Sammanfattningsvis kan man säga, att Åkerhielm, när det

³² SUP 13. 11. 38.

³³ Cederbom, 30 ff.

³⁴ SUP 5. 12. 38. Jfr ovan s. 31 n. 35.

gällde behandlingen av Arckenholtz och Serenius, helt befann sig på de radikala hattarnas linje.

Under riksdagens första hälft var hattpolitikerna ivrigt sys-selsatta med att granska rådsprotokollen för att i dem söka finna angreppspunkter på de riksråd de ville åt, och frampå hösten resulterade deras ansträngningar i anmärkningsmemorial. De anmärkningar, som gällde inrikes ärenden, var ganska bagatellartade. Annorlunda förhöll det sig emellertid med dem, som gällde utrikespolitiken. Det var MSD, SU:s utrikesutskott, som hade att förbereda och utarbeta dessa senare anmärkningar. Den behärskades av hattarnas ledande män: Åkerhielm, Ehrenpreus, Carl Sparre, Lewenhaupt, Törne, Lagercrantz, Stiernstedt, Erik Benzeliuss, borgmästare Salin m. fl.³⁵ Tyvärr finns inga protokoll bevarade från MSD:s överläggningar vid denna riksdag, och det är alltså svårt att komma åt de enskilda ledamöternas åsikter. Vissa upplysningar kan man emellertid få genom studium av handstilarna i deputationens memorial.

Situationen var följande. SU hade i en skrivelse till Kungl. Maj:t av den 18 november 1734 angivit Frankrikes vänskap och Rysslands förnedring som riktpunkter för Sveriges utrikespolitik och föreskrivit, att Casteja skulle få en försäkran om att Sverige ej skulle ingå några förbindelser med mot Frankrike »vidrigt sinnade makter», om Frankrike beviljade vårt land subsidier. Dessa direktiv modifierades dock i en senare skrivelse av den 4 december 1734, vari det förklarades, att traktaterna med främmande makter borde vidmakthållas, i varje fall tills konjunkturen för återvinnande av de förlorade provinserna klarnat. För den händelse Frankrike ej ville bidra till att detta mål uppnåddes eller konjunkturen alldeles förändrades, tillstyrkte SU förbund med det land, som bäst kunde hjälpa Sverige³⁶. För att göra angreppet mot rådet effektivt gällde det att bevisa, att rådsmajoriteten inte följt SU:s instruktioner. Det var för övrigt i stort sett

³⁵ SUP 7. 6. 38. Malmström II, 295 n. 2.

³⁶ Malmström II, 208, 211 f.; Danielson, Sverige och Frankrike 1727—35, 309 ff.

samma män, bland dem Akerhielm, som genomdrivit de ovan nämnda skrivelserna, vilka nu hade att kontrollera, hur de blivit tillämpade³⁷.

I juni 1735 hade i överensstämmelse med SU:s direktiv en traktat med Frankrike slutits. Den skulle ratificeras inom två månader. Under denna tid förnyade Sverige vänskapsfördraget med Ryssland av år 1724, vilket hade till följd, att Frankrike underlät att ratificera det med Sverige slutna fördraget³⁸. Det var framför allt här man hade angreppspunkten: genom förnyelsen av den ryska vänskapstraktaten hade förbundet med Frankrike omintetgjorts.

När det första anmärkningsmemorialet mot riksråden rörande underhandlingarna med Frankrike skulle uppsättas av MSD, anförtroddes utformningen åt Akerhielm. Aktstycket³⁹ är skrivet med hans hand⁴⁰, och man känner också igen hans grundliga och något omständliga sätt att argumentera. Det faktum att Akerhielm formulerat anmärkningsmemorialet stämmer bra med Finchs uppgift, att han var en av de tre personer, som hade att granska underhandlingarna med Frankrike⁴¹. I SU genomgicks anmärkningarna punkt för punkt. Då memorialet kan anses vara ett troget uttryck för Akerhielms inställning till Horn och hans vänner hösten 1738, torde ett referat vara på sin plats.

De direktiv, som SU 1734 givit rådet, gick ut på vänskap med Frankrike och Turkiet, Rysslands förnedring och de förlorade provinsernas återvinnande. Riksråden Horn, Meijerfeldt, Banér, Lagerberg, Bonde, Barck, Hård, Bielke, Creutz och Taube syntes i sina rådslag ha avvikit från denna plan och därigenom bidragit till att underhandlingen med Frankrike ej slutförts tillräckligt snabbt. Detta huvudtema utvecklas sedan vidare. Även om Sverige skulle råkat i be-

³⁷ Linnarsson, 72.

³⁸ Malmström II, 230 ff.

³⁹ Utskottshandlingar 1738—39, vol. 8.

⁴⁰ Jfr Malmström II, 355 och Linnarsson, 117 f.

⁴¹ Finch meddelar, att Akerhielm, Stiernstedt och Törne fått i särskilt uppdrag att syssla med rådets alliansförhandlingar med Frankrike (Finchs rel. 4. 8. 38, St.). Jfr Linnarsson, 118 n. 2.

roende av Frankrike — för vilket ingen risk förelegat — behövde rådet ej stått till svars härför, om det följt ständernas plan⁴². Hela underhandlingens syfte hade varit, att Sverige skulle komma i en sådan ställning, att det vid läglig tidpunkt skulle kunna återerövra de till grannen i öster förlorade provinserna, vilket inte kunde ske genom vänskapstraktater med Ryssland. Den innersta meningen i Akerhielms argumentering kommer bäst fram i ett överkorsat parti, där det öppet sägs, att rådets avsikt varit att få Frankrike att ledsna på förhandlingarna eller att dra ut på tiden, tills man hann förlänga vänskapsfördraget med Ryssland. Vid debatten i SU beslöts det, att denna passus skulle utelämnas. Fyra av de tio punkterna är riktade enbart mot Horn, som klandras för att på olika sätt ha lagt hinder i vägen för underhandlingar med Frankrike⁴³.

Texten under punkt fem har överkorsats i Akerhielms memorial. Det överkorsade partiet är riktat mot Horn. Det var präste- och borgarstånden i SU, som mot adeln beslöt, att punkten skulle utgå. Åkerhielm, Stiernstedt och Törne⁴⁴ yrkade ivrigt på att den skulle stå kvar. MSD begärde emellid att få återkomma i denna sak, och då Törne för SU föreläst de rådsprotokoll, som rörde punkten ifråga, beslöt utskottet, att den likväl skulle behållas⁴⁵. Det blev alltså Akerhielms och MSD:s mening, som till sist segrade.

Oppositionen i SU mot MSD:s utlåtande kom från medlemmar av prästeståndet med biskop Humble och prosten Trägårdh i spetsen. Åkerhielm uttalade samma åsikter, som han givit uttryck åt i anmärkningspunkterna och påpekade öppenhjärtigt, att syftet med konventionen med Frankrike var att »tôt ou tard» bryta med Ryssland för att kunna återvinna de förlorade provinserna⁴⁶.

⁴² Jfr härmed Akerhielms yttrande i SU 3. 11. 38, att riksråden inte hade att resonera över SU:s instruktioner utan endast att sätta dem i verket (se nedan s. 63).

⁴³ Jfr Linnarsson, 94.

⁴⁴ Jfr ovan s. 61 n. 41.

⁴⁵ SUP 17, 19. 10. 38.

⁴⁶ SUP 17. 10. 38.

MSD hade även författat ett anmärkningsmemorial angående prolongationen av förbundet med Ryssland, vilken Åkerhielm ansåg var skadlig för Sverige och mot ständernas plan. Från mössornas sida framhölls, att regeringen vid underhandlingen med Frankrike ansett, att det skulle ha inneburit beroende, om Frankrike hindrat oss att förnya traktaten med Ryssland. Åkerhielm replikerade, »att även det var emot ständernas givne instruktion och plan, som ej tillät att däröver resonera, emedan det var fastställt, att Frankrike skulle hava predilektionen och förnyelsen undvikas med Ryssland, och som riksens ständer funno denna planen lända till rikets intresse, så behövdes icke den questionen angående någon dependence av Frankrike moveras, utan var alldeles onödig»⁴⁷. Malmström anmärker med rätta, att även om den tesen finge gälla, så bör man inte förbise SU:s brev av den 4 december 1734, där det föreskrevs, att traktaterna skulle vidmakthållas⁴⁸. Det framgår med all önskvärd tydlighet, att Åkerhielm var angelägen att framhålla rådets beroende av ständerna. Ett sådant framhållande var en nästan självklar konsekvens av hattarnas sätt att lägga upp anfallet, ty huvudtesen var, att rådet ej följt de direktiv, som SU utfärdat vid föregående riksdag. Samma dag som Åkerhielm fällde ovanstående yttrande, diskuterade man i SU även en annan fråga av intresse: om Carl Gyllenborg skulle höra till de riksråd, som fick anmärkningar. Åtskilliga mössor menade, att så borde vara fallet, men Gyllenborg togs i försvar av Åkerhielm tillsammans med åtskilliga hattradikaler⁴⁹.

Vid angreppen på Arckenholtz och Serenius uppträdde Åkerhielm som den ivrige och oförsonlige partigångaren, helt i samklang med de radikala hattarna. Han utformade MSD:s första anmärkningsmemorial mot rådet angående underhandlingarna med Frankrike. Även här framstod han som den nitiske hatten, som inte sparade någon möda, när det gällde att finna anmärkningspunkter mot rådet. Han inriktade sig speciellt på att samla material mot Horn. Man spanar förgä-

⁴⁷ SUP 3. 11. 38.

⁴⁸ Malmström II, 296.

⁴⁹ SUP 3. 11. 38.

ves efter några tecken till hans snart stundande politiska omvändelse. Med utgångspunkt från anmärkningsmemorialet och från hans ställningstagande till Arckenholtz och Serenius väntar man, att han skall yrka på radikala åtgärder mot de anklagade riksråden.

B. EFTER HORNS FALL.

De för rådet farligaste anmärkningarna var, som förut nämnts, de som gällde utrikespolitikens handhavande. Men även andra ärenden erbjöd angreppspunkter. Särskild uppmärksamhet ägnades åt den s. k. viceamiralsfrågan⁵⁰. Sekreta deputationen utarbetade ett betänkande mot riksråden Bonde, Bielke, Barck, Creutz, Hård och Taube för att de icke hindrat expedierandet av konungens beslut, att viceamirals rang skulle tilldelas de två i tjänsten yngsta på ett förslag till viceamiralstjänst, sedan den äldste erhållit befattningen, ett förfaringssätt, som enligt SD:s mening var stridande mot lagen och framför allt mot § 42 i regeringsformen. Att just sex riksråd, som man ville komma åt, kunde göras till föremål för anmärkningar i denna sak, gjorde att den erhöll större proportioner, än vad som annars skulle varit fallet. Då SD fann riksrådets förklaring över anmärkningarna otillräcklig, meddelades målet till plena. I stånden beslöts det efter mycken strid, att detta mål och även andra av liknande beskaffenhet skulle hänvisas till stora sekreta deputationen, som dock ej fick domsrätt utan endast uppdrag att inkomma med utlåtande till stånden. SSD bestod av SU, SD och dessutom 25 bönder, inalles 155 personer, då SU räknade 100 och SD 30 medlemmar. Det var en talrik och tungt arbetande församling. SU:s medlemmar bildade det dominerande inslaget med klar hattmajoritet, medan partiställningen i SD var mera oviss. Som ett osäkerhetsmoment tillkom så de 25 bönderna.

För att möjliggöra en smidigare behandling av ärendena tillsattes ett mindre utskott för att förbereda och

---

⁵⁰ Linnarsson har utförligt behandlat angreppet på rådet med anledning av viceamiralssaken (s. 79 ff.).

avgiva förslag i de olika frågorna. Detta utskott bestod av två representanter för adeln och en för vardera av präste- och borgarståndet i SU. SD var representerad på samma sätt. Dessutom var två bönder medlemmar⁵¹. Adeln företrädades av Åkerhielm, majorerna Carl Gustaf Boije och Henrik Wrede samt kammarherren Olof Benjamin Ehrencreutz. Präteståndet var representerat av bröderna Erik och Jakob Benzelius, borgarståndet av borgmästare Johannes Timell och rådmannan Johan Schening⁵². Längre fram ägde vissa förändringar rum inom utskottet. Sålunda förstärktes det med Lewenhaupt, friherre Sten Coyet och med en präst och en borgare⁵³. Redan från början hade utskottet tydlig hattkaraktär och fick det än mer genom förstärkningen och även genom att Timell i början av januari 1739 ersattes med borgmästare Anton Borg⁵⁴. Malmström karakteriserar med rätta Åkerhielm som den främste i denna samling⁵⁵. Lewenhaupt, som närmast skulle kunnat tävla med honom i inflytande, kom ju först senare in i utskottet. Boije och Wrede tillhörde hattpartiets värsta hetsporrar men knappast dess ledande kretsar lika litet som Ehrencreutz. Däremot var Erik Benzelius mycket inflytelserik både inom sitt stånd och inom hattpartiet, där han jämte Åkerhielm enligt Finch »has the chief hand in projecting and conducting the cabal's schemes»⁵⁶. Han var en ytterst smidig och skicklig politiker men tillhörde knappast dem, som rycker andra med sig. Han var medelvägens och kompromissernas man. I kraft kunde han inte jämföras med Åkerhielm.

I slutet av oktober tillsattes arbetsutskottet, och fram i januari började resultatet av dess arbete att visa sig i form av betänkanden. Hattarnas angrepp koncentrerades framför allt mot riksråden Creutz och Taube, mot den förre därför att han svarat föga undfallande på anmärkningarna och var

---

⁵¹ Om utskottets sammansättning se Linnarsson, 97 f.

⁵² SUP 27. 10. 38; SD:s protokoll 27. 10. 38.

⁵³ SUP 23. 1. 39.

⁵⁴ SUP 5. 1. 39.

⁵⁵ Malmström II, 293.

⁵⁶ Finchs rel. 4. 8. 38, St.

tämligen isolerad inom råds-kretsen, mot den senare, emedan han genom sin dotter ansågs utöva ett otillbörligt inflytande över kungen vid ämbetsutnämningar⁵⁷. När man i arbetsutskottet behandlade viceamiralsfrågan och voterade om huruvida SSD borde föreslå plena, att Creutz skulle ställas under laga rannsaking och dom, bifölls detta av adelns alla representanter utom Åkerhielm, som inte ville medge, att Creutz mer än andra borde rannsakas. Visserligen hade han genom sin förklaring⁵⁸ förbrutit sig mer än de övriga, men såvida han inte begått ytterligare brott, vore en allvarsam varning i SSD tillräcklig. Präste- och bondeståndens representanter var av samma mening som Åkerhielm, och även en av borgarna, nämligen Schening, medan de båda andra yrkade på att alla de riksråd som felat i denna sak, skulle rannsakas och dömas. När man sedan i arbetsutskottet företog en ny votering, som gällde, om samtliga i viceamiralsfrågan felande riksråd skulle ställas under rannsaking och dom, var Åkerhielm den ende av adelns representanter, som avstyrkte detta. Han fick härvid stöd av utskottets präster och bönder⁵⁹. Samma hållning intog Åkerhielm, när man i SSD debatterade, om deputationen skulle hemställa till plena att låta rannsaka och döma Creutz. Adeln och borgarståndet ansåg att så borde ske, medan präste- och bondestånden ansåg en varning tillräcklig⁶⁰.

Under diskussionen i SSD om hur riksrådet Taube skulle behandlas, hävdade Åkerhielm, att det inte kunde bevisas, att Taube i sina råd i befodringsfrågor tagit hänsyn till sina egna släkt- och vänskapsförbindelser. När man voterade om

⁵⁷ Malmström II, 293 f.; Linnarsson, 105 f.

⁵⁸ Creutz hade i sitt svar på anmärkningarna återopat sig på regeringsformens ord, att riksråden skall råda men ej regera och sedan, när man ville ha förklaring på detta yttrande, anfört att Gyllenberg i två befodringsmål stött sig på samma ord, utan att han blivit åtalad därför (Malmström II, 293 f.).

⁵⁹ Arbetsutskottets protokoll 24. 1. 39 (bundet tillsammans med SUP 25. 1. 39). Linnarsson, 102 f. Under riksdagens tidigare skede hade Åkerhielm föreslagit en kommission för att rannsaka och döma Arckenholtz (se ovan s. 54).

⁶⁰ SUP 26. 1. 39. Linnarsson, 104 f. SSD:s protokoll är bundna tillsammans med SU:s, delvis i slutet av volymen.

huruvida Taubes sak skulle refereras till plena med begäran om kommission eller om endast ett enkelt meddelande skulle göras, var röstsiffrorna bland adeln mycket delade: 21 för den förra meningen och 15 för den senare. Åkerhielm hävdade den senare ståndpunkten. Borgarna stödde adelsmajoriteten, medan prästerna »conformerade» sig med Åkerhielm. Även bondeståndet röstade mot att någon begäran om kommission skulle framföras till plena. Två stånd stod mot två⁶¹. Åkerhielm intog samma hållning till anmärkningarna mot Creutz och mot Taube. Han ansåg, att dessa båda riksråd hade förbrutit sig allvarligare än de fyra andra⁶², men han motsatte sig, att de skulle ställas under rannsakan och dom. Han stod, liksom Erik Benzelius, som talesman för en moderat hattståndpunkt i tydlig motsatsställning till radikalerna. Åkerhielm följde också en egen linje i förhållande till de ledande hattarna. Dessa ville visserligen av taktiska skäl t. v. spara Taube, men de önskade att Creutz med anledning av viceamiralsfrågan skulle anklagas inför stånden och avlägsnas ur rådet⁶³.

De av Åkerhielm utarbetade anmärkningarna angående de franska underhandlingarna⁶⁴ tillställdes riksråden för förklaring. I MSD uppsattes sedan en slutgiltig anklagelseskrift mot riksråden⁶⁵. Den är utarbetad av Ehrenpreus⁶⁶. I denna nämnes ej Horn bland dem som förbrutit sig. Denne hade den 18 december inlämnat sin avskedsansökan, vilken bifölls av ständerna⁶⁷. Genom sin avgång hade han erhållit tyst discharge⁶⁸. Det faktum, att MSD använde Åkerhielms penna, när det gällde att utforma ett anmärkningsmemorial, som framför allt var riktat mot Horn, men betjänade sig av Ehrenpreus', när Horn var avkopplad från diskussionen, är värt att observera.

---

⁶¹ SUP 25. 1. 39.

⁶² SUP 10. 2. 39.

⁶³ Linnarsson, 106.

⁶⁴ Se ovan s. 61.

⁶⁵ Utskottshandlingar 1738—39, vol. 8.

⁶⁶ Linnarsson, 118.

⁶⁷ Malmström II, 283.

⁶⁸ Linnarsson, 118.

Den 19 februari hade man hunnit så långt, att man kunde företa anmärkningarna mot rådet rörande utrikespolitiken till avgörande i SU, vilket skedde denna och följande dag i en av de livligaste debatterna i utskottets historia⁶⁹. Sedan man genom votering fastställt, att de anklagade riksråden ej följt ständernas direktiv från föregående riksdag, blev en av de första åtgärderna att koppla av Meijerfeldt, Banér och Lagerberg från diskussionen genom att förklara dem mindre delaktiga. Sedan hade man kvar dem, som man ville åt: Bonde, Bielke, Barck, Hård, Creutz och Taube, vilka alla ansågs ha varit med i den »sammangaddning», som enligt Lewenhaupt betydde mer, än om den ene eller den andre kunde ha felat mer eller mindre i någon sak. De tre förstnämnda ansågs inte höra till denna sammangaddning⁷⁰. Linnarsson skiljer på tre olika grader av straff, som olika talesmän i SU gjorde sig till tolkar för. Det hårdaste var avsättning utan modifikation, det lindrigaste någon form av varning och medelvägen att de riksråd, som felat mest, skulle förlora sina ämbeten på ett skonsamt sätt⁷¹.

Akerhielm ville gå varligt fram med de anklagade riksråden. Han motiverade sin ståndpunkt i ett utförligt yttrande. Liksom det av Akerhielm uppsatta anmärkningsmemorialet mot rådet angående underhandlingarna med Frankrike kan anses typiskt för hans inställning till licentieringsproblemet i oktober 1738, så torde detta yttrande vara det för hans inställning mot riksdagens slut. Ett referat är därför på sin plats.

SU hade fastställt, att riksråden felat genom att de ej följt ständernas plan. Nu gällde frågan, hur felstegen skulle bedömas. Härvid borde man ta två saker i övervägande: om riket därigenom tillfogats skada och om rådsherrarna handlat med »argt uppsåt». Riket hade lidit skada dels genom att det

⁶⁹ SUP 19, 20. 2. 39.

⁷⁰ Man ville synbarligen ta alldeles särskild hänsyn till Lagerberg. Erik Benzelius föreslog, att man skulle meddela honom, att han för sina stora tjänsters skull ansågs omistlig i rådet, så att han inte begärde avsked. Man var ense om detta, och Lewenhaupt åtog sig att framföra saken (SUP 19. 2. 39).

⁷¹ Linnarsson, 123.

gått miste om subsidier, närmare bestämt 27 tunnor guld, och dels genom att det försuttit tillfället att återvinna sina förlorade provinser. Beträffande uppsåtet ville Åkerhielm tro på riksrådens försäkringar, att de ej haft någon ond avsikt. Eftersom rådet borde anses som riksens ständers fullmäktige, vilka det ålåg att tillse, att ständernas beslut blev iakttagna, kunde han ej finna annat än att de anklagade riksråden förlorat ständernas förtroende och att de således borde avlägsnas från sina rådsämbeten. Men man måste också se till, att straffet inte fick skadligare följder för riket, än själva brottet kunnat få. Då det var tillräckligt att förhindra »vissa rådspersoners sammansättning», så höll han för betänkligt att låta avsätta alla de anklagade riksråden. Men det vore också olämpligt att endast ge dem en föreställning »utan är för den skull min oförgrifliga tanke, att om allenast en eller två och det av de mest skyldiga med remotion straffades, och de övriga finge en tjänlig föreställning, skulle därigenom icke allenast ständernas auktoritet styrkas utan ock trygg- och säkerheten för alla sammansättningar samt ständernas besluts överträdande corroboreras.» Han ville dock icke nämna de personer, som han ansåg borde straffas hårdast, förrän han fick se, om SU ville samtycka till att inte alla de anklagade riksråden skulle behandlas lika ⁷².

Rent principiellt ansåg alltså Åkerhielm, att riksråden förlorat ständernas förtroende och således borde avlägsnas från sina ämbeten. Men av praktiska lämplighetsskäl var han ej med på detta arrangemang: straffet skulle kunna medföra större skada för riket än brottet. Han fick instämmanden från åtskilliga ledamöter. Friherre Malkolm Hamilton ansåg, att en, två eller tre kunde »removeras». Greve Claes Ekeblad, generallöjtnant Carl Cronstedt och hovintendenten Carl Hårleman anslöt sig till Åkerhielm. Även Carl Rudenschöld anbefallde lindriga medel, och Tessin rekommenderade i allmänna och känsliga ordalag att gå varligt fram ⁷³. Erik Benzelius arbetade liksom Åkerhielm på en medelväg ⁷⁴, medan prästestän-

⁷² SUP 20. 2. 39.

⁷³ Jfr Holst, 198 ff. Både Rudenschöld och Hårleman stod Tessin nära vid denna tid.

⁷⁴ Jfr Forssell, Erik Benzelius d. y., 297 ff.

dets majoritet ansåg det tillräckligt med en varning. Längre fram under debatten uppmanades Akerhielm av Ehrenpreis att nämna, vilka riksråd han ansåg mest skyldiga. Han vill för denna begäran. Bonde, som inte blott i rådet utan också i kanslikollegium arbetat för den plan, som rådet följt, borde lämna sin befattning som rikskansliråd men sitta kvar i rådet »i anseende till de stora kvaliteter han eljest possiderar». Creutz borde avlägsnas ur rådet, därför att han felat mer än de andra genom sin förklaring i viceamiralsfrågan⁷⁵. Det var alltså en för Horns anhängare synnerligen förmånlig lösning Akerhielm föreslog.

Akerhielm kunde emellertid inte driva igenom sin åsikt. När SU omsider fattade beslut, blev detta, att fem av de anklagade riksråden skulle »removeras» från sina ämbeten, medan Taubes sak skulle behandlas senare, då man fått klarhet i SSD:s anmärkningar mot honom. Det var i stort sett de radikala hattarnas mening, som segrade. Bland dem, som uttalade sig för att alla de anklagade eller fem av dem skulle avlägsnas från rådet, kan nämnas Stiernstedt, Lagercrantz,

⁷⁵ Det kan erinras om att Creutz vid 1726—27 års riksdag fört klubban i SSD, som föreslog, att plena skulle skilja Josias Cederhielm från utövandet av rådsämbetet (Linnarsson, 105). Beträffande ett par av de riksråd, som Akerhielm ville spara, synes skäl föreligga att anta, att Akerhielms personliga förhållande till dessa påverkat hans ställningstagande i licentieringsfrågan. Barck hade varit intim vän med Akerhielms svåger och gynnare Olof Hermelin, med vilken han i brev avhandlade, hur man skulle kunna hjälpa den unge Samuel fram i världen (Barck till Hermelin 27. 9. 02, 30. 12. 03, 29. 6, 29. 10. 07, Brev från Samuel Barck I, 20, 140, II, 199, 213. Jfr också von Rosens förord s. IV.). Efter Hermelins försvinnande blev Akerhielm och Barck förmyndare för Hermelins barn (X: 240, UUB). I en rad brev från 1717 och 1718 dryftar Akerhielm med Barck myndlingarnas förhållanden i vänskaplig ton (Ericssberg). — Bielke skall, som förut påpekats, 1737 ha uttalat sig villkorligt för Akerhielm som lantmarskalk (se ovan s. 52) och yttrade sig synnerligen positivt om Akerhielm till Finch (se nedan s. 76). Lynar kunde berätta, att Akerhielm och Bielke alltid varit intima vänner (Lynars rel, 11 (22). 1. 40, DRA), och sommaren 1740 betecknar Bestuzjev Akerhielm som Bielkes synnerlige vän (Bestuzjevs rel. 27. 6. 40). Observeras bör även att Akerhielm under riksdagen 1738—39 ville avstyra räfsten med överstelöjtnant Güntherfelt, vilken egentligen syftade mot Bielke. RAP 11. 11. 38 (X, 192). Om Güntherfelts uppträdande och angreppen på honom se Malmström II, 264, 290 f.

Lewenhaupt, Ehrenpreus, Henning Gyllenborg, Lars Åkerhielm, Plomgren och borgmästare Olof Renhorn, medan Carl Sparre ansåg, att särskild hänsyn borde tas till Hård och Taube. Tessin ställde propositionen så, att Åkerhielms kompromissförslag aldrig kom under omröstning⁷⁶.

När SU den 20 februari fattade sitt beslut om att avlägsna de fem riksråden, var man i utskottet överens om att dessa skulle få tillfälle att själva begära avsked. Riksråden kunde emellertid icke förmås härtill. Frågan blev nu, hur SU skulle meddela sig med plena i saken. Det protokollsutdrag, som avgavs till stånden, innehöll, att SU meddelade sitt fattade beslut att licentiera Bonde, Barck, Hård, Bielke och Creutz från deras ämbeten, samtidigt som man föreslog, att de skulle få behålla riksrådsvärdigheten och erhålla en årlig pension. De ledande hattarnas ståndpunkt var i allmänhet den, att SU skulle meddela stånden sitt beslut om riksrådens avlägsnande endast för kännedom⁷⁷. Som en följd av att SU betraktade licentieringen som en avgjord sak, kunde Lewenhaupt den 1 mars i utskottet påpeka, att de fem riksråden borde hålla sig borta från rådet. Åkerhielm ansåg det emellertid icke uteslutet, att stånden kunde besluta, att riksråden skulle sitta kvar i sina ämbeten. Därför vore det oklokt att följa Lewenhaupts förslag. Däremot kunde riksråden »consilii loco» anmodas att ej infinna sig i rådskammaren. SU beslöt att vänta med åtgärder, tills plena behandlat saken⁷⁸.

Det är svårt att bilda sig någon säker uppfattning om Åkerhielms inställning till de ekonomiska frågorna vid denna riksdag. Han var icke medlem av de deputationer, som hade att behandla dessa, utan var fullt sysselsatt i SU, MSD och SSD. Bankpolitiken dryftades emellertid i SU. Som en av de viktiga punkterna på hattarnas program stod en djärvare ekonomisk politik, baserad på den extrema merkantilismens program. Framför allt gällde det att bringa handel och manufaktur till ökad blomstring. Ett medel härför var att ge-

⁷⁶ Jfr Lagerroth, Frihetstidens maktägande ständer II, 93 f.

⁷⁷ Linnarsson, 135 f.

⁷⁸ SUP 1. 3. 39.

nom en liberalare bankpolitik göra kapital lättare tillgängligt för företagen.

Bankodeputationen utarbetade ett förslag till ändrade grunder för långivning från banken, vilket gick ut på att väsentligt underlätta utlåningen. Bl. a. föreslogs att andelar i ostindiska och levantinska kompanierna och sjöassuranskontoret skulle kunna belånas i banken⁷⁹. När bankodeputationens förslag dryftades i SU, hade Åkerhielm inga invändningar att göra mot detta i dess helhet, men i likhet med Erik Benzelius och Ekeblad ansåg han det betänkligt att komma med alltför många reformer på en gång och ville, att man skulle skjuta upp avgörandet av frågan om lån mot säkerhet i kompaniernas lottsedlar till nästa riksdag. Prästerna röstade mot bankodeputationens förslag i denna sak, men adeln och borgarna drev det igenom⁸⁰. Även i en annan fråga rörande banken yttrade Åkerhielm sin mening i opposition mot bankodeputationen och majoriteten av hattar. Deputationen hade föreslagit, att banken skulle minska sitt förråd av silvermynt, karoliner, »vilka eljest genom utbetalande intressen sig själva uppfräta och ligga både för banken och riket onyttiga»⁸¹. Början skulle göras genom att en tredjedel uppsades till utbetalning följande förfallodag. Åkerhielm ansåg bankodeputationens förslag att säga upp karolinerna orättvist inte minst mot de små insättarna. Släpptes karolinerna lösa från banken, skulle följden endast bli, att de ginge ut ur landet. Det var nödvändigt att ha tillgång till silverpengar bl. a. för att kunna försörja en armé i händelse av krig. Åkerhielms opposition i denna fråga medförde intet resultat. Bankodeputationens förslag gick igenom i SU⁸². Det bör påpekas, att

⁷⁹ Sjöstrand, 64 ff.; Hallendorff, 121 ff.

⁸⁰ SUP 16. 2. 39.

⁸¹ Jfr Hallendorff, 125.

⁸² SUP 16. 2. 39. Hallendorff har framhållit, att det låg i handelskompaniernas intresse att få loss karolinerna från banken (Hallendorff, 126). Åkerhielms yttrande att karolinerna skulle gå ut ur landet torde syfta på detta förhållande. I detta avseende hade Åkerhielm samma mening som Serenius, till vilkens utdrivande ur SU han tidigare medverkat. Denne ansåg nämligen, att karolinerna, om de togs ur banken, inom kort skulle befinna sig i Kina (Prästeståndets protokoll 15. 3. 39). Åker-

Akerhielm gjorde dessa inlägg mot slutet av riksdagen efter Horns fall, då hans moderata inställning börjar göra sig gällande⁸³.

Horns och de sex andra riksrådens avlägsnande gav hatarna möjlighet att skapa en rådsförsamling, som var villig att följa deras politiska intentioner. De misshagliga männen var ur vägen, och det gällde att fylla platserna efter dessa. Dessutom hade fyra riksråd avlidit sedan sista riksdagen. Det var alltså icke mindre än elva platser, som skulle nybesättas. I början av riksdagen hade generalmajor Spens väckt förslag om att de fyra lediga rådsplatserna redan då skulle fyllas, men hans förslag föll⁸⁴. Före 1739 hade den principen gällt, på ett undantag när, att rådsselektorerna sammanställt en lista omfattande tre gånger så många personer som det fanns disponibla rådsplatser. Senare kom man emellertid att annorlunda tolka regeringsformens ord, att elektorerna skulle förena sig om »så många skickliga samt om fäderneslandet välförtjänta personers utväljande, att till vart ledigt ställe tre till antalet uti förslaget kunna namngivas, vilka prövas vara värdiga, tjänliga och nyttiga sådana höga riksens ämbeten att bekläda»⁸⁵. Man började gruppera råds kandidaterna tre och tre, detta bl. a. för att tillgodose kravet på ämbetsmannaskicklighet i rådet. Genom att man inlämnade ett förslag i sänder och genom att efterföljande förslag blott kompletterades med ett namn i den utnämndes ställe, begränsades starkt konungens valrätt⁸⁶. 1739 upprättades på samma gång två förslag, ett civilt och ett militärt, vilka samtidigt inlämnades till konungen. På första platsen på civillistan placerades Tessin med Akerhielm och landshövdingen friherre Erik Wrangel på andra resp. tredje platserna. Tessin avsåde

---

hielms opposition mot förslaget om lån mot kompaniernas lottsedlar antyder, att han hyste misstro till dessa kompanier.

⁸³ Jfr Fryxell, del 38, 41.

⁸⁴ Malmström II, 270 f.

⁸⁵ Brusewitz, 26.

⁸⁶ Stavenow, Om riksrådsväl under frihetstiden, 119 f.; Lagerroth, Frihetstidens maktägande ständer II, 184 f.

sig emellertid äran⁸⁷ med bl. a. den motiveringen, att han fruktade förtal, om han intog platsen efter ett av de riksråd, som avlägsnats under hans lantmarskalkstid. Efter en livlig debatt på riddarhuset godkändes Tessins avsägelse, och i hans ställe uppfördes på förslaget statssekreteraren friherre Olof Cederström. Konungen utnämnde Akerhielm⁸⁸. Tessin var bland dem, som uppmanade honom att axla rådspurpurn⁸⁹.

Finch berättar, att Carl Gyllenborg, när han fick höra att Akerhielm blivit riksråd »was almost taken with convulsions, apprehending that he will prove a most formidable rival» och att han förklarade, »that if the post of president of the chancery was given to this competitor, he himself would immediately resign in the senate»⁹⁰. Nu är det troligt, att Finch, som avskydde Gyllenborg, överdrivit dennes olustkänslor vid underrättelsen om att Akerhielm valts. Men att det redan nu förelåg en stark motsättning mellan Akerhielm och Gyllenborg är ställt utom allt tvivel. Detta framgår också av en något senare depeesch från Finch, vari denne förutspådde en brytning mellan Akerhielm och Gyllenborg, så snart riksdagen var slut⁹¹, och ännu tydligare av en rapport från Lynar,

---

⁸⁷ Tessins avsägelse var ingalunda enastående. Icke mindre än åtta tilltänkta riksråd avsåde sig (Malmström II, 311), och Erik Wrangel lät först efter ivriga påtryckningar förmå sig att acceptera (Wrangel, Kort berättelse om min usle lefnad, HSH XXVI, 325 f.; Finchs rel. 23. 3. 39, St.).

⁸⁸ RAP 22. 3. 39 (XI, 207 ff.).

⁸⁹ I juni 1741 skrev Akerhielm till Tessin, som då vistades i Paris, och gratulerade honom i hjärtliga ordalag till hans utnämning till riksråd, varefter han fortsätter: »Så högt som det har fägnat mig att få nyttja Eders Excellens' trogna och upplysta samråd, så mycket har mig bedrövat det tal här gått, som skulle Eders Excellens hava betänkande vid att emottaga detta ämbete. Om till avböjande av en sådan dessein skäl få anföras, så refererar jag mig på dem, som Eders Excellens emot mig vid sista riksdag behagade alleguera, och vilka jag nu mycket lämpligare emot Eders Excellens kan andraga. Skola ock till samma ändamåls erhållande böner employeras, så är jag långt ifrån att vilja dem hava sparade, att jag fördristar mig Eders Excellens med dem att överhopa» (Akerhielm till Tessin 11. 6. 41, F 363, UUB).

⁹⁰ Finchs rel. 23. 3. 39, St.

⁹¹ Finchs rel. 27. 3. 39, St.

som skriver: »Sonst ist in der dominanten Partei selber jetzt eine grosse Spaltung. Der neue Reichsrat Ockerhielm ist ganz davon abgetreten und könnte sich künftighin leicht auf den Fuss wie ehe der Graf Horn à la tête einer Partei gegen Graf Gyllenburgen setzen»⁹². Då Finch i sin relation av den 22 december 1738 kunde beteckna Åkerhielm som »strictly united with Count Gyllenborg and Mr Höpken»⁹³, och tydligen så sent som i mitten av januari 1739 icke observerat någon spricka mellan Åkerhielm och Gyllenborg⁹⁴, måste en kraftig försämring ha inträtt i förhållandet dem emellan under de första månaderna av 1739. En orsak torde ha varit, att det för Gyllenborg stod klart, att han och Åkerhielm ej längre befann sig på samma politiska linje. Det är emellertid troligt, att Gyllenborg också fruktade Åkerhielm som konkurrent om ämbetet som kanslipresident⁹⁵. Som längre fram skall berättas, fanns det en stark falang, vilken ej önskade se Gyllenborg på denna viktiga post⁹⁶.

Med utnämningen till riksråd börjar för Åkerhielm en ny epok. Hans uppträdande under denna blev emellertid så till vida lik hans föregående politiska verksamhet under frihetstiden, att han även nu skulle komma att tillhöra oppositionen.

Olika orsaker medverkade till att Åkerhielm blev riksråd. Han tillhörde de främsta krafterna i SU under riksdagen och förvärvade under dess tidigare del betydande partimeriter⁹⁷. Det var brist på lämpliga och villiga kandidater till

⁹² Lynars rel. 6 (17). 4. 39, DRA.

⁹³ Om Finchs inställning till Åkerhielm vid denna tid se vidare nedan s. 76 f.

⁹⁴ Finch berättar, att Åkerhielm haft audiens hos kungen för att försöka klargöra sitt moderata tänkesätt. Finch trodde, att Åkerhielm handlade i hemligt samförstånd med Gyllenborg (Finchs rel. 12. 1. 39, St.).

⁹⁵ Den sachsiske residenten i Stockholm rapporterade oenighet mellan Gyllenborg och Åkerhielm. Orsaken var, att båda ville bli kanslipresident (Walthers rel. 15 (26). 3. 39. Jfr Finchs berättelse om Gyllenborgs reaktion vid underrättelsen om att Åkerhielm valts till riksråd.

⁹⁶ Se nedan s. 77 ff.

⁹⁷ Jfr Malmström, Nordisk universitetstidskrift 1860, h. 4, 134.

de lediga rådsplatserna. Hans benägenhet att vilja helt underordna rådet under ständerna var säkerligen populär bland dem, som gjorde upp riksrådsförslagen. Det torde ha varit en merit för Åkerhielm, att han tillhörde ungedeln⁹⁸, och dessutom spelade den rena ämbetsmannameriteringen en betydande roll. Studerar man licentieringsstriden och kanslipresidentvalet, vid vilket den moderate och konciliante Lagerberg var ytterst nära att besegra Gyllenberg, kan man emellertid peka på ytterligare en orsak. Hattpartiet rymde inom sig en moderat grupp⁹⁹, till vilken Åkerhielm under riksdagens sista månader måste räknas. Denna meningsriktning inom partiet kunde inte lämnas åsido, allra minst som Tessin och Erik Benzelius hörde dit. Existensen av en relativt kraftig moderat falang inom hattpartiet torde, jämte bristen på lämpliga kandidater, ha varit huvudorsaken till att man utsåg så många nya riksråd, som saknade fast politisk orientering¹.

När riksrådsvalet ägt rum, var den närmast aktuella och allt dominerande frågan, vem som skulle bli kanslipresident, en fråga som säkerligen ivrigt diskuterats, alltsedan Horns avgång i december 1738. I de utländska ministrarnas depescher kan man delvis följa händelseutvecklingen.

I slutet av december nämner Bestuzjev Åkerhielm bland dem som var aktuella för den lediga posten som kanslipresident efter Horns avgång². Ungefär samtidigt berättar Finch, att Åkerhielm nämndes som blivande rikskansliråd (first counsellor of the chancery), och i samband härmed lämnar han några intressanta upplysningar. Bielke hade berättat för honom, att Åkerhielm ansågs för en ärlig och begåvad man och att dennes nästan konstanta opposition mot regeringen utslutande berodde på »personal and irreconcilable hatred and enmity to Count Horn». Finch tillägger emellertid, att Åker-

⁹⁸ Jfr Tengberg I, 55.

⁹⁹ Jfr Linnarsson, 103.

¹ Se närmare härom nedan s. 91.

² Bestuzjevs rel. 29. 12. 38.

hielm var svåger till förra riksrådet Cederhielm, att han varit djupt engagerad i kabalen på dennes tid och att han nu var intimt lierad med Gyllenborg och Höpken. Han var på sin tid ivrig motståndare till hannoverska alliansen och arbetade mot varje samgående med England, »a man of the most violent temper and determined obstinacy»³. Det är tydligt, att Finch vid denna tid var mindre gynnsamt stämd mot Akerhielm, än vad Bielke var. Bielke men inte Finch tycks ha haft klart för sig, att Akerhielm icke tillhörde de rättrogna hattarna. Finch nämner honom i samband med kanslipresidentskapet. Carl Sparre hade underrättat Horn om att han och hans svärmor⁴ förmått Gyllenborg att avstå från ämbetet. Sparre hade sagt, att Bonde inte komme att bli kanslipresident, utan att Akerhielm skulle bli det i enlighet med generalernas förslag, och att Erik Wrangel skulle bli rikskansliråd⁵. Det förefaller inte alls otroligt, att generalsjuntan⁶ vid denna tid önskade Akerhielm till kanslipresident. Bonde var ur hattarnas synpunkt mindre önskvärd, och Gyllenborg ville generalerna inte se i spetsen för regeringen. Detta senare framgår av en uppgift från Lynar⁷ och framför allt därav, att de vid det slutliga valet stödde Gyllenborgs motkandidat, Lagerberg⁸. Akerhielm hade varit statssekreterare för krigsärenden och som sådan enligt Casteja vunnit popularitet inom armén⁹.

I mitten av januari rapporterade Finch, att Akerhielm sades frukta att arbetsbördan som kanslipresident skulle bli honom för tung¹⁰, och två månader senare att Akerhielm förklarar, att han ingalunda ville ifrågakomma till ämbetet¹¹. Finch hade

³ Finchs rel. 22. 12. 38, St.

⁴ Se nedan s. 89.

⁵ Finchs rel. 29. 12. 38, St. Jfr Malmström II, 312. Även Lynar meddelar, att Akerhielms namn var aktuellt i samband med kanslipresidentskapet (Lynars rel. 2 (13). 1. 39, DRA).

⁶ Carl Sparre, Löwenhaupt, Henrik Magnus von Buddenbrock, Gustaf Fredrik von Rosen, Rutger Fuchs m. fl.

⁷ Hinterlassene Staatsschriften I, 196 f.

⁸ Se nedan s. 78.

⁹ Se ovan s. 44.

¹⁰ Finchs rel. 16. 1. 39, St.

¹¹ Finchs rel. 20, 23. 3. 39, St.

större sympatier för Akerhielm än för Gyllenborg eller rättare svagare antipatier och skulle i valet dem emellan föredragit Akerhielm som kanslipresident. Hans inställning till dem illustreras ypperligt, när han skriver att »of two evils (Gyllenborg och Akerhielm) the President (Åkerhielm) is the least»¹². Finch framställer stundom problemet, som om Åkerhielm bara nade att bestämma sig för att bli eller inte bli kanslipresident, och inte som om frågan var, om han kunde bli vald, vilket torde vara den rätta problemställningen, ty Gyllenborgs anhang var starkt. Om Åkerhielm förklarar, att han inte ville komma i fråga, behöver det inte betyda, att han verkligen var ovillig¹³. Att vara en smula nödbedd till ämbetena hörde till god ton. Skälet till att Åkerhielm inte ville bli kanslipresident var enligt Finch, att han ansåg det vara bättre, att Gyllenborg bröt nacken av sig vid utförandet av omöjliga order, än att han själv gjorde det¹⁴.

Några dagar innan valet av kanslipresident ägde rum, var Finch full av pessimism och övertygad om att Gyllenborg, mot vilken han hyste en djup och uppriktig motvilja, skulle få ämbetet. Brevet utgör en nederlagets bittra kommentar¹⁵. För Finch framstod Åkerhielm som Gyllenborgs konkurrent till kanslipresidentskapet — Bonde kunde inte komma i fråga efter licentieringsbeslutet i SU den 20 februari — men när valet skulle äga rum i SU, hade Åkerhielms namn avförts från diskussionen. De två kandidater, som då ställdes mot varandra var Gyllenborg och Lagerberg. Om den senare hade den gamla regimens vänner, generalerna och lantmarskalken förenat sig. Lagerbergs namn var säkerligen mera samlande än Åkerhielms för dem, som ville motarbeta Gyllenborg. Horns vänner skulle ej så lätt kunnat förmå sig att rösta på Åker-

---

¹² Finchs rel. 23. 3. 39, St.

¹³ Jfr Hallendorff, Frihetstiden, 324.

¹⁴ Finchs rel. 27. 3. 39, St. Malmström har (II, 312 n. 2) av förbiseende hänvisat till Finchs rel. av 23. 3. 39.

¹⁵ Finchs rel. 10. 4. 39, St. Om Gyllenborg blir kanslipresident, »an affected illness will confine me to my home until I can receive an answer on my desire to be recalled, which I hope will deliver me from my voluntary prison and this involuntary purgatory».

hielm med dennes uppträdande mot Arckenholtz, Serenius och Horn själv i friskt minne. Den 13 april ägde den avgörande voteringen i SU rum. Majoriteten av prästerna röstade på Lagerberg, av borgarna på Gyllenberg. Adeln var mycket splittrad: 17 röster för Gyllenberg och 14 för Lagerberg¹⁶. Att den försiktige och moderate Lagerberg, som dessutom ej helt undgått anmärkningar vid räfsten mot rådet, kunde samla så många röster, avspeglar splittringen bland hattarna inom adeln, även om Lagerbergs stora personliga anseende också spelade sin roll.

Posten som rikskansliråd erbjöds åt Åkerhielm, som emellertid avböjde i likhet med riksråden Cronstedt och Löwen. Att han inte ville ifrågakomma till denna befattning är lätt förklarligt. Gyllenberg var ju kanslipresident. Adlerfelt, vilkens politiska åsikter gick i stil med Gyllenbergs, accepterade¹⁷.

Hattarna kom under 1738—39 års riksdag till makten på ett utrikespolitiskt program, som syftade till de i freden i Nystad förlorade provinsernas återvinnande. Medlet härför var framför allt anslutning till Frankrike och Turkiet. Åkerhielm hade 1734 deltagit i utarbetandet av de instruktioner för rådet, mot vilka hattarna nu ansåg, att detta hade brutit. Redan hans anmärkningsmemorial angående alliansunderhandlingarna med Frankrike innebar en utrikespolitisk programförklaring för Frankrike och mot Ryssland. 1734 hade Åkerhielm tillstyrkt förbundsunderhandlingar med Turkiet. Vid riksdagen 1738—39 deltog han ivrigt i anstalterna för att få till stånd en allians med detta land¹⁸. Han var en av de fyra personer, som MSD, för att bevara hemligheten angående major Sinclairs resa till Turkiet sommaren 1738, utsåg att förvara vissa brev och dokument, som rörde resan. De tre andra var Erik Benzelius, Lewenhaupt och borgmästare Salin¹⁹. Det är

¹⁶ Malmström II, 312 ff.

¹⁷ SUP 18. 4. 39.

¹⁸ SUP 26. 6, 5. 7, 10. 8, 31. 10. 38.

¹⁹ SUP 21. 6. 38. Malmström II, 275.

tydligt, att en allians med Turkiet utgjorde ett av de allra viktigaste leden i den gynnsamma konjunktur, som måste vara för handen, för att de förlorade provinserna i öster skulle kunna återvinnas. Det är alltså närmast fråga om en diplomatisk uppmarsch, ett försök att skapa ett gynnsamt utgångsläge.

Även när det gällde den första trupptransporten till Finland, företrädde Åkerhielm en klar hattståndpunkt. Defensionsdeputationen föreslog i juli 1738, att två värvade regementen skulle överföras till Finland för att försvara gränsen och för att arbeta på befästningsverken, vilket SU biföll²⁰. När sedan denna deputation förordade, att man i enlighet med regeringens förslag skulle vänta med transporten till våren 1739, ansåg Åkerhielm detta betänkligt, eftersom SU redan hade beslutat i frågan och hemställde, om inte åtminstone 800 man omedelbart kunde överföras för att vid första öppna vatten till våren efterföljas av resten av trupperna. Lewenhaupt förordade uppskov, eftersom ändå inget befästningsarbete kunde utföras under vintern, medan Åkerhielm menade, att garnisonerna i Finland på annat sätt borde förstärkas. Det beslöts, att transporten skulle anstå till våren²¹. Mot slutet av januari 1739 påminde Åkerhielm i SU, att man borde vidtaga åtgärder för att kunna skeppa över de två regementena vid öppet vatten²². I detta sammanhang kan också anföras, att Åkerhielm, när det i SU omtalades att ryska skepp visat sig i Nyköpings skärgård, instämde med Lewenhaupt i att några svenska fartyg borde sändas för att driva bort dem²³, men å andra sidan ville han av hänsyn till Ryssland vänta med svenske ministrernas i Ryssland, Joakim von Dittmer, hemkallande²⁴ och yrkade mot slutet av riksdagen i polemik med Ehrenpreus på att den senhösten 1738 underteck-

---

²⁰ SUP 20. 7. 38.

²¹ SUP 4. 8. 38.

²² SUP 23. 1. 39.

²³ SUP 25. 9. 38.

²⁴ SUP 5. 7. 38.

nade konventionen med Frankrike ej skulle nämnas i riksdagsbeslutet, för att ej Ryssland skulle misstycka²⁵.

I utformningen av sekreta bihanget, i vilket rådet fick fullmakt att under särskilt gynnsamma konjunkturen börja krig utan ständernas hörande, tog Akerhielm veterligen ingen del. Men han var jämte Ehrenpreus den ende i rådet, som fick kännedom om dess innehåll med uppgift att påminna regeringen om att bryta det, när tiden var inne²⁶. Att man valde just dessa två riksråd var naturligt, eftersom båda var medlemmar av MSD (där dock Carl Sparre också hade plats), men det tyder också på att man hade fullt förtroende för deras åsikter i utrikespolitiska frågor. Någon utrikespolitisk nyorientering hos Akerhielm under denna riksdag kan man inte påvisa.

*

*

*

Av det föregående torde ha framgått, att Akerhielms politiska ställning var en annan vid riksdagens slut än vid dess början. Under det tidigare skedet framstod han som ivrig och rättrogen hatt. Hans uppträdande mot Arckenholtz och

---

²⁵ SUP 11. 4. 39.

²⁶ De deputerades öfver sekreta bihanget protokoll 12. 4. 39, Utskotts-handl. 1738--39, vol. 12. Malmström II, 319.

Serenius samt hans anmärkningsmemorial mot rådet angående underhandlingarna med Frankrike, vari han särskilt riktade sig mot Horn, bär vittne härom. När det frampå vår vintern gällde att fatta ståndpunkt i licentieringsstriden, var hans ställning en annan. Han ville endast avlägsna ett riksråd från senaten i motsats till de radikala hattarna, som i allmänhet ville »removera» alla de sex anklagade. Akerhielms åsikt stöddes av de moderata medlemmarna av hattpartiet. Mot slutet av riksdagen stod han i så stark motsatsställning till Carl Gyllenborg, den blivande kanslipresidenten och hattarnas främste man, att två så omdömesgilla politiska iakttagare som Finch och Lynar¹ båda kunde profetera om en öppen brytning dem emellan efter riksdagen. Lynar förutsade t. o. m. Akerhielms roll som oppositionsledare. Mellan dessa utvecklingsfaser ligger Arvid Horns framtvingade avsked i december 1738.

Som underordnad tjänsteman i kansliet hade Akerhielm varit väl sedd av Horn. När han i april 1713 reste till kung Karl i Turkiet, skedde det på Horns uppdrag. Hans gunst hos kanslipresidenten blev emellertid ej bestående. 1719 förlorade han sin sekreterartjänst, i varje fall enligt egen åsikt på grund av att han var i onåd hos Horn. När kungen 1723 drev igenom Akerhielms befordran till statssekreterare, gjorde kanslipresidenten allt för att hindra utnämningen. Vid riksdagen 1726—27 tillhörde Akerhielm liksom sina svågrar Cederhielm och Stobée Horns ivrigaste motståndare. Cederhielm tvingades att avgå som riksråd, och Akerhielm placerades som hovrättspresident i Åbo, fjärran från huvudstadens politiska intriger. Vid riksdagen 1734 uppställdes Akerhielm som lantmarskalkskandidat mot den av Horn stödde Lewenhaupt. På tal om lantmarskalksvalet nämnde Casteja i sina depescher Akerhielms fiendskap till Horn liksom Andreas

¹ Jfr Vedel, DHT IV: 4, s. 565.

Browallius i sin dagbok och Arckenholtz i sin berättelse om 1734 års riksdag².

Vid riksdagen 1734 skapades åter en fast front mot Horn efter det holsteinska partiets fall, och 1738 var tiden inne för den avgörande stöten. Så länge Horn stod som den dominerande mannen i Sverige, hade Åkerhielm endast begränsade möjligheter till politiskt inflytande. Det är inte på något sätt överraskande, att han inriktade sig på att störta den mäktige kanslipresidenten, allra minst när man tar hänsyn till att hämndgirigheten tycks ha varit ett drag, som ej var främmande för hans karaktär³. Ett exempel skall anföras på hur Åkerhielm i SU vände sig direkt mot Horn. Man hade läst upp en anmärkning från MSD mot denne, varvid Serenius med kraft och iver tog honom i försvar, åberopande hans stora meriter, höga ålder m. m. Åkerhielm genmälde, att han inte ville tvista om vad Serenius sagt om Horns stora meriter, »men vad det vidkommer, att han skall hava burit tyngsta stenen till grundvalen av vår frihet, så lär herr prosten icke vara därutinnan så väl underrättad som jag och flera, vilka voro uti Norge tillstädes vid högstsalige konungens beklagliga dödsfall. Jag kan försäkra och högeligen bedyra, att dagen efter salige konungens dödliga avgång hela armén ända intill den gemene knekten hyste de tankar och yttrade sig uti sådant tal, att vid det tillfället suveräniteten skulle avskaffas. Huru Hans Excellens herr greve Horn då kan sägas ha burit den tyngsta stenen till grundvalen av vår frihet, det lämnas var och en att döma om»⁴. Den aggressiva tonen är inte att ta miste på.

När Horn avgick, var en mycket viktig etapp fullbordad i hattarnas offensiv. För Åkerhielm betydde det, att hans bittre

² Fryxell och Malmström har båda haft blicken öppen för motsatsställningen mellan Horn och Åkerhielm. Se Fryxell, del 38, 40 ff. och Malmström II, 355.

³ Se ovan s. 45 n. 3 och nedan s. 201.

⁴ SUP 28. 11. 38.

fiende, som stått hindrande i vägen för honom, var försatt ur spel. När det sedan gällde de andra sex riksråden, som tillhörde »sammangaddningen», ville han gå varligt fram. Kanske såg han i dessa blivande bundsförvanter⁵. Akerhielms politiska nyorientering blev för alla uppenbar, när han som riksråd på eftersommaren 1739 med all kraft motsatte sig transport av trupper till Finland⁶, men man hade anat den redan förut. Hans ställningstagande till trupptransporten utgör en fortsättning på hans politiska utvecklingslinje under riksdagen 1738—39. Den avgörande vändpunkten i hans politik inträffade i december 1738 vid Horns fall.

Ser man tillbaka på Akerhielms politik under frihetstiden fram t. o. m. riksdagen 1738—39 träder tre motiv för hans handlande i förgrunden: den egna karriären, fiendskapen till Horn och motsatsställningen till riddarhusaristokratien. Genom sitt angrepp på den gamla adelns män i bordsrättsstriden 1720 kom han att inta ställningen som en av den yngre adelns mest framstående medlemmar. Vid riksdagen 1723 var han rojalist. Kung Fredrik umgicks då med vidlyftiga planer på maktutvidgning — planer som Horn mycket fruktade. Det var vid denna riksdag de gamla ätterna, som var mest fientligt inställda till kungen och som mest rekryterade det holsteinska partiet. Efter denna riksdag var möjligheterna till ökad makt för kungen synnerligen reducerade, medan däremot ljusa framtidsperspektiv öppnade sig för holsteinarna. Akerhielm slöt sig till dessa i opposition mot Horn, som 1725 definitivt bröt med det holsteinska partiet. Vid riksdagen 1726—27 bildade ungasdeln detta partis kärna. Det holsteinska

---

⁵ Hade Akerhielms förslag i licentieringsfrågan kunnat drivas igenom, hade partiförhållandena i rådet blivit helt annorlunda än vad de blev. De fem, som Akerhielm ville spara, hade blivit en kraftig kärna i mösspartiet. Med anslutning av Lagerberg och Cronstedt — vilka båda kom att höra till de mot hattarna oppositionella — kungen, Akerhielm och kanske ytterligare någon av de nyvalda hade mössorna behärskat rådet.

⁶ Se nedan s. 95 ff.

partiet krossades av Horn. Då nya möjligheter yppade sig genom förbindelsen med Casteja, tvekade Åkerhielm icke att ansluta sig till det franska partiet. Han följde detta, tills Horn störtats. Våren 1739 tog han säte i rådet tillsammans med en överväldigande majoritet av ungodliga kolleger.

KAP. IV.

RIKSRÅDSTIDEN

1. DEN NYA RÅDSFÖRSAMLINGEN.

När det mot slutet av 1738—39 års riksdag gällde att till-sätta nya riksråd, behärskade hattarna situationen och hade alltså möjligheter att i stort sett bestämma, vilka personer som skulle utses. Man väntar att resultatet härav skulle bli en enig regering, inom vilken hattarna ej skulle möta någon besvärande opposition. Så blev emellertid inte fallet. En mot hattpolitiken oppositionellt inställd grupp utkristalliserades snart, och Åkerhielm blev själen i denna. För att få en någorlunda klar uppfattning av striderna inom riksrådet är det lämpligt att först i korthet presentera dess medlemmar¹.

Johan August Meijerfeldt (född 1664) var en av de många karolinska krigarna i rådet. Då han sedan 1713 var generalguvernör i Pommern, blev hans inflytande i rådet mycket begränsat. Någon utpräglad partiman var han inte.

Axel Banér (född 1661) tillhörde liksom Meijerfeldt veteranerna bland riksråden. Under en följd av år hade han varit rikskansliråd och troget stött Horn. Att han vid räfsten 1738—39 fick stanna kvar i rådet, torde ha berott på att han på grund av sin orkeslöshet saknade allt inflytande där.

---

¹ Uppgifterna om riksråden bygger huvudsakligen på Malmström, Elgenstierna och Svenskt biografiskt lexikon.

Magnus Julius De la Gardie (född 1669) var generallöjtnant, riksråd och överstemarskalk och intog en lysande ställning. Han var känd för sina sympatier för Frankrike. De la Gardies hus var under riksdagen 1738—39 samlingsplats för hattarna och han framstod, ytligt sett, som en av deras främsta anförare, medan hans inflytande på partiets ledning i realiteten ej var alltför stort. Genom sin stora förmögenhet och sina representativa egenskaper var han dock en stor tillgång för hattarna.

Sven Lagerberg (född 1672) var med i Karl XII:s krig och avancerade till generalmajor. 1723 valdes han till lantmarskalk och lyckades på ett utomordentligt sätt utjämna motsättningarna vid riksdagen. Samma år blev han riksråd utan att vara utpräglad partiman. Efter holsteinska partiets fall närmade han sig Horn. Lagerberg åtnjöt ett stadgat anseende för klokhet, moderation och oväld i sina rådslag och hans inflytande, speciellt i ekonomiska frågor, var stort. 1739 var han, som förut nämnts, ytterst nära att bli vald till kanslipresident i konkurrens med Carl Gyllenborg. En dotter till honom gifte sig 1744 med en son till riksrådet Jakob Cronstedt, sedermera presidenten Carl Johan Cronstedt.

Carl Gyllenborg (född 1679) gick den diplomatiska vägen och blev, efter att först ha varit kommissionssekreterare och resident, 1715 svensk minister i London. Han gifte sig med Sara Derith, född Wright, som var ivrig anhängare av den stuartska dynastien. På grund av sina stämplingar med jakobiterna blev han fängslad 1717 men frigavs och begav sig hem till Sverige. Tidigt framträdde han som en av Horns bittraste motståndare och som en av holsteinska partiets främste. 1723 blev han riksråd. I och med att holsteinska partiet störtades, förlorade han sitt inflytande men fick stanna kvar i rådet. Redan från början tillhörde han ledningen för hattpartiet och blev 1739 genom att kanslipresidentskapet anförtroddes åt honom dess officiellt främste man.

Jakob Cronstedt (född 1668) förvärvade under sin ungdomstid en gedigen boklig bildning och påbörjade då den samlarverksamhet, som han fortsatte hela livet och som han betraktade som sin egentliga livsuppgift. Så småningom kom han i statlig tjänst, blev landshövding i Kronobergs län och 1727

riksråd. När han invaldes i rådet, ansågs han närmast sympatisera med holsteinarna. Han orienterade sig sedan mot det franska partiet och fick liksom Lagerberg behålla sitt ämbete 1738—39. Hans politiska ambitioner var av det mera blygsamma slaget, men trots detta och oaktat sin höga ålder kom han att spela en ganska betydande roll som oppositionsman i rådet under förberedelserna till kriget mot Ryssland. Han var bror till den berömde artilleriofficeren Carl Cronstedt.

Sex av de gamla riksråden stannade kvar. Tio nya utnämndes 1739 förutom Åkerhielm. Av dessa kan följande fem karakteriseras som avgjorda hattar.

Carl Ehrenpreus (född 1692) var med Karl XII i Turkiet och deltog med utmärkelse i kalabaliken i Bender. Efter åtskilliga års tjänstgöring i kungens kansli övergick han 1718 till Svea hovrätt och avancerade till hovrättsråd. 1731, 1734 och 1738—39 hade han säte i SU, där han helt arbetade på hattarnas linje. Malmström påpekar med rätta, att Ehrenpreus' karriär i mycket påminner om Åkerhielms och framhåller hans duglighet både som ämbetsman och partiman². Jämte Carl Sparre torde han varit det för hattarna värdefullaste tillskottet i rådet. Hans klara huvud, goda penna och stora arbetsförmåga gjorde honom snart till en av de främsta i råds-kammaren.

Olof Cederström (född 1679) tjänstgjorde åtskilliga år i Karl XII:s kansli och nådde där ett betydande inflytande. Efter konungens död gick han vidare på ämbetsmannabanan. Han blev 1728 statssekreterare under Horns egid men slöt sig senare till hattpartiet. 1739 blev han kansler för Åbo akademi³. Han tillhörde hattpartiets trogna men ej alltför betydande anhängare.

² Malmström II, 357.

³ När Cederström blev kansler i Åbo, skedde detta i konkurrens med Åkerhielm. Från akademien därstädes hade ingått en särskild skrivelse, innehållande att man där önskade Cederström till kansler. När denna upplästes i rådet, inlämnade Åkerhielm ett skriftligt yttrande, vari han uttalade sin förvåning över att han, som var äldre riksråd än Cederström (Åkerhielm hade utnämnts först av de nya rådsherrarna), blivit förbigången. Åkerhielm ansåg, att han, ehuru han inte eftersträfvade äm-

Carl Sparre (född 1688) började sin bana som militär och avancerade så småningom till generalmajor. 1719 utnämndes han till sändebud i London. I denna egenskap samarbetade han till en början bra med Horn. Han var gift med en dotter till Carl Gyllenborgs engelska fru. Till en tid kom han icke särdeles väl överens med Gyllenborg, men från 1734 stod han på god fot med denne. Efter sin hemkomst från England 1736 slöt han sig med iver till det franska partiet, tillhörde dess ivrigaste förkämpar vid riksdagen 1738—39 och spelade en mycket betydelsefull roll vid denna⁴. Genom sin heta, pådrivande energi kom han att utöva ett mycket stort inflytande under sin korta tid som riksråd. Han dog 1741.

Per Adlerfelt (född 1680) och *Gustaf Fredrik von Rosen* (född 1688) hade med bravur kämpat i Karl XII:s arméer och nådde båda generalmajors rang. Under riksdagen 1738—39 tillhörde de liksom Carl Sparre det s. k. lilla generalitetet,

betet, berördes mera av saken än andra, eftersom han i sin ungdom studerat i Abo och sedan vistats där i 10 år som hovrättspresident. Han föreslog, att man skulle begära yttrande från konsistorium i Abo över orsaken till att det förbigått så många äldre riksråd. Cederström bemötte Akerhielm och påpekade, att han var jämställd med denne i meriter. Riksråd hade de blivit samma dag. När de båda konkurrenterna avlägsnat sig, beslöt rådet, att, eftersom de riksråd, som var äldre än Cederström, förklarade sig ej åstunda kanslersämbetet, man skulle styrka konungen att ge Cederström fullmakt (IRP 23, 29. 10. 39).

Akerhielm hade tydligen en känsla av att det skedda innebar en prickning av honom, och händelsen visar, att han inte var särskilt populär i universitetskretsarna i Abo, antingen detta hade personliga eller politiska orsaker. Akerhielms aktion i rådet visar prov på en för honom typisk egenskap: osmidigheten. Det var föga diplomatiskt att själv ingripa som part i målet och föra talan i egen sak. Att man i Abo föredrog Cederström framför Akerhielm bör sättas i samband därmed, att Akerhielm 1738 visat bristande förståelse för kraven på att ämbetsmännen i Finland skulle behärska det finska språket. Han kom därvid i stark motsatsställning till två riksdagsmän från Abo, nämligen handelsmannen Esaias Wechter och hovrättsrådet Olof Wallenstierma (SUP 31. 8, 5, 11, 25. 9. 38. Jfr Schybergson, Finlands historia II, 29 f. och Wallén, Historisk tidskrift för Finland 1934, 17 ff.). Härtill kommer att både Horn och Arckenholtz, vilka Akerhielm hätskt angripit vid riksdagen, var av finländsk börd, liksom Creutz, vilken jämte Horn var den ende i rådet, som Akerhielm ville avlägsna. Det var efter Creutz kanslersposten blivit ledig.

⁴ Linnarsson, 75 n. 1.

som arbetade för hattarnas intressen bland officerarna⁵. Som riksråd blev de trogna ehuru i politiska ting ganska obetydliga anhängare av hattpartiet.

De fem återstående riksråden var icke på samma sätt parti-bundna.

Axel Löwen (född 1686) blev efter karriär som fortifikationsofficer 1737 general och befälhavare för trupperna i Finland, en utnämning till vilken det förhållandet ansågs ha medverkat, att han sedan 1735 var gift med en dotter till Arvid Horn. Vid dennes avgång 1738 tycks Löwen ha spelat en betydelsefull roll, och de tjänster han då gjorde hattarna synes ha medverkat till att han blev invald i rådet⁶. Enligt Malmström var han anhängare av förbundet med Frankrike, »likväl utan att tro denna makt alltför väl och utan att vara vän med dess vänner»⁷. Hans politiska inställning präglades av stor försiktighet, och han kryssade med förkärlek mellan partierna.

Erik Wrangel (född 1686) var i sin ungdom någon tid kommissionssekreterare i London med Carl Gyllenborg som chef. 1720 blev han kansliråd för att sedan övergå till landshövdingeposten i Skaraborgs och sedermera Örebro län. Före 1725 tillhörde han det holsteinska partiet men blev därefter en varm förespråkare för hannoverska alliansen. Vid de följande riksdagarna arbetade han mest för näringslivets främjande. Hans insatser härutinnan anser Malmström vara orsaken till att han 1739 blev riksråd⁸. I likhet med Cronstedt synes han ha tillhört dem, som icke strävade efter att göra politisk karriär.

Justitiekanslern *Olof Nordenstråhle*⁹ (född 1683), generalmajoren *Arvid Posse* (född 1689) och viceamiralen *Anders*

⁵ Malmström II, 268. Finch belectknar Rosen som »obnoxious» (Finchs rel. 23. 3. 39, St.).

⁶ E. M. von Nolckens berättelse om rikets tillstånd från 1719 till 1742, HT 1889, 114 f. Malmström II, 283.

⁷ Malmström II, 359.

⁸ Malmström II, 358.

⁹ Finch säger om Nordenstråhle, att denne inte tillhörde något parti och insattes i rådet, därför att man behövde honom där som jurist (Finchs rel. 27. 3. 39, St.).

Siöstierna (född 1682) hade alla sina ämbetsmen~~ner~~ att tacka för att de blev utnämnda till riksråd. Ingen av dem kan sägas ha varit partipolitiskt engagerad. *Siöstierna* dog redan något halvår efter det han erhållit riksrådsvärdigheten.

Av ovanstående uppgifter om de olika riksråden torde ha framgått, att åtskilliga av dem icke hade någon klar partipolitisk inställning. Några kunde på grund av sin höga ålder väntas komma att spela en föga betydelsefull roll i rådet. *Banér* fyllde 78, *Meijerfeldt* 75, *Cronstedt* 71 och *De la Gardie* 70 år 1739. *De la Gardie*, *Gyllenborg*, *Cederström*, *Adlerfelt*, *Rosen*, *Sparre* och *Ehrenpreus* och väl också *Meijerfeldt* kan karakteriseras som avgjorda hattar, medan i varje fall *Banér*, *Lagerberg*, *Siöstierna*, *Nordensträhle*, *Wrangel* och *Posse* ej kan räknas till dessa och knappast heller *Cronstedt* och *Löwen*. Någon renodlad partiregering var det alltså ingalunda fråga om. Med denna sammansättning av rådet är det tydligt, att det fanns stora möjligheter för att en extrem hattpolitik skulle stöta på kraftigt motstånd inom detta. *Åkerhielm* skulle bli den som bestämdast och mest helhjärtat tog parti mot hattarna.

2. FRAMTRÄDANDE SOM OPPOSITIONSMAN I RÅDET.

De två viktigaste utrikespolitiska problem, som riksrådet hade att ta ställning till under tiden närmast efter riksdagen, gällde förbund med Turkiet och överförande av trupper till Finland. Dessa två frågor hängde intimt samman, ty en allians med Turkiet ansågs som ett nästan nödvändigt villkor för ett framgångsrikt krig med Ryssland. Turkiska arméer skulle binda de ryska trupperna och sålunda underlätta ett svenskt anfall på tsarriket. Sedan 1735 var Turkiet och Ryssland invecklade i krig med varandra, och Österrike slöt upp vid Rysslands sida i början av år 1737¹. Det var av yttersta vikt för de svenska anfallsplanerna, att Turkiet ej ingick fred med Ryssland. Våren 1739 hade från Sverige trupper överförts

¹ Stählin II, 257 ff.

till Finland ehuru i liten skala. Åkerhielm hade ivrat för överförandet och velat påskynda transporten så mycket som möjligt. Men då det gällde endast en relativt begränsad kontingent, behöver hans iver inte tyda på några omedelbara offensiva avsikter.

Strax före riksdagen hade svenska regeringen mottagit brev från Turkiet, vari storvesiren och den franske äventyraren Bonneval, vilken hade ett visst inflytande inom den turkiska utrikespolitiken, uppmanade Sverige att gå till anfall mot Ryssland. Turkiet lovade hjälp i obestämda ordalag. SU beslöt på MSD:s förslag, att de svenska sändebuden i Konstantinopel Carl Fredrik von Höpken och Edvard Carlson skulle framställa vissa frågor till det turkiska hovet. Man önskade veta, huruvida Turkiet, om Sverige började krig med tsarriket, ville lova att ej sluta fred med Ryssland, förrän vårt land återvunnit sina förlorade provinser, samt hur stora subsidier från Porten Sverige kunde räkna med. Major Malkolm Sinclair sändes till Turkiet för att skaffa tillförlitliga underättelser om läget. En av de fyra som officiellt kände till Sinclairs uppdrag var Åkerhielm². På återvägen hem blev Sinclair i närheten av Breslau mördad av en ryttartrupp i juni 1739³. Snart nog kom de första ryktena om mordet till Stockholm och även dubletterna av de handlingar, som Sinclair fört med sig. Ryssarna utpekades allmänt som anstiftare av dådet. För krigsivrarna kom underrättelsen om vad som hänt Sinclair som en skänk från ovan. Det var på grundval av de från Turkiet anlända breven och under intryck av den nyligen timade våldshandlingen, som man överlade om allians med Turkiet⁴.

Höpken och Carlson meddelade, att den turkiska regeringen svarat undvikande på de framställda frågorna. Skulle något kunna vinnas, var det nödvändigt, att de fick fullmakt att underhandla om förbund mot Ryssland med Turkiet⁵.

² Se ovan s. 79.

³ Malmström II, 364.

⁴ Om underhandlingarna med Turkiet och överläggningarna härom se Tengberg I, 41 ff. och Malmström II, 274 ff., 363 ff.

⁵ Tengberg I, 45.

Den 10 och 11 juli dryftade man i rådet, hur breven skulle besvaras. Där var en överväldigande majoritet för att man skulle försöka få till stånd ett anfallsförbund med Porten. Av dem, från vilka man med hänsyn till senare händelser skulle väntat motstånd, var Erik Wrangel och Cronstedt frånvarande. Lagerberg⁶ ansåg, att man inte kunde ta några offensiva steg utan att höra ständerna. Nordensträhle var först betänksam men sedan ense med pluraliteten. Posse talade för alliansen. Den som gav uttryck åt de flesta betänkligheterna mot turkalliansen var kung Fredrik. Han tycks ha haft en bestämd åsikt i frågan, en åsikt som låg helt i linje med hans senare inställning till trupptransporten till Finland. Han framhöll, att frågan om en offensivallians endast kunde avgöras av riksdagen och sporde, hur det skulle gå, om man avslöte ett anfallsförbund och det sedan visade sig, att ständerna inte ville vara med härpå.

Akerhielm tillstyrkte en offensivallians med Porten »emot en makt, som avhänt oss våra förnämsta provinser, och vars både sinnelag och intresse hindrar oss att någonsin komma upp igen...». Han betonade, att man borde göra skillnad mellan offensivt krig, som enligt § 6 i regeringsformen ej fick börjas utan ständernas hörande, och offensivt förbund, »helst det förra involverar en verklig aktivitet, men det senare ofta kan ske utan att något verkligt krig påföljer, allteftersom konjunkturen sig ändra...». Han tillstyrkte emellertid alliansen endast under vissa förutsättningar, nämligen att den kunde komma till stånd på drägliga villkor och att »en så tillräcklig termin till ratifikation förbehålles, att riksens ständer även däröver höras kunna». Han hade ingenting att invända mot åsikten, att Frankrikes mening i frågan skulle inhämtas och påyrkade, att Tessin, som i juni 1739 via Köpenhamn rest som ambassadör till Paris, skulle få rätt att efter konferens med kardinal Fleury göra nödiga ändringar i instruktionerna till Höpken och Carlson.

---

⁶ Lagerberg var medlem av det utskott, som tillsattes i rådet för att förbereda ärendet (URP 25. 6. 39. Malmström II, 367 n. 4). Hans mening framgår av utskottets protokoll av den 26. 6, vilket finns mellan utrikes rådsprotokoll av den 10 och av den 11 juli 1739.

Den 11 juli avgjordes frågan i rådet. Det beslöts, att Höpken och Carlson skulle få fullmakt att inleda underhandlingar med Turkiet om ett anfallsförbund mot Ryssland. Konungen var då frånvarande men gav senare, den 16 juli, sitt samtycke. Han böjde sig för pluraliteten⁷. Vid detta sammanträde tilllades det i brevet till Tessin, att om Frankrike skulle avråda från ett anfallsförbund med Porten, så skulle Tessin instruera sändebuden i Konstantinopel att laga så; att skulden för en utebliven offensivallians på Turkiet »devolveras kunde». Det var Åkerhielm som formulerade rådets beslut härom⁸.

Innebörden i Åkerhielms ställningstagande i fråga om turkalliansen torde vara den, att han visserligen rådde till offensiv allians med Turkiet men inte ville, att en sådan skulle leda till något snabbt resultat i form av ett krig mot Ryssland. Hans krav på att Sverige borde begära en lång ratifikationstermin torde ha framställts i denna avsikt. När han rådde till att låta Tessin göra ändringar i instruktionerna, skedde detta säkerligen inte för att påskynda alliansen utan för att Fleury och Tessin skulle få tillfälle att utöva ett modererande inflytande på hattarnas krigsiver⁹. Kardinalen hade våren 1739 strävat efter att bereda Turkiet fred¹⁰, och Tessin hade under 1738—39 års riksdag arbetat för att öppna hattarnas ögon för hur föga man kunde bygga på ett förbund med Turkiet¹¹. Efter ett samtal med Fleury vidarebefordrade Tessin instruktionerna till Konstantinopel med en uppmaning till envoyéerna att bruka den största försiktighet¹². Fleury hade endast lovat att ej motarbeta Sveriges planer¹³.

⁷ URP 10, 11, 16. 7. 39.

⁸ Det med Åkerhielms hand skrivna tillägget ligger som koncept i kanslipresidentens arkiv (Kanslipresidentens koncept 1739).

⁹ Carl Sparre, krigsivraren framför andra, satte i fråga, om det verkligen var nödvändigt att i detta mål underkasta sig »franska hovets och kardinalens mening och godtycke» (URP 10. 7. 39).

¹⁰ Holst, 232.

¹¹ Holst, 184 f. Tessin gillade icke Gyllenborgs och hans anhängares sätt att forcera fram kriget (Holst, 238).

¹² Holst, 236 ff.

¹³ Holst, 236.

Hur intimt sambandet mellan underhandlingarna med Turkiet och anfallsplanerna mot Ryssland var, framgår därav att samma dag — den 16 juli — som konungen samtyckte till förhandlingarna med Porten om offensivallians, framlades det ödesdigra förslaget om överförande av ytterligare trupper till Finland. Förslagsställare var Carl Sparre, som ingav ett den 2 juli daterat memorial. Sparres yttrande i rådet¹⁴ talar sitt tydliga språk om att det var fråga om en enhetlig plan, i vilken den turkiska alliansen och trupptransporten till Finland utgjorde olika led. Åtgärder för att förverkliga offensivalliansen med Turkiet var vidtagna, och man grep sig nu an med trupptransportfrågan. Sparre föreslog, att 6 å 7.000 man fotfolk och 2.500 å 3.000 man kavalleri snarast möjligt skulle överföras till Finland. Så snart detta var verkställt, borde ständerna sammankallas. Dessa åtgärder skulle, menade Sparre, bidra till att förhindra freden mellan Turkiet och Ryssland och påverka Turkiet och Frankrike att villigare ge vårt land subsidier. Komme freden till stånd, var det fara för att Ryssland skulle anfälla Sverige. Avstyrkte ständerna krig, borde Sverige enbart genom militärdemonstrationer och genom Frankrikes och Portens förmedling kunna återvinna Viborg och Ingermanland¹⁵.

Den 26 juli debatterade rådet trupptransporten till Finland. Man finner nu en samlad oppositionsgrupp med Åkerhielm som drivande kraft. Debatten visar, att Finch och Lynar spått rätt, när de våren 1739 profeterat om att Åkerhielm snart skulle komma att stå i opposition mot Gyllenborg¹⁶. Åkerhielms anförande denna dag kan betecknas som hans jungfrutal som oppositionsman i rådet. Det är dessutom märkligt genom sin kraft och sakliga argumenteringskonst. Åkerhielm bemötte Sparre punkt för punkt. Medan andra talare yttrade sig i mera allmänna ordalag, analyserade han meto-

¹⁴ »Alldenstund Eders Kungl. Maj:t detta högst angelägna alliansverk med dess och riksens rådets råd numera avgjort... så tyckes mig nödigt vara, att därjämte här hemma tagas sådana mesurer och göras sådana anstalter, som därmed överensstämma och därvid erfordras». (Sparres betänkande ligger i rådsprotokollet för 16. 7. 39).

¹⁵ URP 16. 7. 39.

¹⁶ Se ovan s. 74 f.

diskt problemet och såg det från olika synpunkter. Visserligen hade SU förklarat, att målet för regeringens utrikespolitik skulle vara att återvinna de förlorade provinserna men föreskrivit sådana medel, som snarare gick ut på att sätta riket i stånd att senare återerövra dem än att omedelbart gå offensivt tillväga. Översändandet av 10.000 man till Finland skulle innebära ett fientligt steg mot Ryssland, eftersom detta land, upptaget som det var av kriget mot Turkiet, säkerligen inte tänkte på att anfälla Sverige. Mordet på Sinclair var ingen krigsorsak, då det inte var bevisat, att ryska hovet låg bakom överfallet. Beträffande Rysslands tillstånd, var detta ingalunda sämre, än då riksdagen var samlad, och då ständerna inte vidtagit några sådana åtgärder, som nu var under överläggning, hade inte heller rådet anledning att göra det. Att Ryssland genom en trupptransport skulle låta skrämma sig till landavträdelser, var fullkomligt otroligt. Så samlade han sina argument: eftersom ingen anledning fanns att frukta anfall från rysk sida och dessutom trupperna i Finland var tillräckliga för att försvara gränserna, då § 6 i regeringsformen förbjöd kungen att börja krig utan ständernas hörande, då en transport av trupper till Finland kanske skulle förmå Ryssland att ingå fred med Turkiet och göra detta senare land mindre benäget att ge subsidier och då medel ej fanns till utrustning och tiden var alltför långt framskriden, vore en transport vid dåvarande tidpunkt varken »nyttig, nödig eller görlig»¹⁷.

Kring Akerhielm grupperade sig nu några av rådets medlemmar i opposition mot förslaget om en omedelbar trupptransport till Finland, nämligen Ehrenpreus, Nordensträhle, Lagerberg och Posse¹⁸, av vilka de två förstnämnda ivrigast talade mot förslaget. Med undantag av Ehrenpreus, som i andra frågor höll sig till hattarna, kom dessa herrar jämte Cronstedt och Erik Wrangel att i det följande ofta samarbeta. Wrangel hade varit frånvarande vid den avgörande omröstningen, som ägde rum den 6 augusti, men hade den 18

¹⁷ URP 26. 7. 39.

¹⁸ Posses votum gick ut på att man borde avvakta resultatet av underhandlingarna om offensivallians med Turkiet.

röstat för Sparres förslag om ock med stor tveksamhet och under förutsättning, att de riksråd, som kände sekreta bihangets innehåll, tillstyrkte transporten. När protokollet skulle justeras den 20 augusti, slöt han upp vid Åkerhielms sida, sedan denne förklarar, att han vidhöll sin förra mening¹⁹. Kung Fredrik hade varit motståndare till offensivalliansen med Turkiet, och han var också motståndare till förslaget om trupptransporten, fast han i båda fallen gav pluralitetens åsikt sin sanktion²⁰.

Åkerhielm försökte förhålla frågan genom att föreslå, att man skulle ge krigskollegium tillfälle att inkomma med ett utförligt yttrande om arméns tillstånd. Det ansågs emellertid tillräckligt att tillfråga riksrådet Seth i denna sak²¹. Ett par dagar senare upprepade Åkerhielm sin mening om transporten och påpekade särskilt, att om den skulle äga rum, vore det önskvärt att rytteri medföljde. Han framhöll, att han inte ville undandra sig att bispringa med beslutets verkställande²². Men i verkligheten var hans motstånd ingalunda slut i och med att beslutet var fattat. Han kom med små förädliska frågor. Fanns det vagnar för trossen? Fanns det salt i magasinerna och kappor och skor för manskapet? Han skisserade en beräkning, enligt vilken trupperna först vid jultiden skulle kunna vara vid gränsen²³. Föregående år hade rådet och SU i början av augusti funnit det omöjligt att det året hinna transportera 1.600 man till Finland. Hur skulle man då innevarande år hinna överföra 6.000 man?²⁴ En kommission, i vilken Sparre och Rosen samt medlemmar av krigskollegium och amiralitetet hade säte, fick i uppdrag att lägga fram förslag om de anstalter, som borde vidtagas²⁵. När kommissionens förslag upplästes den 18 augusti, förklarade de flesta av fredsvännerna i rådet, att de inte hade något att

¹⁹ URP 26. 7. 6, 18, 20. 8. 39. Cronstedt deltog ej i sammanträdena angående denna sak.

²⁰ URP 6. 8. 39. Jfr Malmström II, 369 n. 1.

²¹ URP 6. 8. 39.

²² URP 8. 8. 39.

²³ URP 14. 8. 39.

²⁴ URP 18. 8. 39. Åkerhielm räknade endast med fotfolket.

²⁵ Tengberg I, 59.

invända mot transporten. Åkerhielm avstyrkte den i ett vidlyftigt yttrande i kraftiga ordalag²⁶. Denna situation att Åkerhielm fortsatte motståndet, medan alla eller de flesta av hans meningsfränder gav upp det, skulle komma att upprepas många gånger under hans riksrådstitid. Hattarna torde nu till fullo förstått, att de bundit ris åt egen rygg, när de gjorde Åkerhielm till riksråd. Fr. o. m. sitt ställningstagande till trupptransporten framstår denne som oppositionsmannen framför andra i rådet.

Det hade säkerligen inte undgått krigsivrarnas uppmärksamhet, att de två riksråd, vilka var bäst underrättade om innehållet i det sekreta bihang, som ständerna lämnat efter sig och vilka hade fått i uppdrag att påminna, när det var tid att öppna det, Åkerhielm och Ehrenpreus²⁷, båda var motståndare till trupptransporten. Under hela diskussionen var detta bihang ett osäkerhetsmoment. Det fick inte öppnas, förrän någon förmånlig ändring inträtt i konjunkturerna. När Sparre och Rosen den 9 augusti hemställde, om inte bihanget borde brytas, ville Åkerhielm och Ehrenpreus inte tillstyrka detta²⁸. Någon vecka senare diskuterade man, hurvida de beslutade åtgärderna kunde vara stridande mot sekreta bihangets innehåll, varvid Sparre, som vid sista riksdagen varit medlem av SU, förklarade, att han aldrig sett aktstycket i fråga. Åkerhielm förklarade sig tro, att beslutet om trupptransporten icke alldeles överensstämde med bihanget, som han sade sig ha flyktigt genomläst. Han ansåg det för tidigt att bryta det. Ehrenpreus instämde med Åkerhielm. Pressad av Sparre nyanserade sedan Åkerhielm sitt yttrande till att han ej kunde säga något positivt men »att han ej visste denna författning vara därmed överenskommande». Det synes, som om Åkerhielm varit synnerligen obenägen att bryta bihanget. Hans position var starkare, så länge detta var oöppnat, eftersom transporten kunde tänkas strida mot det, fastän den i själva verket ej gjorde det. Tveksamheten i riksrådet om hur man skulle göra var stor och allmän. Man

²⁶ URP 18. 8. 39.

²⁷ Se ovan s. 81.

²⁸ URP 9. 8. 39.

fann emellertid en acceptabel lösning. De fyra riksråd, som varit medlemmar i sista SU, nämligen Akerhielm, Ehrenpreus, Sparre och Löwen, skulle bryta bihanget och se efter om de planerade åtgärderna var stridande däremot. Sedan det brutits, kunde Akerhielm meddela: »Vi hava fuller icke därutinnan funnit något förmålt om en sådan casu, som i dag förevarit, men måste dock därjämte berätta, att vi inte förmärkt, att denna transportens översändande är stridande mot bemälte bihang»²⁹.

Åkerhielms hållning i frågan om turkalliansen hade varit något tvetydig, men när det gällde trupptransporten till Finland var den klar och skarp. I det senare fallet var det fråga om en åtgärd, som kunde väntas föra till krig med Ryssland inom en nära framtid. Ett sådant ville Akerhielm till varje pris undvika. Han hade varit krigsråd och statssekreterare i krigsexpeditionen på 1720-talet och hade alltså goda möjligheter att bedöma krigsmaktens tillstånd. Därmed är inte sagt, att Akerhielm ansåg ett anfall på Ryssland otillrådligt i varje situation. Horn hade inte varit främmande för tanken att börja krig med detta land³⁰, och Akerhielm var det sannolikt inte heller. Enligt SU:s instruktion skulle visserligen de förlorade provinsernas återvinnande vara regeringens främsta ögonmärke, men SU hade, menade Akerhielm, givit sådana direktiv, som snarare avsåg att sätta riket i stånd att senare göra det än att omedelbart ta till offensiven. Det vore bättre, framhöll han i sitt yttrande den 26 juli, att använda de medel man hade och dem man väntade från Turkiet till att sätta i stånd och utrusta armé och flotta än att nu skicka trupper till Finland.

Ett yttrande, som Akerhielm senare fällde i rådet, stöder uppfattningen att hans strävan att förhindra trupptransporten inte bottnade i någon principiell motvilja mot krig med Ryssland i varje situation. Gyllenborg läste upp konceptet till ett brev till svenske ministern i Köpenhamn, Nils Palmstierna, varvid rådet fann det nödvändigt, att detta avfattades så, att det ej verkade, som om Sverige begärde danska hovets biträde för

²⁹ URP 18. 8. 39.

³⁰ Malmström II, 163 f.

att få satisfaktion för mordet på major Sinclair. Akerhielm underströk ivrigt detta, »som Sverige eljest mal apropos kunde mista en reell orsak emot Ryssland, efter det kunde hända, att Danmark efter defensivalliansens innehåll tillbjöd dess goda officers användande, att Ryssland kom och offererade dess deklARATION däröver, då därpå otvivelaktigen lärer följa den frågan, om icke Sverige därmed ville vara nöjt, där vi dock torde genom Frankrikes tillhjälp komma i stånd att oss därför en gång tillräckligen satisfaktion förskaffa»³¹.

3. FORTSATT MOTSTAND MOT KRIGSPOLITIKEN.

Hattarna hade knutit livliga förhoppningar till anfallsförbundet med Turkiet. En stor besvikelse väntade emellertid. Freden i Belgrad mellan Turkiet och Österrike den 21 augusti (1 sept.) 1739, som slöts under fransk medling, var visserligen ur hattarnas synpunkt så till vida glädjande, att Turkiet nu helt kunde ägna sig åt kriget med Ryssland, men det gick rykten om att fred mellan tsarriket och Turkiet var nära förestående¹. I rådet diskuterade man de instruktioner, som skulle avgå till Höpken och Carlson i Konstantinopel med anledning av den slutna freden. Envoyéerna hade order att försöka utverka en subsidiesumma av minst tre miljoner piaster, men under intrycket av fredsryktena diskuterade man nu, om Sverige inte kunde sänka denna summa eller rent av avstå från subsidier, om blott anfallsförbundet snabbt kom till stånd och det befarade fredsslutet mellan Ryssland och Turkiet hindrades. Man beslöt, att sändebuden skulle få fria händer beträffande subsidiesummans storlek för att snarast möjligt få förbundet klart. Innan instruktionen hann avgå, ingick emellertid meddelande om att fred mellan Ryssland och Turkiet slutits den 7 (18) september 1739. Rådets beslut

³¹ URP 29. 1. 40. Se också Akerhielms betänkande till SU 1746 (se nedan s. 221) och hans yttrande till tronföljaren i juli 1747 (se nedan s. 274).

¹ URP 28. 9. 39.

kom alltså att sakna praktisk betydelse, men den diskussion, som utspann sig, är intressant.

Akerhielm ingav ett utförligt skriftligt yttrande till rådsprotokollet den 28 september. Först tog han upp fredstryktena till diskussion. Han ansåg, att de emanerade från ryskt och österrikiskt håll och att man inte behövde fästa sig vid dem. Det var osannolikt, att Porten skulle sluta fred med Ryssland, just som den blivit av med sin ene motståndare. Akerhielm högg grundligt i sten. När han yttrade detta, hade freden i tre veckor varit ett faktum, fast något meddelande härom ännu ej hunnit till Stockholm. Man bör emellertid komma ihåg, att hattarna motiverade sin åsikt, att Sverige borde avstå från subsidier med att fredsslutet mellan Turkiet och Ryssland därigenom skulle förhindras. Det var då naturligt, att Akerhielm bestred sannolikheten av en fred för att motivera fasthållandet vid den ursprungligen bestämda subsidiesumman. Han var absolut emot att sänka denna. Lagerberg, Nordensträhle och Posse var av samma mening som Akerhielm. Ehrenpreus och Erik Wrangel följde hattarna.

Det kan ha sitt intresse att se, hur Akerhielms åsikter nu helt skiljer sig från Gyllenborgs. Under debatten om subsidiesumman yttrade kanslipresidenten den 26 september: »Jag håller före, att sakerna äro hos oss så vida komna, att vi på allt mänsk- och möjligt sätt böra söka att facilitera och befordra vårt alliansverk med Porten emot ryssen, ja också vad mera är, att vi hade orsak, om rikets tillstånd så vore, att giva Porten några miljoner, allenast att den ville kontinuera kriget emot denna vår granne»². Akerhielm å sin sida torde ha räknat med att om man fasthöll vid den högre subsidiesumman alliansen med Turkiet skulle bli svårare att uppnå. Ledde förhandlingarna med Porten ej till något resultat, borde detta kunna bidra till att dämpa krigspartiets iver.

Freden mellan Ryssland och Turkiet var ett kraftigt streck i räkningen för hattarna. Visserligen fick man i december 1739 till stånd ett försvarsförbund med Porten, men de till Finland översända trupperna var ej avsedda för försvar. Som ersättning för den uteblivna offensivalliansen beslöt man att

² URP 22, 26, 27, 28. 9. 39. Tengberg I, 66 ff.; Malmström II, 372 f.

med Frankrikes hjälp söka få till stånd anfallsförbund med Danmark och Preussen. Det förra landet skulle lockas med Livlands förvärv, det senare med Kurlands. Inom rådet hade två beredande utskott tillsatts för denna fråga, ett ministeriellt och ett militärt. Akerhielm, Lagerberg, Gyllenborg, Erik Wrangel och Sparre blev medlemmar i det förra³. Akerhielm motsatte sig inte direkt planen på anfallsförbund med Danmark och Preussen, men han hävdade, att man, innan några underhandlingar inleddes, noggrant skulle pröva de egna resurserna och invänta det militära utskottets utlåtande⁴. Han framhöll, att även om Danmark och Preussen förenade sig med Sverige, så skulle de gemensamma militära krafterna ej förslå mot Ryssland⁵. I realiteten var det ett avstyrkande⁶.

Förhandlingarna med Preussen misslyckades helt. Planen för underhandlingarna med Danmark gick ut på att detta land och Frankrike skulle sluta en subsidietraktat, varefter förbindelsen mellan Sverige och Danmark skulle ingås. Det såg ut, som om denna traktat mellan Frankrike och Danmark skulle komma till stånd, men i sista ögonblicket lyckades England t. v. hindra dess avslutande, och därmed var också hoppet ute för Sverige att få Danmarks hjälp vid anfall mot Ryssland⁷. I rådet måste man nu, ehuru ytterst ovilligt, börja tänka på att inleda underhandlingar med Ryssland, medan Sverige fortfarande stod rustat. Man gjorde sig stora förhoppningar om en förmånlig gränsreglering. Förhandlingarna skulle skötas av de franska diplomaterna. Det blev ambassadören i Petersburg, markis de la Chétardie, som fick hand om dem.

I frågan om underhandlingarna med Ryssland armata manu tycks inga mera betydande meningsskiljaktigheter ha förelegat mellan hattarna och dem, som motarbetat trupptransporten med undantag för Cronstedt, som föreslog, att trupperna

³ URP 12. 11. 39.

⁴ I denna sin åsikt fick han stöd av Banér, Lagerberg, Cronstedt och Nordensträhle, medan Posse och Erik Wrangel gick med hattarna.

⁵ URP 12, 19. 11. 39. Det ministeriella utskottets protokoll 15, 17. 11. 39 (inbundna i utrikes rådsprotokoll).

⁶ Jfr Tengberg I, 82 och Malmström II, 374 n 2.

⁷ Malmström II, 376; Holst, 253.

skulle kallas hem. Åkerhielm underströk särskilt, att dessa borde stanna kvar i Finland t. v. Att dra dem tillbaka i otid vore både nesligt och farligt för riket⁸. Någon månad senare föreslog han åtgärder för att sammandra armén i Finland, emedan man enligt hans mening kunde befara anfall från Ryssland⁹. Sin åsikt att trupperna ej skulle tillbakakallas vidhöll han i juli månad. Han motiverade sin mening med att det var nödvändigt att ha dem i Finland, om de underhandlingar, som Frankrike förde för Sveriges räkning, skulle ha någon framgång¹⁰. De väpnade underhandlingarna med Ryssland ledde icke till något resultat.

Redan i juli 1739 hade Sparre, som förut nämnts¹¹, i rådet framfört tanken på riksdagskallelse. Han fann emellertid till en början föga resonans för sina åsikter, då man ansåg, att läget var alltför oklart, för att ständerna skulle kunna uträtta något. Riksdagens sammankallande var tydligen för Sparre tredje ledet i den plan, som skulle föra Sverige till krig med Ryssland. De två första var anfallsförbundet med Turkiet och trupptransporten till Finland. Han upprepade sitt förslag om riksdag, dock utan att vinna gehör. Under intryck av fördraget mellan England och Hessen¹², vilket tillkännagavs av kung Fredrik i rådet den 3 juli 1740, beslöts emellertid med anledning av ett memorial av Sparre, att riksdagen skulle sammankallas till december månad samma år. Åkerhielm tillstyrkte kallelsen men ansåg dock, att ständerna ej borde samlas förrän i januari 1741, då den utrikespolitiska situationen borde ha hunnit klarna.

Cronstedt och Lagerberg var inte närvarande, när detta beslut fattades. Deras vota lästes upp i rådet den 4 augusti. Cronstedt avstyrkte alldeles riksdagskallelse och rekommenderade i stället att dra tillbaka trupperna från Finland, medan Lagerberg föreslog, att rådet skulle vänta att fatta beslut i saken till i oktober månad. Med anledning av dessa

⁸ URP 27, 28. 2. 40.

⁹ URP 5. 4. 40.

¹⁰ URP 21. 7. 40.

¹¹ Se ovan s. 95.

¹² Om detta se Malmström II, 379 ff. och Holst, 335 ff.

vota ändrade nu Åkerhielm mening och anslöt sig till Lagerberg liksom Nordensträhle. Beslutet var emellertid redan fattat, och Åkerhielms ändrade åsikter fick ingen betydelse¹³. Som synes var oppositionsgruppens uppträdande i denna fråga lamt och utan kraft. Cronstedt, Lagerberg, Åkerhielm och Nordensträhle kom visserligen så småningom att befinna sig på någorlunda samma linje, men först sedan det avgörande beslutet fattats. Wrangel och Posse följde hattarna.

Hattarnas situation inför den stundande riksdagen syntes föga avundsvärd. Innan ständerna hann sammanträda, inträffade emellertid en händelse, som ändrade förhållandena. Den ryska kejsarinnan Anna avled nämligen i oktober 1740. Efter dödsfallet var situationen i Ryssland mycket oklar. Hennes systerdotter Anna hade haft förhoppningar på tronen men blivit förbigången, och kejsarinnan hade utnämnt hennes son Ivan till tronföljare. Dennes minderårighet gjorde det troligt, att det skulle uppstå tävlan om förmynderskapet mellan den verkliga härskaren under kejsarinnan Annas tid, Biron, hertig av Kurland, och tronföljarens moder. Men det fanns också en tredje medtävlare, nämligen Peter den stores dotter Elisabet, som visserligen inte blottat några mera utpräglade härskartalanger men som dock var föremål för stora sympatier bland folket. De svenska politikerna hade anledning att räkna med för Sverige gynnsamma inre partistrider i Ryssland. Vattnet borde kunna bli nog grumligt, för att man med hopp om framgång skulle kunna fiska i det. Hattarnas ställning hade stärkts.

Den 5 oktober hade kejsarinnan hastigt insjuknat, och Matias von Nolcken, som representerade Sverige i Petersburg sedan 1738, rapporterade, att hennes död var nära förestående. Det är intressant att studera riksrådets reaktion inför meddelandet. Att de rättrogna hattarna tog detta som en händelse sänd ifrån ovan är lika naturligt, som att de tänkte göra allt för att utnyttja den oenighet i Ryssland, vilken man beräknade skulle bli en följd av dödsfallet.

Även hos fredsvännerna tycks slumrande revanschtankar ha väckts till liv. Riksråden förklarade med en mun, att det

¹³ URP 21. 7, 4. 8. 40. Tengberg I, 108 ff.; Malmström II, 384 f.

gällde att profitera av den gynnsamma konjunkturen. Men när det blev fråga om att vidtaga praktiska åtgärder, var de inte lika eniga. Det förekom ingen opposition mot förslaget att Nolcken skulle instrueras att understödja partisplittringen i Ryssland och lova Sveriges väpnade stöd åt det parti, som kunde tänkas mest gynna de svenska intressena och som kunde överlämna Viborg till Sverige. Åkerhielm underströk, att en sådan instruktion borde avgå utan uppskov, medan Cronstedt menade, att man borde vänta med dess avsändande, tills man fått underrättelse om kejsarinnans död. Vidare påpekade Åkerhielm, att Tessin borde få order att i Paris framhålla Sveriges förväntan, att Frankrike ej endast skulle beordra la Chétardie att samarbeta med Nolcken utan också bispringa vårt land, om det kom till krig.

Angående den instruktion, som skulle avgå till general-löjtnant Buddenbrock, sedan sommaren 1740 överbefälhavare för trupperna i Finland efter general Cronstedt¹⁴, var rådet emellertid ej enigt. Hattarna var av den åsikten, att Buddenbrock borde vidtaga förberedande åtgärder för ett infall i Ryssland, och Sparre ansåg t. o. m., att han borde få instruktion att utan särskild order från regeringen rycka in i Ryssland, om Nolcken rapporterade, att något parti önskade hans hjälp. Åkerhielm företrädde en helt annan uppfattning. Inga rörelser borde företas av den svenska armén i Finland, utan man borde ge ryssarna tillfälle att i känsla av att ingen fara hotade från Sverige genom oenighet minska sitt lands försvarskraft. På detta sätt skulle vår granne i öster »väpna sig emot sig själv». Nolcken liksom den franske ambassadören i Petersburg borde på allt sätt blåsa under oenigheten, så att de lämpliga konjunkturen uppstod, »då Sverige både bör och med största eftertryck kan taga del därutinnan». Åkerhielm stöddes av Cronstedt men förmådde inte samla de övriga fredsvännerna kring sig. Posse, Erik Wrangel, Nordenstråhle och Lagerberg ansåg, att Buddenbrock, om Nolcken rapporterade att revolution utbrutit i Ryssland, skulle samla armén men avvakta instruktion från Stockholm, innan han

¹⁴ Malmström II, 383.

vidare företog sig något. Det var närmast denna medlande ståndpunkt, som segrade¹⁵.

Åkerhielm tillstyrkte alltså instruktioner till Nolcken, som avsåg att utnyttja situationen i Ryssland för svenska erövringsssyften, men motsatte sig varje truppörelse i Finland. Hans inställning påminner om den han intog i juli 1739, då han villkorigt tillstyrkte offensivallians med Turkiet men energiskt avstyrkte transport av trupper till Finland. I båda fallen rekommenderade han den konjunkturskapande åtgärden men motsatte sig de anstalter, som mera direkt och omedelbart skulle kunna leda till krig. Han var tydligen rädd för ett förhastat ingripande och ville stå avvaktande, tills konjunkturerna klarnat. Åkerhielm insåg, att dessa måste vara mycket gynnsamma, för att man skulle kunna utträtta något med Sveriges ytterst begränsade militära resurser. Han var realisten i rådet och föll icke offer för hattarnas önsketänkande. Säkerligen var han genom riksrådet Cronstedt, broder till förre överbefälhavaren i Finland, väl underrättad om tillståndet i armén.

Redan av ovanstående torde ha framgått, att de riksråd, som sommaren 1739 avstyrkt trupptransporten till Finland, icke bildade någon fast grupp eller konsekvent samarbetade mot hattarnas krigspolitik. Någon oppositionsledare i verklig mening var Åkerhielm icke och blev det ej heller senare. Stundom var han alldeles ensam om sin mening utan stöd från någon. Åtskilliga exempel kan anföras härpå. När man i februari 1740 överlade om sjöstridskrafternas utrustning, fick Åkerhielm intet stöd för sin åsikt, att det ej var nödvändigt att göra flottan klar att gå till sjöss, när våren kom. Lagerberg, Nordensträhle och Posse gick mot honom¹⁶. I juni behandlade man i rådet en ansökan från kommissionssekreteraren i London, Wasenberg, att få komma hem på en tid. Åkerhielm ensam avstyrkte denna anhållan, medan Posse, Erik Wrangel och Cronstedt ansåg, att Wasenberg borde få sin begäran bifallen¹⁷. När man i juli 1740 i rådet överlade

¹⁵ URP 22, 23, 24, 27, 28, 29. 10. 40. Jfr Tengberg I, 133 f.

¹⁶ URP 6. 2. 40.

¹⁷ URP 19. 6. 40.

om en handelstraktat med Spanien, var han den ende, som yrkade på att den borde begränsas till tiden¹⁸.

När riksdagen sammanträdde i början av december 1740, förflyttades den politiska tyngdpunkten från rådet till SU. Detta förhållande kan avläsas i rådsprotokollen för utrikesärenden, som till omfånget är betydligt mindre för den tid riksdagen pågick än för motsvarande period före och efter och, vad innehållet beträffar, synnerligen magra. Det blev i SU, som behärskades av hattarna, och inte i råds-kammaren de avgörande och ödesdigra besluten kom att fattas.

Redan i början av riksdagen utsågs ett nytt riksråd, ty Siöstierna hade dött i oktober 1739. Han hade suttit i rådet som speciellt sakkunnig i ärenden rörande flottan i enlighet med regeringsformens § 27, som stadgade, att det i rådet skulle finnas minst en medlem som »till sjöss haver tjänt och uti sjömanskap erfaren är»¹⁹. Till Siöstiernas efterträdare utnämndes viceamiral Anton Johan Wrangel. Valet blev ej utan betydelse. Wrangel kom att bli ett av oppositionens bästa stöd i rådet²⁰, vilket dock mer än väl uppvägdes av att hattarna lyckades vinna kung Fredrik på sin sida²¹.

Under förberedelserna till kriget sattes rådet tämligen fullständigt ur spel. Ett utskott på fyra personer av SU:s ledamöter, som kunde begära biträde av kanslipresidenten och två riksråd, fick i uppdrag att ombesörja den hemligaste utrikeskorrespondensen och att underhandla med de utländska ministrarna i Stockholm. I rådet utsågs genom ömöstning Erik Wrangel och Rosen till att biträda denna sekretissime beredning²². Wrangel hörde till dem, som röstat mot trupptransporten till Finland, ehuru efter mycken tvekan. Av det föregående torde emellertid ha framgått, att han senare i en rad frågor ställt sig på hattarnas sida mot Åkerhielm. Hans placering i beredningen borde alltså kunna tolereras av hat-

¹⁸ URP 16. 7. 40.

¹⁹ Brusewitz, 33.

²⁰ Det är påfallande, att de ivrigt politiserande generalerna saknade motsvarighet bland de högre sjöofficerarna.

²¹ Malmström II, 387.

²² SUP 5. 1. 41. Malmström II, 397.

tarna. Erik Wrangel berättar i sina anteckningar rörande sekretissime beredningens överläggningar, att han arbetat för att få Lagerberg vald, vilket emellertid misslyckades på grund av dennes avsägelse. Däremot nämner han ingenting om att Åkerhielm varit på tal²³. Man kan lugnt utgå ifrån, att hattarna gjorde allt de kunde för att undvika, att Åkerhielm utsågs, ty genom sin större bestämdhet i åsikter, genom argumenteringskonst och kraft kunde han antas komma att vålla betydligt mera besvär än Wrangel.

Buddenbrock, som var underrättad om de stämplingar, som pågick mellan prinsessan Elisabet och Nolcken²⁴, föreslog i januari 1741 i ett brev, att man, medan slädföret varade, skulle flytta fältartilleriet från Abo och Tavastehus närmare gränsen. Ärendet gick via defensionsdeputationen och sekretissime beredningen till MSD, som föreslog inte blott att artilleriet skulle flyttas mot öster utan också att vissa regementen skulle förläggas i kantoneringskvarter vid Keltisströmmen. Förslaget, som utan tvivel innebar en förberedande anfallsåtgärd, väckte stark opposition i SU.

Även rådet fick tillfälle att yttra sig i saken. Av fredsvännerna var det bara Åkerhielm, som klart motsatte sig de föreslagna åtgärderna. Enligt sin vanliga taktik framhöll han alla svårigheter, som var förenade med en sådan förflyttning, och de stora kostnader den skulle dra med sig. Men han förmådde inte samla oppositionen. De övriga fredsvännerna i rådet gav visserligen uttryck åt vissa betänkligheter, men något bestämt motstånd mot de krigiska åtgärderna presterades inte. Hattarna med Sparre och Gyllenborg i spetsen talade ivrigt för truppsammandragningen, och de var i majoritet. SU förmåddes besluta, att Buddenbrock skulle beordras flytta fältartilleriet och sammandraga 10 à 12.000 man. Sedan ordern redan avgått, meddelades beslutet till stånden, hos vilka det väckte mycken opposition och föranledde ändlösa debatter för att slutligen godkännas under intryck av häktningen av friherre Johan Gyllenstierna²⁵.

²³ Moderna avskrifter ur olika svenska arkiv, Säby (RA).

²⁴ Om dessa se Malmström II, 397 ff.

²⁵ SUP 11. 2. 41. Riksråden avgav sina yttranden i SU. Tengberg I, 154 ff.; Malmström II, 399 ff.

Krigsförberedelserna gick vidare. I juli 1741 hade man hunnit så långt, att ett avgörande kunde ske. Innan det ödesdigra krigsbeslutet fattades, fick rådet tillfälle ge sin mening till känna. SU beslöt den 15 juli att inhämta riksrådets utlåtanden²⁶, och följande dag anmäldes ärendet i rådet²⁷. Av de upplästa akterna framgick ingenting om underhandlingarna med Elisabet²⁸, vilka var av avgörande betydelse för frågans bedömning. Carl Gyllenborg, Erik Wrangel och Rosen, som ju var utsedda att biträda sekretissime beredningen, kände till dessa underhandlingar. Det är troligt, att ej heller de andra riksråden alldeles saknade underrättelser om dessa. Den 20 juli ägde omröstningen i rådet rum. De flesta riksråden ingav, medvetna om stundens betydelse, skriftliga vota. Avgörandet låg visserligen icke i deras händer, men det är givet, att det skulle varit ytterst ovälkommet för hattarna, om rådsmajoriteten förklarar sig mot kriget.

Akerhielm konstaterade inledningsvis i sitt votum, att det var tre frågor, som man närmast borde överlägga om, nämligen huruvida det var rådligt att strax börja fientligheter med Ryssland, och om så ej var fallet, huruvida trupperna i Finland borde dragas tillbaka och de utkommenderade eskadernarna återkallas, samt vilka åtgärder som borde vidtagas för att komma ur de aktuella svårigheterna. Först tog han i betraktande styrkeförhållandena mellan Sverige och Ryssland. Den ryska flottan var visserligen inte i särskilt gott stånd, och så länge de svenska fartygen kunde hålla sjön, var inte mycket att befara, men det förelåg risk, att ryssarna skulle passa på tillfälle att härja Finlands kust, då de svenska krigsfartygen måste lämna sjön för proviantering eller om den svenska flottan vid stiltje passerades av de ryska galärerna²⁹. På den svenska arméns tapperhet tvivlade han inte, men han kunde inte inse, hur avgången inom hären skulle kunna er-

²⁶ SUP 15. 7. 41.

²⁷ Hemliga rådsprotokoll 16. 7. 41.

²⁸ Malmström II, 423.

²⁹ En jämförelse med Dannerts utredning om Sveriges krigsberedskap 1741 ger vid handen, att Akerhielm snarare bedömde förhållandet mellan de båda ländernas sjöstridskrafter för optimistiskt än för pessimistiskt (Dannert, 374 ff.).

sättas, utan att det skrevs ut knektar bland den besuttna allmogen. Ryssland saknade icke tillgångar, medan det i den svenska krigskassan icke fanns medel ens för ett års krigföring. Kostnaderna för ett års krig kunde anslås till 60 tunnor guld, av vilka minst 33 tunnor fattades. Det räckte dessutom inte att ha medel för ett år, ty man måste räkna med att kriget ej kunde avgöras på så kort tid. För fortsatt krigföring hade landet inga tillgångar.

Eftersom Rysslands resurser i alla avseenden var större än Sveriges, var det inte rådligt för vårt land att ensamt angripa. Vi måste ha stöd från andra makter. Frankrike var säkerligen böjt för att hjälpa oss, men det låg för avlägset för att kunna bispringa med trupper, och det var föga troligt, att det kunde avvara några pengar, om det självt kom i krig. Turkiet var ingenting att hoppas på, och från Preussen hade vi heller ingen hjälp att vänta. Tvärtom kunde man befara, att Fredrik II skulle anfälla svenska Pommern. England och Danmark var snarast benägna att biträda Ryssland. Det enda, som skulle kunna hjälpa Sverige vid ett anfall var, »om något uppror eller någon rebellion uti Ryssland existerade», men vi kunde inte sätta vår lit till ett missnöje, som ännu inte brutit ut i uppror. Under sådana omständigheter höll Akerhielm för betänkligt »att ännu styrka eller råda till några hostiliteters förövande emot Ryssland».

Trupperna borde emellertid inte dragas från Finland och eskadrarna inte återkallas. Om det skedde, skulle Sveriges vanmakt bli alltför uppenbar. Det vore bäst att fortsätta rustningarna som förut, så att vissa kavalleriregementen och det grövre artilleriet kunde sändas över till Finland nästkommande vår. Sedan borde Sverige meddela det danska hovet sina gravamina mot Ryssland och rekvirera Danmarks bona officia enligt defensivalliansen för att hos Ryssland utverka satisfaktion och säkerhet för framtiden. Kunde man icke uppnå detta, borde man försöka klargöra för Danmark, att Sverige väntade dess hjälp. Skulle danskarna göra svårigheter, var det tid att erbjuda dem någon ersättning. »När till negociation med Ryssland kommer, skulle jag tro, att sådana konditioner å vår sida kunde påstås, som lände till vår säkerhet och sådana däremot ackorderas, varigenom vi fuller ingenting för-

lorade, men Ryssland likvisst, om det eljest befarade någon invärtes oro eller vore uti ett så försvagat tillstånd, som av en del förmenas, för ett ekvivalent kunde antaga för det, som det skulle avstå». Skulle inte Ryssland acceptera, så hade man dock gjort vad som var nödvändigt för att Sverige ej skulle ådraga sig andra makters obenägenhet och dessutom försatt Danmark i en sådan ställning, att det antingen måste biträda vårt land eller åtminstone avstå från att hjälpa Ryssland³⁰.

Yttrandet är typiskt för Åkerhielm: metodiskt upplagt, inte elegant men rikt på synpunkter och kraftigt i argumenteringen. Han stod ingalunda ensam i sitt motstånd mot krigsivrarna. Det visade sig att oppositionsgruppen i rådet var mycket väl samlad och mycket fast i sitt uppträdande. Cronstedt, Lagerberg, Erik Wrangel, Nordensträhle, Posse och Anton Wrangel motsatte sig liksom Åkerhielm krigsförklaring. När man studerar debattinläggen, finner man, att dessa riksråd gick fram efter en gemensam linje. De avstyrkte inte krig med Ryssland generellt men ansåg sig icke, sådan som situationen var, kunna tillråda att vid den tidpunkten öppna fientligheter. Erik Wrangel framhöll rakt på sak, att han ansåg en sammandrabbning med Ryssland förr eller senare nödvändig, och Nordensträhle underströk, att de defensiva anstalterna vid lämpligt tillfälle lätt kunde vändas i offensiva. Allesammans tillrådde förstärkning av armén i Finland och underhandlingar armata manu.

Av allt att döma hade fredsvännerna i rådet som överenskommen taktik att mot hattarnas rop på omedelbart krig sätta ett förslag om väpnade underhandlingar under fortsatt förstärkning av armén i Finland. Sannolikt hade någon överläggning ägt rum dem emellan före sammanträdet den 20 juli. Av fredsvännernas yttranden var Åkerhielms det kraftfullaste och för hattarna mest besvärande. Utan tvivel var Åkerhielm den ledande bland krigets motståndare, även om Erik Wrangels votum vid överläggningen den 20 juli synes ha varit normgivande för såväl Cronstedt som Nordensträhle och Posse.

---

³⁰ Heml. rådsprotokoll 20. 7. 41. Åkerhielms yttrande finns tryckt av Beskow i Minne över riksrådet friherre Samuel Åkerhielm, 19 ff.

Detta förhållande finner sin förklaring däri, att Wrangel var en av rådets representanter i sekretissime beredningen och sålunda satt inne med större kunskaper om sakens verkliga läge än de övriga fredsvännerna bland riksråden.

Konungen tillstyrkte krig, som det synes utan tvekan. Fredrik hade ändrat mening, sedan frågan om trupptransporten till Finland debatterades. Johan Gyllenborg³¹, Ehrenpreus, Cederström, Rosen, Adlerfelt och Carl Gyllenborg röstade för krig³². Löwen och Meijerfeldt uttalade sig ytterst tveksamt men ansågs dock ha tillstyrkt krig³³. Det var alltså 6 riksråd och konungen, som avgjort uttalade sig för och 7 riksråd, som röstade mot krig. Löwens och Meijerfeldts med stor tvekan avgivna röster åstadkom pluralitet för kriget bland riksråden. Av dem som sökt hindra trupptransporten 1739 motarbetade alla nu kriget med undantag av Ehrenpreus och konungen. Den senare hade med sina två röster kunnat avgöra frågan i rådet i motsatt riktning mot vad som nu blev fallet.

SU hade med otålighet väntat på riksrådets utlåtanden i frågan³⁴. Utskottet utverkade av plena auktorisation att tillsammans med de bönder, som hade säte i SSD, besluta om krigsförklaringen. Den 21 juli sammanträdde så SU förstärkt med bönderna för att fatta det avgörande beslutet. Riksrådets yttranden angående ev. krigsförklaring mot Ryssland upplästes. Palmstierna anklagade Åkerhielm för att vilja hindra rikets uppkomst, och Lewenhaupt sökte rycka undan

³¹ De la Gardie och Carl Sparre hade dött i april 1741. Till deras efterträdare i rådet utsågs överstelöjtnanten Johan Gyllenborg, broder till kanslipresidenten, och Carl Gustaf Tessin, som fortfarande var kvar i Paris. Carl Gyllenborg gjorde vad han kunde för att Tessin ej skulle bli riksråd, men förgäves (Holst, 281). Utnämningen av Johan Gyllenborg verkar som en kompensation åt kanslipresidenten, som ju mist mågen Carl Sparres starka stöd. Johan Gyllenborg blev en trogen hjälpare för sin broder. Tessin antog icke utnämningen utan övertalning; bland dem som sökte förmå honom att acceptera var Åkerhielm (se s. 74 n. 89), vilkens övertalningsförsök mycket väl kan ha varit uppriktigt menat, ty Tessin var ur hans synpunkt att föredra framför överste Nils Palmstierna, som också stod på förslaget. RAP 8, 9. 6. 41 (XII, 375, 380).

³² Banér röstade inte.

³³ Heml. rådsprotokoll 20, 21. 7. 41. Malmström II, 423 f.

³⁴ SUP 20. 7. 41.

grunden för Åkerhielms argumentering genom att förklara hans kalkyler otillförlitliga³⁵. Det är tydligt, att krigsivrarna ansåg, att Åkerhielm var den drivande kraften i motståndet mot kriget. När utskottet på aftonen åtskildes, hade krigsförklaring mot Ryssland beslutats.

Vi har följt Åkerhielm i hans kamp mot hattarnas krigspolitik. Den huvudsakliga källan för framställningen har varit rådsprotokollen, vilka inte berättar mycket om spelet bakom kulisserna. Det är av särskilt intresse att söka fastställa Åkerhielms relationer till den ryske ministern i Stockholm, Michail Bestuzjev, under den tid kriget mot Ryssland förbereddes. Denne var bror till Alexej Bestuzjev, den ledande statsmannen i 1740-talets Ryssland och hade redan på 1720-talet varit ryskt sändebud i Stockholm men återkallats.

I depescherna från Bestuzjev — i den mån de stått till förfogande — kan man inte konstatera något samarbete mellan denne och Åkerhielm. Bestuzjev omnämner inte något sammanträffande dem emellan. Varje slag av umgänge med det ryska sändebudet var förenat med stora risker³⁶, speciellt efter Gyllenstiernas arrestering i februari 1741. Bestuzjev bedömde emellertid Åkerhielm mycket positivt och betraktade honom tydligen med en viss respekt. Han betecknade honom som den klokaste och fastaste personen i rådet³⁷ och räknade honom till Rysslands vänner³⁸. Han trodde i september 1740, att Åkerhielm och Bielke öppet skulle förklara sig som chefer för Rysslands parti³⁹ men rapporterade någon månad senare, att de ännu inte funnit för gott att göra det⁴⁰.

---

³⁵ Enligt protokollet gjorde det »herr Palmstierna ont att säga, det herr riksrådet (Åkerhielm) i samma sitt voto ej givit något förslag, som kunde lända till rikets uppkomst utan allenast sökt att lägga hinder i vägen», varpå »en och annan» av ledamöterna framhöll, att det dock borde vara en rådsperson obetaget att fritt utsäga sin mening (SUP 21. 7. 41).

³⁶ Bestuzjev meddelade i februari 1740, att han ej kunnat sammanträffa med Rysslands förnämsta vänner på grund av deras rädsla (Bestuzjevs rel. 7. 2. 40).

³⁷ Bestuzjevs rel. 10. 1. 40.

³⁸ Bestuzjevs rel. 27. 6. 40, 12. 3. 41.

³⁹ Bestuzjevs rel. 19. 9. 40.

⁴⁰ Bestuzjevs rel. 31. 10. 40.

Bestuzjev berättade även, att vännerna låtit honom förstå, att hattarna, om ingenting annat hjälpte, måste göras modlösa genom Finlands erövring och att Ryssland, om det fientliga partiet ej kunde hejdas genom goda medel, borde vidtaga sådana åtgärder, som var i överensstämmelse med dess intressen⁴¹. Emellertid säger icke Bestuzjev på något ställe, att Åkerhielm tillhörde dem, som talade så, medan han både i detta och andra betänkliga sammanhang nämner »den kände vännen», vilken av allt att döma var Bielke⁴². Bestuzjeps för Åkerhielm smickrande omdömen behöver ingen annan förklaring än den, att denne var själen i motståndet mot kriget med Ryssland.

4. KRIGET.

Ständerna åtskildes i augusti 1741, och det gällde för regeringen att sätta riksdagens krigsbeslut i verket. Den direkta ledningen av kriget låg i händerna på general Lewenhaupt, som utsetts till överbefälhavare. Härens och flottans utrustande hade anförtrotts åt en utredningskommission på åtta medlemmar, av vilka Rosen och Johan Gyllenborg representerade rådet¹, och de hemligaste diplomatiska ärendena skulle handhas av kanslipresidenten och två andra rådsledamöter. Löwen och Tessin utsågs härtill. Den senare hade emellertid vid krigsutbrottet ännu ej kommit hem från Paris. Rådet syntes alltså berövat den egentliga ledningen av ärendena. Allt eftersom olyckorna hopade sig i Finland, gled emellertid makten åter över till detsamma².

⁴¹ Bestuzjeps rel. 5, 19. 3. 41. Danielson, 19.

⁴² Jfr Danielson, 20 och Carlquist, SBL IV, 269.

¹ När Rosen utsågs till president i utredningskommissionen, röstade Åkerhielm och Cronstedt på Anton Wrangel, medan Posse, Nordenstråhle och Lagerberg i likhet med hattarna röstade på Rosen (Rådsprotokoll i krigsärenden 16. 3. 41).

² Malmström III, 4 ff.

Under kriget intog Akerhielm icke en så utpräglad oppositionsställning mot hattarna som under de två år, vilka förflutit, sedan han genom sitt ställningstagande till trupptransporten till Finland i juli 1739 på allvar brutit med dem. Över huvud taget var skillnaden mellan hattar och mössor ej så tydligt skönjbar under kriget som före. Det gällde ju för alla att söka hjälpa till att lotsa Sverige genom krigets farror, ehuru ett nederlag otvivelaktigt måste framstå som en större olycka för krigets tillskyndare än för dess motståndare. De senare kunde emellertid, utan att på något sätt önska nederlaget, utnyttja detta för partitaktiska syften. Det är naturligt, att mössorna och framför andra Akerhielm kom att inta en allt starkare ställning i rådet, allteftersom katastrofen i Finland blev uppenbar.

När det gällde de äventyrliga förhandlingarna med prinsen av Conti³, bekämpades hattarnas politik av en ganska väl samlad oppositionsgrupp med Akerhielm och Erik Wrangel i spetsen⁴. Däremot hade Akerhielm och hans vänner inte någon från hattarna avvikande mening om vad Lewenhaupt borde företa sig, när den sensationella nyheten kom till Stockholm, att prinsessan Elisabet natten mellan den 24 och 25 november 1741 genom en kupp bemäktigat sig den ryska tronen. Riksråden var ense om att det gällde för generalen att utnyttja tillfället och tåga mot Petersburg, såvida inte Elisabet strax avstod Viborg och Kexholm. Som Malmström antytt, bedömde man i Stockholm tillståndet i armén alltför optimistiskt⁵, vilket säkerligen till en del berodde på Lewenhaupts adjutant Ulrik Scheffer, som fört nyheten om statskuppen i Petersburg till Stockholm. Scheffer försäkrade inför rådet, »att vid armén allt var i gott stånd, och hade densamma ingen brist varken på vivres eller fourage». Akerhielm yrkade på att Lewenhaupt skulle tåga mot den ryska huvudstaden och ansåg det otroligt, att Elisabet frivilligt skulle avstå något land till Sverige. Först nu fick riksråden i allmänhet officiell

---

³ Om dessa se Malmström III, 28 f.

⁴ Heml. rådsprotokoll 14, 15. 9. 41.

⁵ Malmström III, 37.

underrättelse om de förhandlingar, som sedan ett år drivits mellan Nolcken och Elisabet⁶.

Åkerhielm och de andra mössorna i rådet anmälde heller inte någon avvikande mening, när man diskuterade frågan om fransk medling mellan Ryssland och Sverige. Åkerhielm liksom Erik Wrangel tillstyrkte sådan⁷. När man i rådet beslöt att öppna det första av de tre sekreta bihang, som ständerna lämnat efter sig, var Åkerhielm ense med majoriteten⁸, och då man någon månad senare beslöt bryta de två övriga, var det Åkerhielm, Erik Wrangel och Lagerberg, som dikterade beslutet⁹.

I Åkerhielms försvarspolitiska inställning under kriget kan man urskilja en ganska klar tendens. Han strävade efter att så mycket som möjligt stärka hemmaförsvaret. Innan stän-

---

⁶ URP 7. 12. 41. Åkerhielm yttrade enligt rådsprotokollet: »Utav det, som jag i dag hört, förnimmer jag, att en negociation varit på tapeten emellan prinsessan Elisabet å den ena och franske ambassadören la Chétardie och env. Nolcken å den andra sidan om bemälda prinsessas upphöjelse på ryska tronen emot avstående av våra uti sista kriget på den sidan förlorade provinser». Det var Gyllenborg, som gett upplysningar om underhandlingarna på begäran av riksråden. Det är överraskande, att av en annan källa synes framgå, att Åkerhielm så sent som i slutet av januari 1742 inte hade någon kännedom om sådana underhandlingar. I en dagboksanteckning för den 28 januari i en av Nolcken förd journal (Nolckenska samlingen, vol. 25) berättas nämligen, att Nolcken tillsammans med riksråden Lagerberg, Cronstedt, Löwen, Åkerhielm och Ehrenpreus inbjudits till kung Fredrik. Kungen bjöd på kaffe efter maten, och Nolcken talade om revolutionen i Ryssland. Då han nämnde, att »prinsessan Elisabet hållit mig ord uti många mål», frågade Åkerhielm, om Nolcken haft del i denna anläggning. Nolcken tog, säger han, »frågan för skämt, varpå svaret inte kunde vara honom obekant». Åkerhielm sade, att rådet ingen vetskap hade därom och frågade, om Nolcken haft order därtill och i så fall av vem, varpå denne svarade, att han haft order av kanslipresidenten. Åkerhielm vände sig då till Cronstedt med orden: »On a joué gros jeu». Nolcken replikerade, att det inte tillhörde honom att undersöka sådant. De båda källställena motsäger varandra. Förklaringen är möjligen, att Nolcken meddelat detaljer, som Åkerhielm ej förut känt till, och att förtrytelsen över att ha hållits utanför avlockat denne ytterst: »On a joué gros jeu».

⁷ URP 3. 2. 42. Tengberg II, 46.

⁸ Heml. rådsprotokoll 14. 12. 41.

⁹ URP 8. 1. 42. Om bihangen se Malmström II, 428 f.

derna åtskildes, framhöll Åkerhielm i rådet, att man borde göra påminnelser hos riksdagen om uppsättande av en ny armé till skydd mot Danmark i stället för den, som sänts till Finland. I rådet ansågs det, att SU självt säkerligen redan vidtagit nödiga anstalter¹⁰. Åkerhielm lät emellertid anmäla sin mening i SU, där han hemställde, »om icke det skulle finnas nödigt, att riksens ständer förmåddes att samtycka antingen till dubbleringsmanskap eller tre-, eller fyra- eller femmännings upprättande». Det var Danmark och Preussen Åkerhielm fruktade. Hans påminnelse fick effekt så till vida, att SU beslöt, att vargeringsmanskapet, som allmogen åtagit sig att anskaffa för rekrytering av hären i Finland, skulle få användas för hemmaförsvaret, om »konjunkturen i anseende till Danmark sådant nödvändigt skulle fordra»¹¹.

I början av oktober 1741 hemställde Åkerhielm i rådet, att landshövdingarna borde få förnyade order att söka förmå allmogen att anskaffa vargeringskarlar¹² och i slutet av månaden yrkade han, då oroande rapporter ingått från svenska sändebudet i Köpenhamn, Nils Palmstierna, med kraft på att en ny armé av vargeringskarlar borde uppställas för att hålla Danmark, »vars begärelse till Skåne aldrig upphörer», i tygeln. Åkerhielms yttrande innehöll ett konkret och detaljerat förslag i frågan, och rådet anslöt sig i stort sett till detta¹³. Det visade sig emellertid, att allmogen inte anskaffade vargeringskarlar i erforderlig mängd. Använda tvång kunde man inte, menade Åkerhielm, ty ständernas brev i saken gav ej rätt till en sådan åtgärd. I stället föreslog han — dock utan resultat — att rotarna skulle slå sig tillsamman tre och tre och gemensamt anskaffa en karl mot ersättning i pengar¹⁴.

Sommaren 1742 visade Åkerhielm en påtaglig benägenhet att i första hand tillgodose hemmaförsvaret. Lewenhaupt hade rekvirerat 16 mörsare. Några av riksråden ansåg, att man

¹⁰ Rådsprotokoll i krigsärenden 4. 8. 41.

¹¹ SUP 17. 8. 41. Tengberg I, 190.

¹² Rådsprotokoll i krigsärenden 9. 10. 41.

¹³ URP 26, 27. 10. 41.

¹⁴ URP 1. 3. 42. Rådsprotokoll i krigsärenden 1. 3. 42. Tengberg II, 77 f.

skulle tillmötesgå hans begäran så långt tillgången räckte, andra att han skulle få fem, men Åkerhielm och Cronstedt höll före, att inga mörsare skulle sändas¹⁵. De behövdes hemma. När man rådslög om vad som skulle göras med en nyligen färdigbliven galär, påyrkade Åkerhielm, att den tills vidare skulle förbli hemma¹⁶. Han var heller inte villig att göra något för Ålands försvar¹⁷.

När motgångarna i kriget följde slag i slag och det började bli klart för regeringen, att villkoren i SU:s efterlämnade sekreta bihang inte kunde tänkas bli förverkligade, vaknade helt naturligt tanken på att sammankalla en riksdag. Det hade behövts en sådan för att börja kriget, och det behövdes också en för att avsluta det. Det är lättförklarligt, att de riksråd, som ivrat för krig, om möjligt ville undvika en urtima riksdag, som kunde väntas anställa räfst med den politik, som förts. Lika naturligt är det, att den grupp, som opponerat sig mot kriget, gärna såg att en riksdag sammankallades, vid vilken man kunde komma motståndarna till livs. Å ömse sidor måste man emellertid inse, att den förhandenvärande situationen var ohållbar och att något måste göras för att komma ur den. Men att göra något utan riksdagens medverkan var så gott som omöjligt.

Riksdagens ivrigaste tillskyndare i rådet var Åkerhielm. Han motiverade sin inställning i ett långt anförande den 23 april 1742. Eftersom Sverige under kriget ej vunnit den minsta framgång, var det otänkbart, att Ryssland skulle gå med på ens de lindrigaste villkoren, som nämndes i SU:s efterlämnade skrivelser. Det var omöjligt att så länge fortsätta kriget, att Sverige med vapen kunde återvinna de förlorade provinserna. Att rubba på de av riksdagen fastställda villkoren var inte tillrådligt. Det fanns ingen annan utväg än att sammankalla ständerna och »lägga dem alla omständigheter öpenhjärtigt för ögonen och inhämta deras mogna råd». Skedde detta icke snart, var det fara för att Ryssland skulle skärpa sina villkor, varigenom riksdagens uppgift skulle bli svårare.

¹⁵ Rådsprotokoll i krigsärenden 9. 6. 42.

¹⁶ Rådsprotokoll i krigsärenden 10. 6. 42.

¹⁷ Rådsprotokoll i krigsärenden 1. 9. 42.

Ständerna hade visserligen anhållit om att ej bli sammankallade i förtid utom i tvingande fall, men de hade säkerligen aldrig kunnat föreställa sig nederlaget vid Villmanstrand, lika litet som att sjukdom och död skulle förhärja armén eller att den franske ministern i Petersburg »skulle bliva så kallsinnig»¹⁸.

Innan man skred till beslut, ville man invänta överste von der Pahlens ankomst från Finland. Denne beräknades medföra underrättelser om tillståndet i hären. Vad han hade att berätta var inte uppmuntrande¹⁹. Oroligheterna vid dalrekryternas överskeppning till Finland bidrog mycket till att åstadkomma ett avgörande i riksdagsfrågan²⁰. Den 17 maj fattades beslutet. Det var ingen som röstade mot ständernas sammankallande, men man var oense om tidpunkten. Cederström och Johan Gyllenborg ansåg den 30 september vara lämpligt datum. Majoriteten beslöt, att ständerna skulle sammanträda den 31 augusti. Akerhielm, Posse och Erik Wrangel ville ytterligare påskynda riksdagens sammankomst²¹. När projektet till riksdagskallelse den 26 maj upplästes i rådet, beslöts det, att ständerna skulle kallas till den 20 augusti²². Det var den av Akerhielm, Posse och Erik Wrangel urgerade synpunkten, som trängde igenom. Det är värt att lägga märke till, att det nu var Akerhielm och hans vänner, som dikterade beslutet.

Akerhielms starka ställning i riksrådet vid denna tid framgår också av andra händelser. Efter reträtten till Abborrfors hade Lewenhaupt till regeringen i Stockholm sänt ett brev, vari han redogjorde för det hopplösa tillståndet i hären och anhöll om förhållningsorder. Akerhielm hade för att vinna tid projekterat ett svar till rådssammanträdet den 17 juli, något som närmast ålåg kanslipresidenten. Svaret var skarpt formulerat och förebådade, att överbefälet snart skulle komma att tas ifrån Lewenhaupt. Akerhielms förslag accepterades av

---

¹⁸ URP 23. 4. 42.

¹⁹ URP 10. 5. 42.

²⁰ Malmström III, 67.

²¹ URP 17. 5. 42.

²² URP 26. 5. 42. Tengberg II, 73 ff.; Malmström III, 67.

rådet med några tillägg av Lagerberg, Åkerhielms meningsfrände.

I svaret kritiserades Lewenhaupts ständiga reträtter och framhölls, att det var svårt att ge några förhållningsorder, då generalen inte givit besked vare sig om sin eller fiendens styrka. Hären hade emellertid inte blivit översänd för att »bliva konserverad, ty i sådan händelse hade varit bäst att lämna henne hemma, utan i avsikt att antingen conquertera de uti förra kriget förlorade länder eller åtminstone att försvara landet, som man tillförne innehade». Om Sverige skulle försvaras, måste det ske i Finland. Kunde fienden ej kastas tillbaka över gränsen, så var det dock nödvändigt att hindra den att göra vidare framsteg²³.

Det var Åkerhielm, som drog ut konsekvenserna av kritiken mot Lewenhaupt, i det han föreslog, att man skulle kalla hem generalen från Finland. Han motiverade sitt förslag genom att leverera en mördande kritik av dennes sätt att föra kriget och framhöll särskilt, hur Lewenhaupt, först sedan han låtit större delen av armén gå i vinterkvarter, ryckt fram över gränsen med en handfull man, som han givetvis inte kunde uträtta någonting med, hur han ingått stillestånd i oträngt mål utan att ha gjort någon skriftlig överenskommelse med Ryssland och hur han övergivit Fredrikshamn utan att ha sett fienden. Det var nödvändigt att kalla hem honom för att göra redo och räkning. Åkerhielms förslag väckte inte något motstånd. Det var en sak, som låg i luften. Åkerhielm gav uttryck åt rådets hittills outtalade tanke. Man beslöt, att även Buddenbrock skulle kallas hem — detta på förslag av Anton Wrangel, också han en av dem som motarbetat kriget.

Som efterträdare till Lewenhaupt önskade Åkerhielm general Cronstedt, och då denne förklarade, att han ej var villig att åta sig detta befäl, arbetade Åkerhielm för generallöjtnant Düring — liksom Cronstedt avogt stämd mot hattarna — medan han motsatte sig, att Rosen skulle bli överbefälhavare²⁴. Slutligen lämnades befålet åt den gamle generalmajor Bousquet.

²³ URP 17. 7. 42. Jfr Malmström III, 82 f.

²⁴ URP 26, 27. 7. 42. Jfr Malmström III, 86 f.

När det gällde behandlingen av Lewenhaupt och Buddenbrock vid deras ankomst till Stockholm, var Akerhielm den i rådet, som ville gripa till de hårdaste medlen. Ehrenpreus föreslog, att generalerna skulle skyddas mot övervåld genom vakt vid det hus, i vilket de tog in. Åkerhielm gav en snabbmålning av Lewenhaupts bedrövliga uppförande och föreslog, att både Lewenhaupt och Buddenbrock skulle arresteras²⁵, antingen de behövde skydd eller inte. Han var ensam om den meningen i rådet²⁶. De övriga instämde med Ehrenpreus. Rådets beslut jämte Åkerhielms yttrande meddelades SU²⁷. Sedan utskottet skjutit ärendet från sig, fattade emellertid rådet beslut i enlighet med Åkerhielms mening. Röstsiffrorna i rådet var sju mot sju. Konungen avgjorde²⁸.

5. ANKNYTNING TILL ENGLAND.

Det centrala i Akerhielms hela politiska verksamhet från inträdet i rådet och ända fram till krigsförklaringen var hans intensiva försök att hindra kriget med Ryssland. Hur han

²⁵ När överste Lagercrantz, som av Lewenhaupt fängslats och sänts hem, kom till Sverige, yrkade Akerhielm ivrigt på att han skulle hållas i förvar i ett privat hus »emedan eftertänkligt vore att uti ett publikt fängelse insätta en man av herr Lagercrantz' karaktär, vars begångna fel ej ännu vore rannsakat». Akerhielm var ensam om sin mening, och rådet i övrigt beslöt, att Lagercrantz skulle hållas i förvar i krigsrättssalen, som skulle förses med galler (Heml. rådsprotokoll 13. 4. 42). Akerhielm var senare angelägen om att få Lagercrantz frigiven ur arresten (Heml. rådsprotokoll 28. 5. 42). Jfr Malmström III, 66.

²⁶ Akerhielms oförsonlighet visavi Lewenhaupt torde ha haft sin förnämsta grund i förtrytelse över hans sätt att föra befälet i Finland. Men det är inte osannolikt, att gammal animositet också inverkat. De ovan angivna skäl Akerhielm åberopade till Lagercrantz' förmån borde också ha kunnat gälla för Lewenhaupt.

²⁷ URP 3. 9. 42.

²⁸ Rådsprotokoll 6. 9. 42, Utskottshandl. 1742—43, vol. 8. Voteringen skedde efter partilinjer. På arrest för Lewenhaupt röstade: Anton Wrangel, Posse, Erik Wrangel, Löwen, Akerhielm, Cronstedt och Lagerberg. Jfr Malmström III, 116 f. Arresteringen beslöts oberoende av kapten Stiernstolpes memorial om räfst med krigspolitiken, vilket inlämnades på ridarhuset först den 16 sept. Jfr Tengberg (II, 132) och Fryxell (del 36. 77), vilka ha en annan mening.

tänkt sig, att Sveriges utrikespolitik borde ordnas, ger rådsprotokollen för denna tid ej besked om. I sina huvuddrag var den utrikespolitiska kursen fastlåst genom SU:s direktiv, vilka lämnade utrymme endast för mycket begränsade individuella variationer. Under det första krigsåret företrädde inte Åkerhielm någon utrikespolitisk åsikt, som principiellt skilde sig från hattarnas. Visserligen gav han uttryck åt misstro mot Preussen och Frankrike, men han betonade också, att det var bättre att tåga stilla än att riskera en brytning med Frankrike¹ och även bättre att tillmötesgå dess önskningar än att låta det ta sin hand från Sverige². Först sommaren 1742, då katastrofen i Finland blev uppenbar och Åkerhielm inte längre på samma sätt behövde räkna med SU:s instruktion, kom hans eget utrikespolitiska program till synes. Det syftade till närmande mellan Sverige och England.

I februari 1738 betecknade Finch i en rapport Åkerhielm som »bad»³. Ministerns inställning till denne under riksdagen 1738—39 kan betecknas som synnerligen reserverad. Han ville inte instämma i Bielkes för Åkerhielm fördelaktiga uttalanden⁴ men var dock mot riksdagens slut på det klara med att denne ur engelsk synpunkt var att föredra framför Gyllenborg som kanslipresident⁵.

Finch rappellerades på egen begäran 1739. Tills vidare representerades England i Stockholm av legationssekreteraren Burnaby. De utdrag ur dennes depescher, som stått till förfogande, innehåller inte mycket om Åkerhielm. England gjorde i mars 1741 ett försök att bryta den intima förbindelsen mellan Sverige och Frankrike genom ett anbud om att England skulle ta svenska trupper i sin tjänst⁶. Burnaby hade sin chefs instruktion att rådgöra med Englands vänner i Stockholm om utsikterna för ett sådant erbjudande⁷. Det framgår av hans

¹ URP 2. 11, 14. 12. 41.

² URP 23. 3. 42.

³ Se ovan s. 52 n. 6.

⁴ Se ovan s. 76.

⁵ Se ovan s. 77.

⁶ Malmström II, 414 f.

rapporter, att Åkerhielm fungerade som rådgivare i denna affär⁸, något som också får stöd i rådsprotokollen. Burnaby ansågs genom sitt uppträdande i samband med Englands anbud ha förolämpat Gyllenberg⁹. Wasenberg rapporterade emellertid från London, att Burnaby insinuerat, att han i kontroversen med kanslipresidenten funnit medhåll hos några av riksråden. När Gyllenberg föreslog, att man skulle dementera detta i London, fann sig Åkerhielm föranlåten berätta, att Burnaby samma dag, som han överlämnade ett memorial om trupperna till Adlerfelt, varit hos honom och underrättat honom därom. De övriga riksråden hade den engelske diplomaten ej besökt¹⁰.

Efter kontroversen med Gyllenberg förvisades Burnaby från det svenska hovet och återkallades till England sommaren 1741. Han hade order att lämna Sverige utan att ta avsked¹¹.

I februari 1742 inträffade en viktig förändring i Englands politiska liv. Walpole, som i över tjugo år stått i spetsen för landets styrelse, avgick. Han hade varit synnerligen obenägen att ingripa i de politiska striderna på den europeiska kontinenten men dock drivits till krig mot Spanien och till brytning med Frankrike. Liksom Arvid Horn i Sverige några år tidigare måste han vika för det framstormande krigspartiet. Den nya regeringens utrikesminister och dominerande man blev John Carteret. Denne gav omedelbart efter sitt tillträde Englands utrikespolitik en mera energisk inriktning, mot Frankrike och till Maria Teresias förmån¹². Denna intensifiering av den engelska utrikespolitiken gjorde sig också märkbar i Stockholm.

Carteret hade ej det bästa rykte i Sverige, ty det var han, som varit Englands sändebud i Stockholm, då fred skulle

⁷ Harrington till Burnaby 18 (29). 9. 40, 6. 1. 41, Br. dipl. instr. V, 84, 85 f.

⁸ Burnabys rel. 12. 3. 41 (fotostat). Burnaby kallar Åkerhielm »my chief counsellor in this whole affair» och »both by reputation and in fact the ablest man» bland vännerna.

⁹ Jfr Malmström II, 414.

¹⁰ URP 20. 4. 41.

¹¹ Harrington till Burnaby 19 (30). 6. 41, Br. dipl. instr. V, 88.

¹² Se t. ex. Williams, The whig supremacy 1714—60, 228.

slutas efter Karl XII:s död. Han hade då med hjälp av obestämnda löften och hotelser förmått Sverige att avstå Bremen-Verden till Hannover och att sluta fred med Preussen och Danmark. Mot Ryssland utlovade han brittisk hjälp. Det sätt, varpå den engelska regeringen infriade Carterets löften, beredde de svenska statsmännen stor besvikelse.

Efter Burnabys avresa var förhållandet mellan Sverige och England en tid ganska spänt, men genom förmedling av kung Fredriks bror, prins Wilhelm, återställdes de diplomatiska förbindelserna, och i juni 1742 anlände en ny engelsk minister, överste Guy Dickens¹³, till Stockholm. Denne skulle komma att få mycket med Åkerhielm att göra. I en instruktion från juni 1742 gav Carteret Guy Dickens förhållningsorder och uppmanade honom att göra allt för att vinna förtroende hos riksråden Lagerberg, Cronstedt och Åkerhielm, som alla var gynnsamt stämde mot England. Särskilt var det av vikt, att han kom på god fot med Åkerhielm¹⁴. I en något senare instruktion nämnde Carteret andra som Guy Dickens borde söka förbindelse med: de licentierade riksråden Bielke, Bonde och Barck, de förra kanslitjänstemännen von Kochen, Nerès och Bahr samt statssekreteraren Boneauschiöld och kanslirådet Skutenhielm. Även generalmajor Spens och överståthållaren Fuchs skulle han försöka vinna för Englands intressen¹⁵. Man skymtar här konturerna till ett engelskt parti.

Guy Dickens lyckades tydligen få kontakt med åtskilliga

---

¹³ Malmström III, 105.

¹⁴ Carteret till Guy Dickens 11. 6. 42, Br. dipl. instr. V, 89 f. »I have his Majesty's commands to send you the names of the three following senators, Lagerberg, Cronstedt and Åkerhielm. They are all considerable persons by their knowledge, weight and favourable dispositions towards us. The last particularly is a man of great abilities and well acquainted with the state of the court and of the affairs of Sweden. His Majesty directs you to do all in your power to establish and cultivate a confidence between you and them, which may greatly promote the success of such matters as you may receive his Majesty's commands to transact at the court of Sweden. You will not be wanting, as opportunities may offer, to make mention to each of them apart of the regard you know his Majesty has for them, and in a particular manner for senator Åkerhielm, to whom I desire you will make my compliments».

¹⁵ Carteret till Guy Dickens 16. 7. 42, Br. dipl. instr. V, 90 f.

av dessa herrar. Han rapporterade goda förbindelser med Åkerhielm, »the person in whom our friends place their entire confidence»¹⁶. I september 1742 kunde han berätta, att han haft överläggningar med vännerna om den lämpligaste riksdagstaktiken, varvid lantmarskalken, Ungern-Sternberg, gjorde invändningar mot användande av mutor, medan Åkerhielm, von Kochen, Spens och generallöjtnant Düring inte hade några skrupler i detta avseende¹⁷. Av det föregående torde ha framgått, att de engelska statsmännens inställning till Åkerhielm undergått en radikal förändring sedan 1738. Carteret fäste tydligen stora förhoppningar vid honom. Åkerhielm skulle under den närmaste tiden bli den svenske politiker, som mest konsekvent arbetade på anslutning till England.

Redan i början av 1742 strävade den svenska regeringen efter att få igång fredsunderhandlingar med Elisabet med den franske ambassadören i Ryssland, la Chétardie, som medlare. Det visade sig emellertid, att Ryssland, sedan det franska inflytandet i Petersburg minskats, icke ville acceptera Frankrikes medling¹⁸. Det stillestånd, som Lewenhaupt ingått med tsarriket efter Elisabets tronbestigning, hade uppsagts av kejsarinnan. Den ryska hären bröt in i Finland. Olyckorna för Sverige följde slag i slag sommaren 1742. Mendolakspasset utrymdes. Fredrikshamn övergavs utan svärdsslag. Carteret hade i samtal med Wasenberg pekat på Englands intresse av att Sverige ej försvagades och att Ryssland ej blev för starkt och över huvud talat om sitt lands vänskap för Sverige¹⁹. Utan tvivel hade England anledning önska, att styrkeförhållandet mellan Sverige och Ryssland ej skulle rubbas för mycket. Likaså var det ett brittiskt intresse att få slut på kriget i Norden för att kunna engagera tsarriket i striden mot Frankrike. Carteret umgicks med planer på att förena Sverige och Ryssland med England mot Bourbon²⁰.

¹⁶ Br. dipl. instr. V, XIII f.

¹⁷ Guy Dickens' rel. 28. 9. 42, Mlm.

¹⁸ Malmström III, 60 f. Jfr ovan s. 116.

¹⁹ Wasenberg till kanslipresidenten 21. 5, 4. 6. 42, Anglica. Malmström III. 107.

²⁰ Lodge, 541.

Finge England förmedla den svensk-ryska freden, vore ett steg taget mot detta mål.

Sedan det visat sig, att kejsarinnan Elisabet ej ville veta av fransk medling, fördes mediatorsfrågan åter på tal i rådet. Carl Gyllenborg framhöll den 16 juli 1742 i ett memorial, att något måste uttänkas, som kunde bringa Ryssland till underhandling. Saken borde anförtros åt en tredje makt. Då det konstaterats, att man i Petersburg ej ville acceptera Frankrikes medling, var ingen makt bättre skickad för värvet än Danmark. Förslaget väckte ingen entusiasm. Akerhielm protesterade kraftigt mot det²¹. Danmark vore ur många synpunkter olämpligt, bland annat därför att det skulle gynna Ryssland mer än Sverige. Det var nödvändigt att söka finna en lämpligare medlare²².

Då man i rådet följande dag mera i förbigående dryftade England som tänkbar mediator, underströk Akerhielm detta lands lämplighet för uppdraget²³. Tre dagar senare tog han åter upp medlingsfrågan med stor energi och motiverade då utförligt sin åsikt, att England borde förmedla freden. Han använde elimineringsmetoden. Frankrike hade förlorat sin kredit vid ryska hovet och kunde inte vara Sverige till någon nytta. Varför Danmark ej kunde komma ifråga, hade han förut motiverat, men ännu ett skäl tillkom. Rådet hade förut beslutat att sondera möjligheterna för en hjälpsändning från Danmark²⁴, och denna skulle omöjliggöras, om detta land användes som medlare. Preussen var ej lämpligt, då dess intressen var alltför skilda från Sveriges. Holland var näppeligen i stånd att medla med eftertryck, och dess vanliga långsamhet lade hinder i vägen. Den enda makt, som tycktes »både kunna, vilja och böra oss härutinnan biträda», var

---

²¹ Akerhielm hade tidigare givit uttryck för misstroende mot Danmark. Se t. ex. URP 28. 9, 27. 10. 41. Jfr ovan s. 117.

²² URP 16. 7. 42.

²³ URP 17. 7. 42.

²⁴ Det var Akerhielm, som den 17 juli väckt förslaget härom med motivering, att kriget numera övergått från anfalls- till försvarskrig (URP 17. 7. 42). Motiveringen var ju rena sofismen. Akerhielm synes ha framfört förslaget för att ha ytterligare ett skäl att avstyrka Danmarks medling, som dagen innan rekommenderats av Gyllenborg.

England, som intog en inflytelserik ställning och hade goda förbindelser med Ryssland. Att England var villigt att åtaga sig uppdraget framgick av Carterets samtal med Wasenberg.

Åkerhielm fick inte mycket medhåll. Kung Fredrik uttalade sin misstro mot England. Han framhöll, att engelsmännen ville blanda sig i tronföljarvalet²⁵ och att man ej kunde sätta tro till deras löften, vilket bevisats av deras uppträdande vid fredsunderhandlingarna efter Karl XII:s död²⁶. Däremot stöddes Åkerhielm av Carl Gyllenborg, medan dennes roll som försvarare av Frankrikes intressen övertogs av Löwen. Man misstänkte, att England för sin medling skulle fordra hessisk tronföljd. Just denna sak var mycket ömtålig, eftersom successionsfrågan helt hörde under ständernas avgörande. Åkerhielm bemötte dessa farhågor. Det var ingalunda meningen att genom brittisk medling påtvinga Sverige hessisk eller engelsk tronföljd, utan avsikten var att hindra tsarriket att bestämma över successionen. Åkerhielm betonade mycket starkt faran av att låta Ryssland utse svensk tronföljare. Om detta skedde, vore det slut med friheten i Sverige, och vårt land skulle bli regerat efter ryska maximer²⁷.

Åkerhielm fortsatte att påyrka, att man skulle söka fred med Englands hjälp²⁸, men inför den snart stundande riksdagen ville rådet ej fatta något avgörande beslut. Ständerna sammanträdde den 20 augusti. SU begärde riksrådets yttranden över vilka makter, som skulle kunna hjälpa Sverige ur svårigheterna. Åkerhielm underströk ytterligare nödvändigheten av medlare och Englands lämplighet för denna uppgift. Beträffande Danmark fruktade han, »att det nu som ofta tillförene vill fiska uti grumligt vatten». Den ende, som vid

²⁵ Jfr nedan s. 132.

²⁶ Kung Fredrik hade genom sin hessiska politik kommit i ett visst motsatsförhållande till England. Hessen slöt i början av 1742 ett fördrag med den nyvalde, av Frankrike stödde kejsar Karl VII. Mot dennes löfte att arbeta för att kurvärdigheten skulle tillfalla det hessiska huset överlät Hessen trupper till kejsaren. Det fördrag Hessen förut hade med England upphävdes ej härigenom, men det inträffade hade dock en menlig inverkan på det goda förhållandet de båda länderna emellan (Rauch, 20 ff.). Om fredsunderhandlingarna se Einar Carlsson, *Freden i Nystad I*.

²⁷ URP 20. 7. 42.

²⁸ URP 28, 31. 7. 42.

detta tillfälle understödde Akerhielm, var Cronstedt, medan Carl Gyllenberg nu ansåg, att brittisk medling skulle vara till föga nytta för Sverige²⁹.

I SU föll förslaget att anlita England som mediator, men däremot beslöts, att man skulle begära detta lands bona officia³⁰. Carteret var synnerligen angelägen om att hans land skulle få förmedla freden och gav Guy Dickens order att omedelbart acceptera, om erbjudande gjordes från svensk sida³¹. När sedan Wasenberg begärde Englands bona officia, fick han till svar, att man i London fattade saken så, att han begärt Englands medling³². I rådet förordade Åkerhielm, att man skulle vänta med att rätta misstaget, tills England fått svar från Ryssland, om dess gjorda erbjudande om medling accepterades eller ej. Antog Ryssland det brittiska anbudet, vore det betänkligt, om Sverige förkastade det³³. Hans förslag befann sig helt i linje med Englands åtgärder³⁴. Det visade

²⁹ URP 8. 9. 42. Akerhielms inställning till England och Frankrike framgår klart av följande yttrande till rådsprotokollet: »Man må sig icke föreställa, att puisancer någonsin av pur inclination för varannan sig uti vidlyftigheter försätta; intresset är det, som determinerar alla, varför och som Englands intresse är att få ett skyndsamt slut uppå kriget i Norden, så vida det tänker att därigenom få något soutien ifrån Ryssland för det österrikiska huset, men Frankrikes att se kriget här i Norden utdraget, på det att Frankrike ej må hindras uti sina desseiner i Romerska riket, så håller jag före, att vi uti detta fredsverket med större trygghet kunna oss till det förra än till det senare tillförtro» (URP 8. 10. 42).

³⁰ Malmström III, 120.

³¹ Carteret till Guy Dickens 17. 9. 42, Br. dipl. instr. V, 94.

³² Wasenberg till kanslipresidenten 12. 10. 42, Anglica; Carteret till Guy Dickens 12. 10. 42, Br. dipl. instr. V, 94 f.

³³ URP 22. 10. 42.

³⁴ Guy Dickens berättar följande om ett samtal han hade med Akerhielm i medlarfrågan: »The beginning of our discourse was about M. Wasenberg's letter (av den 12. 10. 42. Se not 32.), which he approved very much; I acquainted him with the distinction C:t Gyllenberg made between the words good offices and mediation, which I had understood, as well as your Lordship, to be synonymous terms, in the manner our friends had explained them to me. Mor Akerhielm said, all this dispute about words signified nothing, that the chief thing was to know that the Czarina accepted of his Majesty's mediation and of no other, that then every thing would be right and France out of the question» (Guy Dickens' rel. 5. 11. 42. Fotostat).

sig emellertid, att Elisabet ej önskade England till mediator. Hon ville göra upp med Sverige utan inblandning utifrån³⁵.

Åkerhielms aktion för brittisk medling förde icke till något resultat, men den är intressant som ett försök från hans sida att länka den svenska utrikespolitiken in på nya banor med anknytning till England i stället för till Frankrike. Åkerhielm skulle komma att arbeta vidare på den linjen. Han hade säkerligen haft större möjligheter till framgång, om inte Englands uppträdande under det nordiska krigets slutår verkat avskräckande.

Medan medlingsfrågan var aktuell, skrev Carteret till Guy Dickens: »It was certainly a right thought of our friends to include Muscovy in their general system of alliance with the maritime powers, after their peace shall be made. You may acquaint them with his Majesty's approving it and let them know, farther, that we have ourselves a defensive treaty now ready to be signed with the Czarina, to which, when concluded, his Majesty may, very probably, think of inviting Sweden, if he finds such measures taken there as shall be a security to us for their resolution of returning to a hearty and sincere friendship with England...³⁶. I vissa mösskretsar planerade man politiskt samarbete med Ryssland långt före fredsslutet.

Det var emellertid inte bara medlarfrågan, som blev aktuell, då man började tänka på fredsunderhandlingar, utan också tronföljdsfrågan. Riksdagens huvuduppgift var att till billigast möjliga pris få till stånd en fred. Sveriges militära débacle var fullständigt och lämnade i grundlighet intet övrigt att önska. I ledande kretsar hade man i allmänhet klart för sig, att enda möjligheten att åstadkomma en för landet dräglig fred låg i tronföljdsfrågans lösning. Två huvudvägar erbjöd sig. Man kunde genom valet av tronföljare skaffa sig en motvikt mot Ryssland och på så sätt öka Sveriges försvarsmöjligheter eller också lösa frågan på ett för Ryssland angenämt sätt, varigenom kejsarinnan Elisabet skulle kunna förmås att bevilja lindriga fredsvillkor. Ulrika Eleonora hade dött i

³⁵ Lodge, 541.

³⁶ Carteret till Guy Dickens 12. 10. 42, Br. dipl. instr. V, 95.

november 1741, och Fredrik var ganska till åren kommen. Fältet var alltså fritt för allehanda manipulationer. De i den svenska politiken särskilt intresserade främmande makterna — Ryssland, Danmark, England och Frankrike — hade alla intressen att bevaka i tronföljdsfrågan. Ryssland satt med trumf på hand och gick också slutligen segrande ur striden. Här är inte platsen att redogöra för successionsfrågan i dess helhet. Det gäller att söka fastställa Åkerhielms ställning till den.

Den 13 oktober 1742 föredrogs på riddarhuset Henrik Wredes bekanta memorial angående tronföljden. Det innehöll endast, att blott en furste, som var uppfostrad i den lutherska läran, skulle kunna väljas till svensk tronföljare. Avsikten med memorialet var att göra successionsfrågan till föremål för överläggningar i riksdagen och syftade till valet av hertig Karl Peter Ulrik av Holstein-Gottorp. Räfst för kriget hotade hattarna. Det var ett djärvt och skickligt drag av dessa att kasta fram tronföljdsfrågan. Genom att denna sattes i centrum avleddes uppmärksamheten från räfstpolitiken. De inre kretsarna kring den franske ambassadören visste säkerligen, att hertigen, som befann sig vid det ryska hovet, med allra största sannolikhet ej skulle acceptera ett val. Genom att hyckla sympati för holsteinsk tronföljd kunde hattarna förvärva goodwill hos Elisabet och motverka hennes böjelse för England. Efter det väntade avslaget från hertigen kunde dennes anhängare vinnas för Frankrikes kandidat, hertig Kristian av Zweibrücken-Birkenfeld. Genom bestämmelsen om uppfostran i den lutherska läran diskvalificerades medlemmarna av det hesiska huset³⁷.

Innan Wredes memorial företogs till avgörande i stånden, inlämnade konungen i rådet ett betänkande, i vilket han vände sig mot dem, som ville forcera tronföljdsfrågan³⁸ och upp-

³⁷ Malmström III, 121 ff.; Lodge, 542 f., 553.

³⁸ I memorialet heter det: »Kunna vi själva oss densamma (freden) icke förskaffa, vinnläggom oss då med all flit att utan uppskov eller den ringaste tidens förhalande nyttja andra makters goda biträde därtill. Låtom oss icke lägga dem, som själva därtill benägna äro och vars egna intressen sådant av dem fordra, några hinder i vägen och aktom oss för alla de steg, som kunna göra oss våra grannar kallsinniga och till äventyrs ådraga oss deras fiendskap.»

manade till endräkt och förtroende³⁹. Detta kungens memorial, som på rådets beslut tillställdes SU, är skrivet med Åkerhielms hand och finns bevarat på Margretelund⁴⁰. Kung Fredrik och Åkerhielm har här tydligen samarbetat för att hindra hertigens val. Varken kungens eller andras invändningar förmådde emellertid hejda opinionsstormen för hertigen av Holstein. Den 26 oktober 1742 valdes denne till svensk tronföljare.

Rådet fick inte tillfälle att ta ställning till valet av Karl Peter Ulrik, förrän detta redan ägt rum. Åkerhielm yttrade sig endast kortfattat. Han framhöll det skadliga i att förhålla sig i dylika frågor och förordade, att man skulle dröja med att sända någon beskickning till Ryssland, tills man fick kännedom om kejsarinnans avsikt med hertigen⁴¹. Åkerhielm hade sannolikt vid denna tid klart för sig, att Karl Peter Ulrik ej skulle acceptera valet, ty i brev av den 12 oktober hade Carteret instruerat Guy Dickens att meddela vännerna, att man i London med säkerhet visste, att Elisabet ämnade förklara hertigen för rysk tronföljare⁴².

Åkerhielm räknades under det första skedet av tronföljarstriden som anhängare av hessisk succession i Sverige⁴³ men synes inte ha varit särdeles förtjust i den av England stödde kandidaten, prins Wilhelm av Hessen. Enligt Guy Dickens föredrog Englands vänner i Sverige sonen Fredrik framför fadern, som vid besök i Sverige visat för mycken »stiffness»⁴⁴.

För att kunna klargöra Åkerhielms hållning i tronföljdsfrågan är det nödvändigt att nämna något om hur England ställde sig i denna sak. Wasenberg rapporterade i juni 1742,

³⁹ URP 18. 10. 42. Malmström III, 123.

⁴⁰ Det bär påskriften: H. K. M:t ad protocollum den 18 okt. 1742. Memorialets ordalydelse är av sekreteraren införd i renskriften av rådsprotokollet, medan konceptprotokollet har bifogningstecken för kungens memorial.

⁴¹ URP 4. 11. 42.

⁴² Carteret till Guy Dickens 12. 10. 42, Br. dipl. instr. V; 96.

⁴³ Guy Dickens' rel. 9. 11. 42 (fotostat); Malmströms franska anteckningar för år 1742, s. 94. Tengberg II, 128.

⁴⁴ Guy Dickens' rel. 9. 11. 42 (fotostat).

att Carteret för honom privat rekommenderat hessisk tronföljd i Sverige⁴⁵. Följande månad skrev Carteret till Guy Dickens, att den engelska regeringen helst skulle se prins Wilhelm av Hessen som tronföljare i Sverige men att England inte kunde blanda sig i saken, förrän kung Fredrik anhöll om dess stöd. Men om den hessiska kandidaturen ej gick att genomdriva, ville regeringen stödja Birkenfeld⁴⁶. Några åtgärder i denna sak från kung Fredriks sida kunde man emellertid inte utverka. I rådet uppträdde kungen bestämt mot den av Carteret föreslagna hessiska successionen. Dennes uttalande i frågan gjorde honom stum. Tronföljdsfrågan ville han lämna helt till ständernas avgörande. Till Carterets löften satte han ingen lit⁴⁷. Denna officiella deklaration är kanske inte mycket att fästa avseende vid, men även i samtal med sina hessiska rådgivare⁴⁸ och med Guy Dickens vägrade Fredrik att vidtaga några åtgärder i tronföljdssaken⁴⁹.

I mitten av november omnämner Carteret i ett brev till Guy Dickens kejsarinnan Elisabets plan att göra furstbiskopen av Lübeck, Adolf Fredrik, till svensk tronföljare⁵⁰. Mot månadens slut gav han Guy Dickens närmare förhållningsorder i successionsfrågan. Det ryska sändebudet i London hade underrättat Carteret om att Elisabet beslutat utse hertig Karl Peter Ulrik till sin efterföljare på kejsartronen och att hennes plan var att göra Adolf Fredrik till successor i Sverige. Hon hade för avsikt att sända holsteinske ministern Buchwald först till London och sedan till Stockholm för att underhandla i saken. Denne skulle instrueras att överlägga om ett giftermål mellan en engelsk prinsessa och Adolf Fredrik. Ryssland skulle acceptera Englands medling i fredsförhandlingarna med Sverige och utesluta Frankrike från detta och andra ärenden, om England stödde kejsarinnan i tron-

⁴⁵ Wasenberg till kanslipresidenten 29. 6. 42, Anglica.

⁴⁶ Carteret till Guy Dickens 16, 30. 7. 42, Br. dipl. instr. V, 91 f.

⁴⁷ URP 20. 7. 42.

⁴⁸ Malmström III, 140.

⁴⁹ Guy Dickens' rel. 19. 9. 42, Mlm; Carteret till Guy Dickens 12. 10. 42, Br. dipl. instr. V, 96.

⁵⁰ Carteret till Guy Dickens 12. 11. 42, Br. dipl. instr. V, 98.

följdsfrågan, och Sverige skulle få lindriga fredsvillkor, för den händelse Adolf Fredrik valdes till tronföljare. Elisabet önskade också Englands stöd för att störta regeringen i Sverige och för att återupprätta den gamla. Av de kostnader, som skulle uppstå, var kejsarinnan villig att bestrida hälften.

Carteret gav ett undvikande svar och påpekade bl. a., att England inte gärna blandade sig i andra länders inre angelägenheter. Han lovade emellertid att mera utförligt gå in på frågan, när Buchwald ankommit till London. Guy Dickens fick order att förtroligt meddela vad som passerat till kung Fredrik och dem av Englands vänner, som han absolut kunde lita på. Carteret ville veta, om dessa trodde det möjligt att genomdriva hessisk tronföljd, och, om så inte var fallet, vilket de föredrog, att få sig tronföljare påtvingad av Frankrike eller att främja kejsarinnans planer. Inför den ändrade situationen skrev Carteret, att England fortfarande ville arbeta för hessisk succession i Sverige, varvid antingen prins Wilhelm eller hans son kunde komma ifråga⁵¹. Visade det sig omöjligt att komma fram på den linjen, var England berett att samarbeta med Ryssland, dock utan att synas för mycket, medan den brittiska regeringen däremot var mot Birkenfeld av det enda skälet, att denne var Frankrikes kandidat. Carteret tillmätte saken stor vikt och uppmanade Guy Dickens att handla med största försiktighet, ty han fick inte stöta sig med vare sig Ryssland, Danmark eller Hessen⁵².

När Guy Dickens dechiffrerat brevet från Carteret, sände han omedelbart bud till Åkerhielm och avtalade möte med denne. Han redogjorde för vad Carteret berättat om sitt samtal med det ryska sändebudet i London och framhöll, hur England strävat efter att säkra hessisk tronföljd i Sverige. »Having thus shewn His Ex:cy that we pursued steadily and without any variation the point we had always in view of securing the Hessian succession, I desired he would let me know his sentiments upon the particulars I had communicated

⁵¹ Carteret hade mottagit Guy Dickens' depesch av den 9 november, i vilken framhölls, att Englands vänner i Sverige föredrog sonen Fredrik framför fadern.

⁵² Carteret till Guy Dickens 26. 11. 42, Br. dipl. instr. V, 98 ff.

to him, what measures he thought were to be taken to bring to perfection the work we had undertaken, and what he, the Marshal of the diet and our other friends were able to do of themselves». Åkerhielm var inte beredd att ännu ta ställning men rådde Guy Dickens att tala med kungen och lovade att själv rådgöra med några av sina och Englands vänner.

Kung Fredrik förklarade, att han hade föga hopp om att få en tronföljare av sin egen familj och att han inte hade något emot Elisabets plan, förutsatt att Adolf Fredrik gifte sig med en engelsk prinsessa. Efter samtalet med kungen sammanträffade Guy Dickens med Åkerhielm och presidenten Niklas Peter Gedda⁵³, vilken också varit närvarande under en del av hans förra konferens med Åkerhielm. De båda herrarna förklarade nu för Guy Dickens utan att invänta dennes berättelse om samtalet med kungen, att Englands vänner inte hade något annat att göra än att »come into the Czarina's views». Ingen tid var att förlora, ty det var risk att den franske ambassadören genom att gynna Elisabets plan kunde säkerställa hattregeringen och vinna Rysslands vänskap. Kunde kejsarinnan förmas att understödja Englands planer på hessisk tronföljd eller att ställa sig neutral, fanns det hopp om framgång för dessa, men om hon var besluten att gynna Adolf Fredrik, var frågan endast, om de och deras vänner eller det franska partiet skulle tillskrivas förtjänsten av biskopens val. Om England gick med på kejsarinnans plan, skulle Danmark tvingas att hålla sig lugnt, och dessutom var ett samtycke till Elisabets planer enda möjligheten för Sverige att få en fördelaktig fred.

Några dagar senare sammanträffade Guy Dickens åter med Gedda, som vid en middag hos Åkerhielm tillsammans med denne, Cronstedt och Lagerberg ytterligare dryftat frågan. Gedda meddelade, att de fyra varit ense om att tillstyrka Elisabets plan och att understödja den med all kraft. Gedda var ivrig, och när Guy Dickens berättade, att kungen genom sina hessiska rådgivare begärt, att han skulle vänta några dagar med att till London inberätta resultatet av rådplägningen med vän-

---

⁵³ Gedda var engelsk pensionär (Guy Dickens' rel. 24. 12. 42. Foto-stat). Jfr Malmström I, 454 n. 2.

nerna, framhöll Gedda enträget, att ingen tid var att förlora⁵⁴.

Det är påfallande, med vilken iver Åkerhielm och hans vänner accepterade Elisabets planer. Överraskande är det inte, eftersom dessa öppnade möjligheter både till billig fred för Sverige och till för mössorna gynnsamma politiska konjunkturen. På grund av att hattarna främjat Karl Peter Ulriks val till tronföljare, hade de vissa möjligheter att vinna kejsarinnans gunst. Åkerhielms och hans vänners beredvillighet att stödja Elisabets plan kan betraktas som ett motdrag mot hattarnas taktik. Valet av hertigen upphjälpte verkligen hattarnas kredit vid det ryska hovet. Denna omständighet och Carterets svävande svar på Rysslands förslag medverkade till att det planerade samarbetet mellan England och Ryssland ej kom till stånd. Buchwald reste direkt till Sverige utan att besöka London⁵⁵. England motarbetade dock i fortsättningen icke Adolf Fredriks kandidatur⁵⁶.

Officiellt förslag från Ryssland till Sverige om Adolf Fredriks val till tronföljare framställdes till den svenska delegation, som hade i uppdrag att meddela kejsarinnan Elisabet Karl Peter Ulriks val. Sändebuden anlände till den ryska huvudstaden den 22 december 1742 och återkom till Stockholm i början av februari följande år⁵⁷. Sedan Åkerhielm genom Guy Dickens fått kännedom om Elisabets plan, synes han konsekvent ha arbetat för Adolf Fredrik. Daniel Tilas, Åkerhielms måg, säger i sin levnadsbeskrivning⁵⁸: »Därvid kan jag aldrig förgäta, att riksrådet Åkerhielm redan tjugonde dag jul, och då ännu ganska få visste nämna biskopen av Lübeck, förtrodde mig den herrens kompetens, dess egenskaper, som av Birkenfeldarna helt underligt och desavantageust utmålad, samt att Sverige ej vorde bekommandes fred, annars än med honom...». Åkerhielm har haft ett klart fattat mål. Genom att sammankoppla Adolf Fredriks val med fredsunderhand-

⁵⁴ Guy Dickens' rel. 24. 12. 42 (fotostat).

⁵⁵ Lodge, 559 f.

⁵⁶ Malmström III, 140 f.

⁵⁷ Malmström III, 129, 141.

⁵⁸ Tilas, Curriculum vitae, 421, I t 11, KB.

lingarna ville han skapa möjligheter för en efter förhållandena billig fred för Sverige.

I rådsprotokollen kan man se, hur Åkerhielm sökte hålla möjligheten öppen att acceptera en tronföljare på kejsarinnans förslag. Erik Wrangel och Tessin förordade i rådet, att man borde instruera delegationen i Petersburg och fredsombuden vid kongressen i Åbo att avböja att freds- och successionsförhandlingar blandades samman. Åkerhielm framhöll emellertid, att om kejsarinnan ville ge bättre fredsvillkor, om hon tilläts rekommendera en tronföljare, så vore det oklokt att lägga hinder i vägen genom en dylik instruktion⁵⁹.

När sändebuden återvänt från Ryssland och det visat sig, att de ryska ombuden vid fredskonferensen i Åbo, som öppnats den 7 februari, fordrade att Sverige skulle avträda allt vad Ryssland intagit och endast ville efterskänka krigskostnaderna, om Adolf Fredrik valdes till svensk tronföljare, föreslogs det i SSD, att successionsfrågan skulle avgöras. Anhängarna av Birkenfeld och kronprins Fredrik av Danmark, vilken nu framträtt som en av huvudkonkurrenterna om den svenska tronen, var i allmänhet för snabbt avgörande⁶⁰. Man beslöt att låta rådet yttra sig om huruvida tiden för frågans lösande var inne. Flertalet av riksråden ville påskynda avgörandet, men en minoritet på fem man, Åkerhielm⁶¹, Anton och Erik Wrangel, Lagerberg och Cronstedt, ville uppskov. Med undantag av Posse, som följde hattarna, var de, som röstat mot krigsförklaringen, nu samlade igen⁶². Nordensträhle var död. I mitten av mars, då riksråden även tillfrågades, intog Åkerhielm samma ståndpunkt. Han ville ha uppskov och tid att invänta ytterligare underrättelser från

⁵⁹ URP 7. 1. 43.

⁶⁰ Malmström III, 144.

⁶¹ Åkerhielm yttrade bl. a., att Sverige, om man förhastade sig i successionsfrågan, »torde förlora allt det, som igenom successorens utnämmande vi tänka att erhålla, nämligen den kära freden och det för oss omistliga Finland samt vinna i stället för en flera fiender och i stället för en flera sinsemellan stridande successorer till kronan, varifrån likvisst Gud den högste för Kristi skull oss nådeligen bevara».

⁶² URP 19. 2. 43 (i slutet av volymen); åtskilliga av riksrådens yttranden i Utskottshandl. 1742—43, vol. 13. Malmström III, 144.

fredsunderhandlingarna i Åbo⁶³. När dessa väntade underrettelser väl ankommit, tyckte sig Åkerhielm icke med anledning av dem kunna ändra sitt yttrande. Han ansåg, att ryska kejsarinnan själv ville fred. Hennes intresse fordrade en tronföljare i Sverige, som hon kunde lita på. Det fanns ännu hopp om att kunna rädda Finland, bara man inte förhastade sig med tronföljarvalet. Pluraliteten i rådet var nu av samma mening. Endast Carl Gyllenborg och Tessin, och även de med en viss tvekan, talade nu för ett skyndsamt val⁶⁴.

Tronföljdsfrågan kom sedan faktiskt att lösas i den av Åkerhielm önskade riktningen. Sverige fick en förhållandevis dräglig fred men till priset av att Elisabets tronföljarkandidat accepterades.

Åkerhielms samarbete med Guy Dickens i tronföljdsfrågan bör ses som en fortsättning av den aktion för närmande till England, som han sommaren 1742 inlett genom att föreslå detta land till medlare mellan Sverige och Ryssland. I maj 1743 rapporterade Guy Dickens, att underhandlarna i Åbo underrättat om att Ryssland krävde inte blott området fram till Kymene älv utan också Nyland, varav allmän nedslagenhet i de styrande kretsarna blivit följden. Englands minister i Petersburg hade emellertid meddelat Guy Dickens, att en inflytelserik person givit honom anledning tro, att kejsarinnan skulle nöja sig med det förra området, om Sverige lovade att välja Adolf Fredrik till tronföljare. Guy Dickens hade meddelat detta till Åkerhielm, som bett och fått löfte om att få föra det vidare till rådet. Att meddelandet verkligen framfördes framgår av protokollet⁶⁵.

Mot slutet av tronföljdsstriden var Adolf Fredrik och kronprinsen av Danmark de två kandidater, som närmast kunde komma ifråga. Bondeståndet hade i mars valt kronprins

---

⁶³ Åkerhielms yttrande i Utskottshandl. 1742—43, vol. 13. Malmström III, 149.

⁶⁴ URP 17. 3. 43.

⁶⁵ Guy Dickens' rel. 10. 5. 43, Mlm; Cyril Wich till Carteret 28. 5. 43, Sbornik, del 99, 351 f.; URP 16. 5. 43. Jfr Malmström III, 173 och Lodge, 568.

Fredrik, och under hotet från de anryckande dalkarlarna⁶⁶ hade de tre andra stånden förklarat, att om underrättelse ej anlant till Stockholm före den 21 juni om att fred var sluten med Ryssland, skulle de förena sig med bönderna. Genom löfte om att ständerna skulle välja Adolf Fredrik till svensk tronföljare lyckades emellertid Sverige genom fredspreliminärerna i Åbo, vilka undertecknades den 16 juni 1743, komma till en uppgörelse med Ryssland, som innebar jämförelsevis små landavträdelser för vårt land trots det fullständiga nederlaget i kriget. Budskapet om fredspreliminärernas undertecknande kom till Stockholm den 19 juni, och därmed var tronföljdsfrågan avgjord till förmån för Adolf Fredrik⁶⁷. Den 23 juni valdes denne av ständerna till svensk tronföljare.

Till följd av det sätt, varpå successionsfrågan lösts, hotade emellertid fara från Danmark. Det danska kungahuset hade gått miste om den svenska kronan, vilket i och för sig var en källa till stor besvikelse, men även av en annan anledning kände sig de danska statsmännen illa berörda. Medlemmar av

⁶⁶ Under dalupproret var Akerhielm rådets ledande man och kungens förtrogne (se Beckman, passim). En episod av intresse i detta sammanhang meddelas av två olika källor. Kammarherre Hans Gustaf Rålamb hade den 22 juni fått lov av konungen att för en kort stund avlägsna sig från slottet för att besöka sitt kvarter. Han berättar: »Då jag kom mitt emot Myntet, fann jag riksrådet Akerhielm tillika med tvenne officerare stå och bataljera med 7 eller 8 dalkarlar och ryckas om deras gamla bössor och spikklubbor. Jag kom således med i den leken. Vi rycktes en stund, till dess vi blevo deras mästare och förde dem till Rid-darhustorget, där Stierneld stod med en bataljon av gardet» (Leijonhuf-vud, Ur svenska herrgårdsarkiv, 178 f.). Axel von Fersen berättar, att åtskilliga skärmytslingar med dalkarlarna förekom den 22 juni. På en del ställen blev dessa tagna flockvis av officerarna. »Riksrådet Akerhielm gick ut med några sina lakejer i samma ändamål; träffade en beväpnad trupp av 20 bönder, attackerade och tog dem efter något fäktande och förde dem fångna på Rid-darholms kyrkogård, där alla de fångnas antal in uti staden under gardets bevakande sattes, och voro över 300 till an-talet» (Fersen, Historiska skrifter I, 146 f.). Som Beckman påpekar (s. 362 n. 2) stämmer inte detaljerna i de båda berättelserna. Rålamb som åsyna vittne och deltagare i händelsen bör tillmätas vitsord. Episoden belyser på ett utmärkt sätt Akerhielms verksamma och stridbara natur.

⁶⁷ Malmström III, 145 ff., 184 ff.

huset Holstein-Gottorp, Danmarks bitter fiende, med krav på danskt område var utsedda till tronföljare i både Ryssland och Sverige. Då Karl Peter Ulrik, sedan han övergått till den grekisk-katolska kyrkan, enligt tyska riksförfattningen ej längre ansågs kunna vara tysk riksfurste och således ej heller regerande hertig av Holstein-Gottorp, var Adolf Fredrik närmast till att inta platsen som sådan. Danmarks försök att få denne att avstå från sina krav beträffande Slesvig och sina rättigheter i Holstein misslyckades. Fredspreliminärerna i Åbo upptog inga bestämmelser, som kunde stilla Danmarks oro⁶⁸. De danska statsmännen hade alltså anledning att frukta en nära förbindelse mellan Sverige och Holstein, varigenom Danmark skulle försättas i ett läge liknande det, vari landet befunnit sig under den karolinska tiden. Situationen var kritisk, och Danmark var berett att öppna fientligheter mot Sverige. Trupper koncentrerades på Själland och i Norge, och flottan låg segelklar⁶⁹.

Den svenska regeringen var väl underrättad om vad som försiggick⁷⁰. Faran för Sverige var uppenbar. Här och flotta befann sig efter kriget med Ryssland i miserabelt skick, och stämningen bland bönderna var ytterst oroande. Ganska omfattande försvarsåtgärder vidtogs visserligen, men det var tydligt, att Sveriges maktmedel var underlägsna dem, som Danmark-Norge förfogade över⁷¹. Hjälp måste på något sätt anskaffas för att hålla danskarna i schack. Väpnat bistånd från Frankrike var inte att påräkna, ty detta land var helt och hållet upptaget av sina egna militära operationer.

I den preliminära fredstraktaten i Åbo fanns en bestämmelse, som stadgade, att om Sverige blev oroat för tronföljarvalets skull, »så skola å Rysslands sida tjänliga mått gemensamt med Sverige tagas, varmedelst sådant må kunna användas...»⁷². Med utgångspunkt från denna bestämmelse låg det givetvis närmast till hands att vända sig till Ryssland. Den 23 juli överlade man i rådet om vad som var att göra

⁶⁸ Holm II, 226 f.; Malmström III, 201.

⁶⁹ Holm II, 225.

⁷⁰ Dannert, 61 f.

⁷¹ Dannert, 65 ff.

⁷² Sveriges traktater VIII, 380.

med anledning av en rapport från Tessin om de danska statsmännens hotande talesätt⁷³. Åkerhielm föreslog, att man skulle söka hjälp hos Ryssland. Han inlämnade ett memorial⁷⁴, vari han påyrkade, att man skulle ge Danmark försäkringar om att Sverige skulle verka för dess intressen hos Ryssland med avseende på Slesvig-Holstein. De svenska delegaterna i Åbo skulle instrueras att av de ryska ombuden söka utverka, att en rysk flotta ofördröjligen beordrades ge sig nedåt Östersjön, eventuellt ända till Öresund, och ej gå därifrån, förrän danska flottan blivit avtacklad. Ingen röst höjdes mot Åkerhielms mening. SU visade sig ha samma åsikt som rådet angående en rysk hjälpsändning⁷⁵ och instruktioner avgick till plenipotentiärerna i Åbo.

Forskningen har ingående sysslat med de svenska underhandlingarna med Ryssland men däremot förbisett, att Sverige även gjorde ett försök att få väpnad hjälp från annat håll.

Redan i februari 1743 hade Åkerhielm varit inne på tanken att söka hjälp hos England — denna gång mot Ryssland. Han föreslog i rådet, att Sverige skulle begära en »verklig hjälpsändning» från England, vars intresse fordrade att jämvikten i Norden bibehölls. Hans tanke togs vid tillfället ifråga ej upp till diskussion⁷⁶. Den 27 juli upplästes i rådet en skrivelse från konungen, vari denne bl. a. föreslog att, förutom de mått och steg som redan vidtagits för fredens bevarande i Norden, också det engelska hovet borde föreställas »vad olägenhet även för England därav härflyta kunde, om Danmarks hot uti några verkligheter utbrister samt av detsamma förnimma, vad mått det för de rådligaste finna skulle att hindra ett förestående krig, och ifall sådant icke skulle stå att erhållas, vad assistance man då i Sverige skulle hava sig av detsamma att förvänta»⁷⁷.

⁷³ URP 23. 7. 43. Tessin hade sänts till Köpenhamn för att söka åstadkomma en fredlig uppgörelse med Danmark. Åkerhielm motsatte sig, att Tessin skulle få detta uppdrag och förordade i stället Erik Wrangel. Lagerberg, Cronstedt och Anton Wrangel röstade på Tessin (URP 25. 6. 43).

⁷⁴ Memorialet återfinnes bland konceptprotokollen.

⁷⁵ SUP 25. 7. 43.

⁷⁶ URP 5. 2. 43.

⁷⁷ URP 27. 7. 43.

Den 6 augusti gick en debatt i frågan av stapeln i rådet⁷⁸. Akerhielm tog omedelbart till orda. Han underströk kung Fredriks mening, att föreställningar borde göras vid det engelska hovet om att ett fredsbrott i Norden var helt mot Englands intressen, »varvid tillika kunde frågas, vad biträde och hjälp Sverige, ifall Danmark sig ej skulle vilja låta avråda utan bryta freden och angripa Sverige, ifrån England kunde hava att förvänta». I allmänhet var man i rådet av den åsikten, att man borde göra föreställningar om Danmarks fientliga avsikter även vid andra hov än det engelska. Akerhielm ansåg det speciellt olämpligt, att man vände sig till det franska, då England sagt sig icke vilja handla tillsammans med Frankrike i den nordiska frågan och då fred i Norden var emot Frankrikes intresse, så länge det självt var invecklat i krig. Häremot framhöll Ehrenpreus, att Englands hjälp ingenting var värd, om engelsmännen inte ville handla gemensamt med Frankrike. Han trodde inte, att någon främmande makt utom Ryssland skulle låta övertala sig att göra gemensam sak med Sverige mot Danmark. Både Erik Wrangel och Akerhielm gav uttryck för misstroende mot Ryssland⁷⁹.

Rådets beslut blev, att man skulle begära diplomatiskt stöd både hos sjömakterna och hos Preussen och göra sig underlåttad om vilken hjälp man kunde vänta från de förra, i händelse Danmark trots allt började krig. Ryssland skulle underrättas om vad som passerat. Rådets tankar meddelades SU med hemställan om en överläggning med engelske ministern.

Några dagar senare behandlades frågan i SU⁸⁰. Här var det framför allt Gustaf Palmfelt⁸¹, som förde ordet i detta ärende. Han ansåg, att en konferens med Guy Dickens borde

⁷⁸ URP 6. 8. 43.

⁷⁹ Akerhielm: »Gärna skulle jag vilja nyttja Rysslands biträde till att förekomma ett krig; men om Ryssland skulle föreha att vid detta tillfälle med Sveriges tillhjälp på Danmark hämnas, så skulle det vara ganska illa, eftersom Sverige kom att sitta emellan och bära lasten».

⁸⁰ SUP 9. 8. 43.

⁸¹ Fastän Palmfelt i början av riksdagen valts till riksråd och i juni 1743 tagit säte i rådskammaren, deltog han fortfarande i SU:s sammanträden (Malmström III, 115).

äga rum ju förr dess hellre, så att man finge veta, vad England kunde bjuda. Carl Gyllenborg var sjuk, och det rådde dessutom inte något gott förhållande mellan honom och engelske ministern⁸², varför Palmfelt ansåg det bäst, att kungen utsåg två rådsherrar, som kunde överlägga med Guy Dickens. SU beslöt, att lantmarskalken, Ungern-Sternberg, och hovkanslern, greve Piper, skulle bevista konferensen. Palmfelt ansåg, att han själv inte borde vara med, ty då skulle SU bli överrepresenterat, och saken emanerade dock från riksrådet⁸³. Han hade jämte Åkerhielm utsetts i rådet men avsåde sig, och Cederström valdes i stället⁸⁴.

Den 10 augusti ägde konferensen rum⁸⁵. Åkerhielm fungerade som ordförande och öppnade sammanträdet med en översikt av förhållandet till Danmark. Den svenska regeringen såg med oro på Danmarks uppträdande. Danskarna ville göra gällande, att det villkorliga valet av kronprins Fredrik till svensk tronföljare gav denne rätt till den svenska tronen. Överläggningar, som ej var att betrakta som definitiva, tillförsäkrade emellertid inga rättigheter åt den, som varit föremål därför, så länge ingen formell akt expedierats. Den uppmärksamhet, med vilken Danmark behandlats, borde inte ge det anledning att ställa krav, utan i stället borde det vara tacksamt mot Sverige. Danmark understödde nu sina dåligt grundade fordringar med ivriga rustningar, som om det hade för avsikt att med våld omintetgöra Adolf Fredriks val eller att i varje fall göra erövringar på Sveriges bekostnad. Englands handel och sjöfart och intressen över huvud taget skulle komma att lida, om krig utbröte, och dess regering hade ofta förklarat, att freden i Norden låg den om hjärtat. Om Englands bona officia ej visade sig tillräckliga att avhålla Danmark från att med våld söka genomföra sina avsikter, för-

---

⁸² Den engelska aversionen mot Gyllenborg var av gammalt datum (se ovan s. 87). Vad som just nu gjorde Guy Dickens särskilt fientligt stämd mot Gyllenborg var affären med den förfalskade engelska instruktionen (se nedan s. 143).

⁸³ SUP 10. 8. 43.

⁸⁴ URP 9, 10. 8. 43.

⁸⁵ Konferensprotokollet finns i Utskottshandl. 1742—43, vol. 8 och även i Nolckenska samlingen, vol. 24.

väntade Sverige »verkligt biträde utav Hans Brittanniska Majestät, som aldrig lärer vilja, att en främmande makt må angripa en fri nations tillståndiga rättigheter och blanda sig uti dess domestika saker. Hans Kungl. Maj:t har med mycket nöje haft åtskilliga efterrättelser om Hans Brittanniska Majestäts billiga tankar i detta mål, och som Kungl. Maj:t är därom övertygad, så önskar Kungl. Maj:t att förnimma med vad hjälp Hans Brittanniska Maj:t i ovanberörda händelse skulle biträda Kungl. Maj:t.»

Guy Dickens beklagade, om Sverige, som nyligen kommit ur ett krig, skulle ha skäl att frukta anfall från Danmark. Han var övertygad om att hans regering, när den fått kännedom om de förslag Sverige nu gjort, ej skulle dröja med att vid danska hovet göra de kraftigaste föreställningar för att förmå detta att avstå från sina avsikter mot Sverige. Lantmarskalken frågade nu Guy Dickens, om han kunde yttra sig om vilken verklig hjälp Sverige kunde påräkna, om Englands bona officia ej skulle vara tillräckliga. Guy Dickens svarade, att han saknade nödiga instruktioner för att kunna besvara en sådan fråga och att han omedelbart skulle översända konferensprotokollet till sin regering. Ungern-Sternberg underströk vikten av skyndsamhet, och Guy Dickens replikerade, att Danmark knappast, eftersom nu Ryssland stod på Sveriges sida, torde låta det komma till krig. Dessutom skulle Englands regering strax efter anhållan använda sina bona officia. Guy Dickens kom emellertid med motkrav, nämligen att hans hov skulle få se något resultat av sina klagomål mot borgaren Plomgren »i anseende till en med tusende falskheter uppfylld skrift»⁸⁶. Åkerhielm lovade, att klagomålen skulle beaktas och avslutade konferensen med några ord om Sveriges fredsvilja och förtroende till England.

---

⁸⁶ Det var fråga om ett i franska kretsar i Stockholm författat aktstycke, som falskeligen utgavs som en instruktion från Carteret till Guy Dickens. Det hade påträffats hos en kanslitjänsteman Rydelius. Guy Dickens hade begärt att få del av det, men rådet, med undantag av Åkerhielm, hade inte ansett, att detta kunde gå för sig (URP 14. 3. 43). Rydelius sade sig ha mottagit dokumentet i fråga av Plomgren till överläggning. Denne uppgav, att han fått det av Carl Fredrik Pechlin, som emellertid förnekade detta (Malmström III, 146 f., 154 ff.).

Det framgår inte vilken form man på svenskt håll tänkt sig, att hjälpen skulle ta, men det var säkerligen fråga om en flottavdelning, som skulle hindra dansk landstigning. Guy Dickens sände omedelbart rapport till sitt hov. I sitt svar förklarade sig Carteret gilla Guy Dickens' uppträdande vid konferensen. Eftersom det inte fanns något fördrag mellan Sverige och England, en omständighet som inte berodde på England, så kunde Sverige inte fordra något bistånd. Sina bona officia hade emellertid engelska regeringen redan nyttjat till Sveriges förmån i Danmark och tänkte fortsätta därmed⁸⁷. När Guy Dickens framfört Carterets synpunkter till den svenska regeringen, sökte Akerhielm — utan resultat — att i svaret till Guy Dickens få inryckt en anhållan, att den brittiska regeringen skulle ge tillkänna på vilket sätt en närmare förbindelse skulle kunna åstadkommas mellan Sverige och England⁸⁸.

Aktionen för engelsk hjälp emanerade, som Palmfelt påpekade, från riksrådet, och de drivande krafterna där i denna sak var kungen själv och Åkerhielm. Fredrik kom med förslaget, och Åkerhielm understödde det. Att kungen framförde projektet behöver inte betyda, att initiativet också var hans. Åkerhielm kan mycket väl ha skjutit honom framför sig. Kanske trodde man inte så mycket på försöket med England, men man ansåg det i varje fall värt att göra. För Åkerhielm var det fråga om en konsekvent följd linje, när han arbetade för en brittisk hjälpsändning. Rådsprotokollet för den 28 september ger klart besked om att han önskade allians med England⁸⁸.

6. UPPGÖRELSE MED DANMARK.

De dominerande utrikespolitiska problemen i Sverige efter freden i Åbo var uppgörelsen med Danmark och förhållandet till Ryssland. Innan vi närmare går in på Åkerhielms ställning

⁸⁷ Carteret till Guy Dickens 7 (18). 9. 43, Br. dipl. instr. V, 108 ff.

⁸⁸ URP 28. 9. 43.

till dessa, skall något sägas om partiställningen i rådet vid denna tid. Det bör emellertid redan från början påpekas, att partigränserna spelade mindre roll under året närmast efter ryska kriget. I fråga om Sveriges utrikespolitiska orientering var hattar och mössor i stort sett ense, även om meningarna skar sig i detaljerna.

De utländska betraktare, som hösten 1743 bedömde läget i rådet, uttalade sig mycket försiktigt och var ense om att ställningen där var synnerligen labil¹. Deras uppfattning var säkerligen riktig.

Vid början av 1742—43 års riksdag hade två nya riksråd valts efter Banér och Nordensträhle, vilka avlidit. De nya var presidenten i kammarkollegium Gustaf Palmfelt och presidenten i kammarrevisionen Herman Cedercreutz. Ingen av dem var utpräglad partiman. Cedercreutz ansågs dock luta åt mössornas håll. Ur partisynpunkt innebar Banérs och Nordensträhles ersättande med Palmfelt och Cedercreutz närmast status quo². Adlerfelt, vilken som rikskansliråd efterträtts av Tessin, hade stupat för dalkarlarnas kulor på Norrmalmstorg, och hans rådsstol stod tom. Den lediga platsen lämnades emellertid obesatt³. Tessin, som var i Köpenhamn sedan juli 1743, efterträddes i september som rikskansliråd av Palmfelt⁴. Meijerfeldt, Cronstedt och Lagerberg var till åren komna, alla över sjuttio, och Carl Gyllenborg och Löwen sjukliga⁵. Man skulle kunna sammanfatta partifördelningen i rådet eftersommaren och hösten 1743 på följande sätt. Hattar: Carl och Johan Gyllenborg, Ehrenpreus, Cederström, Rosen, Tessin och Meijerfeldt, av vilka Tessin t. v. var i Danmark och Meijerfeldt oftast i Pommern. Mössor: Lagerberg, Cron-

¹ Den franske ambassadören Lanmary ansåg, att mössorna stundom hade övertikt i rådet (Malmströms franska anteckningar för hösten 1743, s. 115). Guy Dickens berättade, att Englands vänner sade sig ha överhanden, så vida de kunde räkna med kungen eller kronprinsen (Guy Dickens' rel. 20. 9. 43, Mlm), och den danske legationssekreteraren Carstens kunde rapportera, att Gyllenborg ej längre hade majoritet i rådet (Carstens' rel. 8 (19). 11. 43, DRA).

² Jfr Hallendorff, Frihetstiden, 372.

³ Malmström III, 229 f.

⁴ IRP 11. 9. 43.

⁵ Malmström III, 230 n. 1

stedt, Åkerhielm, Erik och Anton Wrangel samt med en viss tvekan Löwen⁶ och Cedercreutz. Palmfelt och Posse stod mitt emellan partierna⁷. Kungens hållning synes vid denna tid ha varit ganska obestämd.

Hattarnas ställning i rådet var försvagad genom Adlerfelts död, Tessins frånvaro och Gyllenborgs bräckliga hälsa, men partiet hade en stor tillgång däri, att medlemmarna så gott som utan undantag uppträdde eniga och inte splittrade sig. Sammanhållningen bland dem, som här räknats till mössorna, var däremot sämre. Åkerhielm var bland dem den obestridligen främste, men han förmådde långt ifrån alltid samla dem till enigt uppträdande. Än var det den ene, än den andre som gick med hattarna⁸. De allra flesta tillhörde den koncianta och föga stridbara typen och ville partipolitiskt inte engagera sig för djupt.

Att Åkerhielm intog en helt annan position i rådet efter ryska kriget än före framträder klart vid överläggningarna om

⁶ Lanmary skrev hösten 1743, att Åkerhielm och Löwen var mössornas chefer i rådet (Malmströms franska anteckningar, s. 115).

⁷ Partiställningen i rådet framgår ganska bra av en omröstning sommaren 1743. Det gällde att bestämma, vilka två riksråd som skulle fara den nyvalde tronföljaren till mötes för att ledsaga honom till Stockholm. Uppdraget anförtroddes åt Löwen och Erik Wrangel. Rådet hade härtill utsett Löwen och Rosen, sedan Cronstedt, Lagerberg och Åkerhielm såsom varande äldre riksråd föreslagits men av sagt sig. Redan nu påpekade emellertid mössorna, att Rosen behövdes i utredningskommissionen (URP 20. 7. 43). SU instämde med dem (SUP 21. 7. 43), och man anställde ny omröstning i rådet (URP 30. 7. 1. 8. 43). Alla var ense om att Löwen skulle resa, men i valet mellan Rosen och Erik Wrangel, vilken föreslagits i Rosens ställe, delade man sig i två partier, varvid säkerligen inte hänsynen till utredningskommissionen utan inställningen till person fällde utslaget. Det var av en viss betydelse, vilka svenska riksråd som först träffade tronföljaren och således fick tillfälle att påverka denne. För Rosen uttalade sig Carl och Johan Gyllenborg, Ehrenpreus och Cederström. För Wrangel: Lagerberg, Cronstedt, Åkerhielm, Anton Wrangel och Posse. Palmfelt undandrog sig att rösta.

⁸ I oktober 1743 dryftade man i rådet, vem som skulle utnämnas till svensk minister i Petersburg. De två aktuella kandidaterna var Carl Fredrik Scheffer och Nils Barck, son till det 1739 licentierade riksrådet Samuel Barck. De närvarande hattarna uttalade sig som en man för Scheffer och ävenså Cronstedt, Posse, Cedercreutz och Palmfelt (URP 21. 10. 43).

den nya utrikespolitiska kurs, som var en nödvändig följd av det misslyckade kriget⁹.

Innan SU avgav sitt svar på Kungl. Maj:ts sekreta proposition, d. v. s. drog upp riktlinjerna för regeringens utrikespolitik till nästa riksdag, ville det höra rådets mening. Detta gav upphov till en utrikespolitisk debatt eller rättare deklaration, ty några egentliga meningsskiljaktigheter kom inte till synes¹⁰. Åkerhielm gav i ett utförligt och metodiskt upplagt yttrande sin syn på saken. Först lämnade han en översikt av det politiska system, som dittills följts. Man hade trott sig kunna återerövra de till Ryssland förlorade provinserna med hjälp av franska pengar och genom att utnyttja missnöjet i Ryssland. I sin strävan att få stöd från Frankrike hade man försatt landet i en »oanständig dependence» av detta land, vilket ådragit Sverige andra länders ovilja.

Eftersom de gynnsamma faktorer, som kunnat ge hopp om framgång, nu ej längre var för handen, borde det system, som byggde på dessa, ändras. Det var inte tillrådligt att bryta med Frankrike, men man borde göra slut på det beroende Sverige råkat i framför allt på grund av bestämmelsen i den svensk-franska förbundstraktaten, att ingen av de båda mak-

⁹ Det är frapperande, i vilken hög grad Carl Gyllenberg förlorat sitt inflytande i rådet. I september anmälde Åkerhielm, att han från Guy Dickens fått en biljett med meddelande, att denne nu fått kurirpost från England. Guy Dickens begärde att få veta, när han kunde sammanträffa med deltagarna i den konferens, som hållits den 10 augusti (se ovan s. 142). Åkerhielm tillade, att ministern adresserat sig till honom, eftersom kanslipresidenten ej varit närvarande vid ifrågavarande sammanträde. Gyllenberg föreslog nu, att man skulle rätta Guy Dickens' misstag att gå förbi honom, därigenom att han själv skrev och bestämde tid för sammanträffandet. Åkerhielm rådde Gyllenberg att liksom förra gången ej bevista konferensen, emedan »rikets tjänst sådant fordrade». Gyllenberg hävdade emellertid, att rikets och ämbetets heder krävde, att han var närvarande. Protokollet upptar följande beska slutreplik av Åkerhielm: »Baron Åkerhielm sade, att denne engelske ministern sig offentligen beklagat, att allt, vad han här vid hovet gjorde, franske ambassadören strax vore kunnigt, lämnandes därhän vad hans mening därmed vore». Riksråden var ense om att tillråda Gyllenberg att under förevändning av opasslighet ej delta i konferensen. Det uppdrogs åt Åkerhielm att svara Guy Dickens och utsätta tid för överläggningen (URP 20, 21. 9. 43).

¹⁰ URP 16. 8. 43. Malmström III, 232 f.

terna skulle sluta allians med någon annan stat utan samråd med sin allierade. Eftersom Frankrike å sin sida ej fäst något avseende vid bestämmelsen, behövde ej heller Sverige göra det. »Mitt underdåniga och välmenta råd är för den skull in genere och i korthet att säga att söka stå väl och lika väl med alla makter, men om sådant ej ske kan, utan att någondera någon predilection lämnas måtte, då må densamma åt sådana lämnas, av vilka riket kan hava största gagnet och nyttan, vilket vid närvarande konjunkturer säkerligen är Ryssland; och som Frankrike aldrig har kunnat ej heller med eftertryck kan hjälpa oss, utan icke i sådan händelse att vi på Tyska Botten oroades, och vårt bibehållande därstädes är sjömakerna även så väl om hjärtat, så är näst Ryssland dessa de, åt vilka Sverige nu för tiden bör lämna predilectionen».

Det utrikespolitiska system, som Akerhielm här gjorde sig till tolk för — den dubbla anknytningen till Ryssland och sjömakerna -- kom han att strida för under sin återstående tid som riksråd. Yttrandet kan betraktas som hans utrikespolitiska programförklaring. Det befann sig i överensstämmelse med de åtgärder, han rekommenderat för att möta hotet från Danmark, nämligen framställningar om väpnad hjälp hos såväl Ryssland som England. Rådet var enigt om att Sverige i första hand borde söka stöd hos Ryssland, men det var bara Akerhielm och Cronstedt, som påpekade, att England var den makt, som Sverige därefter hade att ty sig till. De direktiv, som SU utfärdade, kom att gå ut på att vårt land framför allt skulle sträva efter vänskap med Ryssland.

Underhandlingarna med Ryssland om väpnad hjälp resulterade i att en rysk truppstyrka på 12.000 man¹¹ ombord på en galäreskader ankom till Sverige i oktober 1743. Trupperna förlades i trakten av Nyköping och Norrköping. Givetvis utgjorde denna truppkoncentration i hjärtat av vårt land ett svårt hot mot Sveriges självständighet, något som man utan tvivel hade klart för sig i det svenska riksrådet. Skulle man kunna bli av med de farliga gästerna, när våren kom och det

¹¹ Malmström III, 241. Dannert anger truppstyrkan till 10.000 man (Dannert, 82).

blev öppet vatten, var det nödvändigt, att överenskommelse med Danmark då var träffad. I september hade Kristian VI beslutat att inom fjorton dagar öppna fientligheter mot Sverige, men under intryck av sjömakternas, Frankrikes och Preussens föreställningar och framför allt av ryska kejsarinnans hjälpåtgärder till Sveriges förmån uppsköts verkställandet av beslutet. Trupperna kvarhölls dock i kvarter¹².

Det kan inte bli fråga om att här i detalj följa de förhandlingar, som slutligen förde fram till avspänning mellan Sverige och Danmark. Det gäller att fastslå Akerhielms ställning till dem. Det var mot slutet, då de började skrida mot sitt avgörande, som han ingrep. Kardinalpunkten var, hur långt Sverige skulle sträcka sig i tillmötesgående för att få till stånd en uppgörelse. Den största stötstenen bestod i svårigheten att fixera Sveriges ställning vid eventuella tvister mellan Danmark och huset Holstein-Gottorp.

Generallöjtnant Düring, som sänts till Petersburg för att slutföra underhandlingarna om den ryska hjälpsändningen och för att utverka medgivanden för Danmarks tillfredsställelse, skrev till regeringen, att kejsarinnan Elisabet lovat kraftigt biträde mot Danmark. Bl. a. hade Bestuzjev på kejsarinnans vägnar försäkrat Düring, att order givits, att flottan skulle utrustas och att den skulle löpa ut, så snart årstiden tillät det¹³. Frågan var nu, om brevet skulle föranleda någon ändring i instruktionen till Tessin att anta danska hovets projekt till en reciprok deklARATION.

Beredningskommissionen¹⁴, vilken Akerhielm tillhörde, hade stannat i det beslutet, att Tessin först skulle föreslå, att man skulle nöja sig med ett ömsesidigt löfte om avrustning utan att nämna något om successionen eller det Holstein-Gottorpska huset. I nödfall skulle han komma med ett annat förslag, som gick ut på att det Holsteinska huset skulle nämnas på det

¹² Se härom Holm II, 223 ff., Malmström III, 243 f. och Dannert, 107.

¹³ Düring till Kungl. Maj:t och kanslikollegium 16. 12. 43, Muscovitica.

¹⁴ I beredningen över den danska frågan satt under förhandlingarnas slutskede Carl Gyllenborg, Palmfelt, Akerhielm, Erik Wrangel, Cedercreutz och Löwen, vilka två sistnämnda först i mitten av januari fick säte där, samt ett par högre kanslitjänstemän (URP 13, 14, 17. 1. 44).

sättet, att Sverige lovade att aldrig ta del i mellan detta och Danmark existerande tvistigheter, vidare än Sveriges egen säkerhet och dess skyldighet som garant av Westfaliska freden fordrade. Accepterade Danmark ej heller denna formulering, skulle Tessin bege sig hem.

Akerhielm hade en från beredningen avvikande mening. Tessin borde framställa de två ovannämnda projekten men inte resa hem, om intet av dem accepterades, utan då komma fram med nya förslag, nämligen att Sverige förklarade, att det av tvistigheter mellan Danmark och det Holsteinska huset ej ville ta sig anledning att först störa ron i Norden och, om ej heller detta godkändes, med ett annat, i vilket ordet *först* utelämnats. Akerhielm motiverade utförligt sin åsikt. Faran, som hotade från Danmark, gjorde, att man med allmänna medel måste underhålla ansefliga truppstyrkor. Inkvarteringen av de ryska soldaterna tyngde undersåtarna, vilket framgick av de talrika klagoskrifterna. Om Tessin beordrades att vända hem, för den händelse icke något av de två första förslagen accepterades, kunde uppgörelse med Danmark ej nås så tidigt, att Sverige före nästkommande höst var i stånd att hemförlöva de ryska och finska trupperna, utan landet måste föda dem ännu en vinter. På grundval av det sista förslaget, som innehöll detsamma som danskarna själva propo- nerat¹⁵, gick det däremot att komma överens med dem. Akerhielm var emellertid med på att Tessin, om det skulle visa sig, att det goda förhållandet mellan Sverige och Ryssland kom att störas genom att han framlade de två sista projekten, t. v. innehöll dessa, men han borde inte resa hem.

Erik Wrangel ansåg, att det skulle förråda klenmodighet att antaga Danmarks förslag, sedan Ryssland lovat att hjälpa Sverige, och Carl Gyllenborg framhöll, att man inte borde misshaga kejsarinnan Elisabet. Då hon talat rent ut, borde också Sverige göra det. Lagerberg kom med ett medlande förslag, som vann bifall, nämligen att Tessin skulle förbli vid förslag nummer ett men t. v. stanna kvar i Köpenhamn och invänta ytterligare order¹⁶.

¹⁵ Jfr Sveriges traktater VIII, 438.

¹⁶ URP 3. 1. 44.

Den 12 januari diskuterade man åter i rådet, hur Tessin skulle förhålla sig. Åkerhielm vidhöll sin förut framförda mening. Han fick stöd av Cronstedt och i någon mån också av Lagerberg, medan Erik Wrangel hårt höll på att Tessin borde bege sig från Danmark, om förslag nummer två ej accepterades. Ehrenpreus föreslog, att det skulle lämnas åt Tessin själv att bestämma, om han ville nyttja sin rappell eller inte. Åkerhielm förklarade, att han anslöt sig till denna mening, om inte hans eget förslag blev antaget. Beslutet blev, att Tessin själv skulle få avgöra i denna sak. Dock skulle han ej resa, förrän han avgivit rapport och fått vidare order. Åkerhielm framhöll, att han i motsats till beredningens majoritet varit av den meningen, att det ej var nödvändigt att förlikningen bekräftades genom en formell akt. Hellre än att hela underhandlingen skulle gå i stöpet, borde man nöja sig med ett av delegaterna undertecknat protokollsutdrag, vilket sedan kunde ratificeras. Denna Åkerhielms synpunkt trängde igenom i rådet¹⁷.

Oberoende av ovan omtalade överläggningar i rådet hade Tessin på grundval av tidigare instruktioner i början av januari nått preliminär uppgörelse med Danmark¹⁸. Den ryske ministern i Köpenhamn, von Korff, gjorde allt han kunde för att hindra, att den kom till stånd.

Rysslands representant i Stockholm, befälhavaren för de ryska trupperna i Sverige, general Keith¹⁹, gav uttryck åt sitt missnöje med den slutna överenskommelsen. Kejsarinnan önskade visserligen en varaktig fred i Norden, men den dansk-svenska konventionen var inte pålitlig för detta ändamål, menade han²⁰. I rådet diskuterades, hur man skulle förhålla sig till generalens visade missnöje, som tagit sig

¹⁷ URP 12. 1. 44. Om förhandlingarna med Danmark se Sveriges traktater VIII, 433 ff.

¹⁸ URP 14. 1. 44. Sveriges traktater VIII, 438 f. Den skrivelse, som Kungl. Maj:t avfärdade till Tessin den 17. 1 (se Sveriges traktater VIII, 439) är till största delen uppsatt i enlighet med ett förslag, som Åkerhielm utarbetat (Kungl. Maj:t till Tessin 17. 1. 44, Danica). Åkerhielms förslag på Margretelund.

¹⁹ Någon rysk minister hade efter kriget ännu ej anlät.

²⁰ Keiths rel. 20. 1. 44; URP 17. 1. 44.

mycket tydliga uttryck vid en konferens med Carl Gyllenborg den 3 februari²¹. Ett av beredningen uppgjort förslag till skrivelse till Keith föredrogs. I denna försäkrades, att freden i Norden inte skulle upprätthållas på bekostnad av »la maison d'où est sortie le successeur au trône de Suède». Akerhielm anmälde, att han i beredningen varit av annan mening än pluraliteten. Han ville, att ovan citerade passus skulle utgå, ty han fruktade, att Keith skulle meddela den till Korff. Denne kunde sedan föra saken vidare till danska hovet, varigenom underhandlingarna mellan Sverige och Danmark skulle kunna ta skada. Gyllenborg ansåg, att den behövdes för att lugna ryska kejsarinnan.

Akerhielm berörde också Rysslands hållning till de dansk-svenska förhandlingarna. Av samtalet mellan kanslipresidenten och Keith slöt han, att ryska kejsarinnan, fastän hon förklarar, att hon önskade lugn och ro i Norden, likväl ville »ännu gärna något reculera fredens verkliga slutande». Lagerberg kom, som ofta förr, med ett kompromissförslag. I stället för »la maison d'où est sortie le successeur au trône de Suède» skulle man skriva »la Maison Ducale de Holstein», varigenom intet utsades om Sveriges intresse med hänsyn till arvsanspråken. Lagerbergs förslag antogs²².

Inför Akerhielm gav Keith uttryck åt sin förvåning över Tessins steg att villigt räcka Danmark handen till en konvention, som i allt var skadlig för det Holsteinska huset. Han hoppades, att den svenska regeringen skulle uppskjuta traktatens definitiva avslutande. Akerhielm svarade, att kejsarinnan alltid förklarar sig ingenting högre önska, än att freden skulle återställas i Norden och att man i enlighet med denna förklaring vidtagit alla åtgärder för snar förlikning. Keith påpekade, att kejsarinnan fortfarande hade samma åsikt, vilket den ryska hjälpen till Sverige tydligt visade men att hon alltid fordrat, att en tredje parts intressen inte finge skadas. Han framhöll nyttan av uppskov, så att Danmark i Petersburg hann framställa förslag, som på en gång skulle göra slut på oron i Norden. Akerhielm replikerade, att om Keith trodde,

²¹ URP 4. 2. 44.

²² URP 7. 2. 44.

att detta kunde ske genom någon proposition om Slesvig, så var han av motsatt åsikt, emedan Danmark, i besittning av landet och med Englands och Frankrikes garanti, inte så lätt skulle lämna det ifrån sig. Keith framhöll, att man lätt borde kunna inse, att hertigen av Holstein som tronföljare i ett mäktigt rike inte ville uppge sina anspråk.

Även med Erik Wrangel hade Keith ett samtal i denna fråga. Wrangel framhöll, att Englands planer skulle kullkastas, om den svensk-danska traktaten gick om intet. Keith tillägger i sin depesch, att han icke kunde förstå, hur briterernas intressen skulle kunna ta skada av att konventionen uppsköts ett par veckor, ty ett sådant uppskov skulle icke hindra Danmark att låna en del av sin här till England. Han påpekade, att han inte visste, om ryktet om ett danskt-engelskt avtal angående truppers överlåtande var tillförlitligt, men den franske ambassadören var dock så övertygad om dess sanning, att han gjorde allt för att fördröja den svensk-danska traktatens avslutande²³.

Det rådde olika meningar i rådet angående hur mycket Keith skulle få veta om de svensk-danska underhandlingarna. Akerhielm menade, att konferensprotokollen varken borde föreläsas för generalen eller utlämnas till honom in extenso. I förra fallet skulle han inte fatta den invecklade gången. Att utlämna dem var inte lämpligt av hänsyn till Danmark. »Jag vet, att rikens ständer uti underdånighet och på det högsta hos Hans Kungl. Maj:t rekommenderat vänskapens och förtrolighetens bibehållande med Ryssland, men som fäderneslandets välgång måtte hava varit orsaken till denna systemen, så tror jag, att rikens ständers mening härmed ej kan hava varit att sträcka förtroligheten med Ryssland även till sådana mål, som för riket kunna vara nackdelaktiga». Det bästa vore, om Adolf Fredrik kunde förmås att försäkra kejsarinnan, att intet fanns i konventionen, som kunde skada det Holsteinska huset²⁴.

I rådet upplästes emellertid ett brev från Keith, vari denne uttryckligen begärde att få del av hela underhandlingen med Danmark och konferensprotokollen. Akerhielm upprepade sin

²³ Keiths rel. 17. 2. 44. Se nedan s. 156.

²⁴ URP 21. 2. 44.

förna mening, medan Carl Gyllenberg visade sig mycket mån om att tillfredsställa Ryssland. Beslutet blev — på yrkande av Gyllenberg, Cedercreutz och Lagerberg — att protokollen skulle föreläsas för Keith tillika med förklaring över en och annan punkt, men in extenso skulle de icke utlämnas. Generalen förklarade emellertid, att han hade order att begära konferensprotokollen in extenso. Rådsmajoriteten fann, att man under sådana omständigheter ej kunde vägra att tillmötesgå Keiths begäran utan att riskera att förlora Rysslands vänskap, men Akerhielm vidhöll sin förna mening²⁵.

Keith lyckades inte förhindra uppgörelse mellan Danmark och Sverige. Ratifikationerna utväxlades den 5 mars 1744. När det sedan gällde att ta ställning till krav som Keith framställde, att Sverige ej skulle avrusta till lands omedelbart efter konventionens avslutande och att det skulle utrusta en eskader, var Akerhielm mindre villig än rådsmajoriteten att gå Ryssland till mötes²⁶. När det blev fråga om att efter det dansk-svenska fördragets avslutande söka bli av med de ryska trupperna, var Akerhielm liksom Erik Wrangel beredd att gå fram mera bryskt än majoriteten av rådet²⁷.

Akerhielm, sedan gammalt intagen av misstro till Danmark och ivrig motståndare till ryska kriget, arbetade i rådet energiskt för förlikning med grannen i väster, beredd att göra större eftergifter för den sakens skull än t. ex. Gyllenberg och mindre rädd än denne att misshaga Ryssland²⁸. Hans ställningstagande kan synas överraskande. I rådet fanns inte någon mera djupgående meningsskiljaktighet i fråga om de danska underhandlingarna. Riksråden var ense om att det för Sverige var angeläget att uppnå en överenskommelse²⁹,

²⁵ URP 24. 2. 44.

²⁶ Se härom Dannert, 112 ff.

²⁷ URP 30, 31. 3. 44. Akerhielm och Wrangel ville, att i det brev, som skulle avgå till kejsarinnan med underrättelse om fördraget med Danmark och med tack för den ryska hjälpen, på något sätt skulle tillkännages, att den svenska regeringen önskade, att de ryska trupperna så snart som möjligt skulle dras tillbaka. Majoriteten i rådet ville emellertid icke gå bröstgänges tillväga utan beslöt att i stället underhandla med Keith i saken.

²⁸ Jfr Dannert, 114 n. 25.

²⁹ Jfr Malmström III, 245 och Dannert, 112.

men det rådde olika meningar om hur långt man skulle gå i tillmötesgående mot Danmark och hur stor hänsyn till Ryssland man skulle ta. Den hållning Åkerhielm intog ter sig vid en närmare granskning fullt konsekvent. Han ville undvika allt som kunde leda Sverige in i krigiska äventyr eller förorsaka kostsamma rustningar. Medlet var för honom i den förhandenvarande situationen att så långt som möjligt gå Danmark till mötes.

Åkerhielm synes också genom sitt uppträdande i denna fråga liksom tidigare velat arbeta för ett gott förhållande mellan Sverige och England. Europa var vid denna tid delat i två läger med Frankrike och Preussen på den ena sidan och Österrike och England på den andra. Ryssland intog under slutet av 1743 och första hälften av 1744 en mellanställning mellan båda. Vid det ryska hovet försiggick en förbittrad kamp mellan å ena sidan Alexej Bestuzjev, Englands och Österrikes vän, och å den andra Preussens och Frankrikes partigångare: Karl Peter Ulriks hovmästare Brummer respektive la Chétardie och Elisabets livläkare Lestocq. Under intryck av dessa tre sistnämnda herrars övertalningsförsök och även av en sammansvärjning, i vilken den österrikiske ministern Botta ansågs vara inblandad, kom kejsarinnan att luta åt den franskpreussiska sidan³⁰. Det hade givetvis varit av avgörande betydelse, om Frankrike och Preussen definitivt lyckats vinna Elisabet på sin sida. Vidare fruktade Frankrike, att Danmark, om överenskommelse med Sverige nåddes, skulle överlåta trupper till England. Det är därför inte överraskande att finna, att Frankrike i den dansk-svenska konflikten gjorde gemensam sak med Ryssland genom att delta i detta lands påtryckningar för att förmå Sverige att ej ratificera det ingångna fördraget³¹.

I motsats till Ryssland och Frankrike synes England ha haft intresse av en snabb uppgörelse mellan Sverige och Danmark³². I det ovan berörda samtalet mellan Keith och Erik

³⁰ Stählin II, 314 ff.

³¹ Malmström III, 245; Carlquist, 14.

³² Jfr Carterets skrivelse till Guy Dickens 23. 9 (4. 10). 43, Br. dipl. instr. V, 111.

Wrangel antyddes, att man i London var angelägen om att Sverige så fort som möjligt skulle komma överens med Danmark, emedan den engelska regeringen ville erhålla trupper från Danmark³³. Samma sak omnämnes av Lanmary i början av år 1744. Han framhöll, att Tessins avsikt med överenskommelsen med Danmark var att befria Sverige från de ryska hjälptrupperna. Det engelska partiet var också angeläget om traktaten, emedan Danmark genom den skulle få fria händer att sända England hjälp³⁴. I september 1744 meddelade Carteret engelske ministern i Köpenhamn, att han bett danske ministern i London hos sin regering sondera möjligheterna för England att få danska trupper i sin tjänst³⁵. Akerhielms politik befann sig fortfarande i samklang med de engelska intentionerna. Guy Dickens hade också i början av år 1744 de amplaste lovord för Akerhielm. Han klagade över vänernas slapphet och rädsla och över att de i motsats till det franska partiets medlemmar ej var eniga, men Åkerhielm, skrev han, »is like a rock and nothing is capable of shaking his courage and constancy, but he is only one man»³⁶.

7. KAMP MOT SAMGAENDE MED PREUSSEN.

Akerhielms och mössornas ställning i riksrådet hade varit stark den närmaste tiden efter fredsslutet med Ryssland. Om de stora frågorna — ryska hjälpsändningen, överenskommelsen med Danmark och nödvändigheten av att så fort som möjligt bli av med de ryska trupperna — hade det i stort sett rätt enighet. När den värsta faran från Ryssland och Danmark sommaren 1744 var överstånden, skärptes åter partimotsättningen i rådet, men då hade partiförhållandena där förändrat sig till det sämre från Åkerhielms synpunkt.

Erik Wrangel drog sig i juni 1744 frivilligt tillbaka från rådet¹, och Palmfelt, som, när han valdes till riksråd, närmast

³³ Se ovan s. 153.

³⁴ Malmströms franska anteckningar, s. 117.

³⁵ Carteret till Titley 14. 9. 44, Br. dipl. instr. III, 137.

³⁶ Guy Dickens' rel. 16. 1. 44, Höjer.

¹ Malmström III, 278.

stått mellan partierna, övergick snart till att intimt samarbeta med Carl Gyllenborg, som var hans chef i kansliet². Palmfelt dog emellertid redan i september 1744. Cedercreutz, som lutade åt Akerhielms håll, reste på sommaren samma år till Ryssland som ambassadör. Sedan Tessin ledsagat Lovisa Ulrika från Preussen till Sverige, tog han varaktigt säte i rådet och återtog efter Palmfelts död sin plats som rikskansliråd. I honom fick hattarna en ledare, vilket väl behövdes under Gyllenborgs sjuklighet. Härtill kommer, att kung Fredrik och tronföljaren ställde sig på hattarnas sida. Akerhielms ställning i rådet var avsevärt försvagad.

När hattarna från och med högsommaren 1744 sökte driva igenom Sveriges anknytning till Preussen, återtog Akerhielm på allvar sin roll som oppositionsman.

Fredrik II av Preussen hade 1742 dragit sig ur österrikiska tronföljdskriget med Schlesien som vinst. Mellan Österrike och Frankrike fortsatte emellertid striden, och i Nordamerika och Indien drabbade Frankrike och England samman. Englands inflytande och makt befann sig i stigande. Holland, Sachsen och Sardinien slöt sig till Österrike, och engelska trupper skyndade till Maria Teresias hjälp. Utvecklingen började te sig betänklig för Fredrik II, och han beredde sig att ingripa. I juni 1744 slöt han ett intimt förbund med Frankrike, och i augusti föll han med sin armé in i Böhmen.

Fredrik II var angelägen att hålla sig på god fot med kejsarinnan Elisabet. Han hyste planer på att skapa en trippelallians mellan Preussen, Ryssland och Sverige³. Dessa planer gick emellertid alldeles i stöpet i och med att det fransk-preussiska inflytandet i Ryssland upphörde. Alexej Bestuzjev lyckades lägga beslag på en del av det franska sändebudet la Chétardies brevväxling med en mängd för Elisabet sårande yttranden. Följden blev, att la Chétardie i juni 1744 utvisades och att Bestuzjev, Preussens fiende, befäste sin makt-

² Palmfelts samarbete med Gyllenborg framgår tydligt av rådsprotokollen i utrikes ärenden. Carstens påpekade i november 1743, att Palmfelt tycktes ha övergått till hattarna (Carstens rel. 8 (19). 11. 43, DRA).

³ Akerhielm visade tydlig obenägenhet inför detta perspektiv (URP 24. 7. 44).

ställning. Det kunde ej längre bli tal om Rysslands deltagande i den ovannämnda trippelalliansen, men för den skull gav Fredrik inte upp sina försök att få till stånd ett förbund med Sverige.

I Sverige var ställningen den, att SU i direktiv till rådet föreskrivit, att vänskap med Ryssland skulle vara riktpunkten för utrikespolitiken. Alltsedan freden i Abo fördes förbundsunderhandlingar mellan Sverige och Ryssland, och riksrådet Cedercreutz hade sänts för att påskynda dem. Men å andra sidan fanns av naturliga skäl hos hattarna en mycket stark önskan att söka frigöra landet från beroendet av tsarriket, vilket man ansåg kunde ske endast genom en nära anknytning till Frankrike och Preussen.

I maj 1744 hade den s. k. Frankfurtunionen kommit till stånd. Dess ändamål var att förena så många som möjligt av de tyska furstarna till försvar för den av Frankrike och Preussen uppsatte kejsaren, Karl VII. T. v. var endast denne, Preussen, Hessen och Pfaltz anslutna. Skulle unionen få någon större betydelse, måste man förmå även andra riksfurstar att sluta sig till den. När det stod klart för Fredrik II, att det för tillfället var omöjligt att få till stånd en trippelallians mellan Preussen, Ryssland och Sverige, inriktade han sig i sin svenska politik närmast på att förmå Fredrik I att i egenskap av hertig av Pommern ansluta sig till unionen i fråga. För kung Fredrik låg det nära till hands att genom att gå Fredrik II till mötes söka samordna den svenska och den hessiska utrikespolitiken.

Den 11 augusti 1744 upplästes i rådet ett brev från svenske ministern i Berlin, Carl Rudenschöld, vari omtalades att Fredrik II gärna skulle se, att Sveriges konung i egenskap av hertig av Pommern slöt sig till Frankfurtunionen. Det beslöts, att ärendet skulle vila, tills riksråden kunde sammanträda mera mangrant⁴.

Den 25 augusti behandlades ärendet ånyo av rådet, som då samlats på Karlberg. Man läste upp en inbjudan från preussiske ministern i Stockholm, von Finckenstein, till konungen av Sverige att i egenskap av hertig av Pommern biträda unionen

⁴ URP 11. 8. 44.

och även ett av kanslikollegium med anledning av Rudenschölds brev uppsatt betänkande, i vilket man uttalade sig för Sveriges anslutning. Kungen tog omedelbart till orda och instämde i kanslikollegii yttrande. Kronprinsen anslöt sig också därtill, likaså Carl Gyllenberg, Palmfelt, Tessin, Johan Gyllenberg, Ehrenpreus, Rosen och Posse. Anton Wrangel anhöll om betänketid några dagar med motivering att han ej kände till saken. Akerhielm påpekade, att ärendet var fullkomligt främmande för honom och att han aldrig sett eller hört föreläsas Rudenschölds brev, i varje fall inte det parti, som rörde invitationen till Frankfurtunionen⁵. Han visste ej heller, vad denna union gick ut på. Saken var av stor vikt, och han utbad sig ett par dagars betänketid.

Akerhielm framhöll vidare, att han dagen innan frågat kanslipresidenten, om kungen kallat riksråden ut till Karlberg för något särskilt ärendes skull. Gyllenberg hade förklarat, att han inte visste något därom, vilket föll Akerhielm »sällsamt före». Gyllenberg svarade, att Rudenschölds depesch vid sin ankomst blivit uppläst, att han inte vetat, vad som skulle behandlas på dagens sammanträde och att han ej kunde föreställa sig, att saken kunde vara obekant för någon i rådet. Det beslöts, att Akerhielm och Wrangel skulle få betänketid⁶.

Gyllenborgs försäkran att han ej vetat, vad som skulle förekomma under sammanträdet, verkar inte övertygande. I egenkap av kanslipresident var han säkerligen underrättad därom. Det är troligt, att han tillgripit en undanflykt för att försöka hålla Akerhielm borta. Hattarna synes ha haft för avsikt att avgöra ärendet genom överraskning med hjälp av konungen och tronföljaren⁷. Det var ingalunda vanligt att, som nu skedde, skjuta dessa i förgrunden. Kung Fredrik tillkännagav sin mening på anhållan av Gyllenberg omedelbart efter det kanslikollegii yttrande lästs upp.

⁵ Enligt rådsprotokollet hade Akerhielm varit närvarande, då Rudenschölds brev lästes upp i rådet (URP 11. 8. 44).

⁶ URP 25. 8. 44.

⁷ Jfr Hintze, 21 f. Hintzes uppgift att det ej nämndes något i rådet den 11 augusti om inbjudningen till deltagande i Frankfurtunionen är felaktig.

Asikten att hattarna velat vinna sitt ändamål genom en överraskningsmanöver, får stöd av de kommentarer den engelske utrikesministern Harrington⁸ gjorde till den för honom angenäma underrättelsen, att det ej blev något av med Sveriges accession till Frankfurtunionen. Han konstaterade med tillfredsställelse, »that the affair of the accession of Sweden to the treaty of Francfort, notwithstanding the endeavours of the partisans of France to carry that point by surprise, has been so seasonably defeated by the boldness and vigour of our friend (Åkerhielm), to whom you may express how agreeable his conduct upon this occasion has been to the King as well as his openness and confidential lights to you upon all others»⁹. Den snabbhet och tveklöshet, med vilken hattarna anslöt sig till kanslikollegii utlåtande, tyder på att ärendet var väl förberett hos dem. Cronstedt, Lagerberg och Löwen, från vilka hattarna kunde vänta motstånd, var ej närvarande vid sammanträdet.

Två dagar senare behandlades åter ärendet. Anton Wrangel var nu färdig med sitt yttrande. Han förordade att se tiden an, innan något avgörande beslut fattades och varnade för att ge Ryssland anledning till misstankar. Åkerhielm anmärkte på att Gyllenborg den 25 augusti i rådet anhållit om kungens och kronprinsens yttranden ad protocollum omedelbart efter det kanslikollegii utlåtande föredragits och innan riksråden framlagt sina synpunkter. Han tog sedan upp själva sakfrågan till behandling. Han kunde inte finna, att den svenske kungen i egenskap av hertig av Pommern på något sätt var skyldig att ansluta sig till Frankfurtunionen och kunde inte förstå, att Sverige skulle ha den minsta nytta av en accession. En sådan skulle tvärtom vara till skada för landet, ty dels kostade den pengar, dels kunde den inveckla Sverige i vidlyftigheter och förorsaka fiendskap med många makter.

Vidare tog Åkerhielm upp till granskning, om en accession till unionen kunde anses vara i överensstämmelse med de direktiv SU lämnat för Sveriges utrikespolitik och menade,

⁸ Carteret avgick i november 1744.

⁹ Harrington till Guy Dickens 29. 1. 45, Br. dipl. instr. V, 116.

att detta ingalunda var fallet. SU hade rekommenderat att vid lämpligt tillfälle återupprätta vänskapen med drottningen av Ungern. Då Frankfurtunionen var riktad mot henne, rimmade en accession dåligt med SU:s vilja. Vidare hade utskottet förklarad, att Sverige, när det avslöt vänskapstraktater med andra makter, borde ta hänsyn till den vänskap och det insteg, som den ena eller andra makten vunnit vid det ryska hovet. Av omständigheterna kunde slutas, att Preussen inte stod särskilt högt i gunst hos ryska kejsarinnan. Om man nu anslöt sig till Frankfurtunionen utan att rådfråga Ryssland, var det risk att Sverige därigenom skulle ådra sig detta lands misshag, vilket kunde förorsaka svårigheter vid de stundande underhandlingarna om defensivallians och ge Ryssland anledning att vägra subsidier. I varje fall förlorade Sverige ingenting på att vänta, tills ryska kejsarinnan hunnit tillkännage sina tankar i saken.

Åkerhielm föreslog, att man skulle svara på invitationen, att konungen av Sverige som hertig av Pommern inte kom att tillåta, att riksförfattningen kullkastades och att han på allt sätt ville bidra till fredens återställande inom Tyska riket, men att Sverige ännu ej önskade utlåta sig angående accessionen till Frankfurtunionen. Genom Cedercreutz borde man inhämta det ryska hovets tankar. På så sätt gav Sverige inte Preussen någon skälig orsak till missnöje, och möjligheten att i framtiden ansluta sig till unionen, om det skulle befinnas fördelaktigt, fanns kvar. På detta sätt följdes också SU:s instruktioner.

Även Löwen och Cederström ansåg, att man borde ta reda på Rysslands tankar i saken, innan man företog sig något. Emellertid antogs kanslikollegii förslag: Sverige skulle betyga Preussen sin böjelse för accessionen utan att först göra sig underrättat om Rysslands inställning¹⁰.

Under den diskussion i accessionsfrågan, som följde de närmaste månaderna, vidhöll Åkerhielm sina åsikter och fick stöd av Anton Wrangel, Löwen, Lagerberg och i någon mån av Cronstedt. Dessa framhöll med skärpa, att det var nödvändigt att i enlighet med SU:s instruktioner ta den största

¹⁰ URP 27. 8. 44.

hänsyn till Ryssland¹¹. Visserligen fanns i rådet en klar majoritet, som ansåg anslutning till Frankfurtunionen nyttig för riket, men hela diskussionen svävade i luften, då man, när det kom till stycket, inte vågade ta något avgörande steg utan att först höra Rysslands mening. Även den ryske tronföljaren hade i egenskap av hertig av Holstein inbjudits att ansluta sig, och när man i Sverige erfor, att han avböjt, förstod man varåt vinden blåste. Akerhielm anmärkte i rådet, att detta var en vink åt Sverige, som borde uppmärksammas, ty i annat fall kunde de påbörjade förbundsunderhandlingarna mellan Sverige och Ryssland gå i stöpet¹². Bestuzjev upprepade flera gånger, att Sverige inte borde dela sitt förtroende med någon annan än Ryssland, vilket gjorde, att de underhandlingar, som inletts med Preussen, avstannade¹³. Utgången blev alltså faktiskt en seger för Akerhielm, trots att han och hans anhängare befunnit sig i minoritet i rådet. Resultatet berodde på Rysslands maktställning. Diskussionen om accessionen dog alldeles bort i januari på grund av kejsar Karl VII:s död, varigenom unionen förlorade sin *raison d'être*.

Mot hattarnas krav på frigörelse från Ryssland, vilken enligt deras mening endast kunde vinnas genom närmare anslutning till Frankrike och Preussen, ställde Akerhielm sin åsikt, att det goda förhållandet mellan Sverige och Ryssland måste bevaras och stärkas. Frågan om anslutning till Frankfurtunionen har tydligen för honom tett sig som utomordentligt viktig i striden om Sveriges utrikespolitiska kurs. Han gjorde sitt yttersta för att hejda hattarna.

Hur intensivt Akerhielm gick upp i striden framgår av en politisk skrift, som finns bevarad på Margretelund och som till största delen handlar om denna fråga. Den har formen av en dialog mellan två personer, Titus och Ambrosius, och är helt igenom skriven med Åkerhielms hand¹⁴. Partiet om Frankfurtunionen är författat, medan denna var aktuell, någon gång

¹¹ URP 29. 8, 12, 17, 20. 9, 15, 22. 10. 44. Cronstedt deltog inte i råds-sammanträdena förrän i slutet av september.

¹² URP 3. 12. 44.

¹³ Malmström III, 260; Wallis, 87 ff.

¹⁴ Så vitt bekant förekommer den inte i avskrift eller tryck.

på hösten eller vintern 1744. Ambrosius framför Åkerhielms åsikter, medan Titus företräder hattarnas inställning till den preussiska frågan. Den förre vederlägger med överväldigande sakkunskap alla skäl, som den senare andrar till förmån för en anslutning till Frankfurtunionen. Den helhetsbild skriften ger av Åkerhielms inställning till frågan är densamma, som framgår av rådsprotokollen. Skriften kan sägas utgöra en kommentar i dialogform till Åkerhielms yttranden i rådet. Ryssland var vännen som kunde hjälpa och Preussen fienden nummer ett. Sympatierna för Maria Teresia i hennes kamp mot Fredrik II kommer tydligt fram. Åkerhielm gav även uttryck för sin tro och säkerligen också förhoppning att Preussen, innan det pågående kriget var slut, skulle komma i ett sådant tillstånd, att ingen av dess grannar behövde frukta det.

I fortsättningen av dialogen ställer Åkerhielm hattarnas iver för samgående med Preussen i samband med planer på att förvärva Bremen och Verden åt Sverige med Frankrikes hjälp. Danmark skulle vinnas på Sveriges sida genom ett erbjudande om Bremen och Verden i utbyte mot Slesvig. Ambrosius uppvisar utan större besvär ihålligheten i denna plan. I ett brev från Carteret till Guy Dickens av den 9 oktober 1744 meddelade den förre, att Frankrike för att vinna Sverige på sin sida förespeglade, att det för Sveriges räkning skulle förvärva Bremen och Verden, samtidigt som Frankrike, för att vinna hertigen av Holstein och ryska kejsarinnan, antydde, att Bremen och Verden skulle lämnas till Danmark som kompensation för att detta land avstod Slesvig till huset Holstein-Gottorp. Han uppmanade Guy Dickens att varna vännerna för dessa Frankrikes avsikter¹⁵.

Det är troligt, att Åkerhielm hade i varje fall en del av sina underrättelser från Carteret via Guy Dickens. I dialogen om Bremen och Verden omtalas fransmännens belägring av Freiburg som pågående. Denna påbörjades 7 (18) september 1744 och avslutades praktiskt taget den 26 oktober (6 november) samma år¹⁶.

¹⁵ Carteret till Guy Dickens 9. 10. 44, Br. dipl. instr. V, 114.

¹⁶ Arneth, Maria Theresias erste Regierungsjahre II, 447.

I sista delen av samtalet dryftas huruvida Sverige borde sträva efter att bli medlare, när fred en gång skulle slutas mellan de stridande i det pågående stora kriget. Åkerhielm avstyrkte alldeles detta¹⁷. Som slutreplik har han en sammanfattning av sitt utrikespolitiska program: freden måste bibehållas, så att Sverige kunde återvinna sina under kriget förlorade krafter, betala sina skulder och fylla sina kassor. Detta kunde bäst ske genom vänskap med alla makter och med Ryssland framför andra.

Av det föregående har framgått att Åkerhielm under den dansk-svenska konflikten intog en sådan hållning, som helt borde ha kunnat tillfredsställa England men inte Ryssland. Dessa båda länders intressen i Sverige var långt ifrån identiska. Genom Bestuzjevs på grund av segern över la Chétardie sommaren 1744 växande inflytande hade emellertid Rysslands politik fått en mera engelskvänlig inriktning, dock utan att ännu avgjort anslutas till England och Österrike. Ett ganska utpräglat misstroende mellan Ryssland och England fanns kvar¹⁸, men de båda länderna hade i Sverige så till vida gemensamma intressen, att båda ville hindra vårt lands anslutning till Preussen och Frankrike. Åkerhielms preussiska politik borde alltså kunna tillfredsställa båda.

Den engelska utrikesledningen var ytterst angelägen att hindra Sveriges samgående med Preussen och satte sitt hopp framför allt till Åkerhielm, när det gällde att omintetgöra

¹⁷ Partiet om medlingen ansluter sig mycket nära — långa stycken ordagrant — till ett yttrande av Åkerhielm i rådet i juni 1745 (URP 17. 6. 45).

¹⁸ I London var man synnerligen misstänksam mot general Luberas, vilken 1744 blev rysk minister i Stockholm. Harrington skriver: »I am to acquaint you in the utmost confidence that notwithstanding all General Luberas's professions the King has very sufficient reason to be persuaded that he acts a double part and is in reality in league with the French party to support that interest in Sweden, and at his own court, and to displace and ruin our best friend in the Russian ministry (Bestuzjev). You may depend upon the truth of this, and his Majesty would therefore have you impart the same in the greatest secrecy to Mo^r Ackerhielm, that he and our other friends may be upon their guard against so dangerous a person» (Harrington till Guy Dickens 4. 12. 44, Br. dipl. instr. V, 115). Bestuzjev å sin sida hade inget förtroende för Guy Dickens (Lodge, *The English historical review* 1931, 49).

hattarnas planer¹⁹. När Harrington fick underrättelse om att någon risk för Sveriges anslutning ej längre förelåg, tillskrev han Åkerhielm förtjänsten och gav honom de amplaste lovord²⁰. Åkerhielm var i högsta grad persona grata i London.

Ett visst samarbete tycks ha ägt rum mellan Åkerhielm och hans anhängare i rådet samt den ryske ministern i Stockholm, general Luberas, för att hindra Sveriges samgående med Preussen. Det synes emellertid inte ha varit särskilt livligt att döma av Luberas' rapporter. I november 1744 rapporterade den ryske ministern, att Åkerhielm, Löwen, Anton Wrangel och Posse försäkrat honom, att Ryssland skulle underrättas, innan Sverige slöt några avtal med andra främmande makter²¹. Då Luberas hörde talas om att hattarna i rådet tänkte väcka frågan, om inte Sverige, trots SU:s instruktioner om samgående med Ryssland, kunde inlåta sig med andra makter, skyndade han strax till de välsinnade riksråden och bad dem flitigt besöka sammanträdena och avråda från detta. Aktionen lyckades, skrev Luberas den 6 december, så väl, att rådet två dagar tidigare beslutat att hålla sig strängt till ständernas instruktion angående förhållandet till Ryssland och att instruera Cedercreutz att underrätta kejsarinnan om att Sverige ej skulle ingå någon förbindelse, som ej överensstämde med Rysslands intressen. Åkerhielm och Löwen underrättade ryske ministern härom i förtroende, och Gyllenborg meddelade det sedan officiellt²². Ungefär vid samma tid framställde enligt Luberas några välsinnade riksråd i förtroende till honom den frågan, om icke kejsarinnan Elisabet kunde förmå England att lämna Sverige subsidier²³.

¹⁹ Carteret till Guy Dickens 14. 9. 44 och Harrington till Guy Dickens 4, 21. 12. 44, Br. dipl. instr. V, 114 ff.

²⁰ Se ovan s. 160. Lanmary kallar Åkerhielm för den förnämste bland Englands vänner (Malmströms franska anteckningar maj—dec. 1744, s. 119).

²¹ Luberas' rel. 9. 11. 44.

²² Luberas' rel. 6. 12. 44. Luberas har tydligen tagit miste på en dag. Den 3 december beslöts i rådet på Löwens förslag, att Sverige skulle försäkra Ryssland, att det ej skulle inlåta sig med någon makt, som hade mot Ryssland stridande intressen (URP 3. 12. 44).

²³ Luberas' rel. 21. 12. 44.

Redan innan underhandlingarna om Sveriges anslutning till Frankfurtunionen var definitivt avklippta genom kejsar Karl VII:s död, kom Finckenstein fram med förslag om en defensivallians mellan Sverige och Preussen. Den 21 november 1744 anmälde Gyllenborg detta i rådet. Cedercreutz fick i uppdrag att meddela det preussiska alliansförslaget till ryska hovet²⁴. I Petersburg svarade man, att det var lämpligast, att förhandlingarna om förbund mellan Sverige och Ryssland fördes till slut, innan Sverige inledde överläggningar med Preussen²⁵. Därmed var de svensk-preussiska underhandlingarna skjutna på framtiden.

Emellertid avslöts ett svenskt-ryskt försvarsförbund i juni 1745. Sverige fick löfte om subsidier och pressades att gå med på en hemlig artikel, som innebar ett direkt åsidosättande av fördraget med Danmark föregående år²⁶.

Den 30 september 1745 meddelade Gyllenborg i rådet, att Finckenstein begärt svar på det förra året inlämnade alliansförslaget med anledning av att förbundet med Ryssland nu var ratificerat. Frågan hänsköts till en beredning²⁷. Det preussiska förslaget innehöll garanti för de båda staternas besittningar och löfte om ömsesidig väpnad hjälp, om någon av de fördragsslutande blev anfallen. I en hemlig artikel garanterade Preussen tronföljden i Sverige²⁸.

Fjorton dagar senare upplästes i rådet de olika medlemmarnas i beredningen vota²⁹. I ett långt och utförligt yttrande avstyrkte Åkerhielm energiskt allians med Preussen. Han framhöll, att Fredrik II inte kunde hjälpa Sverige, eftersom han inte hade någon flotta, och att han säkerligen inte heller ville, eftersom hans intressen pekade i annan riktning. I stället för att lämna hjälp skulle han troligen utnyttja till-

²⁴ URP 21. 11. 44.

²⁵ Malmström III, 260.

²⁶ Sveriges traktater VIII, 439 ff. Malmström III, 260 f.; Carlquist, 15.

²⁷ URP 30. 9. 45.

²⁸ Malmström III, 265; Wallis, 98 f.

²⁹ URP 14. 10. 45. I beredningens sammanträde den 4 okt. deltog Tessin, Åkerhielm och Noleken. Carl Gyllenborg insände sitt votum. Medlemmarnas i beredningen vota finns bland beredningens protokoll (Heml. beredningens prot. 4. 10. 45).

fället, om Sverige blev anfallet, till att erövra den svenska delen av Pommern, även om vårt land hade defensivallians med Preussen. Genom en sådan allians skulle Sverige ådraga sig mycken ovilja: från England, Österrike, många tyska furstar och kanske även Ryssland. Underhandlingar med Preussen borde undvikas och Finckenstein få ett undvikande svar med hänvisning till att man i Sverige ville avvakta utvecklingen i Europa. Carl Gyllenborg, Tessin och även Nolcken tillstyrkte allians med Preussen i sina vota.

Vid debatten i rådet uttalade sig Tessin, Carl och Johan Gyllenborg, Ehrenpreus, Posse, Löwen och Cedercreutz³⁰, som nu återkommit från Ryssland, och dessutom kungen och kronprinsen för att underhandlingar med Preussen skulle inledas. Anton Wrangel, Cronstedt och Akerhielm röstade mot³¹. Lagerberg var inte närvarande men anslöt sig senare till Akerhielm³². Man var emellertid ense om att Ryssland skulle underläggas om förslaget, och några delegater för konferens med den preussiska ministern utsågs inte vid detta sammanträde. Det skedde först i november, sedan Lagerberg och Akerhielm, understödda häri av Cedercreutz och kungen, utverkat några dagars uppskov därmed³³. Förhandlingarna mellan Preussen och Sverige hängde emellertid nu, liksom när det gällde accessionen till Frankfurtunionen, i själva verket i luften, så länge man inte bestämt visste, hur Ryssland ställde sig. Mot dess vilja vågade rådet ej handla. Då den ryske ministern i Stockholm i februari 1746 tydligt markerade, att Ryssland ej önskade någon svensk-preussisk allians och detta accentuerades av ryska rustningar, var frågan för tillfället avgjord för den svenska regeringen³⁴.

---

³⁰ Luberas berättar, att de »välsinnade» var nöjda med att Cedercreutz skulle komma hem från Ryssland, emedan de därigenom skulle få ytterligare en röst i rådet (Luberas' rel. 24. 5. 45). I viss mån tycks man i mösslägret ha misräknat sig på denne.

³¹ URP 14. 10. 45.

³² URP 11. 11. 9. 12. 45.

³³ URP 11, 18. 11. 45.

³⁴ Malmström III, 265 f. Enligt Luberas hade de »välsinnade» anhållit, att kejsarinnan tydligt skulle uttala sitt missnöje med en svensk allians med Preussen. Hattarna skulle då inte kunna genomdriva alliansen, eme-

Även denna gång var det alltså Akerhielm och hans anhängare, som fick sin vilja igenom. Men nu, liksom när det gällde Frankfurtunionen, berodde detta inte på att de hade majoritet i rådet utan på att de företrädde samma synpunkter som Ryssland. I själva verket var Akerhielms ställning i rådet i denna fråga inte alls stark. Han kunde ej räkna med stöd från andra än Anton Wrangel, Cronstedt och Lagerberg.

8. AKERHIELM OCH KUNG FREDRIK.

Vi erinrar oss, hur kung Fredrik 1723 mot Horns vilja drivit igenom Akerhielms utnämning till statssekreterare för krigs-ärenden. Vid lantmarskalksvalet 1734 stöddes, som förut berättats, Akerhielms kandidatur av kungen, och 1739 utnämndes han av denne först bland tre föreslagna till riksråd. Finch profeterade i samband med kanslipresidentvalet 1739, att Akerhielm skulle komma att stå högt i gunst hos Fredrik¹. Han blev sannspådd.

På nyåret 1740 gästade kungen tillsammans med Bielke Akerhielm på Margretelund för att jaga². I november samma år jagade Fredrik åter i sällskap med Akerhielm³. Då Carl Sparre i rådet föreslog en ändring i den tilltänkta traktaten mellan Hessen och Frankrike, avstyrkte Akerhielm denna under motivering att saken skulle »oroa och kanske rebutera Hans Majestät»⁴. När man i rådet insinuerade, att hessiska geheimerådet Asseburg, som på kung Fredriks uppdrag rest till Paris för att underhandla om allians mellan Frankrike och Hessen, av kungen fått andra instruktioner än dem denne givit

---

dan ständerna påbjudit, att Sverige skulle rätta sina åtgärder efter ryska kejsarinnans önskan (Luberas' rel. 22. 11, 6. 12. 45, 10. 1. 46). Akerhielm gav enligt Luberas inför denne uttryck för sin förhoppning, att Elisabet skulle göra sitt bästa för att hindra Sveriges allians med Preussen (Luberas' rel. 24. 1. 46).

¹ Finchs rel. 27. 3. 39, St.

² Bestuzjevs rel. 10. 1. 40; Lynars rel. 11. (22). 1. 40, DRA.

³ Bestuzjevs rel. 7. 11. 40.

⁴ URP 19. 3. 40. Om kungens hessiska politik se Malmström II, 379 ff. och Holst, 335 ff.

rådet del av, förklarade Åkerhielm: »Jag gör mig alldeles försäkrad om att Hans Majestät givit Asseburg sådana ordres, varav Hans Majestät rådet del lämnat. Men så är jag rädder, att i Cassel däruti någon ändring skett emot Hans Majestäts vilja»⁵. Kung Fredriks hessiske rådgivare, general Diemar, kunde rapportera, att kungen för att visa Åkerhielm sin välvilja ville placera en av dennes söner vid ett hessiskt regemente⁶.

Åkerhielm var också synnerligen ivrig att frita kungen från misstanken att för Diemar ha förrått hemligheten om de erbjudanden, som den svenska regeringen tänkt göra Danmark för att vinna dess biträde mot Ryssland⁷. Diemar hade i Köpenhamn ogenerat talat härom⁸. Åkerhielm var den ende i rådet, som stödde kungen i hans krav på att Diemar skulle få förklara sig⁹. Det kan också påpekas, att den danske ministern i Stockholm, Grüner, i samband med utnämningen av överstemarskalk 1741 omtalar Åkerhielm som »ein grosser Favorit von dem Könige»¹⁰.

Det är ganska överraskande, att ett så gott förhållande kunde uppstå mellan dessa sinsemellan mycket olika personer -- den jovialiske, lättfärdige lebemannen Fredrik I och den stränge, föga hovmannamässige och av allt att döma ganska knarrige Samuel Åkerhielm. Sannolikt var det mera gemensamma politiska intressen än personlig sympati, som förde dem samman.

Genom De la Gardies död i april 1741 blev ämbetet som konungens överstemarskalk ledigt. Posten var eftertraktad framför allt på grund av de ekonomiska fördelar den erbjöd. Regeringsformen stadgade, att ett av riksråden skulle vara överstemarskalk¹¹. Redan en vecka efter dödsfallet ville kung

⁵ URP 27. 3. 40.

⁶ Diemars rel. 10 (21). 6. 40, Diemars depescher 1739—40, St.

⁷ URP 27. 10. 40.

⁸ Tengberg I, 115; Malmström II, 388.

⁹ URP 27. 10, 18. 11. 40.

¹⁰ Grüners rel. 12 (23). 6. 41, DRA.

¹¹ »Överstemarskalken är en av riksens råd, vilken vårdar sig om konungens hov, slott och hus, förestår, ordnar och bestyrer om dess taffel och hovfolk med vad därtill hörer» (Brusewitz, 37).

Fredrik utse ny innehavare av ämbetet. Vid SU:s sammankomst den 4 maj meddelade lantmarskalken, Charles Emil Lewenhaupt, att orsaken till sammanträdet var, att kung Fredrik sänt efter honom och förklarar, att drottningen begärt, att Åkerhielm skulle utnännas till överstemarskalk. Själv var kungen benägen att villfara drottningens önskan, men han ville först överlägga med ständerna därom. Han hade frågat lantmarskalken, om SU skulle sammanträda den dagen, och då denne meddelat, att så ej var fallet, hade Fredrik förklarar, att han kunde utnämna överstemarskalk samma dag och att lantmarskalken sedan kunde lämna SU underrättelse härom vid första sammanträde. Lewenhaupt erbjöd sig då att omedelbart sammankalla utskottet. Kung Fredrik samtyckte till detta, sedan han rådfrågat drottningen.

I SU var man i allmänhet ense om att kungen hade rätt att själv utnämna överstemarskalk. Palmstierna föreslog, att utskottet skulle anhålla hos Fredrik, att han måtte uppskjuta utnämningen, tills de två rådsstolar, som stod lediga, besatts. Man kunde förutse, att Tessin skulle komma på förslag till riksrådsämbetet. Genom sina tjänster för fosterlandet hade han försämrat sina egna villkor, vilket i någon mån kunde repareras, om han bekläddes med posten som överstemarskalk. Om utnämningen ägde rum omedelbart, skulle det se ut, som om man ville utestänga Tessin från ämbetet ifråga. Åtskilliga av hattarna instämde med Palmstierna, medan de mössvänliga, bl. a. alla de närvarande prästerna, anslöt sig till den meningen, att SU endast borde uttala sitt tack för kommunikationen och meddela, att det inte hade något att invända. Beslutet blev, att man hos kung Fredrik skulle hemställa, att han måtte vänta med ämbetets tillsättande, tills rådet åter var fulltaligt, samtidigt som man framhöll, att utnämningen tillhörde kungen ensam¹². Denne villfor SU:s anhållan så till vida, att han ej utnämnde överstemarskalk, förrän de båda lediga riksrådsplatserna fått nya innehavare, men han utsåg Åkerhielm¹³.

¹² SUP 4. 5. 41.

¹³ Vokationsbrevet till Åkerhielm är daterat 11. 6. 41 (1741 års brevbok, Slottsarkivet). Tessin och Johan Gyllenborg utnämndes till riksråd den 8. 6. 41.

Med hänsyn till det goda förhållande, som rådde mellan kung Fredrik och Åkerhielm, är det inte överraskande, att denne fick den eftertraktade posten, allra minst som Ulrika Eleonora tydligen också önskade honom till överstemarskalk. Drottningens inställning framgår av lantmarskalkens ovan relaterade berättelse, vilken bestyrkes av en rapport från Grüner¹⁴. Men det bör å andra sidan icke förbises, att kung Fredrik vid denna tid närmast stod på hattarnas sida. Någon månad efter det han utnämnt Åkerhielm, befann sig kungen och överstemarskalken i olika läger vid omröstningen i rådet om krigsförklaringen¹⁵.

Tessin, som mycket gärna ville ha posten som överstemarskalk¹⁶, kände säkerligen djup besvikelse över Åkerhielms utnämning. I ett brev till sin hustru sade han sig t. o. m. ej vilja acceptera en utnämning till riksråd, om Åkerhielm blev överstemarskalk¹⁷. Det var säkerligen med blandade känslor, som han i Paris mottog ett brev, skrivet samma dag som utnämningen ägde rum, vari den nye överstemarskalken tillkännagav, att han erhållit befattningen¹⁸. Utnämningen av Åkerhielm bidrog utan tvivel till att avlägsna denne och Tessin från varandra. Ulla Sparre sökte trösta sin make med att tala om, att den nye överstemarskalken hade bekymmer och var illa omtyckt¹⁹. Den högadliga reaktionen inför Åkerhielms ut-

---

¹⁴ Ulrika Eleonora skulle ha förklarat, att om Tessin blev överstemarskalk i stället för Åkerhielm, hon inte mer kom att visa sig offentligt vid taffeln (Grüners rel. 12 (23). 6. 41, DRA). Det preussiska sändebudet i Stockholm berättar, att Gyllenborg, som fruktade Tessin, övertalade Fredrik att utnämna Åkerhielm (v. Lindes rel. 16 (27). 6. 41). Det är ovisst, om uppgiften har någon grund. Möjligen hade kung Fredrik den planen att genom Åkerhielms utnämning till överstemarskalk göra Tessin obenägen att bli riksråd (Holst, 280). Något liknande kan ha föresvävat Gyllenborg, som utan tvivel hade klart för sig, att han skulle bli ställd i skuggan av Tessin, om denne kom i rådet. Gyllenborg motarbetade Tessins utnämning till riksråd (Holst, 281).

¹⁵ Se ovan s. 109 ff.

¹⁶ Holst, 280.

¹⁷ Tessin till Ulla Sparre 19 (30). 6. 41, Sigrid Leijonhufvuds samling, vol. 4.

¹⁸ Samuel Åkerhielm till Tessin 11. 6. 41, F 363, UUB.

¹⁹ Ulla Sparre till Tessin 3. 7. 41, Sigrid Leijonhufvuds samling, vol. 4. Jfr Leijonhufvud, Omkring Carl Gustaf Tessin I, 131.

nämning till överstemarskalk kommer ypperligt fram i ett brev från grevinnan Sigrig Bonde: »Ha! miséricorde quel grand maréchal de la Cour que nous avons eut...»²⁰.

För Åkerhielm innebar utnämningen både politiska och ekonomiska fördelar. Hans möjligheter att dra kungen in under sitt inflytande ökades givetvis. Det förhållandet att han hade tillfälle att inverka på utnämningarna till hovtjänster kunde också ha sitt värde. Riksrådslönen var 6.000 daler silvermynt per år, en lön som han nu som överstemarskalk kunde komplettera med över 4.000 daler silvermynt i taffelpengar²¹. Lägger man härtill, att Åkerhielm sedan länge ägde Margretelunds gods och 1739 genom sin hustru fått större delen av Dylta svavelbruk i Närke, måste man säga, att han var ganska väl försedd med denna världens goda.

Under de två å tre närmaste åren efter Åkerhielms utnämning till överstemarskalk rådde av allt att döma ett gott förhållande mellan kungen och denne. Detta kom framför allt till synes under dalupprorets stormiga dagar, då Åkerhielm var den i rådet, som Fredrik tydde sig till^{21 a}.

Men när principalatsfrågan i april 1744 blev aktuell i rådet, stod Åkerhielm och kungen i skilda läger²². På försommaren 1744 hade Fredrik bestämt sig för att företa en resa till västra Sverige tillsammans med tronföljaren. När saken behandlades i rådet, framhöll Åkerhielm, hur olämpligt det vore, att kungen gjorde denna resa, bl. a. med hänsyn till penningnöden inom landet. De övriga riksråden gillade dessa synpunkter och uppdrog åt Åkerhielm och Cedercreutz att anhålla hos konungen, att resan måtte uppskjutas. Fredrik svarade fränt, att han inte hänskjutit till rådet frågan om han skulle resa eller inte utan bara anstalterna för färden. Trots detta Fredriks klara besked yrkade Åkerhielm några dagar senare i rådet, att ytterligare föreställningar skulle göras

²⁰ Sigrig Bonde till Brita Stina Sparre 14. 6. 41, Börstorpsamlingen, vol. 151.

²¹ Överstemarskalken åtnjöt i taffelpengar 4050 daler silvermynt per år (Hovstatens huvudbok 1742, Slottsarkivet).

^{21 a} Se ovan s. 138 n. 66.

²² Se nedan s. 178 f.

kungen. De andra riksråden ville emellertid inte gå med på Akerhielms förslag²³.

I augusti 1744 berättar den preussiske ministern Finckenstein, att kungen vunnits för det franska partiet²⁴. Vid omröstningen i rådet i samma månad om Sveriges accession till Frankfurtunionen företrädde, som förut framhållits, kungen och Akerhielm olika åsikter. När rådet i oktober 1744 på kungens förslag beslöt att tilldela överintendenten Carl Hårleman ett extra arvode på 2.000 daler silvermynt på grund av hans insatser vid iordningställandet av Kungshuset och Drottningholm, motsatte sig Akerhielm alldeles detta. Han fick reserverat stöd endast av Anton Wrangel²⁵. Hårleman var hatt och tillhörde kretsen kring Tessin.

Helt tycks dock inte Akerhielm ha förlorat kungens öra. Den ryske legationsssekreteraren Tjernev berör i ett par rapporter Akerhielms förhållande till Fredrik. I februari 1745 berättade han, att patrioterna — Rysslands vänner — mottogs mycket kallt vid hovet och att Akerhielm var nästan den ende, som hos kungen kunde framföra de välsinnades åsikter. Det franska partiet förföljde honom emellertid och nedsvärtade honom inför kungen, så att denne redan flera gånger yttrat sig onådigt om honom, varför hattarna hoppades, att han snart skulle ta avsked och lämna plats åt Tessin som överstemarskalk²⁶. Enligt en uppgift av Luberas i januari 1745 skulle konungen tidigare ha bjudit Akerhielm 1.000 plåtar, om han lämnade överstemarskalksämbetet²⁷.

---

²³ URP 4, 5, 6, 7, 8. 6. 44. Bland dem, som enligt den danske ministern i Stockholm, Wind, kallades att följa med på resan, återfinnes ej överstemarskalken Akerhielm, men väl hattarna riksrådet Rosen, generalmajor Fabian Wrede, överste Nils Palmstierna och Erland Broman (Winds rel. 12 (23). 6. 44, DRA). Jfr Malmström III, 252. Wind berättar, hur de välsinnade riksråden och framför andra Akerhielm in i det sista försökte övertala kungen att avstå från sin resa. Men det enda resultatet blev, att Fredrik sökte sig till hattarna (Winds rel. 19 (30). 6. 44, DRA).

²⁴ Finckensteins rel. 10 (21). 8, 14 (25). 8. 44.

²⁵ IRP 23, 29. 10. 44.

²⁶ Tjernevs rel. 1, 19. 2. 45.

²⁷ Luberas' depesch 30. 1. 45. Även Wind nämner försök att avlägsna Akerhielm från detta ämbete (Winds rel. 5 (16). 10. 44, DRA).

Man kan utan tvekan konstatera, att en avgjord försämring inträtt i förhållandet mellan kungen och hans överstebmarskalk. Ytterligare ett belägg härpå får man av en uppgift från Daniel Tilas. Denne hade sökt en sekreterar- och en assessorsbefattning i bergskollegium. Han hade dock inga större förhoppningar att få någon av tjänsterna, bl. a. emedan det var ovisst, om han kunde »erhålla konungens nåd till utnämmande, sedan Hans Excellens' (Åkerhielms) kredit en lång tid stått på svaga fötter hos konung Fredrik». Tilas for emellertid omkring bland riksråden för att påverka dem och förmådde hovmarskalken Erland Broman²⁸ att tala i hans sak inför konungen. I början av maj 1745 utnämnde Fredrik Tilas till assessor i bergskollegium. Denne tillägger, att hans fiender i kollegiet trott sig säkra under det allmänna ryktet om Åkerhielms »ovissa kredit vid hovet»²⁹.

Att Tilas blev utnämnd tyder på att Åkerhielm var på väg att åter komma på god fot med Fredrik. Ungefär vid samma tid kunde också Tjernev berätta, att Åkerhielm nästan återvunnit sin förra gunst hos kungen, medan Palmstierna och andra var i onåd³⁰. Även Wind rapporterade i maj 1745, att kungen åter syntes luta åt sina gamla vänner. Han satte förändringen i samband med de ändrade förhållandena i Tyskland³¹. Det är givetvis inte uteslutet, att Tjernevs och Winds uppfattning påverkats av Tilas' utnämning. Finckenstein rapporterade i augusti, att kungen mer och mer gynnade Englands parti³².

Det till en tid försämrade förhållandet mellan kung Fredrik och Åkerhielm hängde utan tvivel samman med att kungen avlägsnade sig från mössorna över huvud taget och detta i sin tur med Hessens förändrade utrikespolitiska kurs³³. Hes-

²⁸ Tilas och Broman var släkt på långt håll.

²⁹ Tilas, Curriculum vitae, 465 ff., I t 11, KB. Jfr Falk, PHT 1935, 24 ff.

³⁰ Tjernevs rel. 24. 5. 45.

³¹ Winds rel. 18 (29). 5. 45, DRA.

³² Finckensteins rel. 6 (17). 8. 45.

³³ När Lanmary i maj 1744 observerade en förändring i kung Fredriks tänkesätt till förmån för det franska partiet, satte han detta i samband med nyorienteringen inom Hessens utrikespolitik (Malmströms franska anteckningar, s. 119).

sen hade under 1740-talets två första år varit starkt orienterat mot England, men prins Wilhelm hade sedan successivt frigjort sig från beroendet av detta land³⁴. Våren 1744 vägrade han att längre ställa trupper till Englands förfogande³⁵ och i maj samma år gick han helt över på kejsarens och Preussens sida genom anslutning till Frankfurtunionen³⁶. Kung Fredrik och prins Wilhelm handlade i fullt samförstånd. Kungen gjorde också vad han kunde för att driva igenom, att Sverige för Pommerns räkning skulle ansluta sig till samma union, medan Åkerhielm av alla krafter motarbetade varje närmande mellan Sverige och Preussen. Deras vägar inom utrikespolitiken skildes åt och därmed svalnade också vänskapen.

En förbättring av förhållandet dem emellan synes ha inträtt försommaren 1745. Detta stämmer bra med Hessens utrikespolitiska kurs. I juni 1745 slöt Wilhelm på nytt ett subsidiefördrag med England³⁷, sedan kejsar Karl VII dött i januari, och Wilhelm under våren förklarat sig neutral³⁸. Under sin återstående riksrådstitid synes Åkerhielm ha stått i ett gott förhållande till kung Fredrik, dock utan stå på så förtrolig fot med honom som under sina första år som riksråd.

9. INRIKESPOLITISKA FRÅGOR.

A. MENINGSBRYTNINGAR KRING PRINCIPALATSLÄRAN.

Principalatsläran, sådan den i Sverige på 1740-talet utformades av köpmannen Kristoffer Springer, innebar, att riksdagsmännen var ansvariga inför sina väljare eller, som de med ett annat namn benämndes, principaler¹. De valda var redo-

³⁴ Se Rauch, passim.

³⁵ Rauch, 88. Jfr ovan s. 127 n. 26.

³⁶ Rauch, 94.

³⁷ Rauch, 134.

³⁸ Rauch, 112 ff.

¹ Väljarna betecknades omväxlande som huvudmän, kommittenter och principaler. För principalatsstridens allmänna gång hänvisas till Malmström III, 219 ff., 252 ff.; Lagerroth, Frihetstidens författning, 334 ff.; Höjer, Christopher Springer och principalatsfrågan vid 1742—43 års riksdag; Boëthius, Magistraten och borgerskapet i Stockholm 1719—1815, 221 ff.

visningskyldiga inför dessa, och deras riksdagsfullmakter kunde av principalerna återtogs liksom en enskild principal kunde dra in fullmakten för sin fullmäktige. Principalatsläran var ingen frihetstidens uppfinning utan stod i intimt samband med svensk författningstradition med utgångspunkt i en »omedelbar provinsiell demokrati, som först efter hand avlösts av centrala riksorgan under monarkiska, aristokratiska eller demokratiska former och med mer eller mindre utpräglad representativ karaktär»². I 1634 års regeringsform stadgades för första gången, att riksdagen hade rätt att fatta bindande beslut, men detta till trots hänvisade man fortfarande i stånden till kommittenterna och gjorde väljarna inskränkningar i riksdagsmännens rätt att besluta.

Vid 1742—43 års riksdag aktualiserades principalatsfrågan på grund av tronföljdsstriden och riksdagens genom det ryska krigets olyckor i grund rubbade anseende. Frågan om hur successionen skulle ordnas var något, som intensivt grep menige mans intresse, och den var speciellt viktig, därför att fredsfrågan sammankopplades med den. Det är naturligt, att meningsbrytningarna kring principalatet fick sin skarpaste tillspetsning i Stockholm, där det var lättast att under pågående riksdag åstadkomma kontakt mellan väljarna och deras riksdagsmän. Den principiella striden fick här också en personlig skärpning. De båda stockholmsköpmännen Thomas Plomgren, den bekante hattledaren, och Kristoffer Springer uppträdde som huvudpersoner på var sin sida. Om Springer kan nämnas, att han var gift med en syster till den betydande köpmannen Charles Tottie. Genom sitt gifte var han även lierad med släkten Arfwedson³. Under principalatsstriden träder han fram ur obemärktheten.

Den 11 juni 1743 ägde ett sammanträde rum mellan Stockholms riksdagsmän, elektorerna och borgerskapet inför magistraten, varvid Springer och Plomgren uppträdde som huvudagrande. Den förre fordrade på borgerskapets vägnar redogörelse av riksdagsmännen i olika frågor, speciellt successionsfrågan, och den senare bestred borgerskapets rätt till sådan. De olika

² Lagerroth, 334.

³ Höjer, 55; Rosman, 107.

ståndpunkterna kom fram, då Springer frågade Plomgren, vilka som var att betrakta som riksens ständer. Plomgren svarade, att det var *riksdagens* fyra stånd, men Springer hade en annan mening: ridderskapet och adeln var sina egna principaler, men de andra tre stånden var endast ständernas fullmäktige vid riksdagen och redovisningsskyldiga för sina huvudmän. Det hade ej varit tillåtet för Plomgren att gå in på successionssaken, ty enligt ständernas föreningsakt med kungen av den 24 mars 1720 var det förbjudet att överlägga om tronföljden, så länge kungen var i livet⁴.

Vid ett senare sammanträde — den 18 juni — krävde Springer, att en ny riksdagsman skulle utses i stället för Plomgren, vilken han ansåg hade gjort sig ovärdig. Majoriteten av de närvarande ställde sig bakom Springer, men borgarståndet gick ej med på att utstöta Plomgren. SU, där mössorna hade majoritet, beslöt däremot, att han borde hålla sig borta från sammanträdena i utskottet, tills striden mellan honom och hans principaler avgjorts. Det uppstod så en segsliten strid mellan borgarståndet och SU. Plomgren var någon tid utestängd från detta senare, men sedan borgarståndet förbjudit sina medlemmar att bevista några sammanträden i SU eller deputationerna, innan Plomgren återinträtt i utskottet, fick denne åter tillträde dit.

Striden slutade alltså med en seger för borgarståndet, men själva huvudfrågan blev inte avgjord. Borgarståndet uttalade visserligen som sin mening, att väljarna inte hade rätt att återkalla en en gång given riksdagsfullmakt, men de andra stånden gav inte uttryck åt någon bestämd åsikt i denna fråga. Borgarståndet begärde, att Springer skulle ställas under åtal, men även detta blev skjutet på framtiden.

Springer drev emellertid saken vidare. Strax efter riksdagens slut begärde han åtal mot Plomgren för dennes uppförande under principalatsstriden och anhöll hos kanslikollegium att få låta trycka de skrifter, som under riksdagen växlats i ärendet. Kanslikollegium avslög denna anhållan och

---

⁴ Om Springers satser och innebörden av dessa se närmare Lagerroth, 344 ff.

hemställde i rådet, att Springer måtte åtalas för sina farliga yttranden⁵.

Förslaget om att Springer skulle åtalas vann inte ankläng. Striden kom i stället att gälla, huruvida rådet skulle uttala sig i själva principfrågan eller ej. Meningsskiljaktigheterna kom klarast till synes under överläggningarna den 28 april 1744. Vid detta sammanträde tillkännagav revisionssekreteraren Carl Gustaf Löwenhielm, att han enligt given befallning med ledning av föregående votering utarbetat ett förslag till brev till överståthållaren angående de föreställningar, som borde göras Springer. Erik Wrangel meddelade emellertid då, att även han satt upp ett dylikt förslag. Detta senare gick helt enkelt ut på att Springer skulle tillhållas att låta saken vila, tills ständerna fann lämpligt att ta upp den och förbjudas att på något sätt ge offentlighet åt ovan omtalade skrifter men innehöll ingenting om principfrågan.

Löwenhielms skrivelse däremot tog ställning till själva grundlagsfrågan. Det hette i den, »att riksens efter riksdagsordningen kallade och församlade ständer enligt vår försäkrings 6 § av regeringsformen uppå allmän riksdag äro maktägande, nu och framdeles, att göra sådana beslut, stadgar och förordningar om sig och riket, som de pröva tjänliga till det allmänna bästa samt deras säll- och trygghet». Då Springer drivit satser, som stred mot fundamentallagarna, borde han uppkallas till överståthållaren och magistraten och allvarligen föreställas, hur de tankar och meningar han och andra av stadens borgerskap under och efter riksdagen yttrat stred mot det i riket fastställda regeringssättet och varnas för att utsprida dylika villomeningar.

Man hade att ta ställning till dessa båda förslag. För Wrangels röstade Lagerberg, Cronstedt, Åkerhielm, Erik och Anton Wrangel, Posse och Cedercreutz⁶, för Löwenhielms

⁵ Rådsprotokoll i justitieärenden 17. 4. 44.

⁶ Att Cedercreutz inte kan anses för strängt partibunden framgår av en senare omröstning, som också hade samband med principalatsfrågan och vid vilkens behandling i rådet man tydligt följde partilinjer. I Göteborg hade borgerskapet med en trävaruhandlare Drake i spetsen förklarar sig för danske kronprinsens val och utfärdat protokollsutdrag, som dock aldrig avsändes, om denna sak till sina riksdagsmän i Stock-

bröderna Gyllenborg, Palmfelt, Tessin, Rosen och Ehrenpreis. Löwen intog, vilket inte var sällsynt, en mellanställning. Kungen fällde avgörandet genom att ställa sig på hattarnas sida. Det kungliga brevet är daterat den 25 april 1744⁷.

Det är påfallande, i hur hög grad detta är en partiskiljande fråga. Principalatsstriden hade visserligen en vittgående principiell innebörd, men när det gällde behandlingen av Springer grupperade man sig helt efter partilinjer. Det var ju mot Plomgren, en av de främsta bland hattarna, som Springer riktat sitt anfall. Även Kierman hade f. ö. varit utsatt för hans angrepp. Det är frapperande, hur stark Åkerhielms och hans anhängares ställning var i denna fråga. Endast med hjälp av kungens röster lyckades hattarna få överhand.

Saken var emellertid ingalunda utagerad med Kungl. Maj:ts skrivelse till överståthållaren med dess fördömande av principalatsläran. På hösten 1744 togs den åter upp, nu av Plomgren, som tillsammans med Kierman väckte åtal mot Springer

holm. Häri förklarade borgarna, att de ej ville betala arvode till riksdagsmännen, förrän dessa ställt sig deras föreskrift i successionsfrågan till efterrättelse. Drake misstänktes för att ha sökt uppvigla befolkningen i Västergötland och för att ha haft förbindelser med Köpenhamn av brottslig karaktär. När riksdagen var slut, arresterades han. Hans sak hänvisades till en kommissorialrätt. I rådet behandlade man en anhållan från Drake att bli försatt på fri fot. De renläriga hattarna, även Palmfelt, motsatte sig Drakes anhållan, men mössorna hade denna gång majoritet och drev igenom hans frigivande. Cedercreutz gick med mössorna (Rådsprotokoll i justitieärenden 23, 29. 5. 44).

Det kom även förslag om att man skulle låta ordinarie domstol avgöra målet mot Drake. Det blev omröstning om saken i rådet. För ordinarie domstol voterade Lagerberg, Cronstedt, Åkerhielm, Erik och Anton Wrangel och Posse, medan däremot Cedercreutz nu röstade med hattarna för kommissorialrätt. Utgången kom att bestämmas av kungen, vilken vid ett senare sammanträde anslöt sig till hattarna. Åkerhielm försökte vid sammanträdet den 4 juni påverka kungen för sin mening men utan resultat (Rådsprotokoll i justitieärenden 30. 5, 4. 6. 44). Malmström III, 224; Wieselgren, Ur Göteborgs häfder, 132 ff.; Beckman, SBL XI, 389 ff.

⁷ Rådsprotokoll i justitieärenden 24, 25, 28, 30. 4. 44. Kung Fredrik var ej närvarande i rådet. När Löwenhielm den 30 april för honom föredrog de båda projekten, infann sig Åkerhielm och framlade de skäl, som han och andra riksråd haft att bifalla Erik Wrangels förslag. Kungen lät sig emellertid inte påverkas.

för ärekränkning. I september 1745 förde detta till Springers arrestering. Nedre justitierevisionen föreslog, att parterna skulle uppmanas ingå förlikning. I rådet påpekade Åkerhielm, att en sådan inte var att vänta, så länge Springer satt i arrest⁸, och tog även på annat sätt Springer i försvar. Denne hade ingalunda varit emot det skedda tronföljarvalet utan hade fast mer betygat sin glädje däröver⁹.

Vad som ur vår synpunkt är speciellt intressant i detta skede av principalatsstriden är, att Åkerhielm nu avgjort tog ställning till principalatsläran. Under diskussionen i rådet den 28 november förklarade han, att han ansåg det ostri-digt, att vad riksens ständer beslutat borde stå fast, men detta hindrade inte, att riksdagsfullmäktige kunde förbindas att visa redo för sina kommittenter, om dessa fordrade det. Plomgren och Kierman hade i en inlaga till Kungl. Maj:t upptagit principalatsfrågan till behandling och därvid lämnat »de avgörande, av den moderna statsrätten accepterade bevisen för dess oriktighet»¹⁰. Vid rådets sammanträde den 5 december angrep Åkerhielm Plomgrens och Kiermans i ovan-nämnda inlaga framförda mening. Han förvånade sig över att dessa i sin deduktion »driva icke allenast det herredagsmän-nen ej äro till något redogörande skyldiga utan även bestrida de hemmavarande riksens ständer det så kallade principalatet, vilket uti mitt sinne är så mycket sällsammare, som jag ej kan begripa, huruledes man kan förmena dem att vara principaler, som välja herredagsmännen, befullmäktiga dem och om ej el-jest likvisst uti själva fullmakten instruera dem samt under riksdagarna föda och underhålla dem». Plomgren och Kierman kunde förorsaka oro i landet med sina satser. De borde för-bjudas att sprida sina åsikter¹¹.

Man dryftade i rådet, om en anhållan från Springer att bli befriad från arresten skulle behandlas i divisionen för justitieärenden eller in pleno senatus, varvid Åkerhielm och hans anhängare ville förlägga avgörandet till den mindre försam-

⁸ Rådsprotokoll i justitieärenden 20. 11. 45.

⁹ Rådsprotokoll i justitieärenden 28. 11. 45.

¹⁰ Lagerroth, 353 f.

¹¹ Rådsprotokoll i justitieärenden 28. 11, 5. 12. 45.

lingen. De hade lättare att göra sig gällande där¹². Man hade börjat behandla frågan i divisionen, då förlikning ingicks mellan de båda parterna efter påtryckning från högsta ort¹³. Åkerhielm hade, som redan påpekats, i rådet antytt, att han ansåg det olämpligt, att Springer satt arresterad, men någon verklig strid om dennes frigivande hann det aldrig bli, eftersom parterna förliktes. Det finns emellertid bevarat ett långt och mycket utförligt memorial av Åkerhielm rörande denna sak. Det var ämnat att läsas upp i rådet, vilket emellertid blev onödigt på grund av förlikningen¹⁴. Memorialet visar med vilken iver Åkerhielm tog parti för Springer.

Springer hade i oktober hos Kungl. Maj:t besvärat sig över att kämnärsrätten belagt honom med arrest utan att lämna honom tillfälle att förklara sig och över att hovrätten ansett, att den inte kunde yttra sig angående arrestens laglighet, innan kämnärsrätten avgjort själva målet. Åkerhielm, som hade lång juridisk erfarenhet bakom sig, tog i sitt memorial upp till diskussion, huruvida dessa domstolar handlat riktigt och om rådet nu kunde besvara Springers anhållan om befrielse från arresten, vilket senare han menade vara fallet. Han angrep hovrätten för att den vägrat yttra sig om arrestens laglighet och påpekade, att sådant kunde få de farligaste konsekvenser för dem, som genom felaktiga domar av underätterna kommit i arrest. Hovrätten borde allvarligen varnas. Än kraftigare angrepp riktade han mot kämnärsrätten, som han ansåg vara »intagen mera av passion än av rättvisa». Den hade förfarit orättvist, när den ställde Springer under arrest. Dess utslag borde upphävas och Springer försättas på fri fot. Kämnärsrätten borde »av vederbörande fiskal lagligen tilltalas», då den hade uppfört sig »mera såsom en hämndgirig kontrapart än såsom en övändig domare».

¹² Rådsprotokoll i justitieärenden 6, 12. 12. 45. Rådsdivisionen för justitieärenden bestod under november och december 1745 i allmänhet av Lagerberg, Cronstedt, Åkerhielm, Ehrenpreus och Cedercreutz. Där var alltså mössmajoritet.

¹³ Rådsprotokoll i justitieärenden 18, 19. 12. 45.

¹⁴ I marginalen står antecknat: »Sedan Springer den 19 december 1745 kom uti rådet med Kierman och Plomgren att förlikas, blev detta ej uppläst». Originalen på Margretelund. Fotostat i RA.

På ett ställe i sitt memorial kom Åkerhielm in på själva principalatsfrågan. Kämnärsrätten hade ansett Springers brott »som grovt och eftertänkligt» med hänsyn till Plomgrens egenskap av riksdagsman. Detta var utan grund, menade Åkerhielm, »ty vad immunitet kan en herredagsman påstå emot sina principaler, ehuru en herredagsman emot alla andra är privilegierad, och vad ställe är mera kompetent för en principal att tilltala sin fullmäktig än där, varest fullmakten är utgiven»¹⁵.

Principalatsstriden kom att få ödesdigra följder för Åkerhielm, ty vid angreppet på honom 1747, vilket slutade med att han i december samma år måste avträda från den politiska vädjobanan, spelade anmärkningarna mot hans ställningstagande till principalatsfrågan en avgörande roll.

Torgny Höjer har i sin uppsats Christopher Springer och principalatsfrågan vid 1742—43 års riksdag¹⁶ sökt göra troligt, att Åkerhielm stod bakom Springer i principalatsstriden 1743¹⁷. Det är sannolikt, att Åkerhielm inte stod främmande för en aktion, som riktade sig mot Thomas Plomgren och som innefattade krav på de licentierade riksrådens återinsättande¹⁸. Springer påstod 1747 — under hot om tortyr — att han sommaren 1743 visat Åkerhielm de memorial, som han författat under principalatsstriden¹⁹. Åkerhielm förnekade emellertid 1747 varje bekantskap med Springer 1743²⁰. Uppgift står mot uppgift. Källmaterialet tillåter icke någon säker slutsats.

Av det föregående torde ha framgått, att ställningstagandet i rådet för eller emot Springer skedde efter partilinjer. Sakens teoretiska sida torde för de flesta ha betytt mindre. Åkerhielm intog emellertid en särställning bland riksråden, därigenom att han tillkännagav sin anslutning till principalatsläran så till vida, att han förklarade sig anse riksdagsmännen redovisningsskyldiga för sina kommittenter. Han hade

¹⁵ Härmed kan jämföras en passus hos Locke i Tankar om världslig regering, s. 377: »Vilken är närmare att döma, om en fullmäktig uträttar sin anförtrodda sak väl och likmätigt det till honom fattade förtroendet, än den som honom befullmäktigar?»

¹⁶ I Studier och handlingar rörande Stockholms historia I, 49 ff.

¹⁷ Höjer, 77 ff.

¹⁸ Höjer, 71.

¹⁹ Se nedan s. 205.

²⁰ Se nedan s. 288 n. 29.

ingalunda varit tvungen att alls uttala sig om principalats-teoriernas berättigande, och han måste ha insett, att det hade sina risker att erkänna sig hylla åsikter, som rådets flertal funnit stridande mot regeringssättet. Till yttermera visso hade Tessin, omedelbart innan Åkerhielm den 28 november gjorde sin deklaration angående principalatet, påpekat, att enligt Springers teser tronföljarvalet ej vore lagligt.

Att Åkerhielm uttalade sig som han gjorde avslöjar ett karaktärsdrag hos honom: en kombination av djärvhet och osmidighet. Det torde också betyda, att han verkligen hyste sympatier för principalats-teorierna. Som riksdagsman hävdade han energiskt rådets beroende av ständerna och SU²¹, och som riksråd åberopar han oftare än kanske någon av sina kolleger SU:s instruktioner för att stödja sin mening. Åkerhielm som riksdagsman var också påfallande angelägen att hävda plenas makt i förhållande till SU²². Med sin anslutning till principalatsläran löper han linan ut. Rådet är beroende av SU och ständerna och dessa senare av sina kommittenter. I detta sammanhang kan nämnas, att Åkerhielm i sin boksamling ägde John Lockes arbete Tankar om världslig regering²³, ur vilket principalatsläran kan härledas²⁴. Även Springer ägde denna bok²⁵. Åkerhielms teoretiska inställning och politiska intressen pekade under principalatsstriden i samma riktning.

B. BANK- OCH NÄRINGSPOLITIK.

Även andra inrikespolitiska frågor vållade strid i rådet. Den oavlåtligt stigande växelkursen bekymrade statsledningen

²¹ Se ovan s. 29, 61 f., 63. Jfr Malmström I, 237 och II, 296, 356 f.

²² Se t. ex. SUP 22. 6, 25. 7, 7. 8. 38, 1. 3. 39.

²³ Framgår av bouppteckningen på Margretelund efter Anna Christina Feif. Lockes Two treatises on government del 2 utkom 1726 i svensk översättning av Hans Harmens.

²⁴ Lagerroth, Frihetstidens maktägande ständer I, 161. Om Lockes betydelse för den politiska spekulationen i Sverige under frihetstiden se Jägerskiöld, Hovet och författningsfrågan 1760—66, 9 n. 9. Om orsaken till att Lockes arbete översattes till svenska på offentligt uppdrag se Lagerroth, Statsvetenskaplig tidskrift 1909, 188.

²⁵ Höjer, 82.

mycket. Man ansåg, att den huvudsakligen berodde på underbalansen i handeln och på växelspekulationer. Ständernas bank drev själv inga växelaffärer, utan det var framför allt de stora exportfirmorna som hade hand om dessa inkomstbringande transaktioner²⁶. Åkerhielm föreslog i rådet, att ett växelkontor skulle upprättas av banken²⁷. Han framhöll att de, som drev legala växelaffärer, inte skulle lida någon förlust, ty de kunde använda kontoret. Om affärsmän, som sysslade med olovlig växelhandel, led avbräck, var ingen skada skedd²⁸.

Åkerhielms förslag var ämnat att avhjälpa en brist inom det ekonomiska livet, men det var också, som Sjöstrand påpekat, riktat mot de inhemska trassenterna²⁹, de stora exportfirmorna, bland vilka de till hattregimen knutna husen Grill, Kierman, Plomgren och Lefebure intog en mycket framträdande plats³⁰. Förut har framhållits, hur Åkerhielm med all makt sökte skydda Kristoffer Springer, som med sådan frenesi gått till storms mot Thomas Plomgren. Senare skall visas, hur han i striden om ostindiska oktrojen tog parti mot den intressegrupp, som rymde Anders Plomgren och Claes Grill³¹.

Riksens ständers bank var ett av de allra viktigaste instrumenten i händerna på det härskande partiet. Det rådande ekonomiska systemet gav detta möjligheter att genom banken belöna politiska tjänster. Sedan 1741 var hattarnas kanske mest skrupelfrie partigångare, Fredrik Gyllenberg, bankofullmäktiges ledande kraft³². Hattarnas ekonomiska politik och kriget med Ryssland hade i stor utsträckning finansierats

²⁶ Montgomery, Riksbanken och de valutapolitiska problemen 1719—78, 14.

²⁷ Se Sjöstrand, 57 f. och Montgomery, a. a., 15 f.

²⁸ Heml. rådsprotokoll angående växelkursen 5. 11. 44.

²⁹ Sjöstrand, 58.

³⁰ Heckscher, En växelryttare under frihetstiden, Historieuppfattning, 242.

³¹ Se nedan s. 189 ff.

³² Hallendorff, 71 ff. Fredrik Gyllenberg var yngre bror till Carl och Johan Gyllenberg. Dessa senare tillhörde Åkerhielms motståndare i rådet. Vid riksdagen 1746—47 skulle Henning Gyllenberg, en brorson till de ovannämnda, komma att spela en huvudroll i anfallet mot Åkerhielm.

genom stora lån från banken. Dessa i sin tur hade möjliggjorts genom en mycket omfattande sedelemission. På grund av den stora mängden sedlar sjönk dessas värde, och det blev en god affär att växla in sedlar i banken. Förrådet av metallisk valuta i bankvalven minskades snabbt. Åtgärder vidtogs utan resultat för att hejda denna utveckling³³. I oktober 1745 var bankens förråd av mynt och plåtar så gott som slut.

Bankofullmäktige anhöll då hos rådet i en skrivelse av den 7 oktober, att Kungl. Maj:t måtte *förbjuda* banken att utbetala guld- och silvermynt samt plåtar. Förbudet skulle motiveras på ett sådant sätt, att bankens prekära läge ej blev offentligt känt. Underhandlingarna fördes på bankofullmäktiges vägnar av revisionssekreteraren Carl Gustaf Löwenhielm, som den 8 oktober till rådet överlämnade fullmäktiges skrivelse. Efter diverse förberedelser skred man till avgörande omröstning i rådet den 11 och 15 oktober. Nu framträdde Akerhielm som den obetingat ledande bland dem, som ej ville tillmötesgå bankofullmäktiges önskan. Ehrenpreus, Johan och Carl Gyllenborg, Tessin och Rosen röstade för att man skulle villfara bankofullmäktiges begäran. För avslag röstade Akerhielm, Anton Wrangel, Posse, Cronstedt och Lagerberg, medan Löwen och Cedercreutz³⁴ ville, att Kungl. Maj:t skulle *tillåta* banken att upphöra med plåtutväxlingen. Kungen förklarade, att han alls ej ville befatta sig med bankens affärer³⁵. Bankofullmäktiges anhållan hade avslagits.

I detta sammanhang kan nämnas, att Akerhielms måg Daniel Tilas vid riksdagen 1746—47 uppträdde mot Fredrik Gyllenborg. Hattarna ville som partibelöning ge denne survivance på presidentämbetet i bergskollegium. Tilas, som var assessor därstädes, uppträdde häremot på riddarhuset och hade en viss framgång (RAP 20. 4. 47, XV, 682 f.), ehuru Gyllenborg tre år senare erhöll ifrågavarande presidentskap. Förhållandet mellan Gyllenborg och Tilas utvecklades mot en allt bittrare fiendskap (Falk, PHT 1935, 26 ff.).

³³ Hallendorff har utförligt skildrat striden i bankfrågan 1745 i sitt verk Riksens ständers bank 1719—66, 180 ff.

³⁴ Det är felaktigt att som Hallendorff karakterisera Cedercreutz som »säker hatt» (Hallendorff, 188). Denne sympatiserade närmast med mössorna.

³⁵ Heml. rådsprotokoll rörande bankfrågan 11, 15, 16. 10. 45, Hallendorff, Bilagor, 121 ff.

Åkerhielm motiverade utförligt sin ståndpunkt. Om bankens tillstånd var sådant, som fullmäktige ville göra gällande, fanns ingen annan utväg, än att bankens oförmögenhet på ett eller annat sätt blev uppenbar. Men han kunde inte tillstyrka, att Kungl. Maj:t skulle förbjuda banken att lösa in sina egna sedlar. Innan »överheten» kunde utfärda ett sådant förbud, måste den vara underrättad om bankens tillstånd. Det var inte tillräckligt, att bankofullmäktige uppgav, att bankens kassor var uttömda. Åkerhielm ville veta, hur stor bankens skuld var för utgivna sedlar, hur mycket den hade att fordra av kronan och av privatpersoner och hur mycket det fanns i kassan. Det var förbjudet för Kungl. Maj:t att sträcka sitt välde till bankverket och dess ekonomi, och det borde helt överlätas på fullmäktige själva att utfärda förbudet. Skulle dessa önska stöd för att bevara krediten, kunde Kungl. Maj:t utfärda ett plakat, vari anfördes att bankofullmäktige givit Kungl. Maj:t tillkänna, att banken på grund av den stora utlåningen råkat i ett sådant tillstånd, att den, innan den hunnit infordra sitt utestående kapital och myatningen kommit i gång igen, ej kunde inlösa sedlarna och att Kungl. Maj:t försäkrade, att ingen undersåte skulle bli lidande härigenom utan få igen sina insatta penningar³⁶.

Till rådssammanträdet den 17 oktober hade revisionssekreteraren Lagerfelt projekterat ett svar till bankofullmäktige i enlighet med rådets beslut. Åkerhielm meddelade emellertid, att även han gjort upp ett förslag till svar och läste upp detta³⁷. Som Hallendorff påpekat³⁸, innebar detta projekt till svar en avsevärd skärpning av den ståndpunkt Åkerhielm intagit den 11 oktober. Bankofullmäktige varnades nu bestämt för de följder, som bankens stängning för plåtutväxling kunde föra med sig. Det framhölls, att om bankofullmäktige som orsak till att banken ej förmådde inlösa sedlarna ville ange lånen till kronan och till privata, så stod det dem fritt. Bankens kredit skulle skadas mindre därigenom än genom ett på sam-

³⁶ Heml. rådsprotokoll rörande bankfrågan 11. 10. 45, Hallendorff, Bilagor, 124 ff.

³⁷ Tryckt hos Hallendorff, Bilagor, 129 ff.

³⁸ Hallendorff, 199 f.

ma skäl grundat kungligt plakat. Kronan hade emellertid på tre år ej upptagit några lån i banken. Orsaken till bristen på kontanta medel måste alltså sökas på annat håll. En väg ur svårigheterna utpekades även: de utestående lånens infordrande³⁹. Vissa begränsade olägenheter skulle visserligen uppstå därigenom, men det var bättre att de, som på förmånliga villkor lånat pengar i banken, fick lida något, än att de, som satt in sina på god tro, skulle göra det⁴⁰.

Av Akerhielms uppträdande den 11 oktober drar Hallendorff den slutsatsen — säkerligen med all rätt — att Akerhielm ville komma åt de ledande i banken och framtvunga antingen en bankrutt eller en detaljerad redogörelse för utlåningen⁴¹. När han den 17 oktober föredrog sitt projekt till svar till bankofullmäktige, ville han sannolikt driva igenom en formulering, som tvingade fullmäktige att erkänna bankrutten och indriva privatlånen⁴².

I själva verket syntes situationen mycket lämplig för en dylik manöver från Akerhielms sida. Närvarande vid sammanträdet den 17 oktober var nämligen Lagerberg, Cronstedt, Akerhielm, Ehrenpreus, Anton Wrangel, Johan Gyllenborg och Cedercreutz, av vilka fyra röstat mot och två för att Kungl. Maj:t skulle förbjuda banken att fortsätta med plåtutväxlingen och en intagit en medlande hållning. Akerhielm vann emellertid inte majoritet för sitt förslag, och Lagerfelts svar, som

³⁹ Akerhielm hade varit inne på denna tanke tidigare (IRP 1. 4. 45).

⁴⁰ Under angreppet på Akerhielm 1747 påtalades detta »eftertänkliga» projekt till expedition. Akerhielm försvarade sig med att det icke uppsatts för att utfärdas. Han hade skrivit det för att stilla sitt sinne, ty han hyste stora bekymmer för bankfrågan, och för att kunna göra påminnelser, om Lagerfelt glömde något i sitt projekt. Anledningen till att hans förslag kommit att fogas till protokollet, vilket skett utan hans vetskap, var att en passus om ständernas sammankallande, som fanns med i hans men ej i Lagerfelts projekt, skulle införas i det senare (Åkerhielms svar av den 12 oktober 1747 på aktors anklagelsememorial, SU:s deputerades handlingar. Se nedan s. 299 f.). Akerhielms förklaring övertygar icke. Hade projektet varit avsett endast för det ändamål han uppger, finns det ingen anledning, varför han skulle satt upp det i form av en expedition.

⁴¹ Hallendorff, 198.

⁴² Hallendorff, 200.

helt enkelt hänsköt till fullmäktige själva att utfärda förbudet, fick avgå⁴³. Skrivelsen är daterad den 18 oktober. Situationen är typisk: Åkerhielms meningsfränder i rådet följde honom ett stycke på väg men var inte beredda att löpa linan ut.

Sedan bankofullmäktige mottagit rådets svar, framlades av dem ett modifierat förslag till förordning, som gick ut på att Kungl. Maj:t på bankofullmäktiges yrkande funnit för gott förordna, att banken skulle avbryta inlösningen av sedlar. Rådet ändrade *förordna* till *tillåta* och godkände sedan förslaget. Åkerhielm reste intet motstånd häremot. Den 23 oktober utfärdades Kungl. Maj:ts kungörelse i saken⁴⁴.

Som så ofta, när man sysslar med Åkerhielm, tränger sig den frågan på en, om hans ställningstagande var betingat av principiella eller av mera personliga skäl. Hallendorff skjuter den principiella sidan i bakgrunden. Utan tvivel följde Åkerhielm i bankstriden personliga och partitaktiska avsikter, vilket inte hindrar, att han hade blicken öppen för nödvändigheten av nya principer för bankpolitiken och att han i dessa ting såg klarare än de flesta. Över huvud taget torde Åkerhielms uppträdande i bankfrågan mer än något annat — möjligen med undantag för hans hållning i striden om ostindiska oktrojen⁴⁵ — ha bidragit till hattarnas intensiva förbittring mot honom, en förbittring som fick sitt utlopp under riksdagen 1746—47.

Principerna för näringspolitiken diskuterades inte mycket i rådet. Detta skedde huvudsakligen vid riksdagarna, och rådet hade i stort sett bara att följa ständernas direktiv. Det är därför svårt att komma de enskilda riksrådets åsikter på spåren. Sekreta handels- och manufakturdeputationen riktade visserligen vid riksdagen 1742—43 en skarp kritik mot manufakturkontorets verksamhet, men den föreslog ingen förändring i själva det ekonomiska systemet. Man betvivlade inte de grundläggande principernas riktighet, men man kritiserade

---

⁴³ Heml. rådsprotokoll rörande bankfrågan 17, 18. 10. 45, Hallendorff, Bilagor, 129 ff.

⁴⁴ Modée III, 2233 ff.

⁴⁵ Se nedan s. 189 ff.

tillämpningen av desamma. Ständerna beslöt, att ingen förändring fick göras i de bestämmelser, som var utfärdade till manufakturernas upphjälpande⁴⁶. Därmed var regeringens händer bundna.

Hos Akerhielm märker man inte någon egentlig opposition i fråga om näringspolitiken. Han ställde sig visserligen någon gång skeptisk till de inhemska fabrikernas förmåga att verkligen frambringa de varor, som behövdes, och påpekade lämpligheten av ordentliga rapporter från manufakturkontorets sida om tillverkningens och försäljningens storlek⁴⁷, men det är inte fråga om några principiella avsteg från de merkantilistiska doktrinerna. Han tycks ha delat den allmänna uppfattningen om handelsbalansens avgörande betydelse⁴⁸.

När det gällde överflödsförordningar utvecklade Akerhielm en påfallande iver. Han yrkade på att import av de dyrbaraste vinsorterna skulle förbjudas⁴⁹ men fick understöd endast av Lagerberg och biföll i motsats till kollegerna i rådet ett förslag från sparsamhetskommissionen »att i gemen förbjuda manschetter hos manspersoner»⁵⁰. Åkerhielms sinne för sparsamhet tog sig också uttryck däri, att han gjorde motstånd — vilket fick energiskt understöd av Lagerberg — mot alltför stora utgifter i samband med Adolf Fredriks förmälning. Detta i sin tur bidrog till att göra förhållandet mellan Akerhielm och tronföljarparet mindre gott⁵¹.

C. STRID OM HANDELSPRIVILEGIERNA.

Efter några famlande försök hade man 1731 fått till stånd det första ostindiska kompaniet i Sverige⁵². Köpmannen

⁴⁶ Malmström III, 212 ff.

⁴⁷ IRP 20, 26. 11. 44.

⁴⁸ Se t. ex. IRP 19. 2, 1. 4, 11. 9. 45.

⁴⁹ IRP 1, 19. 2. 45. Jfr Evers, Den svenska brännvinslagstiftningens historia, 360.

⁵⁰ IRP 2. 5. 45.

⁵¹ Fryxell, del 37, 23 f., 36. Se nedan s. 271.

⁵² Om ostindiska kompaniet se Hellstenius, Bidrag till svenska ostindiska kompaniets historia 1731—1766; Nyström, De svenska ostindiska

Henrik König fick för sig och två associerade privilegium på handeln öster om Godahoppsudden under femton år. En skotte, Colin Campbell, låg bakom kompaniets startande, och det engelska kapitalet dominerade kraftigt. Det är omöjligt att av tillgänglig litteratur få någon klar bild av kompaniets inre ekonomiska förhållanden, beroende på att dessa var omgivna av djup sekretess. Man gjorde lysande affärer⁵³, och det är därför inte underligt, att det var flera om budet, när oktroyen år 1746 gick ut.

De båda ansedda stockholmsköpmännen bröderna Abraham och Jakob Arfwedson⁵⁴ hade sommaren 1745 erbjudit sig att förmå några mycket kapitalstarka judefamiljer att invandra till Sverige. Dessa skulle sätta in pengar i ett fiskerikompani och andra företag och underhandla med Kungl. Maj:t om att överta ostindiska kompaniets oktroy, varvid svenska intressenter ingalunda skulle utestängas. Rådet intog en synnerligen positiv hållning till Arfwedsöernas erbjudande⁵⁵. I september 1745 anmäldes i rådet en skrivelse från bröderna Arfwedson med anhållan om en försäkran om privilegium på den ostindiska handeln. Det påpekades, att invandringsprojektets förverkligande var beroende av privilegiefrågans lösning. Utsikten till den judiska kapitalinvesteringen var Arfwedsöernas trumfkort. En kommitté för denna fråga tillsattes omedel-

---

kompanierna; Olán, Ostindiska compagniets saga; Valentin, Judarnas historia i Sverige, 119 ff.; Heckscher, Sveriges framgångsrikaste handelsföretag, Historieuppfattning, 199 ff.; Rosman i Slakten Arfwedson, 111 ff.

⁵³ Nyström, 18; Heckscher, a. a., 228; Boëthius, SBL VII, 267.

⁵⁴ Bröderna Arfwedsons handelshus tillhörde de mest betydande i Stockholm. En syster, Maria, var sedan 1730-talet gift med den förmögne köpmannen Charles Tottie (Rosman, 107), vilken, som förut nämnts, var sväger till Springer. Abraham Arfwedson och Charles Tottie var verksamma på Springers sida under principalatsstriden 1743 (Kommissionens över Springer protokoll 25. 5. 47. Höjer, 79; Boëthius, 219). Tottie tillhörde liksom Springer de köpmän som 1746 av den ryske ministern i Stockholm, Korff, gynnades med spannmålsimport från Ryssland (Korffs rel. 15. 8. 46. Danielson, 108). 1745 fick bröderna Arfwedson privilegium på 20 år på sill- och torskfisket i Nordsjön och Östersjön (Rosman, 133). Samma år erhöll de också privilegium på handeln på Västindien (Rosman, 115 f.).

⁵⁵ Valentin, Judarnas historia i Sverige, 120 ff.

bart inom rådet. Den kom att bestå av två hattar, Tessin och Ehrenpreus, och två mössor, Åkerhielm och Anton Wrangel⁵⁶.

De fyra kommitterade tillstyrkte i anslutning till en tidigare av rådet i frågan antagen resolution, att judarna skulle få komma in i landet samt att Arfwedsönerna skulle få en försäkran om att erhålla den sökta oktrojen. I annat fall vore det fara för att judarna engagerade sig på annat håll. Det tillades, att de svenska undersåtar, som var intressenter i det gamla kompaniet, skulle förbehållas rätt att vara det även i det nya⁵⁷. Detta förbehåll gjorde det givetvis lättare för dem, som hade ekonomiska intressen att bevaka i kompaniet, att acceptera förändringen. Det förefaller, som om innebörden i den tilltänkta operationen huvudsakligen var den, att det utländska kapital, som redan fanns i ostindiska kompaniet, skulle ersättas med judiska pengar. Rådet hade ingenting att invända mot kommitterades förslag. Alla tycks ha varit angelägna om att främja Arfwedsönernas plan, och en kunglig resolution utfärdades till dessa⁵⁸.

Snart dök det emellertid upp konkurrenter till bröderna Arfwedson. Det var ceremonimästaren Carl Broman⁵⁹ och grosshandlaren Anders Plomgren⁶⁰, som anhöll om den nya oktrojen. De begärde, att vissa ledamöter av kollegierna skulle förordnas, med vilka de kunde överlägga om villkoren⁶¹. Så småningom kom också det gamla kompaniet in med ansökan om förnyad oktroj⁶² och efter en tid förenade sig Broman och Plomgren, som ingått kompanjonskap med grosshandlaren Claes Grill, med det gamla kompaniet⁶³. Det var alltså en

⁵⁶ URP 23. 9. 45.

⁵⁷ URP 24. 9. 45.

⁵⁸ URP 24, 25. 9. 45.

⁵⁹ Bror till kungagunstlingen Erland Broman.

⁶⁰ Både Valentin (Judarnas historia, 124) och Rosman (s. 118) har, när de i detta sammanhang talar om »hattchefen grosshandlaren Anders Plomgren» respektive »den bekante ledaren av hattpartiet inom borgarståndet», förväxlat Anders Plomgren med dennes bror Thomas Plomgren.

⁶¹ URP 8. 10. 45.

⁶² URP 29. 1. 46.

⁶³ Kommissionens angående ostindiska handeln protokoll 9. 4. 46. Nyström, 23.

mycket mäktig finansgrupp, som stod som Arfwedsönernas medtävlare. Den förut nämnda fyramannakommittén kompletterades i mars 1746 med fem medlemmar från kollegierna, nämligen hovkanslern Piper, statssekreteraren Nolcken, kanslirådet Leonard Klinckowström, kammarrådet Claes Gustaf Rålab och assessorn Johan Julius Vult von Steijern⁶⁴. Detta utskott benämndes kommissionen över ostindiska handeln.

Överläggningarna i denna kommission blev i mycket en kamp mellan Åkerhielm, som ivrigt tog parti för Arfwedsönerna, å ena sidan och Vult von Steijern, Tessin och Ehrenpreus, vilka lika ivrigt tog parti mot dem, å den andra. Så länge Arfwedsönerna ännu syntes ha möjligheter att infria sina löften, kunde Åkerhielm någorlunda hålla sina motståndare stängna i kommissionen och rådet. Han förklarade emellertid, att om inga judar ankommit den 1 maj, till vilket datum bröderna Arfwedson fått uppskov med uppfyllelsen av sina utfästelser angående de rika judarna, eller endast sådana, som ej hade något kapital utan bara löften att komma med, så skulle han avråda från Arfwedsönernas anbud⁶⁵.

Den siste april meddelades det i kommissionen, att ett par judiska delegater passerat Öresund, men det visade sig, att dessa ej var i besittning av tillfredsställande fullmakter⁶⁶. De uppfyllde inte de villkor, som Åkerhielm själv uppställt i sitt tidigare yttrande, och det är inte underligt, att han där- efter ej kunde hävda sina positioner. Men han gav ingalunda slaget förlorat, och ej heller avrådde han från Arfwedsönernas anbud, som han sagt sig skola göra.

I början av maj anmälde Åkerhielm i kommissionen, att han stod i begrepp att resa på landet några dagar och förbehöll sig att få underrättelse, innan kommissionen tog ställning i ärendet⁶⁷. Det synes troligt, att Åkerhielm företog sin resa för att få frågan skjuten på framtiden. Under hans frånvaro tog Wrangel den 12 maj upp till diskussion frågan, om de som hade lotter i ostindiska kompaniet »kunde vara domare

⁶⁴ URP 17, 24. 3. 46.

⁶⁵ Kommissionens protokoll 25. 4. 46.

⁶⁶ Kommissionens protokoll 30. 4. 46. Valentin, Judarnas historia, 126 f.

⁶⁷ Kommissionens protokoll 7. 5. 46.

uti det förevarande ärendet». Även Wrangel synes ha velat förhålla avgörandet. Den följande diskussionen visar, att de ledande politikerna i stor utsträckning var intressenter i kompaniet. Ehrenpreus förklarade, att han ägt lotter, men han ansåg sig icke skyldig att meddela, om han innehade någon just då, eftersom inga intressenter fick tillfrågas härom. Han ansåg det emellertid ostridigt, att en lottägare kunde »döma och rådföras» i saken⁶⁸. Piper förklarade sig i egenkap av lottägare redo att avträda, och Nolcken och Klinckowström gav tillkänna, att de ägt men ej då ägde lotter i kompaniet⁶⁹. Tessin anslöt sig till Ehrenpreus' uppfattning, att lottägarna kunde delta i avgörandet av ärendet. Detta blev kommissionens beslut.

Kommissionens ledamöter kom överens om att sammanträda följande dag klockan 9 för att ta ställning till frågan om vilken av de sökande som borde få oktroyen. Man beslöt också att skicka en biljett till Åkerhielm, som vistades på Margretelund, för att höra, om han ville infinna sig till överläggningen⁷⁰.

Åkerhielm kom emellertid inte till sammanträdet den 13 maj utan lät meddela, att då vägen var lång och tiden kort, finge man ursäktas, att han ej kunde infinna sig och framförde som sin åsikt, att saken lämpligen kunde vila till efter pingsthelgen⁷¹. Då Wrangel påpekade, att Åkerhielm förbehållit sig att vara närvarande vid överläggningen i kommissionen, fick han till svar, att denne enligt det meddelande protokollssekreteraren lämnat torde vara att vänta före aftonen eller i varje fall följande dag, då han finge tillfälle att yttra sin mening i rådet. Skulle han ej infinna sig till rådssammanträdet, beklagade kommissionen, att tiden ej tillät, att man inväntade hans återkomst till staden⁷². Hattarna parerade Åkerhielms

⁶⁸ Ehrenpreus berättar i sin självbiografi, att han »till befrämjande av inrikes manufakturerna samt rikets handel» varit delägare i en rad företag »fast jag av dessa intressentskaper, ostindiska handeln undantagen, haft ingen båtnad» (X 258, UUB).

⁶⁹ Jfr Heckscher, Sveriges framgångsrikaste handelsföretag, Historieuppfattning, 207 f.

⁷⁰ Kommissionens protokoll 12. 5. 46.

⁷¹ URP 15. 5. 46.

⁷² Kommissionens protokoll 13. 5. 46.

och Wrangels förhållningsförsök med hot att i nödfall avgöra frågan utan Åkerhielms närvaro, trots hans förbehåll.

Vid voteringen i kommissionen röstade alla för att det gamla kompaniet och dess associerade skulle få oktrojen utom Wrangel, som förbehöll sig att få avge sitt yttrande i rådet⁷³. Han fann det tydligen meningslöst att strida ensam utan Åkerhielms stöd. Till Åkerhielm skickades ett nytt bud med anmodan, att han skulle infinna sig till överläggningen i rådet den 15 maj, men han kom inte och svarade ej heller på brevet, som sänts honom. En slup sändes då till Margretelund med brev till Åkerhielm, och då avgörandet föll i rådet den 17 maj, var han tillstädes⁷⁴.

På kungens förslag beslöts, att man skulle göra ett försök att få till stånd ett samgående mellan konkurrenterna om oktrojen, men detta försök misslyckades. Arfwedsönerna förklarade sig visserligen villiga att förena sig med sina medtävlare, men amiral Ankarcrona, som var direktör i det gamla kompaniet, Broman, Plomgren och Grill förklarade, att de inte kunde gå med på ett dylikt arrangemang⁷⁵. Utsikterna för ett samgående hade säkerligen varit större, innan kommissionen den 13 maj tagit ställning till saken. Det är naturligt, att Arfwedsönerna var villiga och deras konkurrenter ovilliga till denna kompromiss, då kommissionens åsikt säkerligen var bekant för dem⁷⁶.

Vid rådets sammanträde den 17 maj gav Åkerhielm sin mening tillkänna i ett långt yttrande. Han framhöll, att kompaniets verksamhet varit till fördel för vissa undersåtar, nämligen kompaniets direktörer och intressenter⁷⁷, medan där-

⁷³ Kommissionens protokoll 13. 5. 46.

⁷⁴ URP 15, 17. 5. 46.

⁷⁵ URP 16, 17. 5. 46.

⁷⁶ Jfr Nyström, 25.

⁷⁷ På Margretelund finns bevarat ett aktstycke innehållande ett votum, som Åkerhielm tänkt avge i kommissionen, något som framgår av en anteckning på detsamma. I detta gör han en vinstberäkning för kompaniet och kommer fram till en förtjänst av 63 % om året för intressenterna. Han räknar dock inte med de avbränningar skeppsbroten förde med sig. En liknande beräkning har han i sitt yttrande i rådet, ehuru han ej här anger någon vinstprocent.

emot riket i gemen och kronan rent av haft mer skada än nytta av den. Silver hade förts ut ur landet, och onyttiga lyxvaror hade översvämmat riket. Nu var tiden inne för ett nytt kontrakt, vilket borde ge kronan fördelaktiga villkor. Riket borde få behålla det silver som fanns, ej översvämmas med onödiga varor och intressenterna i kompaniet i möjligaste mån »försäkras för elaka direktörers alltför stora egennyttigheter och malversationer»⁷⁸. Ankarcrona et consortes hade erbjudit sig att erlægga 45.000 daler silvermynt för varje hemkommet skepp, ett alldeles för litet belopp. Arfwedsönerna bjöd 60.000 och även denna summa var för låg, men de var ej obenägna att höja den. Samma dag hade Abraham Arfwedson vid ett besök hos Åkerhielm erbjudit sig att höja anbudet till 72.000 daler silvermynt⁷⁹.

Åkerhielm fortsatte med en detaljerad jämförelse mellan anbuden och fann Arfwedsönernas fördelaktigast ur alla synpunkter. Han påpekade alla tänkbara omständigheter, som kunde tala till deras förmån och betonade faran av att Sverige skulle gå miste om det judiska kapitalet, vilket var om icke det enda så det bästa medlet till »att dämpa den landsfördärliga höga växelkursen»⁸⁰. Som vanligt karakteriserades hans yttrande av kraft och konkret åskådlighet.

Åkerhielm förmådde inte samla mössorna i rådet kring sin ståndpunkt. Under den fortsatta diskussionen yrkade Löwen och Lagerberg på att man skulle göra ännu ett försök att förena de båda parterna. Ankarcrona, Plomgren, Broman och Grill uppkallades i rådet. De vägrade att uppta Arfwedsönerna i kompaniet, men Ankarcrona höjde anbudet till 50.000 daler silvermynt per skepp. Så följde omröstningen, varvid alla utom Åkerhielm och Anton Wrangel röstade för kommissionens förslag, även Löwen, Posse, Cronstedt, Lagerberg och Cedercreutz. Kungen bekräftade pluralitetens mening⁸¹.

---

⁷⁸ Malversation = underslev.

⁷⁹ I sitt tilltänkta votum i kommissionen uppger Åkerhielm, att Arfwedsönerna torde vara villiga att öka sitt anbud till 80.000 daler silvermynt per skepp.

⁸⁰ Se vidare om Åkerhielms yttrande Rosman, 123 f.

⁸¹ URP 17. 5. 46.

Det var ett svidande nederlag Akerhielm lidit, men han gav icke slaget förlorat. Då rådet i mitten av juni behandlade kommissionens förslag till privilegier för den ostindiska handeln, fortsatte han sin tidigare uppskovspolitik och gjorde ett försök att få ärendet uppskjutet, tills riksdagen sammanträdde. Den var kallad att samlas i mitten av september. När Akerhielm och Wrangel tidigare sökt förhala frågan, skedde det säkerligen i avsikt att skjuta den under ständernas avgörande. Akerhielm hade ingen framgång med sitt förslag och kunde knappast vänta det efter det klara nederlag han lidit i voteringen den 17 maj. Hans uppträdande är emellertid intressant som ett tecken på de förhoppningar, som han tydligen knöt till den stundande riksdagen.

När man läste upp kommissionens förslag till privilegier, hade Akerhielm många anmärkningar att göra⁸². Störst intresse erbjuder hans angrepp på hemlighetsmakeriet inom kompaniet. I § 26 föreslogs, att intressenternas namn eller insatsbelopp ej skulle få yppas. Akerhielm sade sig ej finna något skäl, varför dessa skulle hållas hemliga. Visserligen borde de ej direkt publiceras, »men om de så högt cacheras, som denna paragraf syntes innehålla, så kunde hända, att mången sutte domare i sin egen sak»⁸³. Han hemställde, att direktörerna borde förbinda sig att för Kungl. Maj:t varje år uppge, hur mycket inländskt kapital som var engagerat i ostindiska handeln. Detta bifölls, men kompaniets represen-

---

⁸² Kommissionen, i vars sammanträden Akerhielm ej deltog efter den 7 maj 1746, hade föreslagit privilegier på 20 år. Akerhielm föreslog en giltighetstid av 4 år, »på det rikets skada ej måtte bliva alltför stor». Kommissionen ansåg, att minsta tillåtna lott borde vara 600 daler silvermynt, men Akerhielm menade, att 200 daler silvermynt var ett lämpligt belopp. Mot kommissionens förslag att kompaniet skulle få befrielse från avgifterna till kronan för från ett förolyckat skepp bärgade varor, invände Akerhielm, att Kungl. Maj:t borde pröva varje sådant ärende. I samtliga dessa fall bifölls kommissionens förslag.

⁸³ I privilegiebrevet av den 17 juni 1746 heter det: »Dock skall det icke direktörerna vara tillåtet att någonsin namngiva eller uppenbara varken intressenterna eller de summor, som de kunna komma att insätta, ej heller skola de vara pliktiga att däröver visa deras subskriptionsböcker, till vem eller under vad förevändning det vara må utom de 12 nednämnda huvudparticipanter» (Modée III, 2336).

tanter vägrade sedan att gå med därpå⁸⁴, och bestämmelsen intogs ej i privilegiebrevet. Enligt kommissionens förslag skulle huvudparticipanterna, som hade att granska räkenskaperna, avge en skriftlig försäkran om tysthet. Åkerhielm menade emellertid, att om direktionen företagit något till handelns eller intressenternas skada, skulle sådant ej förtigas. Rådet gick med på att inskjuta, att om huvudparticipanterna hos direktionen ej kunde få rättelse av påtalade missförhållanden, borde saken anmälas hos Kungl. Maj:t⁸⁵.

Åkerhielm var inne på samma linje som vid behandlingen av bankfrågan hösten 1745. Då ville han driva fram, att banken skulle redogöra för sin ställning inför rådet och uppge, hur stora lån till privata som var utlämnade. Nu ville han lätta på slöjan kring ostindiska kompaniets affärer. Sekretessen kring den ostindiska handeln gav politikerna utomordentliga möjligheter att tillgodose privatekonomiska intressen, utan att det kom till offentlig kännedom. Det är givet, att man inte kan vänta en helt saklig behandling av ärenden rörande kompaniet i råd och kollegier, när medlemmarna av dessa institutioner i viss utsträckning själva var intressenter.

I augusti 1746 sammanträdde den ryske ministern i Stockholm, Korff, och Guy Dickens med ett antal ledande mössor, bland dem Åkerhielm och Anton Wrangel. Guy Dickens berättar, att som ett viktigt led i mössornas planer för den stundande riksdagen ingick »to have all the monopolies, erected here of late, abolished, as they have been set up with no other view, but to keep the country in subjection»⁸⁶. Härmed åsyftas utan tvivel framför allt ostindiska oktrogen.

⁸⁴ URP 17. 6. 46. Man lovade emellertid att till Kungl. Maj:t anmäla, när det inhemska kapitalet uppgick till tre fjärdedelar mot det främmande. En annan intressant uppgift om den stora utländska kapitalinsatsen får man av ett av kommissionens protokoll. Abraham Arfwedson hade uttalat en förhoppning, att den ostindiska handeln skulle drivas »om icke fullkomligen dock icke långt ifrån hälften» med svenska pengar. Vult von Steijern framhöll emellertid, att det var omöjligt, att denna handel ens till en tredjedel skulle kunna drivas med inhemskt kapital (Kommissionens protokoll 5. 5. 46).

⁸⁵ URP 14, 16, 17. 6. 46.

⁸⁶ Guy Dickens' rel. 22. 8. 46 (fotostat). Jfr Åkerhielms taktik att söka få avgörandet i den ostindiska oktroyfrågan uppskjutet tills riksdagen sammanträdde.

Av stort intresse är att Korff i oktober 1746 till en depesch kunde foga två skrifter, som överlämnats till honom av »einige Patrioten». Bland de åtgärder, som dessa rekommenderade, var den, att det engelska ostindiska kompaniet skulle oroa det svenska och att England genom sina »armateurs» skulle passa på två fartyg, som det svenska ostindiska kompaniet skulle sända ut i december 1746, uppbringa dem och föra dem till London, där de skulle stanna tills England fått satisfaktion för bl. a. vissa våldsamheter, som man ansåg hade utövats mot engelska fartyg i Göteborgs hamn⁸⁷. De mössor, som stod bakom förslagen, ansåg sig tydligen skada sina motståndare genom att vålla ostindiska kompaniet avbräck⁸⁸. Korffs enda uppgift om skrifternas proveniens är, att han fått dem av »einige Patrioten». Om Akerhielm tillhörde dessa är alltså ovist.

Akerhielm hade i rådet gjort vad han kunde, för att ovan nämnda engelska fartyg skulle få segla sin väg så snart som möjligt och yttrade bland annat, att om man uppehölle engelsmännen, skulle våra sjöfarande vid de engelska kusterna dyrt få umgälla detta⁸⁹. Guy Dickens' depescher ger vid handen, att Akerhielms yttrande mer var att betrakta som ett hot än som en farhåga. De engelska fartygen blev kvarhållna i Göteborg. I oktober gav Akerhielm Guy Dickens det rådet, att England skulle ta några svenska skepp i beslag och behålla dem, tills England fått full satisfaktion⁹⁰. I början av

---

⁸⁷ Korffs rel. 24. 10. 46. Danielson, 118 ff., Beilagen, 23 ff. Två engelska fartygskaptener hade med våld återtagit några fångna matrosar, som flytt till ett svenskt fartyg, varför rådet beslutat, att de engelska skeppen skulle kvarligga i hamnen, tills rannsaking skett.

⁸⁸ Enl. Fryxell lånade hattarna i början av riksdagen 1746—47 pengar av ostindiska kompaniet till mutor och trakteringar (Fryxell, del 37, 75 f.).

⁸⁹ URP 4, 5, 10. 9. 46.

⁹⁰ Guy Dickens' rel. 17. 10. 46, Danielson, Beilagen, 113 f.: »I consulted our principal friend (= Akerhielm. Se Chesterfield till Guy Dickens 11. 8. 47, Br. dipl. instr. V, 128 och Danielson, 154), to know what steps were proper for me to take in this extraordinary case, who advised me not to give in a memorial, before I had had a communication of the examinations taken at Gottenburg, which they could not refuse giving me very soon, and at the same time he said, that tho' it was painful to him to advise anything, that could be prejudicial to his countrymen, yet as he

november kunde Akerhielm i förtroende meddela Guy Dickens, att man beslutat låta de brittiska fartygen avsegla. Han upprepade, att engelsmännen borde öva repressalier mot svenska skepp. Akerhielm ville även, att Guy Dickens skulle sända en kurir till Göteborg till kaptenerna på de ovannämnda engelska fartygen med begäran, att de skulle sätta sig i besittning av så många svenska skepp, som de mötte på sin väg till England⁹¹. Akerhielms förslag har stor likhet med dem, som »einige Patrioten» framställt till Korff och som direkt syftade till att skada ostindiska kompaniet. Tidsöverensstämmelsen är den bästa tänkbara. Det är ytterst sannolikt, att Akerhielm ej var främmande för dessa förslag.

Det envetna motstånd Akerhielm presterade i striden om ostindiska oktrojen retade säkerligen hattarna oerhört och torde mycket ha bidragit till deras beslut att vid riksdagen 1746—47 om möjligt avlägsna honom från hans poster. Hans ställning var i denna fråga ingalunda den mäktige oppositionsledarens. Akerhielm var tvärtom här nästan helt isolerad. Endast Anton Wrangel stödde honom. Hans förhållande till den ostindiska oktrojen och judarna blev inte opåtalat vid riksdagen 1746—47.

Än mer isolerad stod Akerhielm i en annan privilegiefråga. Det gällde handeln på Madeira och Kanarieöarna. Två anbud

---

found they were not to be brought to an impartial way of acting with regard to England but by rough usage, he thought our court would do well to order immediately some of their ships to be taken, by way of reprisal, and keep them, till justice be done to the abovementioned captain (kaptenen på ett av de kvarhållna fartygen) and full damages allowed for all the losses by the long detention of the ships. He added that should they be angry here, it signified very little, for how they could help themselves he knew not». Jfr Malmström III, 348.

⁹¹ Guy Dickens' rel. 7. 11. 46 (fotostat). En del av depeschen hos Danielson, Beilagen, 115. »The above informations were given me yesterday evening in the greatest confidence by our principal friend, who repeated to me what he had said before, that we ought to lose no time in making reprisals upon their ships for this crying injury. He would even have had me sent an express to Gottenbourg with a letter to the abovementioned captains, requiring them to seize on as many Swedish ships as they should meet in their passage to England; but your Lordship may easily imagine I would not take upon me such a step».

förelåg, ett från handelsmännen Grill, Lefebure m. fl. och ett annat från Peter Westman, Cornelius Franck och Kristoffer Springer. Denna senare grupp har tydlig mösskaraktär. Både Franck och Springer tillhörde de affärsmän, som av Korff senare gynnades med spannmålsimport från Ryssland⁹².

Grill et consortes ansökte om privilegium på sex år, medan deras konkurrenter endast begärde att få göra en provexpedition med ett skepp, som man anhöll skulle befrias från alla avgifter både för utgående och inkommande last, och att sedan, om expeditionen lyckades, få företräde till privilegierna på ett kompani. Kansli- och kommerskollegierna, som yttrade sig över frågan, förklarade, att de helst sett, att parterna förenat sig med varandra. Men Grill och Lefebure hade ej velat gå med på detta, varför det endast återstod att välja den part, som gjort det fördelaktigaste anbudet. Kollegierna tillstyrkte, att Grill och hans medsökande tilldelades privilegierna på sex år.

Vid behandlingen i rådet visade det sig, att alla de närvarande röstade för kollegiernas förslag med undantag av Åkerhielm. Han ansåg, att privilegier borde ges, endast då landet kunde ha påtaglig nytta av den handel, som de avsåg, och detta var enligt hans åsikt ej fallet denna gång. Det vore bättre att bevilja Westman och hans associerade deras begäran, ty då skulle det stå andra fritt att försöka sig på samma handel. T. o. m. Anton Wrangel anslöt sig till kollegiernas mening⁹³. Åkerhielms isolering var alltså här fullständig. Det kan knappast ha varit politiskt klokt av honom att bjuda motstånd i denna fråga, där han saknade allt stöd.

I ovan behandlade inrikespolitiska stridigheter — kring principalatsfrågan, om växelkursen och banken, om ostindiska oktrojen och om privilegierna på handeln med Madeira och Kanarieöarna — förelåg i rådet mellan Åkerhielm och hattarna meningsskiljaktigheter, som i främsta rummet ej var av principiell utan av maktpolitisk natur. Bakom motsättningarna i

⁹² Se ovan s. 190 n. 54. Om Peter Westmans ytterst tvivelaktiga affärer se Heckscher, En växelryttare under frihetstiden, Historieuppfattning, 231 ff.

⁹³ URP 5. 3. 46. Privilegiebrevet hos Modée III, 2300 f.

rådet stod i de flesta ovan relaterade fall sinsemellan konkurrerande finansintressen inom Stockholms borgerskap. I principalatsstriden stod Springer mot Thomas Plomgren och Kierman. Bröderna Arfwedson — lierade med Springer — konkurrerade om ostindiska oktrojen med en finansgrupp, som rymde hattarna Anders Plomgren och Claes Grill. När det gällde privilegierna på Madeira och Kanarieöarna, stod striden mellan Springer och andra borgare av mösspartiet å ena sidan och hattarna Grill och Lefebure å den andra. För storgrosshandlarna ur hattarnas led var ett bibehållande av hattväldet en livssak, ty detta var förutsättningen för deras privilegierade ekonomiska ställning. Andra grupper av borgerskapet kunde däremot få fördel av ett regimskifte. I striden om de ekonomiska fördelarna drogs även främmande makter in. Det har redan anförts, hur vissa borgare ur mösspartiet — bland dem Springer och Tottie — tack vare sina förbindelser med Korff lyckades få hand om den lönande spannmålsimporten från Ryssland⁹⁴ och hur mössorna i oktober 1746 förordade, att England efter bästa förmåga skulle söka skada det svenska ostindiska kompaniet.

Hattarna kom att helt dominera borgarståndet vid riksdagen 1746—47. Detta stånd intog en fullständigt oförsonlig hållning under det anfall, som vid denna riksdag riktades mot Åkerhielm. Dennes ställningstagande i de inrikespolitiska frågorna torde ha varit främsta orsaken härtill. Innan Åkerhielm i december 1747 drog sig tillbaka till Margretelund, uppmanade han Guy Dickens att söka utverka, att England skulle lägga beslag på svenska fartyg på väg till eller från Frankrike, vilket vore bästa sättet att träffa »the rotten part of this government, namely *the burghers*»⁹⁵.

⁹⁴ Se ovan s. 190 n. 54.

⁹⁵ Kursiverat här. Guy Dickens' rel. 1. 1. 48, Danielson, Beilagen, 163.

10. RIKSDAGEN 1746—47: FÖRBEREDELSE OCH VERKSAMHET UNDER DESS FÖRSTA HÄLFT.

Våren 1746 blev det aktuellt att vidta förberedande åtgärder för ständernas inkallande. Frågan om riksdagen skulle sammanträda i Stockholm eller på annan ort väckte strid. Det var inte första gången man funderade på att samla ständerna i landsorten. Förlades riksdagen till annan ort än Stockholm, kunde man förmoda, att de främmande ministrarna ej skulle gripa in i riksdagsstriderna, att ständerna ej finge tillfälle att blanda sig i förvaltningen och att många i Stockholm placerade ämbetsmän och officerare ej skulle delta¹.

När frågan kom upp i rådet i april 1746, stred Åkerhielm envist för att ständerna skulle samlas i Norrköping. Han framhöll, att man härigenom skulle vinna större enighet, större »tysthet», kortare riksdagstid, mindre kostnader till underhåll för riksdagsmännen och att man skulle kunna undvika de främmande ministrarnas inblandning. Även några andra mössor uttalade sig för Norrköping, under förutsättning att medel kunde anskaffas för riksdagens förflyttning. Tessin framför andra talade för Stockholm. Cronstedt ställde sig helt på Tessins sida, och även Cedercreutz gick på hattarnas linje. Sedan rådet inhämtat statskommissionens yttrande om rikets ekonomiska tillstånd, beslöts att riksdagen skulle hållas i huvudstaden. Endast Åkerhielm yrkade fortfarande på att den skulle sammanträda i Norrköping och menade, att de därmed förenade kostnaderna var överkomliga. Hattarnas främsta officiella skäl för att ej förlägga riksdagen till landsorten var just merkostnaderna och svårigheterna för ständerna att samarbeta med kollegierna. Redan från början var mössfronten splittrad, och till slut stod Åkerhielm ensam i sitt krav på riksdag i Norrköping².

¹ Lagerroth, Frihetstidens maktägande ständer II, 13 f. När mössrådet 1769 samlade riksdagen i Norrköping, visade det sig, att dessa beräkningar ej höll streck. De främmande ministrarna följde med, och ämbetsmännen lämnade sina tjänster i Stockholm för att bevista riksdagen (Malmström VI, 98; Lagerroth, a. a. 15).

² IRP 25, 30. 4. 46.

Det är anmärkningsvärt, att Tessin, som ju minst av allt var någon stark hushållare, ansåg det omöjligt att förlägga riksdagen till Norrköping av finansiella skäl, medan däremot den strängt ekonomiske Åkerhielm fäste mindre avseende vid den statsfinansiella sidan av saken. Luberas' reflexion att hattarna nog kunnat finna utvägar, om de ansett det lämpligt att samla ständerna i Norrköping, torde vara riktig³. Det avgörande för Åkerhielms ställningstagande torde ha varit det förhållandet, att om de yngre ämbetsmännen och officerarna inte kunde delta i riksdagsarbetet i vanligt antal, skulle mössorna ha goda utsikter att få övertag inom ridderskapet och adeln. Eftersom de hade anledning hoppas på majoritet i präste- och bondestånden, kunde uteblivandet av ett antal adliga ämbetsmän och officerare avgöra partiställningen till deras favör. Kanske ville Åkerhielm också avlägsna ständerna från de förmögna stockholmsköpmännens inflytande.

Av det föregående torde ha framgått att Åkerhielms ställning i rådet inför den stundande riksdagen inte var särdeles stark. Han hade inte något egentligt parti att stödja sig på. Anton Wrangel följde honom visserligen i allmänhet fortfarande, men Lagerberg, som avled i oktober 1746, var liksom Cronstedt bruten av ålder, och Löwen, Posse och Cedercreutz sökte kryssa sig fram mellan ytterligheterna. Om ovannämnda herrar uppträtt enigt, hade de haft goda möjligheter att behärska rådet, ty i rådslagen deltog i allmänhet endast fyra hattar: Tessin, Ehrenpreus, Rosen och Johan Gyllenborg⁴. Carl Gyllenborg var dödligt sjuk. Kung Fredrik lutade åt mössornas håll, medan Adolf Fredrik stod på hattarnas sida⁵.

1742—43 års riksdag hade inte inneburit något avgörande i partistriden. Hattarna hade i stort sett hållit sina positioner, men deras prestige var rubbad av kriget med Ryssland. Fyra rådsstolar stod tomma och skulle besättas vid den stundande riksdagen. Man var på ömse sidor inställd på en avgörande strid. Allt var upplagt för en intensiv partikamp, när stän-

³ Luberas' rel. 16. 5. 46.

⁴ Cederström hade dött i mars 1745.

⁵ Jfr Stavenow, Till belysning av partistriden vid riksdagen 1746—47, 7 f.

derna sammanträdde. Det synes, som om de mössvänliga riksråden inför den förestående riksdagen med allt vad denna kunde föra med sig tvekade att följa Åkerhielm i hans resoluta oppositionspolitik. Hattarna kunde med visshet förutse, att motståndet i rådet praktiskt taget skulle upphöra, om de lediga platserna besattes med lämpliga personer och Åkerhielm på ett eller annat sätt avlägsnades.

Åkerhielms förhållande till Ryssland under 1746—47 års riksdag är av stort intresse. När baron Johann Albrecht von Korff i juli 1746 som rysk minister kom till Stockholm för att ersätta Luberas, tog ett nytt skede i de svensk-ryska förbindelserna sin början. Detta berodde inte huvudsakligen på ministerskiftet utan framför allt på en kursändring inom den ryska utrikespolitiken, av vilken Luberas' rappell var ett resultat. Rysslands politik hade länge varit famlande, men under första hälften av 1746 klarnade sikten. Tsarriket intog en deciderat antifransk och antipreussisk hållning och ingick försommaren 1746 allians med Österrike och försvarsförbund med Danmark. Det var Bestuzjevs linje, som hade segrat i Petersburg.

I och med att Rysslands politik antog sin franskfientliga prägel, följde ökad benägenhet hos både Frankrike och Ryssland att blanda sig i de svenska förhållandena. I Petersburg fruktade man, att hattarna, om de fick fria händer, skulle göra Sverige beroende av Frankrike och Preussen och beslöt därför att göra allt för att störta dem och för att hjälpa mössorna till makten. Frankrike å sin sida ansåg sig nödvändigt behöva Sverige i sitt allianssystem, framför allt som motvikt mot Ryssland. De franska statsmännen var därför beslutna att med all makt verka för hattarnas seger vid den kommande riksdagen. Den engelska regeringen, vilken som vanligt var väl underrättad om Frankrikes planer, fann sig ha gemensamma intressen med Ryssland visavi Sverige. England och Ryssland kom överens om att gemensamt arbeta för att föra mössorna till seger⁶.

---

⁶ Malmström III, 273 ff.; Holm II, 248 f.; Stählin II, 327 ff.

Av avgörande betydelse för bedömandet av mössornas och inte minst Åkerhielms politik vid riksdagen 1746—47 är frågan om källvärdet hos Korffs depescher⁷. Åtskilliga forskare har haft anledning att ta ställning till detta problem. J. R. Danielson har i stor utsträckning byggt sin framställning av händelseförloppet vid riksdagen 1746—47 på Korffs ministerberättelser, dock utan att underkasta dem någon egentlig kritik⁸. Hjärne, som har haft blicken öppen för Korffs lättrogenhet, har ansett, att depescherna lämnar värdefulla bidrag till vår inre riksdagshistoria, förutsatt att de begagnas med tillräcklig kritik. Vad Korff berättar om sina och mössornas handlingar torde förtjäna tilltro, medan man däremot har anledning betvivla tillförlitligheten av hans omdömen. Hjärne menar, att framförda åsikter om att Korff utan svårighet kunnat bedra sin regering och för egen del tillägna sig de medel, som var avsedda för svenska politiker, knappast torde ha fog för sig⁹.

Stavenow har använt Korffs depescher som källa i sin studie *Till belysning av partistriden vid riksdagen 1746—47* och därvid, i den mån det låtit sig göra, jämfört ministerns uppgifter med de officiella akterna. Han kommer till det resultatet, att Korffs relationer företer misstag även i väsentliga punkter, vilket visar nödvändigheten av kontroll mot andra källor, men att de dock som komplement till protokollen äger stort värde för kunskapen om det inre partilivet¹⁰.

Rudolf Kjellén riktar i sin apologi för Samuel Åkerhielm kraftig kritik mot Korffs depescher. Det måste vara bestämda uppgifter, av vilkas framförande Korff ej kunnat ha någon fördel, för att man skall våga lita på dem¹¹. Malmström betecknar dem som en källa av synnerligen grumlig natur. De

⁷ Dessa har stått till författarens förfogande i J. E. Waaranens och Harald Hjärnes avskrifter och ganska utförliga utdrag. Det förtjänar anmärkas, att Korffs depescher till största delen varit chiffrerade (Hjärne till C. G. Malmström 6. 2. 1882, Malmströms avskriftsamling, Bihang).

⁸ Danielson, *Die nordische Frage in den Jahren 1746—51*.

⁹ Hjärne, *Storpolitiska villobilder*, Samlade skrifter II, 297; Hjärne, HT 1889, Översikter och granskningar, 66.

¹⁰ s. 50 ff.

¹¹ Kjellén, *Samuel Åkerhielm d. y. och de ryska stämplingarna i Sverige 1746—49*, HT 1894, 20.

många felaktigheterna i dem visar, att Korff antingen saknade omdömesförmåga eller att han inte alltid höll sig till sanningen¹². Dannert, som konstaterat, att Korffs uppgifter till Petersburg om den svenska krigsmakten stämmer tämligen bra med de verkliga förhållandena¹³, anser i likhet med Hjärne, att dessa depescher bör tillmätas bevisvärde, åtminstone i de fall, då Korff berättar om egna åtgöranden¹⁴.

Att Korff var ovanligt okritisk är en reflexion, som man inte kan undgå att göra, när man läser hans rapporter. Hans omdömen får inte tillmätas något större värde. Hans brist på kritiskt sinne gör, att man också måste ta med i beräkningen, att hans nyhetsfurnissörer lätt — medvetet eller omedvetet — kan ha vilselett honom och att han stundom accepterat kringflygande rykten som fakta. Det är nödvändigt att i varje särskilt fall pröva uppgifternas sanningshalt och att söka ta reda på varifrån Korff fått sina nyheter, då detta låter sig göra. Anger han som meddelare en person, som stått i händelsernas centrum, har man givetvis anledning att fästa större vikt vid uppgiften, än om ingen källa alls uppges. Berättar Korff om händelser han själv varit med om bör man kunna tro på hans uppgifter, såvida han inte haft påtaglig fördel av att förvanska sanningen. I den mån det är möjligt, måste hans uppgifter kollationeras med och sättas i relation till andra källor. Vad Korff meddelar om Åkerhielm är till stor del av den art, att det grundar sig på samtal dem emellan eller på hans egna erfarenheter.

Ryska hovets instruktion till Korff innehöll fyra huvudpunkter. Han borde bemöda sig om att förebygga återinförandet av suveräniteten i Sverige och avhålla konungen från att nedlägga kronan. Sverige borde hindras att ingå allians med Preussen. Förra riksdagens instruktioner till rådet att bibehålla och utvidga vänskapen med Ryssland skulle förnyas. Den franksinnade regeringen skulle störtas och en mot Ryssland vänligt sinnad regim upprättas i stället¹⁵. Dessa önskemål

¹² Malmström III, 423 n. 1.

¹³ Dannert, Svensk försvarspolitik 1743—57, 160.

¹⁴ Dannert, 155 n. 19.

¹⁵ Danielson, 101 f.

hyste såväl Ryssland som mössorna, och det är inte på något sätt förvånande, att samarbetet mellan Korff och mösspolitikerna blev av det mest intima slag. I det följande skall ett försök göras att fastställa arten av förbindelserna mellan Korff och Akerhielm.

Omedelbart efter sin ankomst till Stockholm kastade sig Korff in i de politiska striderna för att förbereda den kommande riksdagen. Redan från början intar namnet Akerhielm en framträdande plats i hans rapporter. Korff ansåg det som en svaghet hos mösspartiet att inom detsamma fanns utpräglade meningsmotsättningar. Några höll före, att det bästa vore om en försoning mellan partierna kunde komma till stånd, medan däremot andra och särskilt Akerhielm ej ville höra talas härom. Denne påpekade vid ett samtal med Korff, att hattarna med talet om försoning endast ville vinna tid. Förutsättningen för en utjämning var, att de licentierade riksråden återinsattes i sina ämbeten och att de fransksinnade avstod från sitt system¹⁶. Det bör påpekas, att det låg i Akerhielms intresse att inför Korff framhålla det olämpliga i en försoning med hattarna, men hans föregående uppträdande tyder på att han talade uppriktigt.

Akerhielm tog ivrigt del i riksdagsförberedelserna. Han sökte förmå Korff och Guy Dickens att ställa pengar till förfogande¹⁷. Han antydde jämte riksråden Löwen och Cedercreutz för Korff, att det skulle vara nyttigt med en present till överste Ungern-Sternberg, som av allt att döma skulle bli lantmarskalk vid riksdagen. Vidare föreslog Akerhielm, att Ryssland skulle invitera engelska och sachsiska hoven att biträda den rysk-österrikiska alliansen, varpå Österrike med understöd av Ryssland, England och Sachsen skulle inbjuda Sverige att ansluta sig. Akerhielm försäkrade i mössornas namn, att han skulle genomdriva saken, om erbjudandet gjordes¹⁶. Vad Akerhielm här förordade, var anknytning till hela det mot Frankrike och Preussen fientliga maktblocket, inte en ensidig anslutning till Ryssland. Han befann sig med andra

¹⁶ Korffs rel. 8. 8. 46. Danielson, 104 f.

¹⁷ Även inför Luberas betonade Akerhielm nödvändigheten av att Ryssland tillhandahöll pengar (Luberas' rel. 23. 8. 46).

ord på samma linje som i sin utrikespolitiska programförklaring i augusti 1743¹⁸. I november 1746 påpekade Åkerhielm åter för Korff, att det vore önskvärt med samgående mellan Ryssland, England, Österrike och Sverige¹⁹.

Korff sammanträffade med förra riksrådet Bielke, som i förtroende kunde meddela, att mössorna snart skulle hålla en partikonklav utanför Stockholm för överläggningar om den stundande riksdagen. Korff och Guy Dickens skulle inbjudas att delta²⁰. Mötet kom till stånd. Två redogörelser för vad som avhandlades under detta föreligger, ty de båda främmande ministrarna ägnade var sin depesch åt saken²¹. Enligt Korff ägde sammanträdet rum den 22, enligt Guy Dickens den 20 augusti. I båda depescherna uppges samma personer som närvarande: Åkerhielm, Anton Wrangel, de licentierade riksråden Bielke och Bonde, generallöjtnant Düring, överste Fabian Löwen samt Korff och Guy Dickens²².

Korff berättar i huvudsak följande om överläggningarna²³. Man diskuterade penningfrågan, och mössorna nämnde 50.000 pund som erforderligt belopp²⁴. Guy Dickens förklarade, att han ännu inte fått några remissor men att han ville begära order, medan Korff för att, som han säger, utplåna det dåliga intryck, som Guy Dickens' svar gjort, försäkrade, att kejsarinnan var villig att hjälpa. Düring förklarade, att om England och Ryssland inte ville bidra med pengar i tillräcklig mängd, så skulle väl dessa länder än mindre vara villiga att tillgripa skarpare medel: att tala högt och även visa, att de

¹⁸ Se ovan s. 148.

¹⁹ Korffs rel. 18. 11. 46.

²⁰ Korffs rel. 15. 8. 46.

²¹ Korffs rel. 23. 8. 46; Guy Dickens' rel. 22. 8. 46 (fotostat).

²² Enligt en senare relation från Guy Dickens skulle också generallöjtnant Staël von Holstein varit närvarande (Malmströms anteckning vid Guy Dickens' rel. av 22. 8. 46 i avskriftsamlingen).

²³ Jfr Danielson, 106 f.

²⁴ Enligt Waaranens utdrag begärde mössorna 50.000 pund av vardera ministern. Enligt Danielsons referat av depeschen i fråga förklarade de, »dass wenigstens 50.000 Pfund Sterling von Nöten seien, um den Sieg der Partei sicherzustellen». Av Guy Dickens' depesch och av en senare relation av Korff (av den 27. 2. 47) framgår, att mössorna begärde, att England och Ryssland tillsammans skulle anskaffa 50.000 pund.

var i stånd att genomföra sina avsikter²⁵. Detta senare kunde ske, anmärkte Akerhielm, därigenom att ryska kejsarinnan vid riksdagens början lät förklara, att hon tvekade att ge Sverige meddelande om Rysslands allians med Österrike och Danmark, emedan hon inte hade något förtroende för regeringen och att hon av samma anledning måste hålla tillbaka alla fördelaktiga erbjudanden. England borde också komma fram med sina besvär, men Ryssland måste bryta isen. »... insonderheit werde dieses um so viel mehr Eindruck finden, als Eu. Kays. M. sich gegenwärtig in gewaffneten Stande gesetzt und das Gros der Nation, welche, wann sie in ihren Begriffen, die sie schon ohne dem von dem Interesse ihres Vaterlandes haben, nur durch lebhaftere Vorstellungen geholfen wurde, durfte sein Elend desto mehr fühlen lernen, in welches das französische Joch sie setzet, und mit desto stärkerem Mut, wenn sie sich dergestalt unterstützt sähe, der andern Partei zu Leibe gehen».

Åkerhielms ord i Korffs något dunkla avfattning måste tolkas som ett gillande av ryska rustningar. Guy Dickens' depesch innehåller emellertid ingenting härom, och då så mycket beror på Korffs formulering av Akerhielms yttrande, kan man inte tillmäta detta vittnesbörd bevisvärde. Den ryske ministern vägrade inte sina ord så noga²⁶. Korff lovade sända en kurir till Petersburg. Man beslöt att avvakta dennes återkomst.

Engelske ministerns relation är mindre detaljerad än Korffs. Enligt Guy Dickens gick mössornas plan för utrikespolitiken ut på »a close union and friendship with the maritime powers

---

²⁵ Danielson refererar här: »Daraufhin bemerkte General Düring, wenn England und Russland nicht in dem Masse wie nötig mit Geld 'als dem gelindesten Mittel', beistehen könnten, dann möchten die Botschafter schärfere Mittel ergreifen und nicht allein im Namen ihrer Höfe 'laut und hoch sprechen, sondern auch der Nation zeigen, dass man im Stande wäre, eine solche Absicht mit Nachdruck zu befolgen'» (Danielson, 106).

²⁶ Det är av intresse att se, att Luberas, som var kvar i Stockholm någon tid efter Korffs ankomst, under samma datum, som Korff daterade sin relation om sitt sammanträffande med mösscheferna, sände en rapport till Petersburg, i vilken en plan framlades om ryska trupperörelser vid finska gränsen med avsikt att åstadkomma ett politiskt avgörande i Sverige. Planen hade enligt Luberas gillats av mössornas ledare (Luberas' rel. 23. 8. 46. Dannert, 155 f.).

and Russia». Guy Dickens liksom Korff framhäver mösschefernas iver att till den stundande riksdagen pressa fram så stora penningbelopp som möjligt från Ryssland och England. På deras anhållan om 50.000 pund svarade han, att det inte var att vänta, att han skulle tillåtas utbetala på långt när halva denna summa²⁷. Med undantag av datum för mötet motsäger de båda relationerna icke varandra, ehuru alla uppgifter i den ena icke återfinnes i den andra. I ett privat samtal mellan Akerhielm och Guy Dickens sade sig den förre ha kalkylerat fel en smula, när han trott, att sexton eller aderton tusen pund skulle räcka. Emellertid förklarade han, att de välsinnade skulle göra det bästa möjliga med den hjälp Ryssland och England kunde erbjuda. Tydligt hade Akerhielm tidigare dryftat penningfrågan med Guy Dickens och var nu angelägen om att denne ej skulle känna sig illa berörd av det höga belopp, som nämnts vid konferensen.

I mitten av september 1746 sammanträdde ständerna. Korff bestormades av personer, som behövde medel för att underhålla sina vänner eller för att hindra motpartiet att locka dem till sig. Då han ofta inte kände de hjälpsökande och fruktade, att några av dem kanske tillhörde motpartiet, bad han Akerhielm, att han skulle kalla dem till sig och tillsammans med de andra cheferna beräkna, hur mycket pengar som kunde behövas. Mössledarna samlades till en konferens, varefter Akerhielm och Bielke meddelade Korff storleken av det belopp, som erfordrades, och fick löfte om den begärda summan²⁸. Akerhielm synes under dessa första dagar av riksdagen jämte Bielke ha varit Korffs främste rådgivare. Hans namn figurerar ofta i ministerns utgiftstablåer för denna tid, antingen han själv mottagit pengar för vidare befordran eller han rekommenderat dem till något ändamål eller någon person²⁹.

²⁷ Om innehållet i Guy Dickens' depesch se också ovan s. 197.

²⁸ Korffs rel. 19. 9. 46. Jfr Danielson, 110 f.

²⁹ Akerhielm fick av Korff och Guy Dickens gemensamt, enligt båda dessa ministrars uppgifter, den 24 september 1746 25.000 daler kopparmynt till bondeståndet, av Korff ensam, efter dennes uppgift, den 19 september 42.000 daler kopparmynt för adelns behov (troligen för lantmarskalksualet, som ägde rum den 22 september) och den 24 september

Lantmarskalksvalet avgjordes till mössornas favör. Ungern-Sternberg utsågs med 20 rösters majoritet framför sin medtävlare Carl Gustaf Tessin³⁰. Det visade sig emellertid, att detta ej var någon rätt värdemätare av partifördelningen på riddarhuset. Vid adelns val till SU vann hattarna en avgjord seger. Då dessa behärskade borgarståndet, fick de säker majoritet i utskottet. I prästeståndet och väl också bondeståndet hade mössorna överhanden³¹.

Korff visade redan i början av riksdagen sin benägenhet för att gå fram med grova medel. Han klagade över att de svenskar, som besökte honom, hade blivit föremål för hotfulla uttalanden från Anders Plomgren. Korff begärde, att Plomgren skulle arresteras, aktor förordnas och att hovrätten skulle få rannsaka målet, emedan han hyste misstroende till kämnärsrätten. I denna affär uppträdde Åkerhielm, sekunderad av Anton Wrangel, som Korffs främsta stöd i rådet³². Samtidigt hade Korff en skarp kontrovers med generalmajor Fabian Wrede. Även nu tog Åkerhielm med stöd av Wrangel Korff i försvar³³.

Ungefär samtidigt som Korff råkade i delo med Plomgren och Wrede, fick han audiens hos kronprinsen och förebrädde denne, att han anslutit sig till ett mot Ryssland fientligt parti³⁴. Han lämnade Åkerhielm en redogörelse för vad som

---

55.500 daler kopparmynt för bänkmans- och elektorsvalen på riddarhuset. Bilaga till Korffs rel. 26. 9. 46; bilaga till Guy Dickens' rel. 3. 3. 47, Mlm; Danielson, Beilagen, 17 ff.

³⁰ RAP 22. 9. 46 (XV, 3). Mössorna funderade på att lansera Lars Åkerhielm som lantmarskalkskandidat, men denne avböjde (Luberas' rel. 25. 7. 46; Guy Dickens' rel. 23. 9. 46. Fotostat). Den främsta orsaken till att Samuel Åkerhielm ej fördes fram som lantmarskalkskandidat torde ha varit, att mössorna behövde en man, som kunde vinna dem, som tvekade mellan partierna. Den konciliante och kompromissvänlige Ungern-Sternberg var då rätt person. (Jfr Kjellén, 21 f.). Att Åkerhielm var riksråd var ett minus för honom som lantmarskalkskandidat men inte något oöverstigligt hinder (Jfr Malmström III, 285 och Lagerroth, Frihetstidens maktägande ständer I, 155).

³¹ Malmström III, 285 f.

³² URP 30. 9, 1. 10, 12. 11. 46. Malmström III, 288.

³³ URP 2. 10. 46.

³⁴ Malmström III, 288 f.; Danielson, 114 f.

passerat under audiensen. Dagen efter samtalet med denne var Korff bjuden till Cedercreutz, hos vilken han träffade Akerhielm, Löwen³⁵, Ungern-Sternberg, hovkanslern Piper och statssekreteraren Nolcken. Man bad honom att icke rapportera samtalet med kronprinsen till sin regering, vilket han sade sig icke kunna lova³⁶.

Korffs uppgifter bekräftas i stort sett av en annan källa. Akerhielm har nämligen gjort en uppteckning³⁷ av ministerns yttrande. Han uppger som närvarande samma personer som Korff med undantag av Löwen. Korff förklarade, att freden i Norden var ett ryskt intresse och att han var angelägen om att vara Adolf Fredrik till nytta. Det var i den avsikten han haft sitt samtal med denne. Till sitt hov ämnade han icke inberätta annat härom än det, som kunde stärka förtroendet rikena emellan.

Samlingen hos Cedercreutz var synnerligen representativ: sannolikt tre riksråd, lantmarskalken, hovkanslern och statssekreteraren för utrikes ärenden, d. v. s. representanter för råd, riksdag och kanslikollegium. Sammankomsten synes ha varit arrangerad för att man skulle få tillfälle att med Korff dryfta hans audiens hos Adolf Fredrik. Om den sistnämnde, som han i en redogörelse för audiensen uppger, svarat Korff, att han var tillräckligt gammal för att själv veta, vad han hade att göra och låta³⁸, fanns det skäl nog för att man skulle önska, att saken ej rapporterades till Petersburg. Regeringen var vid denna tid mycket angelägen om att ej stöta sig med Ryssland. Adolf Fredrik gjorde ej heller något väsen av audiensen³⁹.

Den hållning kung Fredrik intog var givetvis trots hans

---

³⁵ Korff säger ej om riksrådet Löwen eller överste Fabian Löwen avses. Det är dock med all sannolikhet fråga om riksrådet. Härför talar den omständigheten, att alla de övriga närvarande var officiella personer och att Löwens namn nämnes omedelbart efter riksrådet Akerhielms och före de övrigas.

³⁶ Korffs rel. 24. 10. 46.

³⁷ På Margretelund.

³⁸ Adolf Fredriks redogörelse för audiensen i Utskottshandl. 1746—47, vol. 9.

³⁹ Malmström III, 297.

skröplighet av en viss politisk betydelse. Hans sympatier låg säkerligen hos mössorna⁴⁰, även om starka krafter, bl. a. Erland Broman, drog honom åt andra hållet. Den ryske ministern gjorde på sitt vanliga bryska sätt vad han kunde för att förmå kungen att klart ta ställning på mössornas sida.

Redan i början av september 1746 hade Korff med förbigående av kansliet uppvaktat Fredrik med en skrift, vari han sökte vederlägga vissa rykten om att Ryssland ville kullkasta Adolf Fredriks val till svensk tronföljare⁴¹. Trots att hans tillvägagångssätt framkallat ett tillkännagivande till de utländska sändebuden, att dessa endast genom kansliet skulle inlämna sina skrivelser till Kungl. Maj:t eller begära audiens, gjorde Korff om sin manöver i november⁴². Det gällde att rycka kungen ur hans passivitet och förmå honom att avlägsna olämpliga personer, d. v. s. hattar, från sin omgivning. Korff berättar, att terrängen sonderades av Fredriks hessiske livmedikus, varefter mössorna, bland dem Åkerhielm, fortsatte behandlingen av kungen. Mösscheferna uppmanade emellertid Korff att ge deras bearbetning ytterligare eftertryck och att smida medan järnet var varmt. Korff for den 13 november till hovet och anhöll om audiens hos Fredrik⁴³.

I rådet berättade Åkerhielm samma dag, att kungen givit honom del av ministerns begäran och frågat, vad som var att göra. Åkerhielm hade bett kungen uppmana Korff att vända sig till kansliet, vilket Fredrik sade sig ha gjort, men ministern hade »ursäktat sig». Kungen anmodade Åkerhielm att tala med Korff om saken. Då Åkerhielm sporde, om han vänt sig till kanslikollegium, svarade Korff, att han funnit detta onödigt, eftersom det var fråga om ett privat ärende mellan kejsarinnan och kung Fredrik. Kungen gav Åkerhielm i uppdrag att underrätta Tessin⁴⁴ om vad som hänt. Tessin fann anledning att ta upp saken i rådet, varvid han meddelade att

⁴⁰ Finckensteins rel. 2 (13). 5. 46. Danielson, 127 ff.; Malmström III, 285.

⁴¹ Malmström III, 283 f.

⁴² Malmström III, 295 f.

⁴³ Korffs rel. 14. 11. 46.

⁴⁴ Tessin fungerade som kanslipresident under Carl Gyllenborgs sjukdom.

audiensen redan var beviljad⁴⁵. Genom Korffs, kungens och Åkerhielms manipulationer ställdes rådet inför fait accompli. Audiensen kom till stånd med Åkerhielm som enda vittne. Korff klagade på kronprinsen, gav kungen försäkringar om Rysslands vänskap och anhöll om dennes stöd för dem, som arbetade på ett gott förhållande mellan Sverige och Ryssland, samt meddelade att ryska galärer ankommit till Fredrikshamn⁴⁶.

Korff slog sig ingalunda till ro efter sin audiens hos kungen den 13 november. Redan två dagar senare förde han sin aktion vidare, då han hade audiens hos Adolf Fredrik i närvaro av statssekreteraren Nolcken. Korff överräckte ett brev från ryska kejsarinnan till den svenske tronföljaren, vari Elisabet försäkrade sig vilja upprätthålla Sveriges grundlagar, och uppläste en föreställning till Adolf Fredrik, som i huvudsak gick ut på att denne borde skilja sig från Tessin, vilken angreps i hätska ordalag, och dennes anhängare med hot om att kejsarinnan i annat fall skulle ta sin hand från honom⁴⁷. Kronprinsen anmälde i rådet vad som förekommit under Korffs audiens och begärde, att det passerade skulle meddelas SU⁴⁸.

Malmström har klart framhävt, att rådet och MSD, vilken skulle yttra sig över ärendet, såg helt olika på saken⁴⁹. Rådet ville gå fram försiktigt och var angeläget att undvika allt, som kunde misshaga Ryssland, medan Anders Johan von Höpken i MSD drev igenom den s. k. nationella förklaringen, som sedan antogs av SU och stånden. I denna sades klart ifrån, att ständerna frivilligt valt Adolf Fredrik till tronföljare och att de med liv och blod tänkte försvara honom. I rådet förordade både Åkerhielm och Tessin, att ett par lämpliga personer

⁴⁵ URP 13. 11. 46.

⁴⁶ URP 14. 11. 46. Korffs rel. 14. 11. 46. Om de ryska galärerna se Malmström III, 287 f. En uppteckning av Åkerhielm av vad som sades under audiensen finns bevarad på Margretelund. I sin depesch av den 18 november berättar Korff om en överläggning han haft med Åkerhielm, varvid denne bl. a. yrkade på allvarliga deklarationer i Stockholm från Rysslands sida. Mot slutet av depeschen nämner Korff, att han fram emot natten ämnade besöka Åkerhielm för rådplägnig.

⁴⁷ Se vidare Malmström III, 296 f.

⁴⁸ URP 17. 11. 46.

⁴⁹ Malmström III, 300 f.

skulle sändas till Ryssland för att göra kejsarinnan vänskapliga försäkringar och att man genom konferenser skulle försöka komma på god fot med Korff. Till rådets representanter vid dessa föreslog Tessin Åkerhielm och Löwen⁵⁰. När den nationella förklaringen upplästes i rådet, var man där överens om att den för tillfället ej borde offentliggöras. Hela declarationen ansågs betänklig, och man fruktade, att den skulle få ödesdigra följder, eftersom landet befann sig i ett fullkomligt utblottat tillstånd. Det var Åkerhielm, som formulerade rådets yttrande⁵¹. Förklaringen trycktes icke omedelbart. Den meddelades kronprinsen, nedlades i riddarhusarkivet och medtogs sedan i riksdagsbeslutet.

Åkerhielm var ytterst angelägen om att Korffs audiens ej skulle förorsaka någon brytning mellan Sverige och Ryssland. Han gick så långt, att han förklarade det bättre att tåla en skymf från Rysslands sida än att kasta Sverige in i äventyrligheter. Vad Korff på kejsarinnans befallning anfört mot Tessin borde anses som ett välment råd, vilket Elisabet i egenskap av Holsteinska husets beskyddarinna ansett sig befogad att ge. Någon nationalsak borde man inte göra därav. Åkerhielm motiverade sitt ställningstagande med Sveriges värnlöshet i händelse av väpnad konflikt⁵².

⁵⁰ URP 19. 11. 46.

⁵¹ Rådet gav uttryck åt sina betänkligheter vid ett hemligt sammanträde (Heml. rådsprotokoll 25. 11. 46). Åkerhielm förde protokollet vid detta tillfälle. Detta upptar ej något särskilt yttrande av honom, men ett sådant finns bevarat med anmärkning av Åkerhielm att det framförts i rådet den 12 nov. 1746 och att det ej införts för hans räkning i protokollet, »emedan rådet detsamma till det mesta adopterade» (Original på Margrethehund. Fotostat i RA). Anteckningen om datum måste vara felaktig. Aktstycket skall hänföras till det hemliga sammanträdet den 25 nov., vilket tydligt framgår av en jämförelse mellan yttrandet och rådsprotokollet.

⁵² URP 8. 12. 46. Åkerhielms yttrande i Utskottshandl. 1746—47, vol. 9. »Jag nödgas vid detta tillfället på det enständigaste begära, att man ville taga vår närvarande situation uti ett noga övervägande. Vi äro utmattade och utblottade på allt, våra grannar äro oss på alla sidor överlägsna. Med tillräckliga allianser äro vi icke försedda emot Ryssland, om vi ifrån den sidan skulle oroas. Jag är säker på att ingen av oss alla vill begynna något fientligt emot Ryssland, men jag är ej så säker på att icke Ryssland kunde begynna något emot oss, om vi giva därtill anled-

Situationen i rådet ändrades helt och hållet i och med hattarnas kupp strax före julen 1746, genom vilken de vakanta platserna i rådet besattes på ett sätt, som garanterade klar hattmajoritet⁵³. Tessin ändrade nu mening och ansåg i likhet med MSD och SU, att regeringen måste tänka på rikets värdighet och att man icke kunde tåla stilla. Den svenske ministern i Ryssland, greve Barck, borde få i uppdrag att besvära sig över Korff. Akerhielm vidhöll sin mening, att det vore bättre att »något tåla», tills vårt land genom god hushållning kommit i sådant tillstånd, att landet kunde försvara sin rätt⁵⁴. Först sedan det kommit brev från Barck med underrettelse om att vicekansler Vorontsov sagt sig ogilla Korffs uppträdande, förklarade Akerhielm, att han inte hade något emot den av Tessin föreslagna åtgärden⁵⁵. När det kom till stycket, fick emellertid det svenska sändebudet icke audiens hos kejsarinnan och kunde alltså icke utföra sina instruktioner⁵⁶.

Under riksdagen 1746—47 förekom ryska truppdemonstrationer av olika slag vid finska gränsen. Dessa kunde icke undgå att påverka det politiska livet vid riksdagen och var också avsedda att göra det. Det torde inte råda något tvivel om att vissa mösskretsar genom Korff hos ryska kejsarinnan hemställt om väpnad hjälp i form av truppkoncentrationer vid finska gränsen för att störta hattarna. Förhållandet har behandlats av en rad forskare⁵⁷. Här gäller frågan närmast, om Akerhielm tillhörde dessa kretsar eller inte.

Till sin relation av den 24 oktober 1746 kunde Korff foga två skrifter, vilka han uppgav sig ha fått av »einige Patrio-

---

ning. Inte vill jag just tro, att ett över ambassadören Korff fört klagomål skulle föranleda Ryssland till krig emot oss, men jag fruktar mycket för att det kunde förorsaka en sådan kallsinnighet, att om Danmark finge veta därav och således överfölla oss, hade vi ifrån Ryssland ingen undsättning att förvänta.»

⁵³ Om riksrådsvalet se Stavenow, Till belysning av partistriden vid riksdagen 1746—47.

⁵⁴ URP 5, 9. 1. 47.

⁵⁵ URP 20. 1. 47.

⁵⁶ Malmström III, 314 f.

⁵⁷ J. R. Danielson, Harald Hjærne, Kjellén, Malmström, Dannert m. fl.

ten»⁵⁸. I den, som först överlämnades till Korff, fordrade man, att denne skulle göra upp en fast plan, som klargjorde, huruvida lindriga eller skarpa medel skulle användas för att störta hattarna. Lindriga medel betydde penningutdelning, skarpa innebar ryska truppkoncentrationer i de finska gränstrakterna. I den andra⁵⁹ lades tonvikten helt och hållet på de skarpa medlen. Man begärde, att kejsarinnan i en eftertrycklig deklaration skulle förklara, att de, som framkallat Sveriges sista krig med Ryssland, måtte avlägsnas och råd och kanslikollegium åter besättas med redliga svenska män. För att en dylik deklaration skulle få önskad effekt, var det emellertid nödvändigt, att ryska trupper koncentrerades vid gränsen. I båda skrifterna förordades, att England skulle lägga hinder i vägen för det svenska ostindiska kompaniet⁶⁰.

I sin depesch av den 24 oktober namngav icke Korff de mössor, som tillställt honom de båda skrifterna, men senare meddelade han, att den här sist refererade satts upp av kanslirådet Nerès, expeditionssekreteraren Arckenholtz, hovrådet Warmholtz och prosten Serenius, ... »und ist gar nicht zu zweifeln, dass solches in ihrem Konseil approbiert worden, weilen ich fast keinen von denselben gesprochen, der nicht aus diesem Tone geredet, dass wenn die guten Mittel nicht auslangen würden, ernsthaftere zur Hand zu nehmen wären»⁶¹. Åkerhielm tillhörde mössornas s. k. konselj, som enligt Korff hade högsta ledningen av partioperationerna⁶². Korffs försäkran att denna godkänt skriften är dock icke övertygande och kan inté tillmätas bevisvärde. Bestuzjev hade av Korff begärt att få veta, vilka av patrioterna som tillstyrkte de i skriften angivna åtgärderna och om förslaget var bekant för Ungern-Sternberg, Åkerhielm, Bielke och Bonde⁶³. Det var som svar på detta Korff nämnde, vilka som stod bakom skri-

⁵⁸ Se härom Danielson, 118 ff.

⁵⁹ Båda skrifterna tryckta hos Danielson, Beilagen, 23 ff.

⁶⁰ Se ovan s. 198.

⁶¹ Korffs rel. 10, 27. 2. 47. Danielson, 172 f.

⁶² Konseljen bestod av Åkerhielm, Bielke, de avsatta kanslitjänstemännen von Kochen och Nerès samt Serenius, Arckenholtz och Warmholtz (Korffs rel. 27. 2. 47). Se vidare Danielson, 139 och Hjärne, 298 f.

⁶³ Bestuzjev till Korff 31. 12. 46.

velsen. Att han inte uppgett deras namn i sin depesch av den 24 oktober, berodde sannolikt på att ifrågavarande personer anhållit att ej bli nämnda i så farligt sammanhang. Hade Åkerhielm gillat skriften, skulle Korff knappast ha försummat att rapportera detta, när Bestuzjev särskilt begärde besked om Åkerhielms ställning till saken.

En annan källa nämner Åkerhielm i samband med denna sak. I en depesch av den 21 oktober (1 november) berättar nämligen franske ambassadören Lanmary, att mössornas chefer sammanträtt två dagar tidigare hos Åkerhielm. Ungern-Sternberg och Korff nämnes särskilt som närvarande. Man kom överens om att för den händelse ovissheten om destinationsorten för de trupper, som embarkerat ryska galärer i Cronstadt, ej gjorde önskad effekt, måste Ryssland dra samman trupper, som kunde rycka in i Finland, så snart årstiden tillät⁶⁴.

Frågan är nu om Lanmarys uppgifter om mötet hos Åkerhielm har något bevisvärde. Då, som Kjellén påpekar⁶⁵, Korff, som ju skulle varit närvarande, inte har något att berätta om ett dylikt möte och då Lanmary inte uppger, varifrån han fått sina upplysningar, kan man ej tillmäta dessa uppgifter vitsord. Det förefaller dessutom mindre sannolikt, att en man av Ungern-Sternbergs koncilianta läggning skulle deltagit i dylika rådslag.

Några bevis för att Åkerhielm gillat de av Korff den 24 oktober insända skrifterna har alltså icke kunnat företes. Där emot är det otvivelaktigt, att han i fråga om Englands uppträdande varit inne på tankegångar liknande dem, som kommer fram i dessa skrifter⁶⁶.

Till sin depesch av den 10 februari 1747 fogade Korff en på franska skriven bilaga, som bär titeln »Idées»⁶⁷. I denna

⁶⁴ Lanmarys rel. 21. 10 (1. 11). 46, Danielson, Beilagen, 100 ff. »... il fallait que le grand chancelier assemblât à Revel un corps de troupes de 8 à 10 m. hommes et en faire marcher autant de Vibourg pour entrer en Finlande dès que la saison le permettrait, et on s'est proposé en conséquence d'envoyer un courrier à Petersbourg».

⁶⁵ Kjellén, 23. Jfr Danielson, 140.

⁶⁶ Se ovan s. 198 f.

⁶⁷ Danielson, Beilagen, 27 ff.

föreslås att 25.000 à 30.000 man ryska trupper borde samlas vid finska gränsen. En dylik truppkoncentration komme att dra med sig försvarsåtgärder i Sverige. Patrioterna skulle sedan dra nytta av det missnöje, som måste uppstå på grund av försvarsbördorna, för att störta hattarna. För att styrka att det för Sverige var omöjligt att motsätta sig krav från kejsarinnan, meddelades siffror för landets försvar. Korff uppger, vilka som låg bakom skriften: »Die alleruntertänigst angeschlossenen Idéen rühren von einer Konferenz die verschiedene von den diskretesten Patrioten gehalten und welche der Kanzleirat Nerès, der unglückliche Expeditionssekretär Arkenholtz, der Hofrat Werenholtz (Warmholtz) und der Propst Serenius mit Zuziehung einiger patriotischen Bürger ins reine gebracht»⁶⁸.

I samma relation påpekade Korff, att det inte torde bli nödvändigt att gå till ytterligheter, om den plan som han, ehuru ej fullständigt, avtalat med Åkerhielm, kunde sättas i verket. Korff lovade att i en kommande depeesch ge underrättelse härom, vilket han också gjorde. Planen var följande. När frågan om allians med Preussen togs upp till behandling i rådet, skulle Åkerhielm och Löwen framhålla, att det goda förhållandet till kejsarinnan ej kunde bli varaktigt, om man inte lämnade ur sikte alla sådana förbund, som stred häremot, och endast höll sig till Ryssland och sjömakterna. Präste- och bondestånden skulle bearbetas, så att de krävde kommunikation av vad som förekommit i den preussiska alliansfrågan, varigenom denna skulle dras inför plena och allians med Preussen avstyras. För att understödja detta skulle emellertid kejsarinnan i en deklaration ge tillkänna, att hon vore sinnad att fortsätta med sina bevis på uppriktig vänskap mot Sverige, om hon kunde göra sig försäkrad om reciprocitet från Sveriges sida⁶⁹.

Här föreligger tydligen ett alternativ till de i »idéerna» föreslagna skarpare medlen. I det ena fallet omnämnes Åkerhielms medverkan, i det andra inte. Av antitesen mellan de båda planerna får man en uppfattning om var gränsen bör dras, när det gäller Åkerhielms ryska förbindelser vid denna

⁶⁸ Korffs rel. 10. 2. 47. Danielson, 170 ff.

⁶⁹ Korffs rel. 18. 2. 47.

tid. Han förordade ryska deklamationer i Stockholm men kan ej bevisas ha tillrätt ryska truppdemonstrationer vid finska gränsen ⁷⁰. Att hans förbindelser med Korff var av synnerligen förtrolig natur har framgått av det föregående.

Korff hyste tydligen mycket stor respekt för Åkerhielm, vilken i hans ögon höjde sig högt över mängden. Han prisade hans ståndaktighet och mod i olika tongångar ⁷¹ och framhöll särskilt, att Åkerhielm aldrig ville ha några pengar för egen del ⁷². Som förut påpekats passerade dock betydande summor till bestickning genom hans händer. Utan tvivel vägde Åkerhielms ord mycket tungt i mössornas rådslag, men något direkt partiledarskap synes han icke ha utövat ⁷³. I egenskap av riksråd var han utestängd från riddarhuset och SU, och rådets betydelse under pågående riksdag var inte alltför stor. Som ofta framhållits genomförde hattarna sina operationer vid denna riksdag skickligare än mössorna. Påtagliga svagheter hos de senare var den av Korff påtalade motsättningen mellan en moderat och en mera radikal falang ⁷⁴ liksom bristen på lämpliga ledare på riddarhuset ⁷⁵. Skulden för misslyckandena i mössornas politik lägges alltid av Korff på andra än Åkerhielm. Förbindelserna mellan de två var livligast under riksdagens första månader; allt eftersom hattarnas vaksamhet skärptes, måste de iaktta större försiktighet vid sina sammanträffanden.

Efter freden i Åbo hade Sverige tvingats att ty sig till Ryssland för att få hjälp mot Danmark, men detta innebar

⁷⁰ Ryska deklamationer i Stockholm hade Åkerhielm enligt Korff tillstyrkt tidigare. Se Korffs rel. 23. 8, 18. 11. 46.

⁷¹ Se t. ex. Korffs rel. 12, 23. 12. 46, 17. 4. 47.

⁷² Korffs rel. 24. 10, 23. 12. 46, 31. 7. 47. Även Luberas intygar Åkerhielms obesticklighet (Luberas' rel. 23. 8. 46).

⁷³ Visserligen berättar Korff, att mössorna samlades hos von Kochen och Nerés för överläggningar, varifrån de begav sig till Åkerhielm för att justera besluten (Korffs rel. 24. 10. 46) och att »das Konseil war vortrefflich wohl von dem Senateur Åkerhielm mit den besten Köpfen zusammengesetzt» (Korffs' rel. 27. 2. 47), men han berättar också, att Åkerhielms råd ej följdes när det gällde riksdagens kanske viktigaste ärende, nämligen riksrådsvalet (Korffs rel. 24, 29. 12. 46).

⁷⁴ Se ovan s. 207.

⁷⁵ Korffs rel. 12. 12. 46, 27. 2. 47.

icke någon definitiv orientering mot tsarriket. Som förut nämnts, hade hattarna gjort försök att genom allians med Preussen få en motvikt mot Ryssland, men dessa försök hade strandat. När riksdagen samlades 1746, stod frågan om Sveriges utrikespolitiska orientering öppen. Det syntes klart, att utgången av den inre partikampen på ett avgörande sätt skulle komma att påverka landets utrikespolitik. Det var därför de utländska ministrarna med sådan iver tog del i partistriderna i Sverige. En definitiv hattseger skulle innebära orientering mot Frankrike och Preussen, en seger för mössorna intimt samarbete med Ryssland och England.

Redan i början av riksdagen fann sig SU föranlåtet att inhämta riksrådets mening »om den plan och system, de skulle akta under rikets närvarande sällsamma belägenhet mest gagnelig att följa till rikets upphjälpande och till dess anseendes och välfärds okränkta bevarande»⁷⁶. Riksråden skulle var för sig avlämna sina betänkanden. SU:s protokollsutdrag gav Åkerhielm anledning att i ett vidlyftigt och detaljerat utlåtande⁷⁷ redogöra för sina åsikter om den för Sverige lämpliga utrikespolitiska kursen.

Först konstaterade han, att vårt land efter olyckorna under sista kriget måste ha fred och ro för att återhämta sina förlorade krafter och att det ännu någon tid måste avstå från tanken på erövringar. Med dessa fakta för ögonen ville han dra upp riktlinjerna för utrikespolitiken.

De makter, som kunde tänkas anfalla Sverige, var Ryssland, Danmark och Preussen. Ryssland hade mycket stora militära och ekonomiska maktmedel och kunde stänga sina spannmåls hamnar, när det behagade. Det skulle mer än någon annan makt kunna skada Sverige. Ryssarna hade emellertid vunnit tillbaka allt det, »som vi uti sekler dem avhänt», och var mera intresserade av att kultivera de områden, som tillhörde dem, än av att förvärva nya. Bemöttes Ryssland med förtroende, hade Sverige ingenting att frukta från detta land. Däremot fanns det all anledning att befara anfall från Preussen och Danmark. Det förra landet ville förvärva svenska Pommern, det senare

⁷⁶ SUP 10. 10. 46.

⁷⁷ Utskottshandl. 1746—47, vol. 21.

Skåne. Framför allt borde Sverige förse sig med allianser mot Preussens erövringslystne konung. En defensivallians med Fredrik II skulle vara oförmånlig, eftersom han, i avsaknad av flotta, ej kunde hjälpa vårt land, även om han ville, och emedan utsikterna till att Sverige skulle få skynda till Preussens hjälp var många gånger större än motsatsen. Då den danska regeringen torde kräva svenska garantier för Slesvig, borde Sverige ej förnya defensivalliansen med Danmark⁷⁸.

Akerhielm förordade följande utrikespolitiska system: nära vänskap med Ryssland och tillämpning av SU:s instruktion från föregående riksdag att regeringen i sitt förhållande till andra makter skulle rätta sig efter det förtroende var och en åtnjöt hos Ryssland. Defensivallianser skulle slutas med Österrike, Sachsen och England, vilka länder kunde komma Sverige till hjälp mot Preussen. Liksom i sitt samtal med Korff i augusti 1746⁷⁹ förordade Akerhielm anslutning till hela den mot Frankrike och Preussen fientliga maktgruppen.

Lagerroth har pekat på överensstämmelsen mellan mössornas ideal och Karl XI:s praktiska utilism⁸⁰. Här finner man, hur mössornas främste man gör sig till tolk för ett utrikespolitiskt system, som i mångt och mycket påminner om Karl XI:s eller kanske rättare Bengt Oxenstiernas⁸¹. Karl XI:s och Bengt Oxenstiernas utrikespolitiska system var också Samuel Åkerhielm d. ä:s.

Åkerhielms ovan relaterade mening om hur Sveriges utrikespolitik borde ordnas bör sammanställas med hans försvarspolitiska åsikter. Redan i början av riksdagen gjorde Rysslands flottdemonstrationer den svenska försvarsfrågan i

⁷⁸ Akerhielm syftade på försvarsförbundet med Danmark av år 1734, vilket han motarbetat. Se ovan s. 47.

⁷⁹ Se ovan s. 207.

⁸⁰ Lagerroth, 314.

⁸¹ Akerhielm påpekar själv likheten. »Jag menar, att de (Åkerhielms tankar) om icke just uti allt, dock så vida överensstämma med den system, som högstsäl. uti åminnelse konung Carl XI strax efter Nimwegiska freden fastställde och allt till sitt sista behöll samt varvid riket sig ganska väl befann, som han då till fundament tog att icke blanda sig uti Frankrikes vidlyftiga avsikter utan att hålla sig tätt och nära intill kejsaren, det romerska rikets ständer och sjömakterna».

hög grad aktuell. De överläggningar, som ägde rum, gällde framför allt, hur Finland skulle försvaras, men diskussionen gled även över på det principiella planet och kom att omfatta hela det svenska försvarsproblemet, dock med särskild hänsyn till det finska. Defensionsdeputationen beslöt i november 1746 att inhämta rådets mening om hur rikets försvar borde ordnas. Riksråden skulle nu, liksom när det gällde det lämpligaste systemet för Sveriges utrikespolitik, avge yttranden var för sig⁸².

Beträffande vårt lands möjligheter att uthärda ett krig var Åkerhielm pessimistisk. Mot Rysslands 100.000 man kunde Sverige sätta endast 20.000, mot dess 70 till 80 galärer endast något mer än 20⁸³. I ett krig med Preussen förslog ej den svenska armén. I förhållande till Danmark var Sverige visserligen överlägset till lands, men man kunde befara, att den danska flottan, som var starkare än den svenska, skulle härja Sveriges kuster.

Åkerhielm var inte negativt inställd till försvarsfrågan, men hans inställning var ensidig. Sveriges förnämsta försvarsmedel var en stark flotta. Så länge den behärskade sjön, var ingenting att frukta till lands. Därför borde, utan avseende på föregående planer, antalet skepp, galärer och pråmar ökas så mycket resurserna tillät. Fartyg borde t. o. m. byggas, även om det rådde brist på folk till deras bemanning. Åkerhielm föreslog, att marinjärregementen, som kunde göra tjänst både till lands och sjöss, skulle upprättas.

När det gällde fästningsbyggen i Finland, var han däremot negativt inställd. Han ansåg, att varken pengar eller folk kunde anskaffas för detta ändamål och att en eventuell fiende skulle hinna angripa, långt innan befästningarna blev färdiga. Det bästa försvarsmedlet på den finska sidan var att underhålla vänskapliga förbindelser med grannen i öster och att ej ge denne anledning till fientligheter utan hellre stillatigande

---

⁸² Riksrådens utlåtanden i Utskottshandl. 1746—47, vol. 32. Om försvarsdiskussionen hösten 1746 se Dannert, 162 ff.

⁸³ Åkerhielms beräkning stämmer fullständigt med Dannerts uppgifter om styrkeförhållandet mellan den ryska och den svenska krigsmakten vid denna tid (Dannert, 171).

tåla, »vad vi med tändernas visande ändå icke kunna hindra, såvida hans demarscher ej lända oss till någon besynnerlig skada och detta senare, så länge och intill dess att vi oss hunnit förse med defensivallianser med sådana makter, vars egna intressen fordra att oss upprätthålla och vars undsättning kan uppfylla vad uti vår förmögenhet brister».

Det mest frappanta i Akerhielms försvarsprogram är hans mycket stora intresse för flottans utbyggande. Han var icke ensam om att påyrka förstärkning av sjömakten, men han var det riksråd, som mest energiskt företrädde en maritim ståndpunkt. Hans stora intresse för flottans förstärkning hade utan tvivel delvis sina rötter i den aktuella politiska situationen, men även andra faktorer torde ha påverkat honom. Redan så tidigt som 1725 finner man hos honom en liknande inställning. I egenskap av statssekreterare för krigsärenden fick Akerhielm då tillfälle att ta ställning till principerna för Sveriges försvarspolitik. Han företrädde en klar och bestämd uppfattning. Sverige ägde ej medel till att både bygga fästningar och sätta flottan i stånd. När man nu var tvingad att välja, borde man ge företräde åt sjöstridskrafterna. En välutrustad flotta kunde bättre tjäna som försvarsmedel än fästningar, som kunde kringgås⁸⁴.

Det är mycket troligt, att Akerhielm i sin försvarspolitiska uppfattning påverkats av intryck han mottagit under sina ungdomsår i England. Man kan emellertid peka på ännu ett förhållande, som kan ha haft betydelse för hans ställningstagande. Hans gods Margretelund ligger i Stockholms skärgård vid Trälhavet, tillgängligt för en plundrande och brännande fientlig flotta, ett förhållande som väsentligt kan ha bidragit till att han med sådan iver framhöll flottans betydelse⁸⁵.

⁸⁴ Häggman, 195; Gottfrid Carlsson, HT 1925, 91.

⁸⁵ En uppgift föreligger, att Akerhielm vid ryssarnas härjningar i Roslagen 1719 uppbådade sina bönder och posterade dem på öarna utanför gården och försåg dem med trummor och horn. Det buller de åstadkom gjorde, att fienden ej vågade landstiga, då den trodde sig stå inför ansenliga truppstyrkor (Schlegel i Upplands herrgårdar, Margretelund, 13). Händelsen bör hänföras till Smajevitschs rekognosceringsexpedition till Vaxholm i augusti 1719 (Wrangel, Kriget i Östersjön 1719—21, 82).

Genom att sammanställa Akerhielms utrikespolitiska och försvarspolitiska yttranden får man fram ett konsekvent system, som kan sammanfattas på följande sätt. Tre makter kunde tänkas anfälla Sverige: Ryssland, Danmark och Preussen. Mot Ryssland var eftergiftspolitik tills vidare Akerhielms recept. Danmark borde Sverige kunna hålla i schack genom de av Akerhielm påyrkade flottförstärkningarna. Mot Preussen skulle vårt land gardera sig genom defensivallianser. Svagheten i detta system låg givetvis däri, att intet verkligt skydd gavs mot Ryssland. En aldrig så stark flotta kunde inte gärna skydda Sverige på den kanten.

Dannert har relativt utförligt redogjort för Akerhielms ställningstagande till frågan om försvarsåtgärder mot Ryssland och Danmark vårvintern 1747⁸⁶. Här skall endast huvudpunkterna anges. I januari 1747 inlöpte underrättelser till den svenska regeringen om oroande ryska trupperörelser vid finska gränsen. Detta gav rådet anledning att dryfta de åtgärder som lämpligen borde vidtas. Anders Johan von Höpken — strax förut utnämnd till riksråd — var den, som ivrigast tillrådde försvarsåtgärder i Finland, Akerhielm den som bestämdast avrådde från dem. Han ansåg, att inga tillförlitliga underrättelser om hotande fara förelåg. Om man utgick från att trupperörelser verkligen ägde rum, måste alla försvarsanstalter vidtas, emedan ingenting var naturligare än att försvara sig mot anfall. Men hur detta skulle kunna utföras i praktiken, kunde Akerhielm ej förstå. Sverige saknade alla resurser härför. Han räknade upp en rad skäl, varför det var omöjligt att vidta försvarsåtgärder. Det enda riktiga vore att under »en tyst och stilla tillredning» avvakta underrättelser från Barck. Skulle verkligen något fientligt vara att vänta från Ryssland, gällde det att ta reda på orsaken härtill och

Riksrådet Erik Sparre berättar den 18 augusti 1719 i ett brev till sin hustru, att en rysk flotta visat sig utanför Vaxholm men blivit beskjuten och dragit sig tillbaka mot Margretelund, »que vous n'achèterez plus s'il est vrai qu'il est brûlé comme on le dit» (Leijonhufvud, Erik Sparre och Stina Lillie, 448). Om Erik Sparres försök att förvärva Margretelund se ovan s. 25 ff.

⁸⁶ Dannert, 173 ff.

att genom underhandlingar och andra makters bona officia söka komma till rätta med saken⁸⁷.

Akerhielms negativa inställning till försvarsåtgärderna i Finland hade i början av februari delats av några hattar och de flesta av mössorna, men mot slutet av månaden hade den förändringen inträtt, att hela rådet var ense om att man borde vidta omedelbara åtgärder. Även Akerhielm tillstyrkte nu försvarsanstalter i Finland⁸⁸. Dannert anser, att Akerhielms omsvängning inte var ett resultat av ändrad övertygelse utan att han tvingats slå till reträtt inför hattarnas ökade makt och speciellt inför det hot, som låg i ett förslag av Tessin, att man skulle rådgöra med SU om hur oenigheten skulle kunna hävas. Denna åsikt torde vara riktig. Akerhielm hade i mitten av februari genom kanslersvalet i Uppsala kommit i öppen motsatsställning till tronföljaren⁸⁹ och vid samma tid hade kommissionen över Springer tillsatts⁹⁰. Båda dessa omständigheter torde ha påverkat honom i hans ställningstagande till frågan om försvarsåtgärder mot Ryssland.

I mars inlöpte oroande underrättelser från Köpenhamn om danska rustningar, vilka ansågs vara riktade mot vårt land. Akerhielm framhöll i rådet, att Danmark tydligen förberedde ett angrepp på Sverige och tillstyrkte utan tvekan skyndsamma försvarsanstalter. Barck borde få order att hos den ryska regeringen göra sig underrättad om vilken hjälp vårt land kunde påräkna från Rysslands sida vid ett danskt anfall⁹¹. Som förklaring till att Akerhielm i början av februari var alldeles ovillig att företa några rustningar mot Ryssland men nu i mars inte tvekade att rekommendera försvarsåtgärder mot Danmark, anger Dannert, att Akerhielm i sin strävan efter svenskt samgående med Ryssland måste arbeta för fredlig uppgörelse med detta land, medan däremot anfallshotet från Danmark för honom blev ett argument för att söka militär samverkan med Ryssland och således också för positiv försvarspolitik⁹². Emel-

⁸⁷ Heml. rådsprotokoll 9. 2. 47.

⁸⁸ URP 24. 2. 47.

⁸⁹ Se nedan s. 232.

⁹⁰ Malmström III, 318 f.

⁹¹ URP 13. 3. 47.

⁹² Dannert, 188.

lertid får man räkna med ännu en sak, som påverkat Åkerhielm, nämligen hans intensiva misstro mot Danmark, en misstro som han ofta givit uttryck åt, t. ex. i sin utrikespolitiska exposé mot slutet av år 1746⁹³.

Med utgångspunkt från denna Åkerhielms utrikespolitiska översikt och från den hållning han tidigare intagit till förslagen om svensk allians med Preussen är det ej svårt att förutse, hur han skulle ställa sig, när förbundsfrågan åter på allvar blev aktuell våren 1747. Åkerhielm gjorde allt för att hindra allians med Preussen⁹⁴. När riksråden kallades till SU för att yttra sig över huruvida rätta tiden vore inne för defensivallians med Preussen, förklarade han, att han varken fann »tiden nu vara inne eller någonsin kunna infalla att ingå uti defensiva mått med Preussen». Åkerhielm stod ingalunda ensam i rådet. Löwen, Posse, Anton Wrangel, Cedercreutz och det nya riksrådet Vilhelm Ludvig Taube avrådde även från förbund med Preussen vid denna tidpunkt; också Rosen och Johan Gyllenborg talade, ehuru villkorligt, mot ett sådant⁹⁵. Trots motståndet från rådets sida uttalade sig dock SU för alliansen. Kungen motarbetade den i samförstånd med Åkerhielm⁹⁶. Sedan SU fattat det avgörande beslutet, försökte Fredrik med stöd av Åkerhielm och Wrangel att få förhandlingarna uppskjutna, men utan resultat⁹⁷. Rådets motstånd båtade föga. Den 18 maj 1747 undertecknades defensivalliansen mellan Sverige och Preussen. Den följdes någon vecka senare av förnyelsen av 1738 års konvention med Frankrike⁹⁸.

⁹³ Se ovan s. 221 f.

⁹⁴ Hur litet hans inställning till en svensk-preussisk allians ändrats sedan 1744 kan ses därav, att Åkerhielm under ett gemensamt sammanträde mellan MSD och sekreta beredningen, i vilken han jämte Tessin och Löwen representerade rådet (URP 1. 12. 46. Malmström III, 302 f.), bad att få läsa upp sitt yttrande från 1744 över samma ärende. Detta beviljades, och Åkerhielm förklarade efter uppläsningen, att han ingenting hade att tillägga (MSD:s protokoll 20. 2. 47, Utskottshandl. vol 21).

⁹⁵ SUP 17. 4. 47.

⁹⁶ URP 1, 6. 4. 47.

⁹⁷ URP 29. 4. 47.

⁹⁸ Malmström III, 334 f.

Utgången av riksrådsvalet i december 1746 hade inneburit en avgörande seger för hattarna. Deras mod växte. De gick till storms mot mössornas redskap Kristoffer Springer och Abraham Hedman. Förbunden med Preussen och Frankrike var ytterligare ett steg på vägen mot fullständigt hattvälde. Tiden var inne att på allvar sätta in stöten mot centralgestalten bland motståndarna: Samuel Åkerhielm.

SAMUEL ÅKERHIELM d. y.
Oljemålning av Lorentz Pasch d. ä. Gripsholm. SPA.

KAP. V.

SAMUEL ÅKERHIELMS FALL

1. FÖRBEREDELSE TILL ANGREPPE. WRANGELSKA SAKEN.

Så länge Akerhielm hade säte och stämma i rådet, måste hattarna räkna med en mycket besvärande opposition. För att förstå den frenesi, med vilken de gick till storms mot honom, räcker det emellertid inte att hänvisa till hans oppositionspolitik. Man bör också komma ihåg, att hattarna betraktade honom som en avfälling från sina egna led, och man måste ta hans säregna kynne med i beräkningen. Akerhielms våldsamma temperament, som visserligen med åren dämpats något, hans envishet och osmidighet gjorde honom kanske i längden mindre farlig som politisk motståndare men dubbelt obehaglig som oppositionsman. Hattarnas seger var inte fullständig, förrän Akerhielm lämnat rådskammaren.

När hattarna 1738 hade gått till anfall mot Horn, hade aktionen inletts genom ett angrepp på ett av kanslipresidentens underordnade redskap, Johan Arckenholtz. Då det nu gällde att avlägsna Akerhielm, användes en liknande metod. Det förberedande angreppet riktades mot Kristoffer Springer. Den officiella anklagelsen gällde dennes principalatstesor. Hattarna gjorde gällande, att dessa var riktade mot valet av Adolf Fredrik till svensk tronföljare¹. Akerhielm hade i rådet anslutit

---

¹ SUP 11. 2. 47. Malmström III, 319.

sig till principalatsteorierna och ivrigt försvarat Springer². Genom att fälla denne på grund av hans åsikter och åtgärder i principalatsstriden kunde man också komma åt Akerhielm. Då den kommission, som tillsattes för att behandla målet mot Springer, fick fullmakt att döma över allt, som hade samband med detta³, var den ett för olika ändamål synnerligen användbart instrument i hattarnas händer⁴.

Vid samma tid — i mitten av februari — som angreppet mot Springer inleddes, ställdes Akerhielm i stark motsatsställning till Adolf Fredrik genom kanslersvalet vid Uppsala universitet. Vid omröstningen i konsistorium fick Akerhielm tolv röster, medan sju tillföll Adolf Fredrik, vilken framfördes som Akerhielms motkandidat. Akerhielm avsåg sig visserligen ämbetet till förmån för tronföljaren, som också utnämndes, men det är givet, att vad som hänt måste komma Adolf Fredrik att betrakta Akerhielm med oblida ögon. SU övervägde stränga bestraffande åtgärder mot de professorer, som röstat på Akerhielm. Dessa slapp emellertid slutligen undan med en allvarlig varning för sin sidovördnad mot tronföljaren⁵.

² Se ovan s. 175 ff.

³ Malmström III, 319.

⁴ Flera av de mössvänliga utländska diplomaterna i Stockholm satte omedelbart anfallet på Springer i samband med hattarnas åstundan att komma åt Akerhielm. Så den hessiske sekreteraren Gehebe i en relation, som i Fryxells avskriftsamling daterats den 13 (27). 2. 47 (ett av dessa data är tydligen felaktigt angivet), liksom Wind i en relation av 18. 2 (1. 3). 47 (DRA) och Korff i sin depesch av 18. 2. 47. I början av maj kände man i London till, att hattarna planerade att störta Akerhielm (Chesterfield till Guy Dickens 5. 5. 47, Danielson, Beilagen, 143. Chesterfield hade i oktober 1746 efterträtt Harrington som utrikesminister).

⁵ Annerstedt har utförligt behandlat kanslersstriden i Upsala universitets historia III: 1, s. 194 ff. Han anser, att orsaken till man i tid ej ombesörjt ett uttalande av Adolf Fredrik i kanslersfrågan, vilket skulle givit valet en annan utgång, antingen var, att hattarna för sent fått vetskap om att ingen av dem kunde påräkna majoritet eller också att de räknat med att om Adolf Fredriks namn fördes fram, ingen annan kandidat skulle komma i fråga (s. 197 f.). Det är emellertid mycket möjligt, att hattarna inte ville skapa klarhet i saken. Den utgång valet fick var alldeles idealisk för dem. Adolf Fredrik blev kansler men först efter att ha lidit smäleken att i valet besegras av Akerhielm, något som inte

Ungefär samtidigt häktades fabrikör Abraham Hedman, vilken liksom Springer varit ivrigt verksam som röstvärvare och utdelare av ryska pengar, och något senare arresterades kung Fredriks livmedikus Alexander Blackwell, som anklagades för stämplingar mot tronföljden och regeringsformen ⁶.

Även på annat sätt var emellertid Åkerhielm varnad. Den 24 februari fick han besök av en man vid namn Höök, kanslist i bondeståndet ⁷. Denne berättade, att en hovrättsadvokat Klingström med lock och pock sökt förmå honom att tala om, vad han visste om Åkerhielm och Bielke. Klingström, som handlade på uppdrag av riksrådet Wrede ⁸ ville, att Höök skulle ge upplysningar om Åkerhielms förbindelser med Korff. Samtalet mellan Höök och Åkerhielm hade förmedlats av den senares sekreterare, Wång, som berättade för sin arbetsgivare, att »grova infamier» utspreds om denne och att sådana stämplingar var å bane mot Åkerhielm, som Wång »hade försyn» för att omtala ⁹.

Det direkta angreppet på Åkerhielm kom från fyra olika håll: från justitiedeputationen, kommissionen över Springer, bankodeputationen och från allmogen i frisochnarna under Dylta svavelbruk, vilket till största delen ägdes av Åkerhielm.

Justitiedeputationen fann anledning att utfärda anmärkningar mot Åkerhielm och Anton Wrangel för deras vota vid behandlingen av den i dalupproret inblandade majoren Vilhelm Gustaf Wrangels sak. I hovrätten hade denne dömts till tjänstens förlust, tre veckors fängelse på vatten och bröd och häkte på behaglig tid. Rådets justitiedivision hade visserligen be-

---

kunde annat än väcka kronprinsens antipati mot denne och mössorna över huvud taget. Hattarna knöt sedan an härtill, då de under anfallet mot Åkerhielm aldrig försummade att framhålla, att dennes teser om principalet var farliga för den i Sverige fastställda tronföljden. (Jfr Hallendorff, Frihetstiden, 388 f.).

⁶ Malmström III, 321 ff.

⁷ Om Höök se Malmström III, 444 f., 460.

⁸ Wrede hade blivit riksråd i december 1746.

⁹ Två uppteckningar av samtalet den 24. 2 föreligger, dels Åkerhielms egen, för vilken nedskrivningsdatum ej är angivet, och dels en av Wång, som enligt uppgift i Åkerhielms uppteckning var närvarande vid samtalet och samma dag, som detta ägde rum, skrev en redogörelse härför. Wångs version har här följts. Båda uppteckningarna på Margretelund.

slutat, att hovrättens dom skulle stå fast, men rådsherrarna hade inte varit eniga. Den som gått längst i för Wrangel friande riktning var Akerhielm.

Åkerhielm hade den 21 december 1743 motiverat sitt ståndpunktstagande i ett ganska utförligt yttrande till rådsprotokollet. Det var visserligen ostridigt, att Wrangel följt allmogen ända från Falun till Stockholm, men det kunde inte bevisas, att han upphetsat bönderna. I stället hade han försökt lugna dem. Han hade inte följt med frivilligt utan tvingad och hade ej utövat något verkligt kommando. Wrangel borde få räkna sig till godo, att han av egen fri vilja den 22 juni kommit upp i rådet och utbett sig Kungl. Maj:ts protektion, som han fått löfte om mot villkor att skilja sig från allmogen, vilket han gjort. Akerhielm ansåg, att Wrangel inte haft någon del i upproret och kunde därför ej gilla hovrättens dom. Men då Wrangel varit oförsiktig och ej i tid givit överheten tillkänna det tvång han varit utsatt för, borde han suspenderas ett år från sin tjänst¹⁰.

Ett anmärkningsmemorial med anledning av detta votum uppsattes i justitiedeputationen, där det upplästes den 9 april 1747 av vice häradshövding Christoffer Rappe. Det godkändes till alla delar av deputationen¹¹. Rappe har författat aktstycket i fråga. Detta framgår av deputationens handlingar¹², vilka innehåller »vice häradshövding Rappes votum angående majoren Wrangels dom och Hans Excellens Baron Akerhielms därvid yttrade mening». Detta votum, skrivet med Rappes hand, har samma lydelse som det anmärkningsmemorial, som tillställdes Akerhielm¹³, och är försett med underskriften: på riksens ständers just. dep:s vägnar.

Deputationen hade åtskilligt att invända mot Åkerhielms motivering för sin milda dom över Wrangel. Det syntes klart,

¹⁰ Rådsprotokoll i justitieärenden 21. 12. 43. Beckman, 419.

¹¹ Justitiedeputationens protokoll 9. 4. 47, Utskottshandl. vol. 41.

¹² Utskottshandl. 1746—47, vol. 41.

¹³ Det exemplar Akerhielm erhöll finns bevarat på Margretelund. Rappe kom att spela en betydelsefull roll som en av de främsta hattpolitikerna under senare delen av frihetstiden. Hans skickliga penna kom ofta till användning. Se t. ex. Malmström IV, 188 n. 1; Jägerskiöld, Hovet och författningsfrågan 1760—66, 165; Linnarsson, 169 ff., 298.

att Wrangel icke handlat under tvång. Hela hans uppträdande bar vittne om att han fört kommando. Att Akerhielm varit angelägen om att ett så grovt brott som delaktighet i uppror skulle straffas, kunde man se därav, att han funnit att regementskvartermästare Melander och fänrik Melin förtjänat dödsstraff, fastän de av Svea hovrätt dömts mildare än major Wrangel. I anmärkningsmemorialet begärde man också Anton Wrangels yttrande över anledningen till att han ändrat sitt votum angående major Wrangels dom^{13a}.

Memorialet tillställdes Akerhielm och Anton Wrangel, vilka i slutet av april var färdiga med ett av båda undertecknat svar¹⁴. Akerhielm framhöll, att ingen skada skett genom hans votum, varför det torde ursäktas honom, om han tagit miste. Eftersom major Wrangel ej erkänt något brott och inga fullständiga bevis förelåg, var det inte så underligt, att rådets ledamöter stannat vid olika meningar. Det påpekades, att det var bättre att fria en skyldig än att fälla en oskyldig och att Wrangel inte haft något ont uppsåt. För att bestyrka att denne ej fört befäl, lämnade Akerhielm några uppgifter om vad som tilldrog sig vid kung Fredriks bekanta ritt ut till dalkarlarna vid Norrtull den 20 juni 1743. På kungens fråga vem som var anförare, nämnde allmogen icke Wrangel utan Schedin. Kungen talade med Wrangel, vilken icke befann sig till häst som Schedin »utan till fot uti ett ynkeligt och ganska mycket medlidande värt tillstånd». Han hade inget kommando-tecken. När kungen förebrädde honom, vad han tagit sig för, svarade han med »även så ängslefulla åtbörder, som utmärkte, att han åtminstone den gången talte av hjärtat, åkallade Gud till vittne, det han ej rådde för vad allmogen gjort samt att han varit tvungen att följa dem»¹⁵.

^{13 a} Se nedan s. 236.

¹⁴ Bland Utskottshandl. 1746—47, vol. 41. Konzept på Margretelund med Akerhielms stil. Även det parti, som rör Anton Wrangel, är skrivet med Akerhielms hand.

¹⁵ Vad Akerhielm berättar har ett visst intresse för dalupprorets historia. Han poängterar, att han själv hörde eller såg det han berättar om. Uppgifternas värde minskas givetvis av att de meddelades nära fyra år efter händelserna och av att Akerhielms berättelse är gjord i för Wrangel apologetiskt syfte. Att kungen verkligen talat med Wrangel torde stå fast. Akerhielm nämner ingenting om att Fredrik befallt denne

Anton Wrangel motiverade, att han först anslutit sig till hovrättens dom över major Wrangel men den 21 december 1743 yrkat på mildare straff med att han nämnda datum erinrat sig, att Wrangel begärt och fått löfte om Kungl. Maj:ts protektion.

Justitiedeputationen hade i sitt anmärkningsmemorial uttalat en önskan om att Akerhielm och Anton Wrangel skyndsamt skulle besvara anmärkningarna, eftersom det kunde hända, att riksdagen led mot sitt slut. Riksrådens svar är daterat den 29 april, men inte förrän den 8 juni behandlades saken i deputationen. Orsaken till att denna ej längre gjorde sig någon brådskan var sannolikt, att man kommit på det klara med att något snabbt slut på riksdagen inte var att vänta. Den 25 maj hade i SU upplästs anmärkningar mot Akerhielm från både kommissionen över Springer och bankodeputationen.

När Akerhielms och Wrangels svar diskuterades i justitiedeputationen, ansåg överhovpredikanten Samuel Troilius och revisionssekreteraren Johan Gerdessköld dem tillräckliga, medan rådmannen Peter Faggot och borgmästaren Carl Gustaf Boberg — båda hattar — yrkade på att ett utskott skulle tillsättas för att förbereda ärendet, vilket också skedde. Till medlemmar i detta utsågs Gerdessköld, Rappe, kyrkoherde Petrus Eckman, rådmän Magnus Hammar och bonden Jonas Jerner från Närke¹⁶.

När man den 31 juli ånyo behandlade frågan i justitiedeputationen, var utskottet färdigt med sitt yttrande¹⁷, varom »de flesta» varit eniga¹⁸. Det var Rappe som förde ordet. Han har skrivit utlåtandet¹⁹. I detta bemötte utskottet de skäl, som Akerhielm anfört till försvar för sin milda dom över major

---

att stanna utanför staden för att hindra oroligheter, en omständighet, som han säkerligen ej skulle försummat att anföra, om han erinrat sig den, då den talade till Wrangels förmån. (Jfr Beckman, 331).

¹⁶ Justitiedeputationens protokoll 8. 6. 47, Utskottshandl. vol. 41.

¹⁷ Finns intaget i protokollet.

¹⁸ Gerdessköld anmälde avvikande mening i ett särskilt votum. Han höll före, att Akerhielms förklaring borde anses nöjaktig.

¹⁹ Utskottshandl. 1746—47, vol 41 innehåller Rappes votum över Akerhielms förklaring. Detta är intaget i protokollet av 31 juli som utskottets utlåtande.

Wrangel, och fastslog, att man ej kunde finna sig i ett domslut, i vilket en deltagare i landsförrådiska stämplingar endast bestraffades med ett års suspension. Som riksråd hade Åkerhielm plikt att tillse, att den, som störde den allmänna friden i riket, blev straffad. Eftersom han underlåtit detta, måste utskottet anse hans förklaring otillräcklig. Då han i rådet förfarit med lagens stränghet mot de andra brottsliga, skulle man kunna dra den slutsatsen, att Wrangel bedömts mildare endast därför, att han varit av familj och högre härkomst. Sådant måste påtalas, så att det blev klart, att friheten ej brukades till att skydda de förnäma och trycka ned folket.

Det bör särskilt observeras, att utskottet gjorde gällande, att Åkerhielm velat döma »en befrämjare av förrådiska stämplingar» alldeles för mildt. Det ingick i hattarnas taktik att sätta Åkerhielms namn i samband med handlingar, som hade med landsförräderi att göra. Vid voteringen om hur Åkerhielms förklaring skulle bedömas företedde deputationen stark splittring²⁰. Men då »största delen av deputationen» var av den tanken, att den icke kunde anses tillräcklig, diskuterade man, huruvida målet skulle underställas ständerna eller inberättas till SU. Deputationen beslöt att vid nästa sammanträde avgöra det, som återstod i denna sak. Efter den 31 juli förekommer emellertid inte ärendet i protokollen, och något yttrande i frågan har veterligen ej avgått från justitiedeputationen. Förklaringen torde vara den, att hattarna ansåg anmärkningarna alltför svaga för att föras vidare. De bars inte upp av någon klar majoritet i justitiedeputationen.

2. ANGREPPET I PRINCIPALATSFRÅGAN.

Huvudangreppet mot Åkerhielm sattes in den 25 maj 1747. Då upplästes nämligen i SU dels ett anmärkningsmemorial från kommissionen över Springer angående Åkerhielms ställningstagande i rådet i frågan om principalatet och dels ett

---

²⁰ Majoriteten av adeln och borgarna ansåg förklaringen otillräcklig, flertalet av bönderna ville godkänna den, medan av de fyra närvarande prästerna två stod mot två.

protokollsutdrag från bankodeputationen, innehållande anmärkningar mot vissa riksråd och särskilt mot Åkerhielm på grund av deras voteringar vid bankfrågans behandling i rådet 1745¹.

Både kommissionen över Springer och bankodeputationen hade tillsatts av SU bland dess egna ledamöter. Hattarna hade i utskottet en stabil majoritet både hos adeln och i borgarståndet, medan däremot mössorna dominerade prästeståndet. Följden blev hattmajoritet både i kommissionen och i bankodeputationen. Av stort intresse är, att två ledande hattpolitiker hade säte i båda dessa församlingar, nämligen professor Browallius och lagman Lillienberg. Så var även fallet med hovrättsrådet Psilander. Borgmästare Omnberg, som var ivrig hatt, och assessor Göthenstierna tillhörde bankodeputationen, och när kommissionen över Springer senare utökades för att döma Åkerhielm m. fl., blev de medlemmar även av den². För hattarna var det av största vikt, att angreppen på Åkerhielm samordnades, så att de fick största möjliga effekt. Det var Browallius och Lillienberg som framför andra fungerade som koordinerande krafter.

Kommissionen framhöll i sitt memorial³, att den redan vid genomgången av rådsprotokollen för år 1744 hade observerat

¹ SUP 25. 5. 47.

² Kommissionens medlemmar: lagmännen J. G. Lillienberg (ordf.) och G. Falkenberg, hovrättsrådet P. von Psilander, landshövdingarna G. Gylengrip och J. von Hökerstedt, sekreterare C. Lagerberg; domprosten P. Filenius, professor J. Browallius, prosten E. Lidius; borgmästarna A. Borg, C. Schultén och J. Jernstedt (Kommissionens över Springer protokoll 18. 2. 47).

Bankodeputationens medlemmar: hovkansler C. F. Piper, lagman J. G. Lillienberg, överstelöjtnant S. Coyet, hovrättsrådet P. von Psilander, kammarrådet J. Wulfvenstierna, landshövding C. von Grooth, ceremonimästare C. Broman, assessor O. Ehrencreutz, hovrättsrådet J. Lagerflycht, assessor D. Göthenstierna, amiralen och landshövdingen T. Ankarcrona, bergsrådet L. Benzelstierna; biskoparna A. Rhyzelius och G. Wallin, pastor primarius A. Bergius, professor J. Browallius, prostarerna J. T. Helstadius och J. Lind; rådmännen P. Faggot, G. Kierman och J. Stenman, borgmästarna P. Ekerman och J. Omnberg samt handelsman Ch. Trapp (Utskottshandl. 1746—47, vol. 15).

³ I Utskottshandl. 1746—47, vol. 15. Om Åkerhielms uppträdande i principalatsstriden 1744—45 se ovan s. 175 ff.

yttranden av Åkerhielm, vilka förtjänade uppmärksamhet men som den dock trots sig kunna överse med. Vid granskningen av 1745 års rådsprotokoll hade den emellertid funnit det nödvändigt att infordra förklaring över vissa punkter. Den 28 november 1745 hade Åkerhielm yttrat, att det var ostridigt, att riksens ständers beslut borde stå fast, vilket emellertid inte hindrade, att riksdagsfullmäktige kunde förbindas att visa redo för sina kommittenter. Den 5 december samma år hade han förklarat, att Kiermans och Plomgrens bestridande av principalatsläran var felaktigt och framhållit, att det vore egendomligt, om ej de vore principaler, som väljer herredagsmän, befullmäktigar dem och underhåller dem under riksdagarna.

Kommissionen tog tillfället i akt att andra en rad argument mot principalatsläran⁴. Åkerhielms påstående att Springers satser icke var riktade mot den i Sverige fastställda tronföljden⁵ bemöttes ivrigt. Åkerhielm hade här glömt, menade kommissionen, att den förseelse, för vilken Springer framförallt angripit Plomgren, hade samband med successionsfrågan. Springer hade också sagt, att borgerskapets medlemmar, som han förut förklarat vara principaler, själva ville äga del i konungavalet och att ingen tronföljare borde väljas, medan kungen ännu levde. Finge principalatet inrota sig, skulle följderna beträffande tronföljarvalet bli sådana, att man knappast vågade tänka därpå. Vad man hade att vänta av menighetens principalat kunde ses av dalupproret.

Hattarna lade uppenbarligen stor vikt vid den del av memorialet, där principalatssatserna sattes i relation till tronföljdsfrågan. När hattarna i februari hade ställt Springer under kommission hade de, som förut nämnts, betonat, att dennes principalatslära var farlig för den fastställda tronföljden. Vid samma tid hade Åkerhielm genom hattarnas skickliga taktik vid kanslersvalet i Uppsala ställts i öppen motsats till Adolf Fredrik. Genom att nu i memorialet framhäva den av Åkerhielm omhuldade principalatslärans vådliga konsekvenser för

⁴ Lagerroth har refererat och diskuterat den statsrättsliga delen av memorialet i sin avhandling *Frihetstidens författning*, 356 ff.

⁵ Jfr ovan s. 180.

tronföljarvalet gick man vidare på denna väg. Samtidigt som hattarna här hade en farlig angreppspunkt på Åkerhielm, kunde de räkna med att tronföljarens aversion mot denne skulle växa. Åkerhielm sökte senare under riksdagen få till stånd en försoning med Adolf Fredrik⁶.

Det framgår icke av kommissionens protokoll, vem som författat anmärkningsmemorialet. Det var Lillienberg, som läste upp anmärkningarna i SU, men då han var kommissionens ordförande, var det naturligt, att han gjorde det, även om han inte hade något med avfattningen att göra. Det finns emellertid en samtida uppgift, som pekar på Browallius som författare, ett brev från Carl Gustaf Warmholtz till Johan Arckenholtz, vilka båda tillhörde de inre mösskretsarna. Brevet är daterat den 2 juni 1747 och måste avse de ursprungliga anmärkningarna i såväl principalats- som bankfrågan. De senare memorialen i dessa frågor kom till stånd efter detta datum. Warmholtz skriver: »Les remarques sur sa conduite doivent avoir pour auteur Browallius et être dictées par la haine la plus violente et le fiel le plus amer»⁷. Emellertid är det ingalunda säkert, kanske inte ens troligt, att memorialet är ett verk av *en* man.

Kommissionens memorial gav anledning till en stunds diskussion i SU. Redan vid denna utskottets första konfrontation med anmärkningarna mot Åkerhielm figurerade i debatten åtskilliga av de personer, som skulle komma att spela huvudroller vid den kommande behandlingen av Åkerhielms sak, såsom lantmarskalken Ungern-Sternberg, lagman Lillienberg, kammarherre Axel Rutger Sparre, överste Nils Palmstierna och hovkanslern Henning Gyllenborg. Ungern-Sternberg framhöll, att ordalagen i anmärkningarna borde mildras något, medan däremot Sparre yrkade på att inte ett enda ord borde utelämnas och borgmästare Boberg t. o. m. ansåg, att memorialet ej var tillräckligt skarpt formulerat. Beslutet blev, att SU:s expeditionsdeputation skulle gå igenom det och modifiera de uttryck, som kunde anses alltför starka, varefter ett exemplar skulle renskrivas och uppsändas till rådet⁸. Det

⁶ Se nedan s. 272 ff.

⁷ Tessinska samlingen, vol. 61.

⁸ SUP 25. 5. 47.

anmärkningsmemorial, som Akerhielm mottog från SU, var praktiskt taget av samma lydelse som det kommissionen ingivit till utskottet. Ändringarna finns införda på ett exemplar bland SU:s handlingar⁹, och man kan lätt se, att det endast är fråga om detaljkorrigerings¹⁰.

Akerhielm tycks ha bevarat sitt lugn inför angreppet. Korff berättar, att han mottogs av Akerhielm, så ofta han önskade tala med denne, medan många andra »patrioter» alls icke eller endast i hemlighet vågade träffa Korff¹¹. Warmholtz ger en liknande bild av situationen i nyssnämnda brev: »J'admire la tranquillité de ce grand homme au milieu de l'orage. Rien n'est capable de l'ébranler, s'il se défendra jusqu'à l'extrémité».

I stället för att erkänna att han misstagit sig radikaliserade Akerhielm i sitt svar på anmärkningarna sin principalatslära, i det han tillämpade den även på ridderskapet och adeln¹². Han framhöll speciellt, att han ansett, att riksdagsmännen visserligen borde stå i ansvar inför sina kommittenter men att detta inte hindrade, att de vid riksdagarna fattade besluten borde stå fast och verkställas. Av detta följde att successionen aldrig satts i tvivelsmål av honom. Han sökte inte bemöta anmärkningarna i detalj. Hans svar har närmast karaktär av principförklaring¹³.

Då Malmström och framför allt Lagerroth¹⁴ refererat innehållet i Akerhielms svar, må det redan sagda vara nog¹⁵. Det är tydligt, att Akerhielm, när han skrev sitt genmäle, haft

⁹ Vol. 15.

¹⁰ Anmärkningsmemorialet finns också bland Akerhielms efterlämnade papper på Margretelund.

¹¹ Korffs rel. 5. 6. 47.

¹² Lagerroth, 358.

¹³ Jfr nedan s. 246.

¹⁴ Malmström III, 341; Lagerroth, 358 ff.

¹⁵ Konceptet (på Margretelund) till Akerhielms svar innehåller en överkorsad och i renskriften utesluten punkt, vari Akerhielm säger sig frukta, att väljarna, om motsatsen till principalatsläran fastställdes, icke skulle skicka några fullmäktige till riksdagarna, om dessa fullmäktige utan fruktan för ansvar kunde disponera över de hemmavarandes välfärd och egendom. En fullständig ändring av regeringssättet kunde bli följden härav.

kvar sin gamla kampvillighet och ej hyste några tankar på att ge upp striden. Konceptet visar emellertid, att han författat sitt svar med mycken möda. I ingressen klagar han också över att han haft ont om tid. Han måste ha varit hårt pressad under dagarna fram till den 17 juni, då han daterat både sin förklaring angående principalatet och det svar han skrev på anmärkningarna i bankfrågan. Samtidigt som han författade sina memorial, måste han sköta sin befattning som överstemarksalk och delta i rådssammanträdena¹⁶.

Åkerhielms svar¹⁷ på anmärkningarna, lämnades direkt till kommissionen¹⁸, som yttrade sig över det, innan saken debatterades i SU. Det ansågs av kommissionen för otillräckligt, emedan Akerhielm däri gjort sitt »tänkesätt om principalatet långt handgripligare», än vad som framgick av rådsprotokollet och lämnat åtskilliga anmärkningar obesvarade¹⁹. Kommissionen formulerade sina tankar i ett vidlyftigt memorial. Lagerroth har refererat och kommenterat detta ur statsrättslig synpunkt²⁰. I detta avseende torde ingenting mera vara att säga, men något kan kanske vara att tillägga av mera speciellt intresse med utgångspunkt från Akerhielm.

Kommissionen påpekade, att Akerhielm alls ej erkänt sitt misstag utan fortfarande försvarade en villfarelse, som Sveriges fiender sökte vidmakthålla till landets fördärv, som den brottslige Springer under menighetens pockande påyrkat och varpå en upprorisk allmoge grundat sina företag. Akerhielm sade sig efter Kungl. Maj:ts brev av den 25 april 1744²¹ ha behållit sina åsikter om principalatet för sig själv. Han hade emellertid givit uttryck åt dem i sina rådslag i november och december månader 1745. Om Akerhielms uppfattning av innebörden i ordet ständer²² vore riktig, hur skulle då tron-

¹⁶ Den 8 juni lät han meddela i rådet, att han ej kunde närvara, emedan han måste arbeta med den av SU åstundade förklaringen (URP 8. 6. 47). Den närmaste tiden deltog han emellertid träget i rådets sammankomster.

¹⁷ Bland SU:s deputerades handlingar.

¹⁸ SUP 17. 6, 6. 7. 47.

¹⁹ Kommissionens över Springer protokoll 20. 6. 47.

²⁰ Lagerroth, 360 ff. Memorialet finns bland SU:s deputerades handlingar och är daterat 3. 7. 47.

²¹ Se ovan s. 179.

följarvalet kunna äga bestånd, vilket enligt 1720 års konungaförsäkran § 17 skulle förrättas av samtliga riksens ständer²³.

Kommissionen sade sig också med häpnad påminna sig en bekännelse, som Springer den 5 juni 1747 avlagt, nämligen att Åkerhielm under principalatsstriden sommaren 1743 »gillat och godkänt dess sak»²⁴, en bekännelse, som nu bestyrktes av Åkerhielms förklaring. Denna var ingalunda tillfredsställande utan gjorde de felsteg, som Åkerhielm enligt rådsprotokollen begått, långt synligare och grövre. Kommissionen lämnade för den skull till gemensam överläggning med SU, »vad mått i anseende till herr riksrådet baron Åkerhielm må kunna tagas för rikets säkerhet, stadfästade av Hans Kungl. Höghets med rikets väl oskiljaktiga rättigheter till kungl. tronen samt varaktigheten av riksens ständers beslut, som kan fria sekreta utskottet från ansvar icke för principaler eller människor utan inför levande Gud, som visserligen jämväl i detta mål en gång lär kräva redo».

Det bör observeras, hur man i kommissionens betänkande antydde landsförrädiskt tänkesätt hos Åkerhielm, i det man förklarade, att rikets fiender haft intresse av att vidmakthålla villfarelser, som Åkerhielm försvarat, och hur man koppelade samman principalatsfrågan med dalupproret och tronföljarvalet. Redan tidigare hade ju justitiedeputationen gjort gällande, att Åkerhielm velat döma den i dalupproret inblandade major Wrangel alltför milt.

Vem är författare till kommissionens utlåtande? Av protokollen kan ingenting utläsas i den saken. Lagerroth anser, att Browallius troligen författat aktstycket i fråga²⁵. Ett koncept till detta finns bland kommissionens konceptprotokoll²⁶, men en granskning av handstilarna har ej givit några

²² »Jag har trott, att samtliga ridderskapet och adeln, samtliga prästerskapet, samtliga borgerskapet och menige allmogen uti hela riket voro de enda och rätta fyra stånden, varav riket består och varav det äger sin styrka» (Åkerhielms förklaring på anmärkningsmemorialet i principalatsfrågan).

²³ Brusewitz, 64.

²⁴ Se nedan s. 285.

²⁵ Lagerroth, 360. Jfr Malmström III, 341.

²⁶ Riksens ständers kommissions konceptprotokoll och koncepter till expeditioner år 1747.

fasta hållpunkter. Rent allmänt lämpade sig Browallius utmärkt för uppdraget med sin mångsidiga begåvning och litterära talang. Det kan påpekas, att Lillienberg och Browallius författat den mot mössorna riktade hätska partiskrift, som hösten 1747 föredrogs i SU och som förde vidare och utvecklade den antydning om landsförräderi, som fanns i kommissionens ifrågavarande memorial mot Åkerhielm²⁷. Härtill kan läggas, att Browallius under riksdagen 1751—52 bevisade sin kapacitet på det statsrättsliga området genom sitt skarpsinniga memorial: Om irriga begrepp rörande regeringsformen²⁸, att han, som förut framhållits, enligt Warmholtz skrivit kommissionens första yttrande mot Åkerhielm i principalatsfrågan och att han i debatten i SU uppträdde som statsrättslig specialist²⁹.

Med allra största sannolikhet har Browallius haft en betydande del i memorialets tillkomst. Man kan dock knappast anta, att han, som var naturvetenskapsman och teolog men ej jurist, är upphovsman till det parti av kommissionens yttrande, som krävde juridisk sakkunskap och där kommissionen ville bevisa, att Åkerhielm icke hade något stöd för sina åsikter i Sveriges allmänna lag. Det ligger närmast till hands att anta, att någon av kommissionens lagkunniga medlemmar här varit verksam, t. ex. Lillienberg.

Den 6 juli blev det stor debatt i SU med anledning av Åkerhielms förklaring och kommissionens yttrande däröver³⁰. Sedan handlingarna i ärendet upplästs, men innan diskussionen börjat, erbjöd sig Åkerhielms systerson Carl Vilhelm Cederhielm att avlägsna sig men stannade dock, härtill uppmanad av åtskilliga ledamöter³¹. Lillienberg meddelade, att kom-

²⁷ Malmström III, 377 ff.

²⁸ Se Malmström IV, 40 ff.; Stavenow, De politiska doktrinernas uppkomst och första utveckling under frihetstiden, 10 ff. (Historiska studier. Festskrift tillägnad C. G. Malmström); Lagerroth, 403 ff.

²⁹ Se nedan s. 248.

³⁰ SUP 6. 7. 47.

³¹ C. V. Cederhielm skall ha varit brouillerad med Åkerhielm av den anledningen, att en m:lle Clason, som varit guvernant för Cederhielms yngre bror men som skilts från sin syssla och sedan bodde i Åkerhielms hus, testamenterat sin egendom och däribland en fordran på Cederhielm, som denne inte ville betala, till ett av Åkerhielms barn (Voltemats anek-

missionen enhälligt anslutit sig till de grundsatser, som påminnelserna över Akerhielms svar innehöll. Diskussionen i SU blev hetsig och vittnar om hur intensivt hattradikalerna önskade komma åt Akerhielm. Den personliga bitterheten mot denne kom ofta till klart uttryck.

Redan i början av debatten kom sambandet mellan processen mot Springer och angreppet på Akerhielm till synes. Överstelöjtnant Sten Coyet påpekade, att det var ständernas skyldighet att se till, att rättvisa skipades och att lika brott dömdes lika. Palmstierna tog upp tråden och försäkrade, att för honom betydde släktskap och ämbetsbrödraskap³² ingenting jämförda med plikten. Ett felsteg, som beivrats hos Springer, måste också beivras hos Akerhielm. Två huvudmeningar gjorde sig gällande i utskottet. Den ena, framförd av överintendenten Carl Härleman, gick ut på att Akerhielm visserligen hade felat men att man för endräktens skull borde inskränka sig till att kalla ner honom i SU och ge honom en lämplig föreställning. Den andra, av Henning Gyllenborg framförd som motförslag till Härlemans åsikt, innebar, att avgörandet skulle lämnas till kommissionen över Springer.

Justitiekanslern Carl Gustaf Löwenhielm stödde Härlemans förslag liksom åtskilliga av prästerna och bland dem Samuel Troilius, vilken var den som kraftigast trädde i bräschen för Akerhielm. Han framhöll, att oenigheten var ett kräftsår, som frätte samhällskroppen. Att hårt angripa en man av så högt vett och redligt nit för kung och fosterland som Akerhielm var sannerligen icke något, som kunde förebygga söndring inom riket. Frågan om principalatet var inte avgjord, förrän ständerna tagit ställning till den. Så länge detta inte skett, borde det inte räknas som brottsligt att tänka och tala i saken efter sin övertygelse. De som yrkade på föreställningar fick stöd från oväntat håll, nämligen från en medlem av borgarståndet, Carl Finerus³³.

doter, Tom 5, s. 30 ff., N 947, UUB. Uppgiften meddelad Voltemat av Erik Benzelstierna Jacobson i oktober 1747). M:lle Clason upptas bland Akerhielms husfolk i 1740 års mantalslängd (SSA).

³² Palmstierna, vilkens mor var kusin till Akerhielm, hade blivit riksråd i dec. 1746.

³³ Finerus karakteriseras av Millqvist som framskjuten hatt (s. 60).

Som man kunde vänta, vände sig de ivriga hattarna — Henning Gyllenberg, Palmstierna, Axel Rutger Sparre m. fl. — mot varje tanke på att Åkerhielm skulle slippa undan med endast en föreställning. Man höll med om att det var nödvändigt att åstadkomma enighet i landet, men det målet kunde man inte nå genom att underlåta att beivra begångna förbrytelser. Palmstierna läste upp § 13 i riksdagsordningen³⁴, av vilken det enligt hans mening klart framgick, att målet borde upptagas till rannsaking och dom och att det hörde under SU.

Löwenhielm som tidigare tillstyrkt föreställningar, yrkade på att SU skulle ställa kommissionens betänkande i sitt namn, tillstålla Åkerhielm det och »erfara, om han inhaererar sin förra trosbekännelse». Lantmarskalken meddelade då, att han träffat Åkerhielm på Karlberg någon tid efter det denne fått anmärkningsmemorialet och att han då påmint om förklaringen och önskat, att den skulle bli sådan, att den kunde anses för nöjaktig. Åkerhielm hade beklagat sig över att han hade kort tid på sig och över att det var svårt att avge en förklaring i principalatsfrågan. Han visste ej någon bättre utväg än att rent ut göra sin trosbekännelse. Ungern-Sternberg uttalade sig för att Åkerhielm skulle få del av kommissionens senaste memorial.

Det synes, som om lantmarskalken gjort ett försök att påverka Åkerhielm, så att dennes förklaring skulle bli avfattad i lämpliga ordalag. Åkerhielm tog tydligen icke antydningarna ad notam. Hans svar var ingalunda hållet i någon undfallande ton. Löwenhielms förslag torde ha varit ett försök att ge Åkerhielm möjlighet att komma med en ny, mera tillmötesgående förklaring, som hade större möjlighet att tillfredsställa belackarna.

Då man yrkade på proposition, föreslog Palmstierna, att denna skulle gälla, om Åkerhielm borde »tilltalas» eller inte. Blev svaret ja, skulle man ytterligare överlägga om sättet härför. Lantmarskalken formulerade propositionen så, som

---

Förklaringen till att han stödde Åkerhielm torde vara att söka i det förhållandet, att han var borgmästare i den stad, Nyköping, där Jakob Serenius var prost.

³⁴ Brusewitz, 240 f.

Palmstierna föreslagit. Borgarståndet svarade ja med reservationer av handelsmannen Gran och borgmästare Finerus. Prästerna begärde närmare förklaring över betydelsen av ordet »tilltala». Utskottet enade sig om att ordet innebar »ett oppositum emot att läggas neder». Carl Fredrik Piper tog nu upp Löwenhielms förslag, att Åkerhielm skulle få ta del av kommissionens senaste yttrande och få förklara sig däröver för att SU skulle få veta, om han framhårdade i sin mening. Biskop Rhyzelius förklarade, att prästeståndet instämde häri, men då det erinrades om att en proposition måste besvaras med ja eller nej, anmälde han, att prästeståndet var för ja. Ridderskapet och adeln röstade också ja. Löwenhielm förklarade, att han inte ville gå ifrån sitt förra förslag. Det kunde hända, att Åkerhielm, om han bleve hörd, medgav, att han alldeles misstagit sig. Lantmarskalken ställde nu propositionen: om Åkerhielm skulle få ytterligare del av de uppsatta anmärkningarna och tillfälle att förklara sig över dem i SU. Borgarståndet röstade nej och prästeståndet ja. Av adeln röstade tretton ja och tretton nej, varpå »discourerades, att således denna quaestion måste anses såsom aldrig moverad»³⁵.

Följande dag, den 7 juli, sammanträdde åter SU för att diskutera åtgärderna mot Åkerhielm³⁶. Typiskt för ställningen var, att Henning Gyllenborg omedelbart tog ordet och redogjorde för ärendets läge och påpekade, att föregående dag beslutats att Åkerhielm skulle »tilltalas» och att frågan nu tycktes vara, *var* detta skulle ske, inför SU, plena eller vissa för ändamålet kommitterade ledamöter. Över huvud dominerades utskottet denna dag eftertryckligt av Gyllenborg, vilken närmast uppträdde som lantmarskalk, trots att Ungern-Sternberg var närvarande. Diskussionen var lika intensiv som föregående dag, ehuru naturligt nog de skäl, på vilka man stödde sina åsikter, i mycket utgjorde en upprepning av vad som sagts dagen förut.

Troilius var fortfarande den, som uppträdde mest energiskt till Åkerhielms förmån. Han spann på temat från dagen förut, att man icke skulle lägga ny ved under den gamla

³⁵ Jfr Lagerroth, Frihetstidens maktägande ständer 1719—1772 II, 95.

³⁶ SUP 7. 7. 47.

oenighetselden. Det vore orimligt att bedöma Åkerhielms förseelse hårt. Det skulle se ut som förföljelse, och många skulle tänka, att man sökt denna anledning att driva Åkerhielm ur rådet. En lång tid hade båda partiernas riksråd sökt att befästa sin pluralitet i rådet, och riksdagarna hade tjänat den ena sidan »att få dem undan, som äro de starkaste på den andra». Troilius satte här fingret på en öm punkt, när han gjorde maktkampen inom rådet till något centralt och gav samtidigt uttryck åt något av riksdagarnas parlamentariska innebörd. Han torde framför allt haft Horns fall i tankarna. Åkerhielm borde kallas ner i SU och få en tjänlig föreställning. Skulle han då vidhålla sin mening, komme saken i ett annat läge, och utskottet torde bli enigt om att han skulle behandlas strängt.

Även Finerus tog resolut parti för Åkerhielm. Denne borde kallas till SU och kommissionens yttrande föreläsas för honom. Om han då uppgav sin tidigare åsikt och antog »den idé, som rätteligen bör hysas om det fördärvliga principalatet, vartill han förklarar sig villig och benägen», borde det stanna vid föreställning och varning. Skulle han hålla fast vid sin förre mening, borde saken lagligen beivras. Finerus framhöll, att det faktiskt fanns vissa skäl, som talade för principalats-teoriernas riktighet, och anförde med vaken blick för det agitatoriskt verksamma som exempel vad som skett, då ständerna bortskänkte nationens frihet till Karl XI och då liturgien antogs på kung Johans tid. Borde ej dessa fullmäktige stått till ansvar, och borde ej de hemmavarande bröderna haft rätt att återtaga den bortgivna friheten?

Palmstierna och Henning Gyllenberg framhöll ivrigt, att Springers och Åkerhielms förseelser måste straffas lika. Gyllenberg talade i dunkla och hotfulla ordalag om att han önskade att ej bli tvungen »visa den nära gemenskap, som dessa satsers (om principalatet) drivande och försvarande äga med själva konjunkturen och de aspekter, som visat sig så i anseende till tillståndet inom oss själva som våra grannars sällsamma uppförande». Browallius uppträdde som försvarare av kommissionens synpunkter om förhållandet mellan väljande och valda, ett faktum som styrker uppfattningen, att han haft stor del i tillkomsten av kommissionens memorial.

Så småningom ställde lantmarskalken frågan, om SU:s ledamöter var ense om de grundsatser, som kommissionen uttalat i sitt betänkande. Alla stånden svarade ja. Diskussionen gick vidare. Palmstierna, Gyllenborg och Coyet yrkade på kommission med stöd av § 13 i riksdagsordningen. Innan man kom fram till propositionen, ställde Gustaf Kierman frågan, om en eventuell kommission skulle »dependera av SU och vara under tysthet». Lantmarskalken förklarade, att det var en sak, som skulle avgöras senare, men Henning Gyllenborg opponerade häremot och framhöll, att alla, som varit för en kommission, menat en kommission av SU:s ledamöter, och Faggot framhöll, att saken var av den beskaffenhet, att den enligt § 13 i riksdagsordningen skulle avgöras antingen av SU eller, vilket gick på ett ut, av en kommission av SU:s ledamöter. När lantmarskalken äntligen ställde proposition gällde den, om ärendet skulle hänvisas till kommission eller ej. »Pluraliteten» av borgarståndet var för ja, »de flesta» av prästeståndet röstade nej. Av adeln röstade sexton ja, tretton nej. Om kommissionens sammansättning fattades intet beslut³⁷.

Det var alltså med ytterst knapp majoritet förslaget om att Åkerhielm skulle ställas inför kommission antogs. Medan prästerna liksom borgarna i stort sett inbördes var eniga, var meningarna synnerligen delade inom adeln. De adelsmän, som rekommenderade lindriga medel mot Åkerhielm, var antingen mössvänner eller moderata hattar, såsom Piper, Hårleman, Löwenhielm, Psilander, bergsrådet Lars Benzeltierna, kamrarrådet Jonas Wulfvenstierna, hovrättsrådet Johan Lagerflycht och Erland Broman. Den sistnämndes ställningstagande påverkades säkerligen av kungens vilja.

---

³⁷ De som yrkade på att en kommission bestående av ledamöter av SU skulle få ärendet om hand hade i verkligheten intet stöd i § 13. Enligt denna hade man, om »någon funnes hava sitt ämbete så förestätt, att han därför tilltalas bör», att välja på att betrakta ärendet som sekret, då det skulle undersökas och avdömas i SU eller, om det ansågs vara av icke hemlig natur, att låta någon deputation eller en av *ständerna* tillsatt kommission handlägga det. (Jfr Kjellén, Riksrättsinstitutets utbildning, 176. Skrifter utg. av hum. vetenskapssamf. i Uppsala IV:1). Både Malmström (III, 342) och Kjellén (a. a., 176) uppger, att SU den 7 juli beslutat en kommission bestående av SU:s ledamöter.

En viss förskjutning i läget synes ha ägt rum från den 6 till den 7 juli. Förstnämnda dag hade Löwenhielm och andra yrkat på att Akerhielm skulle få ta del av kommissionens sista memorial, för att SU skulle få närmare upplysningar om hans tänkesätt, och slutligen hade Löwenhielm förklarat, att det kunde hända, att Akerhielm då erkände, att han misstagit sig. Följande dag svävade man inte på målet på den punkten. Finerus framhöll, att Akerhielm förklarat sig villig att uppge sin tidigare åsikt. Man tycks ha fått ett löfte av denne att visa foglighet, om han kallades ner i SU. Troligt är att man utverkat detta löfte efter sammanträdet den 6. Henning Gyllenborg hade ju redan denna dag föreslagit, att Akerhielms sak skulle hänvisas till en kommission. Inför det överhängande hotet har Akerhielm sett sig nödsakad löva att uppge sina tidigare åsikter i principalatsfrågan, en för honom säkert synnerligen smärtsam procedur³⁸.

3. ANMÄRKNINGARNA I BANKOSAKEN.

Förut har talats om den häftiga striden mellan rådet och bankofullmäktige år 1745¹. Akerhielm hade varit själen i rå-

³⁸ På Margretelund finns en av Akerhielm författad inläga till förman för honom själv men tydligen avsedd att användas av någon annan. Den innehåller ett försvar för Akerhielm i principalatsfrågan och går ut på att saken mot honom borde läggas ned. Om hans ställning i bankstriden nämnes ingenting. Såväl koncept som renskrift finns bevarade, båda skrivna med Akerhielms hand. Att aktstycket var avsett att användas av någon annan än Akerhielm framgår av slutklämman, där det sägs, att det är »min oförgripliga mening... att riksrådet Akerhielm därför lämnas alldeles otilltalt». Både konceptet och renskriften är odaterade. Det anges visserligen, att »mer än tre år äro förlidna», sedan successionen fastställdes (i konceptet anges, att man befann sig »nu på 4:e året» efter denna händelse), men denna tidsbestämning är för obestämd för att ge några fasta hållpunkter. Sannolikt har aktstycket författats för att användas vid den stora debatten i SU den 6 och 7 juli. Troilius' stora inlägg den 6 juli har åtskilliga beröringspunkter med detta både i fråga om innehåll och uppläggning, utan att man dock vågar påstå, att Troilius sett vad Akerhielm skrivit. De principiella synpunkterna till försvar för Akerhielms ställning till principalatet var i rätt stor utsträckning gemensam egendom.

¹ Se ovan s. 183 ff.

dets motstånd mot de åtgärder, som bankofullmäktige föreslagit. Den berättelse om sin verksamhet, som dessa avgav till ständerna, när riksdagen sammanträdde, formade sig till en anklagelseskrift mot rådet². Då den föredrogs i bankodeputationens bokhålleriutskott³, gav den utskottet anledning att uppsätta ett anmärkningsmemorial mot vissa riksråd. Lillienberg och Browallius var härvid de ledande. De yrkade på att de, som felat i bankosaken, skulle ställas till ansvar. Endast biskop Wallin höjde lama protester⁴. Bokhålleriutskottets anmärkningsmemorial accepterades efter åtskilliga justeringar i förmildrande riktning av bankodeputationen som dess eget. Det beslöts, att anmärkningarna i form av ett protokollsutdrag skulle underställas SU:s prövning⁵.

I detta protokollsutdrag⁶ anfördes att deputationen vid granskningen av de anstalter, som vidtagits för bankens upprätthållande, observerat vissa omständigheter, som fordrade en närmare förklaring. Den kunde inte underlåta meddela SU, att den funnit, att vissa riksråd hyst sådana tankar och givit

² Hallendorff, 203.

³ I bokhålleriutskottet hade följande personer säte: Lillienberg, Coyet, Carl Broman, Göthenstierna, Browallius, Wallin, Stenman och Trapp (Bankodeputationens protokoll 14. 10. 46, Riksbankens arkiv. Jfr ovan s. 238 n. 2). Om bokhålleriutskottet se Lagerroth, Frihetstidens maktägande ständer II, 47 och Hallendorff, 214. Av de tre utskott, som bankodeputationen 1746 efter vanligheten fördelade sig på, var detta det utan tvekan mest hattbetonade. Från Lillienberg, Coyet, Browallius och borgarna Stenman och Trapp hade Akerhielm intet gott att vänta. Wallin torde ha varit den ende i utskottet, som ville ta honom i försvar. Carl Broman hörde till dem, som Akerhielm i striden om ostindiska oktrojen av alla krafter motarbetat (Se ovan s. 189 ff.). Göthenstiernas system hade visserligen varit gift med Lars Akerhielm, Samuels bror, men avlidit 1736. 1743 karakteriserades Göthenstierna av Korff som hatt. Korff var då på tillfälligt besök i Stockholm för att framföra lyckönskningar till Adolf Fredrik med anledning av tronföljarvalet, varvid han passade på att till sitt hov sända en förteckning över Rysslands och Frankrikes anhängare vid den sista riksdagen, säkert en god merit för ministerposten i Stockholm (Korffs rel. 14 (25). 12. 43). För adelsmännen anger Korff endast vederbörandes nummer på riddarhuset.

⁴ Bokhålleriutskottets protokoll 13, 18, 19. 11. 46, 7. 4. 47, Riksbankens arkiv.

⁵ Bankodeputationens protokoll 5, 6, 21. 5. 47, Riksbankens arkiv.

⁶ Bland SU:s deputerades handlingar.

sådana råd, att bankens säkerhet fordrade, att rättelse kom till stånd. Akerhielm, Lagerberg och Anton Wrangel hade den 23 juli 1745 avslagit bankofullmäktiges ansökan om förbud mot utförsel av plåtar till Finland. Av de frånvarande riksråden hade endast Carl Gyllenborg hörts, trots att saken var av stor vikt⁷. I brev till bankofullmäktige av den 18 oktober 1745 hade rådet ogillat deras utkast av den 7 oktober till en kunglig förordning⁸. De som vållat avslaget hade varit den avlidne Lagerberg samt Cronstedt, Akerhielm, Posse och Anton Wrangel, varför sistnämnda fyra herrars och i synnerhet Akerhielms förklaring över vissa frågor syntes nödvändig.

I SU föredrogs bankodeputationens protokollsutdrag samma dag som kommissionens över Springer memorial i principalatsfrågan, den 25 maj⁹. Utan diskussion beslöt utskottet, att anmärkningarna skulle tillställas vederbörande riksråd¹⁰. Man medgav Cronstedt rätt att resa på landet och därifrån besvara anmärkningarna i bankfrågan. Denne lämnade så småningom in ett separat svar¹¹, som var hållet i undfallande ton. Akerhielm, Posse och Wrangel besvarade gemensamt anmärkningarna i en diger inlaga¹², som lästes upp i SU den 17 juni, varvid det beslöts, att bankodeputationen skulle få ta del av den¹³. Varken Posse eller Wrangel ägde insikter nog i bankfrågor för att mera verksamt delta i utformningen av svaret, vilket givetvis inte utesluter all påverkan från deras

⁷ Se härom Hallendorff, 187 f.

⁸ Se ovan s. 185 ff.

⁹ Tre dagar senare, den 28 maj, har sekreta handels- och manufakturdeputationen daterat ett betänkande (Utskottshandl. 1746—47, vol. 12) angående rådets åtgöranden 1745—46 vid behandlingen av frågan om ny oktroj för ostindiska kompaniet. En amper kritik ägnades rådets beredvillighet att låta judar slå sig ner i landet. Dessa skulle inte på något sätt kunnat vara Sverige till nytta utan skulle bara ha förorsakat skada. Kritiken gällde hela rådet, men de åtgärder, som påtalades, hade ivrigast påyrkats av Akerhielm. Betänkandet antogs av SU (SUP 15. 6. 47), och en expedition (Utskottshandl. 1746—47, vol. 3) i enlighet med detta av gick till Kungl. Maj:t (Valentin, Judarnas historia, 130 ff.).

¹⁰ SUP 25. 5. 47.

¹¹ Bland SU:s deputerades handlingar.

¹² Bland SU:s deputerades handlingar.

¹³ SUP 17. 6. 47.

sida¹⁴. Det råder intet tvivel om att Akerhielm satt sin prägel på aktstycket.

I början av förklaringen anges de orsaker, vilka enligt riksrådens förmenande fört med sig, att bankens kassor tömts på plåtar. Det viktigaste skälet härtill var den stora mängd bankotransportsedlar, som släppts ut. En bank ägde fullkomlig kredit, så länge den ej utgav flera kreditsedlar, än som svarade mot »dess verkliga och på säkra ställen stående kapitaler». Den kunde visserligen utge flera sedlar än som svarade mot dess kapital, men då måste en viss proportion noga iakttas, eljest förlorade banken sin kredit och måste följaktligen gå över ända. Riktigheten av denna tes kunde man se av förhållandena under nödmynthens tid. Huruvida banken vid sedelutgivningen iakttagit en lämplig proportion var inte riksråden bekant, men allmänheten hade trott, att det släppts ut flera sedlar än banken kunde inlösa, varför var och en velat ha ut sina pengar med påföljd att bankens kassor tömts.

Att Akerhielm, Lagerberg och Wrangel den 23 juli 1745 i rådet avslagit bankofullmäktiges ansökan om förbud mot utförelse av plåtar efter att ha rådfrågat endast Carl Gyllenberg, berodde på att de övriga frånvarande riksråden ej varit i staden. Gyllenberg hade varit ense med Akerhielm, Wrangel och Lagerberg, och efter ständernas författningar borde ett beslut expedieras, då fyra var ense¹⁵. Beslutet att ogilla bankofullmäktiges projekt till förordning av den 7 oktober 1745, enligt vilket Kungl. Maj:t skulle förbjuda banken att vidare inlösa sedlar, borde ej tillskrivas endast Lagerberg, Cronstedt, Akerhielm, Posse och Anton Wrangel, ty även andra riksråd hade varit av den tanken, att det ej tillkom Kungl. Maj:t att befälla bankofullmäktige något¹⁶. Det bedrövade Åkerhielm, att han

¹⁴ Ett koncept av Akerhielms hand med relativt få ändringar på Margretelund.

¹⁵ Jfr Brusewitz, 149 f., 159 f. och A. B. Carlsson, Den svenska centralförvaltningen 1521—1809, 149. Enligt ständernas brev av den 17. 6. 1731 kunde mindre viktiga mål avgöras av fem rådsherrar, då fyra var ense. Enligt ständerbrevet av den 12. 9. 1743 var rådsdivisionerna fullsuttna, om fem riksråd var närvarande. Mindre viktiga mål kunde avgöras av tre riksråd, när de var ense. Men skulle något av riksråden ha avvikande mening, skulle antalet ökas till fem.

¹⁶ Jfr Hallendorff, 188, Bilagor 112 ff.

skulle anses ha varit den, som mest hindrat det, som kunde tjäna till bankens upprätthållande, då han endast motsatt sig, att banken skulle *förbjudas* att inväxla sedlar men förordat, att Kungl. Maj:t på bankofullmäktiges tillstyrkande måtte *samtycka* till eller *tillåta*, att inväxlingen inställdes.

På den framställda frågan hur ovannämnda riksråd kunde motivera avslaget med att Kungl. Maj:t ej kunde befalla över banken, vilket givetvis inte gällde, då bankofullmäktige för att rädda banken från undergång i brist på annat tog sin tillflykt till Kungl. Maj:ts myndighet, anfördes att 1668 och 1720 års kungl. försäkringar tydligt gav vid handen, att Kungl. Maj:t ej måtte befatta sig med bankens förvaltning. Därför var det riktigt att byta ut befalla mot samtycka eller tillåta, allra helst som syftet kunde vinnas lika bra på det sättet. På frågan varför Akerhielm fordrat upplysning om bankens ställning svarade denne, att det inte var mer än alla de närvarande riksråden önskat den 9 oktober och att han gjort det endast villkorligt, nämligen om Kungl. Maj:t skulle befalla banken något¹⁷. Som orsak till att Åkerhielm ej utnyttjat ett av bankofullmäktige gjort erbjudande att mot tysthetslöfte ge underrättelse om bankens ställning angav han, att erbjudandet endast gällde »en eller annan» av riksråden och att kunskapen borde hämtas ur bankens böcker och ej ur ekstrakter.

Vidare framhölls att även om förordningen av den 23 oktober blivit utfärdad efter bankofullmäktiges förslag, hade banken ej kunnat dölja sitt tillstånd, eftersom många redan hyste misstroende till den. Åkerhielm upprepade, att han inte motsatt sig, att en kungl. förordning av lämpligt innehåll skulle utfärdas utan endast att ordet förbud skulle användas. Slutligen förklarades: »Emellertid lärer var och en nogsam t finna, att om ock något emot förmodan härvid skulle hava varit

¹⁷ De den 9 oktober i rådet närvarande Åkerhielm, Rosen, Posse, Anton Wrangel och Tessin ville då göra sig underrättade »om i fall banken behövde ett allmänt förbud och det på Kungl. Maj:ts anstaltande skulle ankomma, banken då kunde lämna Kungl. Maj:ts kunskap om de utelöpande sedlars huvudsumma, om summan av dess tillgång, om bankens till privata utlånta summa och vad privata där kunde hava innestående» (Hallendorff, Bilagor, 120).

felat, så kan det åtminstone icke av något elakt uppsåt hava härrört, emedan vi av bankens olägenheter och undergång alldeles ingen men uti dess upprätthållande även så stor om icke större nytta än någon annan undersåte hava».

Förklaringen över anmärkningarna är ett skickligt uppsatt aktstycke, i vilket Åkerhielm ådagalägger en avsevärd dialektisk förmåga och ger prov på ekonomisk klarsyn. Huvudpunkten i hans försvar var den, att han inte motsatt sig utfärdandet av ett brev till bankofullmäktige om bankens stängning utan endast användandet av ordet förbud. Åkerhielm gjorde frågan till en principalsak: Kungl. Maj:t hade ej rätt att befalla banken något. Som Malmström påpekar¹⁸, nöjde han sig inte med att försvara sig utan angrep också hattarnas penningpolitik. Han satte fingret på den ömma punkten: den alltför stora sedelmängden. Att denna var huvudorsaken till bankens tömda kassavalv var en sanning, som kanske några av hattarna hade klar för sig, men som de inte för sitt liv ville erkänna. Ett sådant medgivande skulle rubbat grunderna för hela deras ekonomiska system, av vilket i sin tur många hattpolitikens privatekonomi i hög grad var beroende, ty bankens frikostiga länepolitik kunde genomföras endast tack vare en vidlyftig sedelemmission.

Det föreligger en påtaglig skillnad mellan Åkerhielms förklaring i principalatsfrågan och det av Åkerhielm, Wrangel och Posse gemensamt avgivna svaret i bankosaken. I den förra medger icke Åkerhielm på någon punkt, att han möjligen felat, men i det senare antydes denna möjlighet. Skillnaden torde bero på att han i det senare fallet måst ta hänsyn till Wrangel och Posse. Tidigare har framhållits, att det i varje fall inte var enbart omsorgen om Sveriges finanser, som drivit Åkerhielm till hans mot hattarna oppositionella bankpolitik 1745. De vapen han då smitt i avsikt att blotta sina motståndares ihåliga ekonomiska politik vändes nu mot honom själv.

De tre riksrådens svar på anmärkningarna hänvisades av bankodeputationen till bokhållerriutskottet¹⁹, som med anled-

¹⁸ Malmström III, 342.

¹⁹ Bankodeputationens protokoll 20. 6. 47, Riksbankens arkiv.

ning härav författade ett synnerligen ampert utlåtande²⁰, daterat den 29 juni. Endast några av huvudpunkterna i detta skall anföras. Först föreslås att Cronstedt på grund av sin höga ålder och emedan han icke fasthållit vid sin mening måtte befrias från vidare tilltal. Riksrådens åsikt att de tomma bankkassorna främst berodde på den alltför stora sedelmängden betecknas som sällsam. Så länge bankens kredit var god, kunde mängden av sedlar naturligtvis icke förringa dessas värde utan bevisade endast bankens tilltagande styrka, såvida icke illasinnade människor spred ut vanrykten, vilket man hade anledning frukta hade skett. Dessa rykten jämte den tilltagande förfalskningen av bankosedlar och utförseln av metallisk valuta var förklaringen till att bankens kassa tömts på plåtar. Den som gjorde gällande, att sedelmängden i och för sig var orsaken till sedlarnas dåliga kredit, kunde lägga ett verkligt hinder i vägen för bankens förkovran. Att likna situationen vid den under nödmyntens dagar var ytterst olämpligt. Om det blev känt hos allmänheten, skulle bankoverket lida obotlig skada. Liknelsen borde anses såsom ett det straffbaraste rykte till bankens förklenande.

Enligt utskottets mening hade Gyllenborg den 23 juli icke varit ense med de tre andra riksråden²¹, varför den ursäkten att fyra varit ense och att beslutet alltså enligt ständernas författningar bort expedieras, icke kunde godtas. Dessutom var det fråga om en så viktig sak, att den bort avgöras av hela rådet. Att hänga upp sig på ordet befalla var bara en »otillbörlig ordalek». Akerhielms förklaring till att han begärt upplysning om bankens verkliga tillstånd, nämligen att det ej var mer än vad alla närvarande riksråd önskade, var felaktig. När bankofullmäktiges svar på rådets anhållan om upplysningar avgivits²², hade alla utom Åkerhielm avstått från kravet. Hans mening hade varit att lämna banken utan hjälp, om

²⁰ Bland SU:s deputerades handlingar. Det är undertecknat av Lillienberg, Coyet, Göthenstierna, Browallius, Stenman och Trapp.

²¹ Akerhielm, Lagerberg och Wrangel.

²² Fullmäktige svarade, att de var förbjudna att uppge bankens skulder och tillgångar. Men om något av riksråden ville skriva under en sådan edlig förbindelse, som bankofullmäktige fått avge, så skulle de för detta riksråd uppenbara bankens tillstånd (Hallendorff, Bilagor, 121).

han inte fick de begärda upplysningarna. Akerhielms svar på frågan, varför han icke begagnat sig av fullmäktiges anbud, att något av riksråden skulle få kännedom om bankens affärer, var ej tillfredsställande. Det var ju bara han som begärde upplysningar, och då var det alltså onödigt, att anbudet gjordes till alla. Utskottet sade sig ha orsak betvivla, att det varit Akerhielms mening att på en erhållen kunskap om bankens tillstånd bygga något nytt förslag, ty om så varit fallet borde han ha accepterat fullmäktiges anbud. Genom sitt projekt till brev den 17 oktober syntes han ha visat, att han var angelägen om att beslutet skulle expedieras på ett ännu betänkligare sätt, än vad som skett i brevet av den 18 oktober²³.

Några punkter i anmärkningsmemorialet var obesvarade och kunde alltså anses vara vidgångna. Förklaringen var så beskaffad, att den på intet sätt kunde anses nöjaktig. Utskottet kunde icke annat än »styrka därtill, att riksens ständers sekreta utskott måtte vidtaga så kraftiga medel och utvägar, att riket i framtiden måtte kunna äga säkerhet mot dylika farliga anstötur och uti rådet vid en så ömtålig sak inga andra rådslag få gälla än de, som på bankens upprätthållande och sannskyldiga bästa hava sitt uppriktiga syftemål».

Bokhålleriuskottets anmärkningsmemorial måste anses beteckna en skärpning i angreppet på Akerhielm. De skarpaste utfallen i det långa memorialet riktas mot honom ensam. Hans goda vilja att hjälpa banken sätts öppet i fråga, detta tydligen som ett svar på riksrådets förklaring, att om de mot förmodan felat detta ej skett med ont uppsåt. Tar man hänsyn till de orsaker, som å ömse sidor angavs till att bankens kassa så gott som tömts på plåtar, kommer man utan tvekan till det resultatet, att det var Åkerhielm, som gav den riktigaste förklaringen.

Frågan var nu, om bankodeputationen skulle acceptera utskottets utlåtande som sitt eget. Det visade sig, att åtskilliga medlemmar var ovilliga att göra detta, vilket inte är förvånande, då deputationen bestod av bl. a. sex präster.

Den avgörande överläggningen i bankodeputationen ägde

---

²³ Se ovan s. 186 ff.

rum den 9 juli. Meningarna var delade. Två huvudständpunkter gjorde sig gällande. Den ena innebar, att bokhålleriuskottets utlåtande borde godkännas och tillställas SU. Lillienberg var inte närvarande, och Browallius måste efter en stund avlägsna sig till ett sammanträde i kommissionen över Springer. Innan han gick, förklarade han på sina och Lillienbergs vägnar, att ingen av dem kunde samtycka till någon ändring i utskottets utlåtande och att detta skulle framföras till SU som deras mening, även om deputationen hade en annan uppfattning. Häri instämde Coyet, Göthenstierna och alla sex medlemmarna av borgarståndet. Det är tydligt, att Browallius ville driva fram ett beslut, innan han gick, eller i varje fall säkerställa att bokhålleriuskottets uppfattning kom till SU:s kännedom. Senare under sammanträdet anslöt sig även Carl Broman och amiral Ankarcrona²⁴ till den meningen, att riksrådets förklaring ej var tillfredsställande och att utskottets utlåtande skulle meddelas SU.

Den andra ständpunkten, med särskild kraft företrädd av kammarrådet Wulfvenstierna, innebar, att riksråden haft många orsaker att ställa sig tveksamma vid utfärdande av ett förbud för bankofullmäktige och att man inte kunnat påvisa något ont uppsåt hos dem, varför man ej för mycket borde röra i saken utan blott se till, att rådet i framtiden sattes i stånd att bifalla bankofullmäktiges ansökningar. Skulle det anses lämpligt, kunde ifrågavarande riksråd få en föreställning. De som anslöt sig till denna sista mening var Piper, Wulfvenstierna, Lagerflycht, Benzelstierna²⁵, landshövding Grooth, biskop Rhyzelius, pastor primarius Ber-

---

²⁴ Bådas intressen hade i striden om ostindiska oktrojen motarbetats av Akerhielm.

²⁵ Benzelstierna hann ej avge sitt votum den 9. 7, ty han blev bortkallad till bergsdeputationen, men han gav senare sin mening tillkänna för deputationen (Bankodeputationens protokoll 13. 7. 47, Riksbanksens arkiv). Hans röst är medräknad i bankodeputationens protokollsutdrag till SU. Det förtjänar anmärkas, att Daniel Tilas, då han i april 1747 på riddarhuset motsatte sig, att Fredrik Gyllenborg skulle få survivance på ämbetet som president i bergskollegium (se ovan s. 185 n. 32), framhöll Benzelstierna som den mest meriterade för befattningen i fråga (RAP 20. 4. 47, XV, 682. Falk, PHT 1935, 26 ff.).

gius och prosten Helstadius²⁶. Situationen var alltså den, att borgar- och prästestånden klart tagit ställning, medan inom adeln fem röster stod mot fem²⁷.

Resultatet av överläggningarna i bankodeputationen blev, att SU av denna tillställdes ett utlåtande²⁸, som innehöll dels bokhålleriutskottets yttrande med angivande av vilka deputationsmedlemmar som röstat för det, dels också en sammanfattning av de motsatta synpunkterna med angivande av namnen på dem, som omfattat dessa.

Striden i bankodeputationen om bokhålleriutskottets yttrande visar tydligt de olika ståndens inställning till Akerhielm. Prästerna — i den mån de deltog i deputationens sammankomster — sökte göra det bästa möjliga av situationen till hans fördel. Browallius var ett undantag. De sex borgarna stod eniga på den radikala hattlinjen. Inom adeln var meningarna delade. Lillienberg och Browallius hade tydligen svårt att få tiden att räcka till för sina mångahanda uppdrag. Att de måste splittra sina krafter på flera viktiga uppgifter innebar givetvis en viss svaghet, vilken emellertid mer än väl uppvägdes av de ökade möjligheter till överblick och koordination av aktionerna, som de båda herrarna fick genom att ila från sammanträde till sammanträde.

Den 21 juli behandlades bankosaken i SU^{28 a}. Före detta datum hade emellertid åtskilligt inträffat, som försämrat Akerhielms ställning. I mitten av juli hade kommissionen över Springer låtit en mina explodera. Friherre Georg Gustaf Wrangel, som tjänstgjorde vid Springers bevakning, hade vunnit dennes förtroende med resultat, att Springer anförtrodde sig åt Wrangel och berättade om mössornas åtgärder samt överlämnade brev, vilka Wrangel skulle framlämna till Springers bror. Wrangel vidarebefordrade både vad Springer berättat och vad han skrivit till justitiekanslern, Carl Gustaf Löwenhielm. I ett av sina brev hade Springer låtit hälsa Akerhielm, att han icke inför kommissionen »graverat» den-

²⁶ Fyra medlemmar av bankodeputationen deltog ej i omröstningen: Psilander, Ehrencreutz, Wallin och Lind.

²⁷ Bankodeputationens protokoll 9. 7. 47, Riksbankens arkiv.

²⁸ Bland SU:s deputerades handlingar.

^{28 a} SUP 21. 7. 47.

ne²⁹. Redan tidigare hade han påstått, att Åkerhielm sett och gillat de memorial, som han under principalatsstriden 1743 lämnat in till ständerna på borgerskapets vägnar³⁰. Kommissionen mottog också hemliga angivelser, vilka delvis rörde Åkerhielm³¹.

Kommissionen avgav den 15 juli en berättelse till SU, vari hemliga anslag mot successionen och nationens säkerhet över huvud omtalades. Rapporten gav upphov till en rad hätska yttranden från hattarnas hetsporrar i SU, Henning Gyllenborg, Coyet, Axel Rutger Sparre m. fl. Bland annat föreslogs arrestering på blotta angivelsen. SU underrättade genom ett protokollsutdrag stånden om att det fått vetskap om stämplingar, som riktade sig mot tronföljden och hela rikets säkerhet, och att det skulle vidta de åtgärder som erfordrades. Protokollsutdraget trycktes och offentliggjordes³². Den upphetsning, som åstadkoms härigenom, har påverkat beslutet den 21 juli³³. I protokollsutdraget nämndes inga namn, och det fanns möjligheter till olika tolkningar. Åkerhielm kom att stå i centrum för ryktessmideriet.

Innan man i SU började diskussionen om bankosaken, anmälde kommissionen över Springer genom Lillienberg några hemliga angivelser, som rörde successionen och förbindelser med Korff. Debatten blev långvarig och hetsig. Den dominerades av radikalerna bland hattarna. Henning Gyllenborg framhöll, att han hade svårt att föreställa sig, att de felandes uppsåt varit gott, och han tyckte det var egendomligt, att vissa riksråd varit rädda för att hjälpa banken. I varje fall hade man inte väntat detta av Åkerhielm, »vars karaktär det alldeles icke är att vara rädd». Man kan anta, att Henning Gyllenborg talade icke bara på egna utan också på sin farbror Fredrik Gyllenborgs vägnar.

Axel Rutger Sparre var än hätskare. Hans ed inför Gud förpliktade honom att bedöma alla lika och att ej av rädd-

²⁹ Se nedan s. 286.

³⁰ Kommissionens över Springer protokoll 5. 6. 47.

³¹ Kjellén, 15.

³² Malmström III, 349 ff.

³³ Malmström III, 355; Kjellén, 8.

håga ha överseende med högt uppsatta personers förseelser. Akerhielm hade försvarat de fördärvliga principalatssatserna, velat döma en av ledarna för dalupproret alltför mildt och hade, när en ny oktroj för ostindiska kompaniet skulle upprättas, favoriserat »ett löst parti av judar» och påskyndat en för dem förmånlig resolution. Men när banken anhöll om handräckning, lades ööverstigliga hinder i vägen. Med sådant kunde man inté ha överseende. Det var ständernas plikt att straffa förbrytelser, vem som än begått dem och att rädda riket från en överhängande fara. Det var sannolikt inte bara partinit utan också agg mot Akerhielm på grund av dennes hållning i striden om den ostindiska oktrojen 1745—46 som låg bakom Sparres temperamentsfulla debattinlägg³⁴. Mot dessa angrepp betonade Piper och biskop Alstrin, att riksråden icke handlat av ont uppsåt.

Till en början rörde sig diskussionen om Akerhielms skuld i allmänhet, men snart fann hattarna tiden inne att gå vidare. Coyet föreslog, att ärendet skulle hänvisas till den kommission, som skulle behandla målet angående principalatsfrågan. Palmstierna kom med tydliga insinuationer mot Akerhielm³⁵, medan Troilius och Helstadius påpekade, att man inte hade anledning att angripa denne ensam, då flera riksråd varit av samma mening som han. Troilius förde på tal, om inte ärendet kunde uppskjutas till en annan dag, då rådsprotokollen kunde läsas upp. Browallius, Palmstierna m. fl. ville emeller-

---

³⁴ Det var naturligt, att Sparre tog upp frågan om ostindiska kompaniet, ty han var gift med en dotter till den förmögne göteborgsköpmannen Jakob Sahlgren. Denne hade tillsammans med sin mera betydande bror Niklas ingått som bolagsman i ostindiska kompaniet, när detta grundades. Jakob dog 1736, men Niklas förblev länge en av de drivande krafterna inom kompaniet. Själv blev Sparre, ovisst när, direktör därstädes (Fröding, Biografiska studier, 125 ff.; Fröding, Göteborgs donatorer I, 80 ff.; Gezelius, Släkten Sahlgren, 10 ff.).

³⁵ Man hade märkt, sade Palmstierna, att åtskilliga försök gjorts mot banken för att sätta riket i beroende av främmande makter. Att utländska makter haft sådana avsikter var inte underligt, »men att rådslag, som leda till samma ändamål föras i rådet, det kunde ej annat än försäkra långt mera uppmärksamhet, i synnerhet när därtill kommer, att den herren, vilken detta mest i rådet påyrkat, tillika i flera särskilda mål blivit noterad».

tid inte höra på det örat, och det yrkades på proposition. Flera av hattarna uttalade sig för att denna skulle gälla, om saken skulle hänskjutas till en kommission eller icke. Lantmarskalken läste upp § 13 i riksdagsordningen och framhöll, att det syntes tillhöra SU att »sig immediate däröver utlåta»³⁶. Ungern-Sternberg stöddes av Lagerflycht, men Henning Gyllenberg insisterade på att propositionen skulle gälla, huruvida Åkerhielm skulle ställas under kommission eller ej. Lantmarskalken formulerade propositionen på följande sätt: »Om herrar riksens råd för deras voteringar i den ventilerade bankosaken, varöver anmärkningar blivit gjorda och de sina förklaringar avgivit, skola till en SU:s kommission hänvisas?» Av adeln röstade nitton för och tio mot kommission. »De flesta» av prästeståndet röstade mot och borgarståndet enhälligt för. De oppositionella stämmorna inom sistnämnda stånd hade tystnat. Kommissionen hade bifallits.

Diskussionen och beslutet i SU ger anledning till vissa reflexioner. De radikala hattarna inriktade hela tiden anfallet på Åkerhielms person, och när Henning Gyllenberg gjorde propositionsförslag, gällde detta endast Åkerhielms ställande under kommission, inte de tre andra anklagade riksrådens, medan lantmarskalkens proposition gällde alla fyra. Det var de, som var relativt vänligt inställda mot Åkerhielm, som påpekade, att denne ingalunda ensam bar ansvaret — detta inte för att komma åt hans anhängare i rådet utan för att mildra stöten mot honom. Man har ett bestämt intryck av att Åkerhielms försvarare i SU ej följde någon uppgjord plan. När lantmarskalken påpekade, att målet syntes höra direkt under SU, fick han endast lamt understöd, och detsamma gäller om Troilius, när han yrkade på uppskov. Löwenhielm, som avstyrkt, att Åkerhielm skulle ställas inför kommission på grund av sin hållning till principalatsfrågan, tycks nu ha intagit en mellanställning. Han ansåg, att bankodeputationen hade all anledning att göra anmärkningar, men kunde inte inse, varför Åkerhielm ensam skulle stå till svars³⁷. Över huvud taget

³⁶ Jfr ovan s. 249 n. 37.

³⁷ Löwenhielm hade blivit bankofullmäktig i september 1745. Det var han som skötte förhandlingarna mellan rådet och fullmäktige i oktober samma år (Hallendorff, 189 ff.).

uppträdde Åkerhielms försvarare ej med samma energi nu som två veckor tidigare, då det gällde principalatsfrågan. Nederlaget den 6 och 7 juli och händelserna omkring den 15 juli hade tydligen kommit deras mod att sjunka. De som ivrade för kommission handlade mera planmässigt. Sedan man genom kommissionens över Springer anmälan och genom Henning Gyllenborgs och Sparres hätska anfall skapat den rätta resonansen, kom Coyets förslag att samma kommission, som skulle behandla anmärkningarna i principalatsfrågan, även skulle ta hand om denna sak. Man omintetgjorde Troilius' förslag om uppskov och drev sedan lantmarskalken att i stort sett formulera propositionen efter hattarnas önskan.

SU hade alltså beslutat, att anmärkningarna i bankfrågan skulle hänvisas till en kommission av SU:s ledamöter, men beträffande anmärkningarna i principalatsfrågan hade ingenting bestämts angående kommissionens sammansättning. Det gällde nu att fastställa denna. Vid SU:s sammanträde den 23 juli beslöts att anmärkningarna mot Åkerhielm i bank- och principalatsfrågorna skulle hänvisas till kommissionen över Springer, vilken skulle förstärkas med fyra ledamöter av SU. Församlingen i fråga skulle emellertid inte kallas kommission utan benämnas SU:s deputation eller deputerade. Prästeståndet liksom några adelsmän röstade mot att kommissionen över Springer skulle ta hand om saken. Löwenhielm satte i fråga om de, som uppsatt anmärkningarna, också kunde förordnas till domare över dem, som dessa gällde. Några av de mera moderata medlemmarna i kommissionen uttalade sig för att denna måtte slippa uppdraget. Men Palmstierna, Henning Gyllenborg och övriga hattradikaler drev sin vilja igenom.

Till att komplettera kommissionen valdes friherre Carl Gustaf Cronhjort, Henning Gyllenborg, varvid den förre fick elva röster och den senare nio, kyrkoherde Klemens Helin och borgmästare Johan Omnberg³⁸. Kommissionen över Springer var utsedd av SU bland utskottets egna ledamöter. Hattarna hade givetvis sört för att de fick majoritet i den, men den innehöll dock ett ganska kraftigt inslag av moderata ele-

---

³⁸ SUP 23. 7. 47.

ment³⁹. Det tillskott, som kommissionen fick, när den övergick till att bli sekreta utskottets deputerade, innebar en förstärkning av de radikala hattelementen. Av de fyra nytillkomna måste Henning Gyllenberg, Cronhjort och Omnberg räknas till dessa⁴⁰, medan Helin såsom vald av prästerna sannolikt var mera vänligt stämd mot Akerhielm. Landshövding Gyllengrip, som anhöll att bli befriad från att sitta bland deputerade, ersattes längre fram med lagman David Göthenstierna⁴¹ och borgmästare Schultén med borgmästare Georg Hollsten⁴².

4. ALLMOGENS BESVÄR MOT DYLTÅ BRUK.

Som synes av det föregående hopade sig ovädersmolnen över Akerhielms huvud under vår- och sommarmånaderna 1747. De ovan skildrade angreppen mot honom gav honom mer än nog att tänka på. Han blev emellertid föremål för ytterligare en aktion, som torde ha påverkat hans ställningstagande vid denna tid. Allmogen i Hovsta, Axbergs och Kils socknar i Närke inlämnade nämligen en besvärsskrift till ständerna för att få lättnader i sina prestationer till Dylta svavelbruk, vilket till största delen ägdes av Akerhielm. Bruket hade tillhört Casten Feif men efter dennes död i mars 1739 övergått till hans båda svärsöner, Samuel Akerhielm och landshövdingen Erik Odelström. Akerhielm fick genom sin hustru fyra femtedelar av Dylta, medan Odelström erhöi den återstående femtedelen¹.

³⁹ Carl Lagerberg, som var motståndare till att Springer skulle ställas under kommission (Malmström III, 349), hade liksom Psilander, Filenius och Lidius röstat mot dödsdom över Springer (Malmström III, 376). Gyllengrip och Psilander ansåg i likhet med Lagerberg, att Springer borde få begagna sig av laga försvarsmedel (Malmström III, 349).

⁴⁰ Om Cronhjort se Jacobson, SBL IX, 214 ff. Om Omnberg se Millqvist, 64 och Hallendorff, 212.

⁴¹ Göthenstierna hade hos adeln i SU näst Cronhjort och Gyllenberg erhållit flest röster, när kommissionen kompletterades.

⁴² SUP 22. 8. 47.

¹ Bouppteckningen efter Samuel Akerhielm den 2 mars 1769 över hans egendom på Dylta.

På Dylta tillverkades inte bara svavel utan också vitriol och rödfärg. I det privilegiebrev, som Casten Feif 1712 utverkade av kung Karl, stadgades att bruket för det pris, som var fastställt eller sedermera kunde komma att fastställas, skulle ha så mycket svavel i förråd, som erfordrades för kronans räkning. Det kronan ej behövde, hade bruket rätt att exportera. För att främja tillverkningen skulle frälse-, krono- och skattehemmanen i de tre socknarna Axberg, Kil och Hovsta utgöra arbetsfolk, körslor, kol och ved till bruket med befrielse från knektehållet som vederlag².

Akerhielm kan inte ha haft mycken tid över för skötseln av Dylta svavelbruk. Denna fick ombesörjas av en anställd förvaltare. God hjälp hade han emellertid av Daniel Tilas. Redan några veckor efter det denne i maj 1743 äktat Akerhielms äldsta dotter, skickades han av sin svärfar till Dylta för att ordna vissa angelägenheter, sedan förvaltaren på bruket avlidit. På nyåret 1744 for han åter dit. Han vistades där sedan hela första halvåret 1744 och tillsatte under tiden en ny förvaltare. Den driftige Tilas³, som i egenskap av framstående mineralog och bergsman var förtrogen med gruvdriftens problem satte sig grundligt in i brukets skötsel, vilket kom honom väl till pass vid 1746—47 års riksdag, »då brukspatronen, sedan assessorn Nordenfeldt såsom upphovsman ville med all gevalt ruinera svavelbruket»⁴. Det var då Tilas, som förde Akerhielms och Odelströms talan inför bergskollegium⁵.

Med detta Nordenfeldts försök att ruinera bruket förhöll det sig på följande sätt. Riksdagsfullmäktigen Erik Nilsson från Tjusebotorp, Hovsta socken ingav till riksdagen för allmogen i Kils, Axbergs och Hovsta socknar en besvärsskrift⁶ mot intressenterna i Dylta svavelbruk⁷. Allmogen klagade

² Privilegiebrev till Casten Feif av den 30. 9. 1712, Riksregistraturet.

³ Om Tilas se Falk, PHT 1935, 19 ff.

⁴ Tilas, Curriculum vitae, s. 425, 442 ff., I t 11, KB.

⁵ Se nedan s. 268.

⁶ Bland Utskottshandl. 1746—47, vol. 26.

⁷ Om allmogens besvär se Olsson, Bondeståndet under den tidigare frihetstiden 119 ff. och Lagerroth, Frihetstidens maktägande ständer II, 74 ff., 254 ff.

över åtskilliga förhållanden vid bruket. Svaveltillverkningen drevs högre, än som behövdes för kronans behov, varigenom skogarna föröddes. Antingen borde svavelexporten stoppas eller, om så ej skedde, ved från brukets frälseskogar användas vid tillverkningen av det svavel, som utfördes. Allmogen i Kils socken besvärade sig över att den enligt bergskollegii resolution av år 1739 skulle leverera ved i stället för kol de år, då stöpning av svavelkrukor ej skedde vid Dylta masugn, i lika stor mängd som hemmanen i de andra socknarna, trots att den, då stöpning skedde, levererade kol i större mängd än som svarade mot vedleveranserna. Man anhöll, att de skoglösa hemmanen skulle slippa leverera ved, att ej behöva göra dagsverken i andtiden och att skogen på den bruket underlagda allmanningen ej måtte användas till vitriolsjudning och rödfärgsbränning. Vidare hemställdes till ständernas gottfinnande, om inte svavelbrukets ägare måtte förbindas att »för skogarnas och allmanningarnas samt dagsverkenas åtnjutande till kronan utgöra någon årlig rekognition⁸ eller arrende», att erlægga någon eller större tull och att betala tionde. »Tyckandes allmogen för sin del oförgripligen, att kronan, som sitter i mistning av så många hemmans knektefrihet utan att därför hava den ringaste allmogen bekant nytta eller förmån, borde någon ersättning tillfalla.» Slutligen hemställdes, om inte flera svavelbruk borde tillåtas i riket.

Besvärsskriften innehåller ju det vanliga kravet från allmogens sida: lindring i bördorna. Men allmogens hemställen att svavel bruket skulle betala avgifter till kronan tillhör inte samma kategori. Sannolikt stod brukspatronen Johan Vilhelm Nordenfeldt bakom hela aktionen. Denne undertecknade i egenskap av konceptist en senare i Erik Nilssons namn inlämnad skrivelse rörande denna sak och uppträdde i dennes ställe inför bergskollegium⁹. Tilas anger ju också Nordenfeldt som upphovsman. Denne ägde några hemman i Kils socken¹⁰ och deltog i riksdagen 1746—47. På riddarhuset yttrade han sig

⁸ Om erläggande av rekognitionsavgifter se Kuylenstierna, Om rekognitionsskogar och under bruk skatteköpta hemman, 51 ff.

⁹ Se nedan s. 268.

¹⁰ Bergskollegii protokoll 7. 11. 47.

mest i ärenden, som rörde bergshanteringen, men då han en gång utlät sig i en partifråga, intog han en klar hattståndpunkt. Han uttalade sitt ogillande över att SU på kommissionens förslag mildrat domen över Springer från dödsstraff till livstids fängelse och förfäktade här samma åsikt som hattradikalerna i SU¹¹.

Erik Nilssons besvärsskrift remitterades så småningom av stånden till bergsdeputationen¹². Denna infortrade bergskollegii utlåtande. I början av augusti behandlades frågan för första gången i bergskollegium. Besvären delgavs Åkerhielm, som inom 14 dagar skulle inkomma med förklaring¹³. Denne anhöll emellertid om uppskov, vilket beviljades¹⁴, och först i början av oktober var han färdig med sitt yttrande¹⁵. Han framhöll i detta, att besvären framkallats av illvilliga uppvigglare och egennyttiga rådgivare. Beträffande klagomålen från Kil angående vedleveranserna förmodades att Erik Nilsson låtit förleda sig av någon rådgivare, som var hemma i Kils socken. Här åsyftas uppenbarligen brukspatron Nordenfeldt. Det påpekades, att den forna tillverkningen av svavel vid Dylta uppgick till 600 à 700 skeppund årligen men att den senare sjunkit till högst 300 skeppund per år. Även produktionen av vitriol hade sjunkit. Svavel hade inte utskeppats i större mängd, utan exporten hade mest omfattat vitriol. Om exportförmånen på något sätt skulle beskäras, vore det omöjligt att driva bruket, i synnerhet som detta var förbundet att lämna svavel till kronan till så lågt pris, att detta väsentligt underskred den verkliga kostnaden¹⁶.

¹¹ RAP 2. 12. 47 (XVII, 108); SUP 25. 11. 47.

¹² Expeditionsdeputationens protokollsutdrag 3. 8. 47, Utskottshandl. vol. 26.

¹³ Bergskollegii protokoll 7. 8. 47.

¹⁴ Bergskollegii protokoll 25, 27. 8. 47.

¹⁵ Bland Utskottshandl. 1746—47, vol. 26.

¹⁶ Uppgiften om den tidigare höga svavel- och vitriolproduktionen måste tas med stor reservation. Någon enstaka gång under perioden 1670—1738 kom man upp till 700 skeppund svavel och mer, men medelsiffran låg långt under. (Bergskollegii arkiv. Bergverksrelationer m. m., Nora och Linde 1695—1749. Tablå över tillverkningen och årliga avsättningen av svavelbrukets effekter).

När svaret¹⁷ på Åkerhielms förklaring lämnades till bergskollegium, var det endast undertecknat med Erik Nilssons E, men under bergskollegii sammanträde vidgick Nordenfeldt, att han var konceptist till skrivelsen i fråga, och undertecknade den¹⁸. I denna framhölls bl. a., att allmogens prestationer under Casten Feifs tid ej utkrävts med alltför hård hand. Men under den nya direktionen »är en så sträng medfart brukad och socknarna med den hårdhet tryckta samt alla innestående restantier igenom exekutionstvång utmätta», att allmogen på grund av fruktan för ökning av bördorna ej vågat anföra klagomål och ej haft tillfälle därtill, eftersom inga bergsrannsakingar hållits på åtskilliga år, fastän allmogen årligen måst betala bergsrannsakingsspengar. Av privilegiebrevet av år 1712 kunde ej slutas, att Kungl. Maj:t uppdragit åt svavelbruket att tillverka vitriol och rödfärg. Ved och dagsverken borde användas endast för svaveltillverkning. Det framhölls också, att intressenterna gjorde god förtjänst på Dylta¹⁹.

Under november månad behandlades och avgjordes frågan i bergskollegium. Dylta bruk representerades av Tilas, medan Nordenfeldt, trots Tilas' mycket energiska protester under förebräelse mot denne att han uppviglat allmogen, förde Erik Nilssons talan²⁰.

Allmogen fann inte hos bergskollegium någon resonans för klagomålen. Kollegiet framhöll, att privilegierna inte gav anledning till inskränkning av svaveltillverkningen. För det allmänna vore det nyttigt, om den kunde drivas högre. Allmogens påminnelser att svavelbruket borde betala rekognition och större tull samt erlægga tionde fann kollegiet »vara sådana,

¹⁷ Bland Utskottshandl. 1746—47, vol. 26.

¹⁸ Bergskollegii protokoll 7. 11. 47.

¹⁹ Intressant är påståendet om de skärpta metoderna under Åkerhielms tid. Nu är det ju en allmänmänsklig tendens att göra den gamla tiden också till den goda. Men studerar man produktionssiffrorna vid Dylta under frihetstiden fram till 1749 för svavel, vitriol och rödfärg samt konsumtionssiffrorna för ved, så finner man på alla håll en markant stegring, sedan Åkerhielm övertagit bruket. (Bergskollegii arkiv. Bergverksrelationer m. m., Nora och Linde 1695—1749. Tablå över tillverkningen och årliga avsättningen av svavelbrukets effekter).

²⁰ Bergskollegii protokoll 5, 6, 7, 10, 21. 11. 47.

som i anseende till allmogen intet äger rum»²¹. Den 10 december avgav bergsdeputationen sitt betänkande²². Den ansåg, att ingen förändring kunde ske i privilegierna, och den fann sig ur stånd att särskilt yttra sig över besvärspunkterna. Dessa borde behandlas av vederbörande kollegium samt landshövdingen och bergmästaren i orten. Bergskollegium skulle tillse, att tillverknngen vid bruket ej drevs högre, än att gruvorna och skogarna kunde äga bestånd. För att kontrollera detta borde kollegiet följande år och sedan vart femte eller sjätte år genom två ledamöter låta besiktiga gruvan och skogarna. Ständernas brev²³ upprättades i enlighet med deputationens utlåtande.

Under juli månad hade SU beslutat ställa Akerhielm inför kommission på grund av hans rådslag i såväl bank- som principalatsfrågan, vilket måste ha inneburit en stark psykisk påfrestning för honom. Under den närmaste tiden fick han Erik Nilssons besvärsskrift i händerna. Expeditionsdeputationens remiss av denna till bergsdeputationen är daterad den 3 augusti 1747, någon vecka efter det prästerna och bönderna satt sig på tvären mot SU:s politik och några dagar innan deras motstånd bröts²⁴. Den man, som av allt att döma stod bakom besvärsskriften, Nordenfeldt, befann sig på samma linje som de radikala hattarna i fallet Springer. Bergsdeputationen avgav sitt betänkande, först sedan Åkerhielms öde var avgjort.

Tilas berättar i sin levnadsbeskrivning efter att ha berört förföljelserna mot Akerhielm 1747: »Under allt detta var det mig en stor förnöjelse, att jag kunde lätta min svärfars bekymmer vid denna riksdag i anseende till hans ekonomiska omständigheter. Det var ej nog, att man skulle bestorma hans lycka, hans ära och reputation, men hans egendomar skulle också ruineras. Det departement hade brukspatronen sedan assessorn J. V. Nordenfeldt åtagit sig medelst de trenne svavelbruket underlagda frisocknarnas upphetsande till klagomål, och vars sak Nordenfeldt omhändertagit med ej mindre föresats än att vända upp ned på brukets urgamla och

²¹ Bergskollegii protokoll 21. 11. 47.

²² Bland Utskottshandl. 1746—47, vol. 25.

²³ Bland Utskottshandl. 1746—47, vol. 84.

²⁴ Se nedan s. 279 f.

nyare mångfaldiga kungliga privilegier, förvärvade både av suverän och lagbunden regering»²⁵. Tilas uppfattade allmogens besvär som ett led i det allmänna angreppet på Åkerhielm.

Det är ytterst sannolikt, att hattarna använt allmogen för att mjuka upp Åkerhielms motståndsvilja. Åkerhielm riskerade att förlora sina ämbeten och de med dem förenade löneförmånerna, samtidigt som besvärsskriften hotade svavelbrukets ekonomiska lönsamhet. Hattarna förbisåg säkerligen ej heller, att besvärssaktionen från frisocknarna under Dylta lämpade sig utmärkt för att göra Åkerhielm impopulär bland bönderna. Bondeståndets hållning kunde bli av avgörande betydelse. Den möjligheten finns naturligtvis, att frågan från början inte hade någon politisk karaktär men i alla fall utnyttjades av hattaktikerna. Oavsett detta måste saken ha spelat sin roll för Åkerhielms ställningstagande.

5. ÅKERHIELMS REAKTION INFÖR ANGREPPEN.

Av det föregående har framgått att Åkerhielm vid besvarandet av anmärkningsmemorialen icke visade några tecken på obeslutsamhet eller vankelmod. Kraft och skarpa karakteriserar hans förklaringar. Situationen utvecklade sig emellertid otillfredsställande för honom. Den 20 juni förklarade kommissionen över Springer Åkerhielms svar på anmärkningarna i principalatssaken för otillräckligt, och den 29 i samma månad har bokhålleriutskottet daterat sitt skarpa utlåtande med anledning av hans förklaring i bankfrågan. En av de första dagarna i juli kunde Guy Dickens rapportera, att han haft besök av Åkerhielm, som givit luft åt sina bekymmer. Riksrådet berättade, att hans fiender beslutat hans fördärv. De ville avsätta honom från hans ämbeten och spärra in honom på fästning för återstoden av hans liv. Han bad Guy Dickens utverka generositet från Englands sida, särskilt för familjens skull¹.

²⁵ Tilas, Curriculum vitae, s. 544 f., I t 11, KB.

¹ Guy Dickens' rel. 3. 7. 47, Höjer.

Slagen drabbade Åkerhielm i snabb följd. Den 7 juli beslöt SU att ställa honom inför kommission på grund av anmärkningarna i principalatssaken. Den 15 juli kom utskottets protokollsutdrag om landsförrådiska stämplingar och en vecka därefter, den 21 juli, dess beslut, att han skulle ställas inför kommission för att stå till svars för sina rådslag rörande bankosaken. Två dagar senare fastställdes kommissionens för Åkerhielm synnerligen oförmånliga sammansättning. I början av augusti fick Åkerhielm motta allmogens besvärsskrift mot Dylta svavelbruk. Samordningen av angreppen lämnar intet övrigt att önska. Hattarnas mästerliga regi är värd all beundran.

Genom SU:s beslut den 7 juli försämrades Åkerhielms ställning avsevärt. Han insåg det kritiska i sin situation och vidtog motåtgärder. Hattarna hade ständigt betonat, att principalatsläran var farlig för den i Sverige fastställda tronföljden². Det är mot denna bakgrund man bör se ett försök av Åkerhielm ett par dagar efter kommissionsbeslutet den 7 juli att komma på god fot med tronföljaren och att förmå denne att ingripa till hans förmån. Eftersom Åkerhielm under tronföljdsstriden arbetat för Adolf Fredrik, borde han ha vissa möjligheter att finna förståelse hos denne. I detta sammanhang kan det vara lämpligt att ta upp till behandling problemet om Åkerhielms förhållande över huvud taget till tronföljarparet.

Någon vänlig inställning till Åkerhielm kan man knappast vänta att finna hos Lovisa Ulrika och Adolf Fredrik. I jämförelse med den charmerande Tessin måste överstemarskalken i kronprinsessans ögon framstått i ofördelaktig dager. Åkerhielms yrkanden på sparsamhet med utgifterna i samband med tronföljarparets förmålning³ kan inte ha befrämjat det unga hovets välvilja mot honom. Adolf Fredrik hade dessutom anledning att känna sig förargad vid tanken på den roll Åkerhielm spelat vid kanslersvalet i Uppsala. Dennes namn sattes till yttermera visso av hattarna i förbindelse med Korffs aktioner och Springers principalatstesor.

² Se ovan s. 231, 239 f., 242 f.

³ Se t. ex. URP 3, 7. 4. 44.

Härtill kom som en tungt vägande omständighet det intensiva motstånd Åkerhielm rest mot varje tanke på svensk allians med Preussen⁴.

Lovisa Ulrika diskuterade i ett brev av den 30 juni (11 juli) 1747 med sin bror, Fredrik II av Preussen, fallet Åkerhielm. Hon var något osäker om vad som borde göras och ville ha Fredriks råd men lutade dock åt den åsikten, att man borde ta i med hårdhandskarna mot överstemarskalken, vilken hon var benägen att betrakta som förrädare. Av brevet att döma har hon inte varit opåverkad av hattarnas agitationsnummer, att Åkerhielm genom sin anslutning till Springers principalatssatser var farlig för successionens bestånd⁵.

Åkerhielm hade klart för sig, att han stod lågt i kurs hos tronföljarparet. Den 9 juli uppvaktade han Adolf Fredrik på Fredrikshov och höll då ett tal till denne på tyska⁶. Först erinrade han om vad som förevarit i SU under de sistförflutna dagarna. Han syftade på utskottets överläggningar den 6 och 7 juli. Åkerhielm poängterade, att han, så gott han kunnat, sökt främja valet av Adolf Fredrik till tronföljare och att han uttryckligen förklarat, att vad ständerna på en riksdag beslutat skulle stå fast och gå i verkställighet. Riksdagsmännen kunde ställas till ansvar, utan att de fattade beslutet på minsta sätt rubbades. Han hade velat anföra detta inför kronprinsen, för att denne ej skulle sätta tro till eventuella påståenden, att Åkerhielm riktade sig mot den fastställda tronföljden. Innan han lämnade Adolf Fredrik, bad han honom att, om några av SU:s ledamöter uppvaktade, låta dessa förstå, att han inte fann något nöje i det, som förhades mot Åkerhielm, »vartill Hans Kunglig Höghet likvisst varken lämnade eller betog mig hoppet».

Tronföljaren var inte beredd att omedelbart ge något besked, men fyra dagar senare, den 13 juli, kallade han Åkerhielm till sig, och ett långt samtal utspann sig dem emellan⁷. Adolf Fredrik förklarade, att han ej kunnat svara gången

⁴ Lovisa Ulrika arbetade ivrigt för en sådan (Jägerskiöld, Lovisa Ulrika, 121 f.).

⁵ Luise Ulrike, Briefe II, 53 f.

⁶ Bevarat på Margretelund med av Åkerhielm tillfogade anmärkningar.

⁷ Åkerhielms uppteckning av samtalet på Margretelund.

förut, emedan han varit oförberedd och inte känt till, vad som förevarit i SU. Han frågade nu Åkerhielm efter anledningen till att denne kommit att vända sig till honom och efter orsaken till att han så sällan visade sig vid kronprinsparets hov. På den första frågan svarade Åkerhielm, att han inte visste någon annan att vända sig till i sin nöd än sin nådiga överhet. Att bönfalla hos andra, när han var övertygad om sin oskuld, hade han funnit onödigt. Hans tal hade gått ut på att betaga tronföljaren tanken, att han genom sina åsikter i fråga om principatet ville sätta den fastställda successionen i fråga, och då kunde han ju inte vända sig till någon annan än tronföljaren själv. På den andra frågan svarade Åkerhielm, att han var 63 år gammal och att hans avtagande krafter och mångahanda sysslor hindrade honom att ofta visa sig vid kronprinsens hov. Dessutom hade han alltid varit en slät hovman. I sin motivering för att han så sällan uppträdde vid Adolf Fredriks hov ger Åkerhielm ett utmärkt bidrag till sin egen karakteristik: »Jag spelar inte, jag dansar inte, och att babillera med fruntimmer eller att med dem underhålla en discours uppfylld med bons mots och diverterande saker har aldrig varit min affär». Om han inte varit överstemarskalk vid kungens hov, skulle han inte visa sig oftare där än vid tronföljarparets. Uteblivandet härrörde inte från något missnöje, och han bad tronföljaren ursäkta, om han inte heller i framtiden kom att besöka dennes hov så ofta.

Adolf Fredrik gick sedan in på saker av mera politisk natur och frågade Åkerhielm, om han kunde gilla Rysslands uppförande mot Sverige, om han inte fann, att Ryssland ville hålla Sverige i beroende och »liksom under subordination» och om sådant borde tålas. Själv höll kronprinsen före, att Sverige borde vara fritt från allt beroende. Det var därför han ansett det nödvändigt att sluta allians med Preussen. Åkerhielm svarade, att han av Rysslands uppträdande sedan sista freden trodde sig kunna förstå, att kejsarinnan hade liknande avsikter med Sverige som med Polen och kanske »tillika med kejsartiteln affekterade en monarki uti Norden». Sådant var för vårt land nästan olidligt, men Sverige var ej i sådant tillstånd, att det kunde »brösta» sig mot Ryssland. Därför hade han alltid hållit före, att vårt land, så länge

Ryssland ej förklarade krig eller trädde det alltför nära inpå livet, borde tåla mindre oförrätter och utnyttja freden och de förmåner, som stod att få av Ryssland, till att vinna krafter för att komma i ett sådant tillstånd, som anstod ett oberoende rike, och för att till äventyrs kunna återvinna de förlorade provinserna. Här inföll Adolf Fredrik: »Det få vi ej tänka på», varpå Akerhielm svarade: »Jo Eders Kungl. Höghet, vi få tänka på't, men ej på alla ställen tala därom».

Så frågade Adolf Fredrik, vad Akerhielm ansåg om Korffs uppträdande. Åkerhielm svarade, att han tyckte, att den ryske ministern varit »nog fier» och att han skulle önskat, att denne varit fogligare. Han sade sig dock vara övertygad om att Korff haft sitt hovs order till det han gjort. Man ville tillvita Akerhielm att ha varit Korffs rådgivare, men häri som i så mycket annat gjorde man honom orätt. Han sade sig erkänna, att Korff strax efter sin hitkomst ofta besökt honom men försäkrade, att samtalen dem emellan alltid rört sig om helt indifferentia saker och att Korff aldrig konsulterat honom angående sina memorial, innan de inlämnades, med undantag av det, som gällde generalmajor Wrede⁸. Detta hade Åkerhielm, då han på rådets uppdrag besökte Korff, avrätt honom från att inlämna. Adolf Fredrik förklarade sig nöjd med dessa ursäkter. Han sade också, att han talat med vissa av SU:s ledamöter i enlighet med vad Åkerhielm bett honom om vid förra sammanträffandet och lovade att göra det ytterligare, fast han ej visste, vilken verkan det kunde ha⁹.

Jämför man Åkerhielms uppgifter om sina mellanhavanden med Korff med vad den senare själv berättar i sina depescher, kan man konstatera överensstämmelse på den punkten, att enligt båda dessa källor Korffs besök hos Åkerhielm var tätast under ministerns första månader i Sverige. Veterligen nämner Korff ej heller på något ställe, att Åkerhielm i förväg tillstyrkt något av de memorial ministern inlämnade.

⁸ Jfr ovan s. 211.

⁹ Den danske ministern berättar den 14 juli, att Åkerhielm varit inbjuden till middag hos tronföljaren. Avsikten var att söka förmå överstemarskalken att avstå sitt ämbete till Tessin. (Winds rel. 14 (25). 7. 47, DRA). Uppgiften bör sättas i samband med Åkerhielms besök hos Adolf Fredrik den 9 och 13 juli.

Påståendet att deras samtal endast rört likgiltiga frågor stämmer däremot inte med Korffs depescher. Överläggningar om de ryska pengarnas fördelning, om riksdagstaktiken, om medel för att omintetgöra den preussiska alliansen m. m. kan inte sägas ha gällt indifferentia angelägenheter. I detta fall måste man tillmäta Korffs uppgifter vitsord, allra helst som de på åtskilliga punkter bekräftas av Guy Dickens' rapporter. Inför Adolf Fredrik måste Akerhielm förneka alla intimare förbindelser med Korff, om han skulle ha någon möjlighet att få kronprinsen på sin sida.

Synnerligen intressant är den passus i samtalet, där Akerhielm låter revanschtanken glimta fram. Naturligtvis kan man inte utgå från att han i den situation, i vilken han befann sig, gav uttryck åt sin verkliga mening. Men det är ingalunda uteslutet, att så var fallet. Förut har framhållits, att han icke synes ha ansett ett anfallskrig mot Ryssland otillrädligt under alla förhållanden¹⁰. Psykologiskt sett verkar det inte sannolikt, att Akerhielm, som troget följt Karl XII från Timurtasch till Fredrikshald, helt skulle ha frigjort sig från revanschtanken. Hans försvarspolitiska program 1746 snarast bekräftar hans yttrande till Adolf Fredrik. Akerhielm ville sätta in Sveriges ekonomiska resurser på att skapa en stark flotta men motsatte sig byggandet av gränsfästningar¹¹. Hans förbindelser med Rysslands minister i Stockholm behöver inte anses tala mot ovanstående resonemang. Ett gott förhållande till tsarriket var enligt Akerhielm t. v. nödvändigt, för att Sverige skulle kunna återvinna sina krafter, och mössorna behöfve Rysslands hjälp för att kunna störta hattarna.

Det är ovisst, om Adolf Fredrik verkligen försökt göra något för att hjälpa Akerhielm, men det förefaller, som om kronprinsparet i varje fall ej gjort gemensam sak med het-spörrarna. På det förut omtalade brevet från Lovisa Ulrika¹² svarade Fredrik II och tillrådde ett snabbt slut på riksdagen.

¹⁰ Se ovan s. 99 f., 106. Jfr också Akerhielms yttrande 1746 om det för Sverige lämpligaste utrikespolitiska systemet (s. 221).

¹¹ Se ovan s. 223 f.

¹² Se ovan s. 272.

Han ansåg, att det torde bli nödvändigt att dra sig ur affären Akerhielm under sken av hovsamhet och mildhet¹³. I sitt svar anslöt sig Lovisa Ulrika till Fredriks åsikt, att Akerhielm borde behandlas med moderation¹⁴. Lovisa Ulrikas tankar är väl här närmast ett eko av broderns¹⁵, men det är möjligt, att Akerhielms samtal med Adolf Fredrik i någon mån bidragit till kronprinsessans ändrade inställning¹⁶.

Kommissionsbeslutet den 7 juli satte inte blott Akerhielm utan även hans anhängare i rörelse. Den 12 juli — alltså ungefär samtidigt som Akerhielm hade sina samtal med Adolf Fredrik — kunde Korff berätta, att »patrioterna» sökt övertala honom att ställa pengar till förfogande till röstköp för Akerhielms räddning. Korff hade ingen fullmakt för en sådan transaktion och vågade icke satsa några pengar men sände en kurir till Petersburg angående denna sak. Han berättar vidare, att man erbjudit Akerhielm att avgå med pension. Korff hade då låtit säga honom, att om han förblev ståndaktig och blev avsatt, kunde han räkna på kejsarinnans understöd, eljest icke¹⁷.

---

¹³ Fredrik II till Lovisa Ulrika 25. 7 (5. 8). 47, Politische Correspondenz Friedrichs des Grossen V, 455 f.

¹⁴ Lovisa Ulrika till Fredrik II 4 (15). 8. 47, Luise Ulrike, Briefe II, 61 f.

¹⁵ Fredriks uppfattning av läget berodde säkerligen inte på att han ömmade för Akerhielms öde utan på att han hade klart för sig, att det var angreppet mot Akerhielm, som vållade riksdagens förlängning. Det är mycket naturligt, att han önskade ett snabbt slut på riksdagen. Under dess partistrider hade Ryssland större möjligheter att göra sig gällande i Sverige, än när riksrådet, som sedan december 1746 helt dominerades av hattarna, styrde landet.

¹⁶ De hessiska diplomaterna i Stockholm berättar i juli, att Adolf Fredrik och Lovisa Ulrika lovat att ej driva förföljelserna till ytterlighet och i oktober omtalar de att »unga hovet» tillsagt Palmstierna, att förföljelserna mot Akerhielm borde upphöra (Geliebtes och Bennings rel. 28. 7 (8. 8), 6 (17). 10. 47).

¹⁷ Korffs rel. 12. 7. 47. Genom reskript av den 7 augusti 1747 fick Korff fullmakt att använda 4.000 rubel för Akerhielms räddning (Danielson, 206). Det hade utan tvivel varit klok taktik av Ryssland att använda en del av denna summa på ett tidigare stadium t. ex. för att vinna de få adliga röster, som erfordrats för att hindra SU:s beslut om kommission den 7 juli.

I mitten av juli genomgick Akerhielm en kris, då hans motståndsvilja sviktade och då han ett ögonblick var benägen att ge upp kampen och fly ur landet. SU:s kommissionsbeslut den 7 juli och dess protokollsutdrag av den 15 i samma månad, vari stämplingar mot successionen utbasunerades, måste ha gjort Akerhielm synnerligen illa till mods. Vid samma tid hade han att i rådet ta ställning till ett ärende, som också måste ha berört honom mycket illa. Under våren 1747 hade, som förut nämnts, regeringen låtit häkta Alexander Blackwell, livmedikus hos kung Fredrik och av regeringen anlita som specialist i jordbruksfrågor¹⁸. Målet mot denne handlades av kanslirätten med Tessin som främste man. Blackwell dömdes den 10 juni 1747 till döden på grund av stämplingar — förmenta eller verkliga — mot regeringsformen och tronföljden. Han anhöll emellertid hos Kungl. Maj:t om lindring i straffet, och under första hälften av juli månad behandlades hans sak i rådets justitiedivision¹⁹.

Akerhielm utbad sig betänketid för att hinna läsa igenom handlingarna. Den 15 juli anförde han i rådet, att han »i anseende till de omständigheter, varuti han råkat» fann sig ur stånd att genomläsa akterna med erforderlig uppmärksamhet, varför han anhöll att ej behöva yttra sig i frågan. Rådet beslöt att ej bevilja någon lindring i Blackwells straff²⁰. Akerhielm har ej undertecknat Kungl. Maj:ts utslag i målet²¹. Blackwell hade dömts i kanslirätten efter att ha underkastats tortyr och utan att bindande bevisning förelegat. Det brott han dömdes för var stämplingar mot regeringsform och succession. Hattarna gjorde gällande, att principalatsläran,

¹⁸ Om Blackwell och processen mot honom se Arfwidsson, Frey 1846, 364 ff., 417 ff.; Malmström III, 325 ff.; Naumann, SBL IV, 730 ff.; Strandell, Svenska läkartidningen 1940, 1904 ff.

¹⁹ Rådsprotokoll i justitieärenden (konceptprotokollen) 1, 3, 4, 8, 15, 7, 47. De rådsprotokoll, som rör Blackwells anhållan om strafflindring, har icke renskrivits och återfinns alltså inte i den vanliga serien men väl bland konceptprotokollen. Detta är väl förklaringen till att de författare, som behandlat rättegången mot Blackwell, endast omnämnt Kungl. Maj:ts resolution av den 15 juli men inte vidrört hur denna kom till.

²⁰ Anton Wrangel avstyrkte dödsdom.

²¹ Tryckt av Strandell i Svenska läkartidningen 1940, 1920.

till vilken Åkerhielm förklarar sin anslutning, riktade sig mot den fastställda tronföljden. Parallelliteten mellan Blackwells öde och det, som hotade honom själv, berörde Åkerhielm illa — så illa, att han den 16 och 17 juli lät anmäla i rådet, att han på grund av opasslighet ej kunde vara närvarande²².

Den 21 juli besökte Guy Dickens Åkerhielm, som befann sig i bedrövad sinnesstämning. Överstemarskalken fruktade samma öde som drabbat Blackwell och sade Guy Dickens, att han ej såg någon annan utväg än flykt. Han bad ministern hyra ett engelskt fartyg, som kunde föra honom till Lübeck, och att skaffa respengar. Efter sin ankomst till Tyskland ville han slå sig ner i Hannover. Åkerhielm omfamnade engelsmannen »in the most affectionate manner» och anbefalldes hustru och barn i hans vård under sin exil. Guy Dickens tillägger, att han ombesörjt allt²³.

Den närmaste anledningen till att Åkerhielm den 21 juli såg så mörkt på situationen torde ha varit, att SU just den dagen beslöt, att han på grund av sina rådslag i bankosaken skulle ställas inför en SU:s kommission. Kanske föranleddes Guy Dickens' besök av detta beslut.

Åkerhielm fullföljde aldrig flyktplanerna. I sin depesch av den 31 juli berättar Guy Dickens, att hattarna genom lantmarskalken erbjudit Åkerhielm att bli fri från vidare förföljelser, om han ville ta avsked. Han stod i begrepp att anta erbjudandet²⁴. När Guy Dickens skrev denna depesch synes flyktplanerna inte längre ha varit aktuella. Åkerhielm har tydligen ansett sin ställning förbättrad. Den 4 augusti kunde Guy Dickens meddela, att överstemarskalken beslutat att ej ge vika utan stå eller falla med rättvisan av sin sak och att

²² Rådsprotokoll i justitieärenden 16, 17. 7. 47.

²³ Guy Dickens' rel. 24. 7. 47, Mlm, Höjer. Chesterfield uttalade sitt gillande av Guy Dickens' åtgärder för att hjälpa Åkerhielm och använde medel till kostnaderna härför. Han försäkrade, att den engelske kungen alltid skulle bemöta Åkerhielm med »all the regard and consideration in his power» (Chesterfield till Guy Dickens 11. 8. 47, Br. dipl. instr. V, 128).

²⁴ Guy Dickens' rel. 31. 7. 47, Mlm. I en sachsisk depesch berättas, att mössorna var missnöjda med lantmarskalken, som ville övertala Åkerhielm att avgå (v. Suhms rel. 31. 7 (11. 8). 47).

han anhållit om engelskt penningunderstöd. Guy Dickens lät det skepp han hyrt för Åkerhielms räkning segla sin väg²⁵.

Enligt en uppgift av Korff i en depesch av den 31 juli var Åkerhielm beredd att hålla stånd, om det fanns utsikt att hålla präste- och bondestånden förenade²⁶. Här antydes orsaken till att Åkerhielm övergivit planerna på flykt. Prästerna och bönderna hade inlett obstruktionspolitik mot SU, en politik, som den 24 juli tog sig flera märkliga uttryck. Nämnda dag antogs i prästeståndet ett av Serenius förslaget utlåtande, vari ståndet uttalade sina tvivel om de av SU i protokollsutdraget av den 15 juli uppgivna landsförrädiska stämplingarna. Fanns det grund för misstankar om förräderi, borde SU ge stånden upplysningar om dessa och saken sedan hänvisas till hovrätten. Bondeståndet instämde i yttrandet. Samma dag beslöt prästeståndet att utsätta datum för riksdagens avslutning — den 8 augusti — och förklarade sig ej vilja delta i riksdagsarbetet efter nämnda dag. Protokollsutdrag om beslutet, uppsatt av Serenius, meddelades till en början endast bondeståndet. Den 24 juli avslogs också av prästerna ett förslag från SU att Kungl. Maj:t skulle få rätt att pålägga en konsumtionsaccis på överflödsvaror för att täcka statsbristen²⁷. Det är givet, att dessa friska signaler från präste- och bondestånden måste ha stärkt Åkerhielms motståndsvilja.

Åkerhielm var säkerligen i detalj underrättad om vad som försiggick i dessa båda stånd. Bland prästerna hade han sina flesta anhängare, och där dominerade för tillfället Serenius. Bondeståndets sekreterare Carl Fredrik Sebaldt tjänstgjorde senare som penningutdelare åt Korff för att rädda Åkerhielm²⁸ och hade dessutom varit sekreterare hos

²⁵ Guy Dickens' rel. 4. 8. 47, Höjer.

²⁶ Korffs rel. 31. 7. 47. I denna depesch säger Korff: »Ich würde ihm (Åkerhielm) das beste Zeugniß geben können, dass er ohne einen Schilling genommen zu haben aus blosser Eifer vor die Wohlfart seines Vaterlandes und vor die gute Sache ungescheut seinem Amte gemäss gesprochen». Om Åkerhielm avgick betydde det, att det patriotiska partiet störtades. Det skulle då kunna upphjälpas endast »mit ernsthaften Mitteln».

²⁷ Malmström III, 355 ff.

²⁸ Se nedan s. 282 n. 8.

denne åren 1738—41²⁹. Han var utsatt för hattpartiets förföljelser i samband med bondeståndets beslut att instämma i prästernas yttrande om stämplingarna³⁰.

Hattarnas taktik gick ut på att spränga sammanhållningen mellan prästerna och bönderna. En gemensam deputation från adeln och borgarna förmådde den 7 augusti bondeståndet att ansluta sig till en skarp föreställning till prästerna för deras försök att avbryta riksdagsarbetet³¹, och den 14 augusti tog prästerna och bönderna praktiskt taget tillbaka, vad de sagt om SU:s protokollsutdrag. Redan tidigare hade motståndet mot accisen brutits³².

Prästernas och böndernas motstånd mot SU hade kommit Åkerhielm att repa mod. Deras kapitulation kom honom att resignera. Den 25 augusti lät han meddela den engelske ministern, att han beslutat lägga ner sina ämbeten. Guy Dickens angav skälet till Åkerhielms beslut: prästeståndet hade gått över och bondeståndet visste man inte var man hade³³. Senast den 27 augusti inlämnade Åkerhielm sin avskedsansökan till kung Fredrik.

6. AVSKEDSANSÖKAN.

Genom SU:s beslut av den 23 juli hade Åkerhielms öde lagts i händerna på kommissionen över Springer, förstärkt med fyra ledamöter av utskottet. Församlingen i fråga benämndes SU:s deputerade eller SU:s deputation.

²⁹ Millqvist, 19; Elgenstierna VII, 121.

³⁰ Malmström III, 362.

³¹ Jfr ovan s. 269 f.

³² Malmström II, 360 ff. Serenius fann det lämpligast att lämna Stockholm för att undgå förföljelser (Malmström III, 360; Cederbom, 91). I Voltemats anekdoter berättas, att Serenius flydde, emedan han fruktade, att hattarna skulle öppna process mot honom. I Åkerhielms sak vågade han ej tala (Voltemats anekdoter, Tom 5, s. 12 f., N 947, UUB. Meddelat i januari 1748 av prosten Jakob Manquer från Uppsala stift, vid riksdagen 1746—47 medlem av prästeståndet). Serenius' avvikande är ett tecken på hur farlig situationen för de ledande mössorna ansågs vara.

³³ Guy Dickens' rel. 25, 28. 8. 47, Höjer.

Protokollen för deputerades sammanträden finns bevarade. De är emellertid summariskt hållna, och några diskussioner refereras inte. De personliga meningsskiftningarna kan man alltså inte komma åt genom dem. I det konstitutorial¹, som SU den 1 augusti utfärdade för deputerade, befullmäktigades dessa under återopande av riksdagsordningen, § 13, att efter lag och förordning »summario processu upptaga och i anledning av såväl redan förevarande som än vidare allt framdeles sig yppande skäl och omständigheter ovannämnda herrar riksens råd greve Cronstedts, baron Åkerhielms, greve Posses och herr Anton Wrangels felaktigheter med allt vad därav härflyta eller däruti inlöpa kan ordentligen så undersöka och avdöma...».

Löwenhielm hade i SU utsetts till aktor i målet², men vid deputerades sammanträde den 31 juli anförde han, att han utom justitiekansler också var bankofullmäktig och ordförande i sekreta handels- och manufakturdeputationen samt statsdeputationen. Han hemställde till deputerade, om han skulle nedlägga dessa sysslor för att ägna sig åt att vara åklagare i målet eller om deputerade ville föreslå SU att utse någon annan till aktor, vilket senare Löwenhielm anhöll om. Deputerade föreslog utskottet att befria Löwenhielm från uppdraget och att utnämna assessor David Hollsten i hans ställe³. SU biföll förslaget⁴. De många göromålen var väl knappast den verkliga eller i varje fall inte den viktigaste anledningen till att Löwenhielm ej ville fungera som åklagare⁵. Han var motståndare till alltför hårdhänta åtgärder mot Åkerhielm. Som aktor i målet skulle han ha kommit i en obehaglig mellanställning. Spridda röster höjdes visserligen i SU för att Löwenhielm skulle åta sig uppdraget, men majoriteten hade säkert ingenting emot att få en annan åklagare.

Den 23 augusti justerade deputerade ett protokollsutdrag, vari de anklagade riksråden anmodades att infinna sig inför

---

¹ Bland SU:s deputerades handlingar.

² SUP 30. 7. 47.

³ SU:s deputerades protokoll 31. 7. 47.

⁴ SUP 1. 8. 47.

⁵ Jfr Malmström III, 371.

dem. Utdraget skulle tillställas riksråden, så snart aktor blev färdig med sina anklagelsememorial⁶. Någon eller några dagar därefter inlämnade Akerhielm sin avskedsansökan till kung Fredrik⁷. Han har troligen varit underrättad om vad som försiggått hos deputerade. Genom sin avskedsansökan har han sökt förekomma, att han skulle bli tvungen att inställa sig inför domstolen. Denna uppfattning bestyrkes av det faktum, att han, sedan hans avskedsansökan avslagits, två gånger vägrade att infinna sig på deputerades kallelse.

Korff berättar, att Höpken hade hattarnas uppdrag att söka förmå Akerhielm att nedlägga såväl riksråds- som överstemarskalksämberet. Trots att 3.000 daler kopparmynt den 22 och 23 augusti utdelats i bondeståndet för att driva fram förslag om riksdagens avslutning⁸, fann Höpken ringa motstånd hos Akerhielm, särskilt som marken förberetts av Ungern-Sternberg⁹. Lantmarskalken hade förut enligt Guy Dickens till Akerhielm framfört hattarnas anbud om ansvarsfrihet mot löfte av honom att ta avsked¹⁰. Det förefaller ej otroligt, att Höpken spelat den roll, som Korff tilldelat honom, ty enligt Lanmarys vittnesbörd tillhörde han dem bland hattarna, som ansåg det tillräckligt, om Akerhielm avlägsnades från rikets affärer¹¹. I en hessisk depesch berättas, att Ungern-Sternberg och Höpken rätt Akerhielm till avsked¹².

⁶ SU:s deputerades protokoll 23. 8. 47.

⁷ Se nedan s. 283. Akerhielms steg att anhålla om avsked kommenterades med mycken bitterhet från honom närstående håll. Warmholtz berörde händelsen i ett brev till sin vän Johan Arckenholtz: »Mais mon cher Mr, que nous nous connaissons mal en héros. Je sais que vous avez pris Akerhielm pour tel, mais il n'est rien moins que cela. Quelle énorme sottise d'aller demander sa démission. Ceux qui lui ont conseillé la chose et qui assurément n'étaient pas de ses amis, en ont honte eux mêmes aujourd'hui» (Warmholtz till Arckenholtz 30. 10 (10. 11). 47, Tessinska saml., vol. 61).

⁸ Korffs räkenskaper upptar under 26. 8. 47 3.000 daler kopparmynt, som utdelats till bönderna genom ståndets sekreterare (Danielson, Beilagen, 20).

⁹ Korffs rel. 28. 8. 47.

¹⁰ Se ovan s. 278.

¹¹ Lanmarys rel. 21. 7 (1. 8). 47.

¹² Gehebes eller Bennings rel. 28. 8 (8. 9). 47.

Åkerhielms avskedsansökan¹³ lästes upp i rådet den 28 augusti. I denna betygade Åkerhielm sitt uppriktiga nit och sin stora kärlek till fäderneslandet. Den allvetande Guden hade sig bäst bekant, att han förvaltat sitt rådsämbete med rena och alldeles obesmittade händer. De fel han begått berodde på den mänskliga ofullkomligheten. All sin tid hade han ägnat åt fäderneslandets tjänst, varigenom han försummat sina egna angelägenheter. Med hänsyn härtill och för att få tid att bereda sig till den sista resan, bad han att få nedlägga råds- och överstemarskalksämbetena för att tillbringa sin återstående livstid i ro och enslighet¹⁴. Med hänsyn till sin graverade egendom och sin familjs medellöshet anhöll han att få behålla sin lön. Men om riket därigenom skulle besväras alltför mycket och Hans Kungl. Maj:t skulle finna det för gott, ville han hellre gå under än öka fäderneslandets bördor¹⁵.

Cedercreutz meddelade i rådet, att kungen dagen innan, den 27 augusti, överlämnat Åkerhielms avskedsansökan till honom. Fredrik hade förklarat, att han ogärna såg, att en så »brav» man som Åkerhielm lämnade rådet. Det var dock hans vilja, att Åkerhielms avskedsansökan delgavs SU, som med hänsyn till de tjänster riksrådet gjort sitt land och de bekymmer-

¹³ Bland SU:s deputerades handlingar. Korff berättar (Korffs rel. 28. 8. 47), att Åkerhielm inlämnat sin avskedsansökan till konungen den 24 augusti och att man övertalat denne att tills vidare ej låta föredra den i rådet. Man ville genom en »consert» mellan präste- och bondestånden försöka hindra Åkerhielms avlägsnande. Jfr ovan s. 282 n. 8.

¹⁴ Med löftet att tillbringa sin återstående tid i ro ville han underlätta avskedet. Han tänkte väl på de ständigt återkommande kraven på Bielkes och Bondes restitution.

¹⁵ Det är tydligt, att den punkt, där Åkerhielm anhåller att få behålla lönen, vållat honom vissa svårigheter. I ett överkorsat parti i sitt koncept till skrivelsen (på Margretelund) anhöll han nämligen att få behålla sin lön som riksråd, vilken han uppgav belöpa sig till föga mer än hälften av de inkomster han genom kungens nåd innehåft. Intressant är att det bland Åkerhielms efterlämnade papper finns ett löst blad, skrivet med en främmande hand och tydligen avsett för omdigering av vissa punkter i avskedsansökningen. Det parti i renskriften, där Åkerhielm anhåller om bibehållen lön men också förklarar sig beredd att i nödfall avstå från den, är utformat enligt den främmande handens förslag.

samma omständigheter, i vilka han befann sig, »lärer taga densamma i ömsint övervägande och även villfara honom därutinnan om något underhåll i dess övriga livstid...». Protokollsutdrag av detta innehåll avgick till SU¹⁶.

Följande dag behandlades ärendet i utskottet. Ett memorial¹⁷ från Akerhielm till SU, daterat den 25 augusti, upplästes. Det innehöll delvis detsamma som hans avskedsansökan till konungen. Akerhielm poängterade ytterligare, att han utöver lön och annat som rätteligen tillkom honom ej erhållit vare sig pengar eller andra fördelar från något håll. Skrivelsen till SU innehåller emellertid ett helt nytt parti: »Det har rört mitt innersta, att man i staden och kanhända över hela riket uppfattat misstankar, som skulle jag äga någon delaktighet i de grova och vederstyggliga ämnen, som höglovliga sekreta utskottet fått kunskap om och varom uti dess extracto protocolli av den 15 juli förmäles. Om därtill minsta spår emot mig gives, så beder jag ej allenast utan enständigt påstår, att höglovliga sekreta utskottet icke ville sig om min ansöknings om avsked yttra, innan den allra nogaste rannsaking föregått. Min skuld skall aldrig undertryckas och min ära aldrig få någon fläck.» Akerhielm påpekade uttryckligen, att han i framtiden ej skulle åstadkomma någon oro bland rikens ständer och slutade med att det skulle förplikta honom till stor erkänningsamhet, om SU ville bevilja något till underhåll, varav han var i stort behov.

Axel Rutger Sparre yrkade omedelbart på bordläggning av frågan, för att man skulle få betänketid. Det föreslogs emellertid, att Akerhielms memorial skulle remitteras till SU:s deputerade, som dock själva uppenbarligen inte var särskilt angelägna om denna remiss, vilket kan utläsas ur yttranden av Browallius, Lillienberg och Henning Gyllenborg. Det framgick, att deputerade tänkt sammanträda den 31 augusti och att riksråden då skulle uppkallas för att motta aktors anklagelsesmemorial. Något beslut om remiss fattades ej¹⁸. Vid SU:s sammanträde två dagar senare beslöts emellertid utan dis-

¹⁶ IRP 28. 8. 47.

¹⁷ Bland SU:s deputerades handlingar.

¹⁸ SUP 29. 8. 47.

kussion, att ärendet skulle remitteras till deputerade¹⁹. Det förefaller, som om man under mellantiden träffat en uppgörelse.

När deputerade följande dag sammanträdde, beslöt de att hos kommissionen över Springer göra sig underrättade om huruvida den upptäckt något, som graverade Åkerhielm²⁰. SU:s remiss till deputerade och dessas steg att begära upplysning hos kommissionen kan betraktas som ett svar på Åkerhielms begäran i memorialet till SU, att rannsaking måtte ske, om minsta spår fanns till att han ägde del i de stämplingar, som det talades om i SU:s protokollsutdrag av den 15 juli. SU och deputerade ansåg tydligen, att sådana spår fanns. De sistnämnda visste precis, hur saken låg till i kommissionen, eftersom de flesta medlemmarna var gemensamma för de båda församlingarna. I ett protokollsutdrag²¹ av den 5 september meddelade kommissionen allt, vad den genom förhör med Springer under hot om Tjuvkällaren lyckats få fram av för Åkerhielm graverande natur. Att listan är så utförlig som möjligt kan man tryggt utgå ifrån²². Skrivelser innehåller i huvudsak följande.

Den 8 maj hade Springer berättat, att Åkerhielm sagt sig vara av samma mening som han angående principalatet, att han varit »ganska väl liden» hos Åkerhielm och att denne sagt, att han önskade de licentierade riksrådens återinsättande.

Den 5 juni hade Springer på kommissionens fråga om avsikten med hans handlingar i juni och följande månader 1743 svarat, att denna varit att hålla riksdagsmännen i tygeln och åberopat sig på Åkerhielm och »en annan viss herres intygande och vittnesbörd». Ytterligare ansatt uppgav han, att han för Åkerhielm visat de memorial, som vid samma tid ingavs till riksens ständer på borgerskapets vägnar och att Åkerhielm alltid sagt, att han fann borgerskapets påstående rättmätigt.

¹⁹ SUP 31. 8. 47.

²⁰ SU:s deputerades protokoll 1. 9. 47.

²¹ I Utskottshandlingar vol. 15 och i Särskilda och hemliga protokoll hållna uti riksens ständers kommission år 1747.

²² Kjellén, 14.

Oaktat detta hade Springer i ett brev till sin bror utlåtit sig på följande sätt: »Hos Åkerhielm kan du heligt försäkra, att han av mig på intet sätt är graverader, ehuru de på det allra gruvligaste hotat, utan hava de gjort eftertänkliga frågor om hans person, vartill jag allt ej kunnat svara någonting utan beropat mig honom till vittne, att aldrig några discourser varit oss emellan annat än om råg, som han köpt av mig, vilket de av böckerna funnit, och är märkvärdigt, att alla de frågor de gjort om hans person finnes icke ett ord i protokollerna ävenså om flera herrar av lika kvalitet. De hava frågat, om han styrkt mig att maintainera principalatet. Därpå har jag svarat nej. Summa av mig är han inte uti det ringaste graverad, vilket du kan den store herren heligt försäkra . . . » I ett annat brev till brodern hade Springer skrivit: »Bed ock Åkerhielm intet frukta, ty han är av mig i intet graverad. Sat sapienti.»

Vid muntligt förhör med anledning av dessa brev hade kommissionen frågat, av vilken orsak Åkerhielm skulle försäkras, att han på intet sätt blivit graverad av Springer. Denne svarade, att det berättats för honom, att Åkerhielm skulle sättas i arrest för hans skull. Som han höll detta för otroligt, bad han sin bror till Åkerhielm avge ovannämnda förklaring. Kommissionen lämnade åt sitt värde, om man skulle dra den slutsatsen, att Springers brev kullkastat, vad han förut bekant angående Åkerhielm, eller om det med mera fog kunde sägas, att Springer inte behövt meddela Åkerhielm en sådan förklaring, om han inte kände till något, varmed han kunde gravera denne. Vilket rykte som än gick om Åkerhielm, så torde man kunna anse försäkringen onödig, »så framt dess ämne icke varit möjligt».

Kommissionen meddelade också, vad den genom hemliga angivelser fått veta om Åkerhielm. Kjellén har granskat dessa och riktigt nog funnit, att de lika litet som en senare influen angivelse mot Åkerhielm innehåller något av för denne graverande natur²³.

Kjellén tar också upp till granskning, vad som kommit fram under rättegången mot Springer och finner, att det enda, som

²³ Kjellén, 15 ff.

skulle kunna anses besvärande för Akerhielm, är Springers brev till brodern, i vilka han bad honom hälsa Akerhielm, att denne icke på något sätt var graverad. Kjellén menar, att hälsningen endast syftar på en redan känd sak: Akerhielms sympatier för principalatsläran. Läser man brevet i dess helhet, finner man emellertid, att Kjelléns tolkning knappast kan vara riktig. Först omtalas, att kommissionen gjort »eftertänkliga frågor» om Akerhielms person, på vilka Springer ej svarat någonting utan åberopat sig på Akerhielm som vittne till att de aldrig samtalat om något annat än råg, som denne köpt av Springer, och sedan att man frågat, om Akerhielm styrkt Springer att »maintenera principalatet», på vilket Springer svarat nej. Detta sammanfattas: »summa av mig är han inte uti det ringaste graverad». Springer har velat säga, att han icke graverat Akerhielm vare sig i sina svar på de »eftertänkliga frågorna», eller när det gällde principalatet.

Den förklaring Springer själv gav av sina ord har man ingen anledning att fästa avseende vid, eftersom han utan några som helst hämningar blandade sanning och lögn under hela processen²⁴. Hans hälsning till Akerhielm att han ej graverat honom i fråga om principalatet var för övrigt ren lögn, eftersom han inför kommission sagt, att Akerhielm gillat hans åsikter i denna fråga. Som avgörande stöd för sin tolkning anför Kjellén, att det uppslag kommissionen fått genom Springers brev lämnades utan avseende. Aktor i målet mot Akerhielm hemställde den 20 augusti till deputerade om man ej skulle infordra dennes förklaring, men deputerade fann det för tillfället ej lämpligt, och man återkom icke till denna sak²⁵. Kjellén har här begått ett misstag. Den 20 oktober fann kommissionen skäligt att meddela Åkerhielm allt vad Springer erkänt om honom och vad som avslöjats i

---

²⁴ Höjer, 76. Man kan anöra det svar, som Springer enligt protokollet avgav på kommissionens fråga, om han skrivit något brev från fängelset: »Nej, med betygan på sin själ och salighet och så sant som han därför inför Gud vill vara ansvarig att han aldrig utur arresten skrivit något brev eller biljett». Härefter framtoogs två brev, som han skrivit från fängelset (Kommissionens över Springer protokoll 13. 7. 47).

²⁵ Kjellén, 17.

dennes brev²⁶. Akerhielm fick motta ett protokollsutdrag²⁷, vari han uppmanades att avge förklaring över vad som framkommit. Åkerhielm avgav ett den 2 november daterat yttrande²⁸, vilket upplästes i kommissionen den 13 i samma månad²⁹.

Fastän Springers försäkran till Akerhielm att denne i intet avseende var graverad av honom ej kan sägas syfta endast på principalatet, får man härav icke dra alltför vittgående slutsatser, endast att Springer måhända satt inne med sådana upplysningar, som skulle graverat Akerhielm inför kommissionen, om han meddelat dem. Springer kan ha tänkt på Åkerhielms roll som utdelare av ryska och engelska pengar³⁰ — han kände säkerligen till denna hans verksamhet — men han kan naturligtvis också haft upplysningar att lämna av för Åkerhielm än mera betänkelig art. Härom kan man ingenting veta.

Kommissionens protokollsutdrag angående det man funnit av för Åkerhielm graverande natur föredrogs hos deputerade den 7 september. Frågan var nu, hur dessa skulle besvara SU:s remiss av Åkerhielms avskedsansökan. Aktor hänvisade i sitt utlåtande över avskedsansökningen till det anklagelse-

²⁶ Kommissionens över Springer protokoll 20. 10. 47.

²⁷ Finns i kommissionens protokoll den 24. 10. 47. Även på Margretelund.

²⁸ Kommissionens över Springer handlingar.

²⁹ Kommissionens över Springer protokoll 13. 11. 47. I förklaringen skrev Akerhielm, att han varken ville bekräfta eller bestrida Springers uppgift, att Akerhielm sagt sig vara av samma tanke som denne i fråga om principalatet. Men det hade i varje fall inte skett efter Kungl. Maj:ts brev av den 25 april 1744. Springers påstående att han visat Akerhielm de memorial, som han på borgerskapets vägnar inlämnat till ständerna sommaren 1743, bestred Akerhielm kategoriskt. Vid den tiden hade han aldrig sett Springer. »... jag fruktar icke för någon skälighet av Springers eller vems det vara må. Mitt hjärta och samvete är rent för alla förvitliga uppsåt, varöver jag tryggeligen kan säga mitt vittne vara i himmelen och att den mig känner bor i höjden». Redan tre dagar efter det denna förklaring upplästes i kommissionen, beslöt SU, att Åkerhielms sak skulle avgöras i utskottet och ej hos deputerade (Se nedan s. 303 f.). Frågan skulle bedömas »politice», ej »juridice».

³⁰ Se ovan s. 210 n. 29.

memorial³¹ mot Åkerhielm, som han den 27 augusti överlämnat till deputerade³². Angående det kommissionen över Springer givit vid handen, ville han ej yttra sig förrän efter laga undersökning. Deputerade nöjde sig med att till SU överlämna kommissionens protokollsutdrag jämte aktors memorial mot Åkerhielm och hans yttrande över dennes avskedsansökan utan att själva yttra sig över huruvida Åkerhielm borde få avsked eller inte. Man motiverade detta med att SU ej begärt yttrande om Åkerhielms avsked och med att man inte kunde utlåta sig om detta »utan att tillika pröva de mål, varför herr riksrådet nu kommer att stå till ansvar, vilket icke förrän uti själva domslutet ske bör»³³. Deputerade önskade uppenbarligen att processen skulle fortsätta med aktors anklagelse-skrift som grundval, eller med andra ord just det, som Åkerhielm ville undvika.

I SU upplästes akterna om Åkerhielms avsked den 8 september, men bordlades³⁴, och först den 14 september togs frågan upp till avgörande behandling. De radikala hattarna, i varje fall Palmstierna och Sparre, tycktes ha väntat ett utlåtande från deputerade angående det begärda avskedet. Henning Gyllenborg förklarade med instämmande från andra medlemmar av deputerade, att SU:s remiss inte innehöll något härom, och för övrigt var det omöjligt att yttra sig i frågan, innan Åkerhielm fått tillfälle att svara på aktors libell.

Den ena huvudständpunkten vid sammanträdet företräddes av Palmstierna och Sparre med instämmanden av Coyet, överstelöjtnant Carl Björnberg, justitiarien Paul Håkan Ekman m. fl. Dessa ansåg, att SU över huvud inte borde uttala sig om Åkerhielms avskedsansökan utan låta processen ha sin gång. Den andra huvudständpunkten, nämligen att SU hos ständerna skulle tillstyrka Åkerhielms ansökan, förfäktades ivrigast av Löwenhielm. Dennes ställningstagande i debatten har sitt stora intresse, ty det ställer honom definitivt på Åkerhielms sida³⁵. Enligt hans mening var frågan för SU, om

³¹ Bland SU:s deputerades handlingar.

³² SU:s deputerades protokoll 27. 8. 47.

³³ SU:s deputerades protokoll 7. 9. 47.

³⁴ SUP 8. 9. 47.

³⁵ Jfr Malmström III, 371.

Akerhielms förseelser skulle anses vara av sådan vikt, att utskottet ej kunde tillstyrka hans avskedsansökan utan att en laga dom nödvändigt måste gå förut. Man invände, att nödvändigheten av en dom redan blivit erkänd, då SU remitterade saken till deputerade. Löwenhielm svarade, att avskedsansökningen var ett »novum emergens». Det förelåg inga bevis för att Akerhielm felat av ont uppsåt. En laga process var säkrare i konungens och de ordinarie domstolarnas händer än i ständernas. Palmstierna uttryckte sin glädje över att Löwenhielm inte var åklagare i målet, ty hans tänkesätt passade ej härför. Han sammanfattade sina åsikter i frågan i orden: fiat justitia et pereat mundus. Löwenhielm replikerade skarpt, att han lämnade åt andra att avgöra, om hans avsägelse av uppdraget att vara aktor med skäl kunde förorsaka så mycken glädje.

Lantmarskalken föreslog, att propositionen skulle gälla, om SU skulle tillstyrka bifall till Akerhielms avskedsansökan eller inte. Det var en proposition i linje med Löwenhielms inlägg. Palmstierna opponerade sig också omedelbart. Han ansåg det omöjligt, att SU, som hänvisat anklagelserna mot Akerhielm till deputerades dom, nu utan vidare skulle inställa hela undersökningen. Han fick livligt understöd av hattradikalerna, som drev sin vilja igenom. Beslutet blev, att man skulle svara Kungl. Maj:t, att SU med hänsyn till den pågående undersökningen inte var i stånd att yttra sig om Akerhielms avskedsansökan³⁶.

Möjligheten att Akerhielm skulle vända sig direkt till stånden skymtar i ett yttrande av Henning Gyllenborg, som yrkade på att ärendet skulle refereras till plena, vilket han ansåg borde ske på så sätt, att stånden fick del av deputerades konstitutorial, Akerhielms avskedsansökan och en kort species facti. Orsaken till hans förslag torde återfinnas i vad han själv yttrade i debatten, nämligen att man måste föreställa sig, att Akerhielm själv kunde vända sig till plena. Det var bättre, ansåg tydligen Gyllenborg, att saken lades fram inför stånden av SU än av Akerhielm. Det är uppenbart, att man hos deputerade ej var oförberedd på det steg Akerhielm

³⁶ SUP 14. 9. 47.

skulle komma att ta, nämligen att vädja till plena. Över huvud tycks Gyllenborg denna gång inte riktigt befinna sig i samklang med de radikala hattarna, möjligen beroende på deras uttalade besvikelse över att deputerade inte avgivit något yttrande i frågan. Värt att lägga märke till är också, att Troilius, som förut med sådan iver tagit parti för Åkerhielm, inte yttrade sig i debatten. Prästeståndet gjorde sig över huvud taget mycket litet gällande.

När avgörandet om hans avskedsansökan föll, befann sig Åkerhielm på Margretelund. Den 9 september anmäldes det i rådet, att han rest på landet³⁷. Det torde ha varit oroliga dagar för honom i hans lantliga enslighet. En uppgift av Korff att han blev sänsliggande på grund av sina bekymmer förefaller ej osannolik³⁸.

7. STRIDEN MED DEPUTERADE

Sedan SU fattat sitt beslut att lämna Åkerhielms avskedsansökan utan avseende, beslöt deputerade den 18 september, att de anklagade riksråden skulle kallas att inställa sig inför dem den 22 i samma månad¹. Åkerhielm fick motta ett kungligt brev², i vilket deputerades begäran meddelades, med följande slutkläm: »Det är för den skull härmed till Eder vår nådigaste vilja och befallning, det I ställen Eder sådant till behörig efter rättelse». Enligt Korff återkom Åkerhielm från landet den 20 september. Ministern berättar, att Åkerhielm av sina »falska vänner», som rått honom att ta avsked, blev uppmanad att i ett memorial till SU erkänna sig skyldig och att vädja till utskottets ädelmod. Åkerhielm förkastade detta förslag, därtill styrkt av sina verkliga vänner. Man beslöt i stället, att han skulle vädja till alla fyra stånden. Prästerna och bönderna skulle prepareras, så att de energiskt under-

³⁷ Rådsprotokoll i justitieärenden 9. 9. 47.

³⁸ Korffs rel. 18. 9. 47.

¹ SU:s deputerades protokoll 18. 9. 47.

² På Margretelund.

stödde honom³. Borgarståndet skulle bearbetas med kungens hjälp⁴. När så grunden var lagd kunde Akerhielm vädja till plena⁵.

Den utsatta dagen kom. Deputerade var ovanligt mangrant församlade. Man väntade, men inga riksråd infann sig. Posses son meddelade, att hans far föregående dag kommit till staden men blivit »opasslig», varför han ej kunde inställa sig. Akerhielms sekreterare Wång avlämnade en skrivelse⁶ från Akerhielm och Wrangel. De båda riksråden uttalade i denna sin förvåning över att SU förordnat en deputation för att döma över deras rådslag och över att denna låtit instämma dem, i synnerhet som utskottet tillförne, när dess medlemmar ej varit nöjda med avgivna förklaringar, utfärdat nya anmärkningar och mottagit ytterligare förklaringar. Det skulle förorsaka dem »ett menligt omdöme», om de för sina ämbetsförrättningar ställdes inför domstol. Eftersom de i egenskap av riksråd var alla fyra ståndens fullmäktige, så borde de, när de anklagades, svara inför plena eller alla ståndens deputerade. De förmodade därför, att det ej skulle upptagas ogünstigt, att de fann sig föranlåtna att hos plena söka ändring i SU:s resolution.

Troligen har en överenskommelse mellan Akerhielm, Wrangel och Posse förelegat, fastän den sistnämnde föredrog att förebära sjukdom. Det torde inte råda något tvivel om att det

³ Den 22. 9 fick Akerhielms sekreterare Wång enligt Korffs räkenskaper 3.900 daler kopparmynt att användas i bondeståndet till Akerhielms förmån (Danielson, Beilagen, 20).

⁴ Att Fredrik, som Korff uppger, skulle lovat att ställa ett så stort belopp som 10.000 plåtar (= 60.000 daler kopparmynt) till förfogande för att vinna borgmästare Boberg, verkar föga sannolikt (Jfr Danielson, 204, n. 1; Hjärne, 312 f. Danielson uppger beloppet till 10.000 daler kopparmynt). Lanmary har en uppgift om att kungen skulle gjort allt för att rädda Akerhielm (Malmströms franska anteckningar juli—dec. 1747, s. 146).

⁵ Korffs rel. 25. 9. 47. Akerhielms båda skrivelser till deputerade, i vilka han vägrar att inställa sig, är av Korff bifogade i tysk översättning. Denne har säkerligen deltagit i vissa rådslag, som föregick Akerhielms och Wrangels hänvändelse till plena. Hans medverkan var nödvändig för penningfrågans skull.

⁶ Bland SU:s deputerades handlingar. Koncept på Margretelund med Akerhielms hand.

var Åkerhielm som drev på. Han hade klart för sig, att möjligheterna att bli välvilligt bedömd var större i plena än i SU, då ju bönderna var uteslutna från sistnämnda församling. Åkerhielm och Wrangel anförde också i skrivelsen, att de värdjade till riksens ständers plena eller *allas* deputerade, alltså även böndernas.

Aktor underkände med stöd av § 13 i riksdagsordningen skälen för Åkerhielms och Wrangels invändningar mot deputerades behörighet. Bankens affärer fick inte offentliggöras, och ärendet hörde alltså under SU. De båda riksråden borde »antydast» att infinna sig en annan dag. Deputerade var av samma åsikt som aktor. Det beslöts, att Åkerhielm och Wrangel skulle förstärkas att inställa sig torsdagen den 24 september. Även Posse skulle infinna sig då. Var han sjuk, måste han förete bevis⁷. Man trodde tydligen inte på hans opasslighet. Åkerhielm erhöll nu ett protokollsutdrag⁸, i vilket han ålades att den 24 september inställa sig inför deputerade »ofelbart och utan vidare invändning».

Den 23 september fick lantmarskalken från Åkerhielm och Wrangel motta ett förseglat paket, innehållande två skrivelser avsedda för plena. Den ena har Åkerhielm ensam undertecknat. Han redogjorde i denna för sin ställning i principalats-saken, framhållande att han sagt, att vad ständerna beslutat skulle stå fast och att han, om någon lag fastställdes, som frikallade riksdagsmännen från redogörelse inför deras kommittenter, skulle ställa sig denna till efterrättelse. Men eftersom ingen lag existerade, som uttryckligen stadgade något i saken och eftersom han använt samma talesätt som ständerna själva, anhöll han, att dessa måtte frikalla honom från allt tilltal i denna fråga. Något medgivande, att han möjligen felat gör han inte, ej heller deklarerar han ändrad åsikt.

Den andra skrivelsen ingavs av Åkerhielm och Wrangel gemensamt. Den mynnar ut i en anhållan, att de båda riksråden av ständerna måtte befrias från vidare tilltal, emedan de, om de felat, gjort det utan ont uppsåt och utan skada för banken. Skulle detta inte vara möjligt, anhöll de, att ständerna själva

⁷ SU:s deputerades protokoll 22. 9. 47.

⁸ På Margretelund.

skulle överta saken, emedan de hellre inför hela världen ville bevisa sin oskuld »än att stånda till svars för en med tysthetsed förbunden deputation» och emedan riksråden var ständernas fullmäktige. De anhöll också om tillåtelse att närmare få förklara sig, om det skulle behövas⁹.

Den 24 september sammanträdde åter deputerade, för att höra de instämnda riksråden. Inte heller nu infann sig dessa. Cronstedt, som med SU:s tillstånd vistades på landet, gav i ett brev tillkänna, att han ej kunde komma till staden på grund av hög ålder och värk. Posse rapporterade genom sin son, att han fortfarande var sjuk. Han refererade till borgmästare Schultén, som kunde bestyrka uppgiften. Åkerhielm och Wrangel meddelade i brev¹⁰, att de visserligen hade mottagit deputerades protokollsutdrag med åläggande att inställa sig den 24 september, men som de redan ingivit sina memorial till plena, täcktes deputerade ej ta illa upp, att de ej heller nu kunde hörsamma kallelsen, eftersom saken redan var anhängiggjord på högsta ort.

Deputerade förlorade tålmodet. Aktor framhöll, att man måste gripa till sådana medel, att riksråden verkligen inställde sig. Deputerade beslöt att inberätta saken till SU, vilket skedde i en ganska pepprad inlaga¹¹. Man skilde på de laglydiga riksråden (Posse och Cronstedt), som haft förfall, och de icke laglydiga (Åkerhielm och Wrangel). Deputerade hade beslutat vidta kraftiga och i lag grundade åtgärder för att förmå de två riksråden till laglydnad, men eftersom dessas uppträdande också innebar ett felsteg mot SU, så begärde deputerade besked om hur detta bäst skulle kunna ske¹².

Den 23 september hade Henning Gyllenborg meddelat i SU, att dagen innan något inträffat hos deputerade, som föranledde honom att begära, att stånden inte skulle sammanträda, förrän han fått föredra detta för SU och att utskottet skulle

⁹ Båda skrivelserna bland SU:s deputerades handlingar. Koncept av Åkerhielms hand på Margretelund med anteckning om datum, då skrivelserna lämnats till lantmarskalken.

¹⁰ Bland SU:s deputerades handlingar. Koncept av Åkerhielm på Margretelund.

¹¹ Finns intagen i deputerades protokoll 24. 9. 47.

¹² SU:s deputerades protokoll 24. 9. 47.

sammanträda dagen därpå, vilket bifölls¹³. Det var uppenbarligen Akerhielms och Wrangels vägran att inställa sig och deras meddelade avsikt att hänvända sig till ständerna, som låg bakom Gyllenborgs uppträdande. Deputerade parerade de båda riksrådens stöt med att se till, att plena t. v. icke sammanträdde, men Gyllenborg ville tydligen inte föredra saken i SU, förrän han fick se, om riksråden skulle hörsamma deputerades förnyade kallelse. Nu (den 24 september) sedan Akerhielm och Wrangel ånyo vägrat att inställa sig, gick Lillienberg och Omnberg till lantmarskalken och utverkade, att SU skulle samlas redan på förmiddagen samma dag¹².

Klockan 12 sammanträdde utskottet¹⁴. Sammanträdet blev inte långvarigt. Man läste upp handlingarna i ärendet och även rättegångsbalken, kapitel 11, § 10¹⁵. Henning Gyllenborg påpekade, att det var nödvändigt, att talmännen anmodades se till, att inte riksrådens besvärsskrivelser kom inför plena. Lantmarskalken meddelade då, att han fått ett paket från de omtalade riksråden och undrade, vad han skulle göra med det, varpå ledamöterna förklarade, att de ville ta del av innehållet. Ungern-Sternberg gick hem efter paketet, som var förseglat med Akerhielms sigill och bar påskriften: till riksens ständers plena. Sigillet bröts, och de inneliggande aktstyckena lästes, varefter man beslöt att fortsätta med ärendet tidigt följande dag¹⁶. Utskottet tog alltså resolut hand om de memorial, som var avsedda för plena, och slog på detta sätt vapnen ur händerna på Akerhielm och Wrangel. Åtgärden säger åtskilligt om SU:s maktfullkomlighet.

Nästa dag blev det en dramatisk debatt i SU¹⁷. Lantmarskalken synes av protokollet att döma inte ha utövat någon som helst ledning av förhandlingarna. Hans roll spelades con

¹³ SUP 23. 9. 47.

¹⁴ Enligt Korff anslogs kallelsen endast en timme före sammankomsten, detta för att hindra Akerhielms anhängare att infinna sig, en uträkning, som emellertid slog fel (Korffs rel. 25. 9. 47).

¹⁵ Den lyder: »I brottmål bör den, som kåras till, genast å rättens bud till svars komma; gör han det ej; då må han genom kronones eller rättens betjante till rätten hämtas» (1734 års lag, 340).

¹⁶ SUP 24. 9. 47.

¹⁷ SUP 25. 9. 47.

amore av Henning Gyllenborg, deputerades ordförande, som redan från början tog ledningen.

Först diskuterades hur riksrådens invändningar mot deputerades behörighet som domstol skulle bedömas. Hattradikalerens ståndpunkt var klar och enkel: rättegångsbalken, kapitel 11, § 10, var tillämplig. Denna åsikt innebar, att det var fråga om ett brottmål och att Åkerhielm och Wrangel genom kronobetjänterna skulle avhämtas till inställelse inför deputerade. Sparre, Palmstierna, Coyet och Cronhjort hävdade denna synpunkt. Åtgärden var emellertid alltför radikal för att vinna utskottets anslutning. Som dess huvudmotståndare uppträdde Löwenhielm med stöd av Piper, assessor Carl Lagerberg, Jonas Wulfvenstierna och ett flertal präster. Han framhöll, att det ej var brottsligt av en anklagad att göra invändningar mot domstolens behörighet. Riksråden hade begått ett misstag, när de vänt sig till plena, men detta kunde rättas genom en resolution från SU, som ålade dem att svara inför deputerade. Skulle de vägra, var SU:s myndighet tillräcklig att förmå dem att inställa sig. Det anförda stället i rättegångsbalken var tillämpligt endast på grova brottmål, men dit kunde Åkerhielms och Wrangels felsteg inte räknas. Dessutom var det många politiska skäl, som talade för ett varsammare förfarande med ett riksråd än med en vanlig enkel medborgare. Henning Gyllenborg ansåg, att det borde tilläggas i den expedition, som skulle avgå från SU i frågan, att deputerade, om riksråden fortfarande skulle vägra att inställa sig, hade att vidta åtgärder, genom vilka dessa kunde förmås härtill. Löwenhielm gick med härpå.

Man diskuterade en stund livligt, huruvida SU eller deputerade skulle antyda riksråden att inställa sig. Löwenhielm hävdade den förra och Browallius den senare ståndpunkten. Så småningom gick Löwenhielm med på att det svar SU skulle avge ställdes till deputerade för att sedan i avskrift bifogas dessas protokollsutdrag till riksråden. Det blev detta tillvägagångssätt man kom att använda. Efter proposition fastställdes, att riksråden ej varit berättigade att göra sina invändningar och att undandra sig svaromålet. Om de icke infann sig på förnyad anmaning, hade deputerade rätt att förmå dem därtill enligt Sveriges lag. Beslutet innehöll ungefär detsamma som

ett skriftligt yttrande, som Thomas Plomgren läst upp tidigare under sammanträdet, och kan närmast betecknas som en kompromiss mellan den radikala hattståndpunkten och Löwenhielms första ståndpunkt.

Henning Gyllenborg förde nu diskussionen vidare genom att påpeka, att det återstod att ta ställning till hur riksrådens steg att vända sig till plena skulle bedömas, varvid man särskilt borde överlägga om »huruvida den, som upptäcker det som lönligt vara bör, därför förtjänar att sättas i arrest». Beslutet blev, att Akerhielms och Wrangels memorial till plena skulle tillställas deputerade för att skärskådas samtidigt med huvudmålet. Det var Löwenhielms åsikt, som här segrade. Sparre yrkade öppet på arrest, eftersom de båda riksråden genom memorialen till plena röjt sådant, som borde hållas hemligt. Henning Gyllenborg, Lillienberg, m. fl. framhöll ivrigt, att riksrådens steg att vädja till plena utgjorde ett särskilt mål. De krävde, att deputerade skulle få fria händer att avdöma det och att ta de laga steg, som kunde vara av nöden. Utgången innebar ett nederlag för Gyllenborg. Om deputerade fått fria händer i detta avseende, hade de haft ett ytterligt starkt påtryckningsmedel mot Akerhielm och Wrangel. De hade haft möjlighet inte blott att tvinga dem att inställa sig inför deputerade utan också att ta dem i fängsligt förvar. Om Löwenhielm inte uppträtt med sådan kraft och pondus, är det inte uteslutet, att de extrema hattarna drivit sin vilja igenom. Löwenhielms taktik att så mycket som möjligt begränsa deputerades rörelsefrihet pekar fram mot hans senare förslag, att SU skulle ta hela saken till sig¹⁸. Det bestämdes också, att stånden ej skulle sammankallas, förrän man fått se, om riksråden inställde sig på förnyad kallelse.

Redan samma dag, den 25 september, sammanträdde deputerade ånyo och beslöt att genom protokollsutdrag anmoda riksråden att följande dag kl. 10 infinna sig hos dem. Det protokollsutdrag¹⁹, som deputerade fått motta av SU, medsändes²⁰. Man kan anta, att deputerade med en viss spänning avvaktade

¹⁸ Se nedan s. 303.

¹⁹ Bland SU:s deputerades handlingar.

²⁰ SU:s deputerades protokoll 25. 9. 47.

10-slaget den 26 september. Skulle Akerhielm och Wrangel infinna sig? Protokollet omtalar torrt, att de båda riksråden efter anmälan inträdde. De hade givit vika inför hotet. De mottog av aktor utarbetade memorial med anmodan att ge svar på dem den 5 oktober. Akerhielm fick tillåtelse att använda de rådsprotokoll och handlingar, som kunde behövas till förklaringsarna. Till Posse, som fortfarande rapporterade sjukdom, skulle åklagarens memorial skickas²¹.

Akerhielm har tydligen dessa dagar ansett situationen ytterst hotande. Det misslyckade försöket att få sin sak dragen inför plena, aktors anklagelseskrift och kanske framför allt hattradikalernas uppträdande i SU kom honom att svikta²². Han talade åter med Guy Dickens om att fly. Denne skaffade en sjömansdräkt åt honom och gjorde upp med en engelsk skeppare²³. Korff har av allt att döma nu, liksom i juli, varit alldeles ovetande om Akerhielms planer på att lämna landet.

De med Guy Dickens dryftade flyktplanerna fullföljdes emellertid aldrig, utan Akerhielm bekvämade sig i stället till att besvara aktors memorial. Detta är ett digert aktstycke på 140 sidor, skrivet i utpräglad kanslistil, omständligt och vidlyftigt men tämligen renons på originella synpunkter²⁴. Med stöd av de anklagelser han framförde i bank- och principa-

²¹ SU:s deputerades protokoll 26. 9. 47. Enligt Korff var orsaken till att Akerhielm beslöt inställa sig, att man fruktade, att den välvilja, som Löwenhielm och några andra tidigare visat mot Akerhielm, endast var förställning, eftersom de inte motsatt sig hans förnyade stämning inför deputerade, och att man av SU:s beteende dragit den slutsatsen, att Akerhielms arrestering kunde beslutas (Korffs rel. 2. 10. 47).

²² Det är av intresse att konstatera, hur länge Akerhielm deltog i rådets sammanträden. SU:s beslut att ställa honom inför kommission utgjorde tydligen intet hinder för honom att bevista rådets överläggningar. Han deltog ganska flitigt i dessa hela augusti månad. En del av september tillbringade Akerhielm på landet (se ovan s. 291). Efter sin återkomst till Stockholm var han endast några få gånger närvarande vid rådets överläggningar. Den 30 september deltog han för sista gången i ett rådssammanträde. Orsaken till att Akerhielm nu upphörde att bevista sammanträdena torde ha varit, att han efter händelserna i slutet av september gav slaget förlorat.

²³ Guy Dickens' rel. 2. 10. 47, Höjer.

²⁴ Akerhielm, Wrangel, Posse och Cronstedt fick motta var sin anklagelseskrift från aktor. Bland SU:s deputerades handlingar.

latsfrågorna anhöll Hollsten, att deputerade måtte låta Åkerhielms förfarande »under ett sådant beivrande komma, som det efter omständigheterna kan finnas förtjäna».

Åkerhielm blev inte färdig med sitt svar till den utsatta dagen, den 5 oktober, utan anhöll om en veckas uppskov, vilket beviljades²⁵. Svaret²⁶ är daterat den 12 oktober och är hållet i delvis annan ton än hans föregående förklaringar. Rent sakligt erbjuder varken aktors memorial eller Åkerhielms svar något större intresse. De synpunkter man anförde hade andra-gits i skriftväxlingen mellan kommissionen över Springer och bankodeputationen å ena sidan och de felande riksråden å den andra. Som personligt dokument däremot är Åkerhielms svar märkligt. Det griper genom det utomordentliga sätt, på vilket det avspeglar sin författares upprörda sinnesstämning. Åkerhielm höjer sig i detta till patetisk vältalighet. Av koncepten²⁷ ser man, att skrivelsen förorsakat honom stor möda, och man kan förstå, att han behövde uppskov för dess avfattande.

Angående sina rådslag om banken skriver Åkerhielm: »Jag finner ock nu efteråt att tankarna gått för vida och ej blivit nog redigt utförda, varför jag ej heller vill bestrida att bättre varit, om jag då kunnat finna mig på annat sätt än skett är». Beträffande principalatsläran vidgick han, att den allmänna lagen var mindre tillämplig på riksdagsfullmäktige, än vad han ansett, och att hans yttranden kunde ge upphov till skadliga följder. Inom teologien kunde man missta sig och anse »blindljus för ofelbara sanningar» men därav följde inte, att man hade mindre vördnad för Gud. Det vore orätt att tillvita honom, att han varit mindre angelägen om successionens bestånd än någon annan. »Huru skulle sådan dårskap falla över mig?»

Åkerhielm medgav, att han tänkt lyckligare, om han »annorlunda kunnat tänka i dessa tvenne mål» och försäkrade, att han skulle rätta sitt tänkesätt efter vad ständerna fann vara i enlighet med fundamentallagarna. Han beklagade sina misstag, men att straffas för fel, när intet ont uppsåt förelegat, var som

²⁵ SU:s deputerades protokoll 5. 10. 47.

²⁶ Bland SU:s deputerades handlingar.

²⁷ Två stycken finns på Margreterlund.

att straffas för att man var människa, »vilkens mesta för- måga består uti fel och bräckligheter». »Naturen har förnekat mig åtskilliga förmåner och tilldelat mig vissa lotter, som mindre behaga, men ett ärligt hjärta emot överhet och riket, uppriktighet emot vänner och ordhållighet emot var man, hoppas jag med Guds nåd äga till fullkomligt mått, och de egenskaper skola bliva min enda prydnad, ävensom de äro mitt enda arv». Han hade under lång tid troget tjänat sitt fädernesland. Vad han vunnit med all sin möda var »en ut- arbetad kropp och en med gäld bebunden ringa egendom». Han begärde fortfarande ett nådigt avsked. Men skulle han kunna överbevisas om ont uppsåt, ville han utan nåd bli straf- fad. Hans göromål i framtiden skulle bli att bereda sig till sin hädanfärd och att övertyga ständerna, att han, om han ej varit en lycklig rådsherre, dock lärt att vara en god under- såtc.

Akerhielms svar på aktors anklagelsememorial får sin rätta relief, först när man betänker, att han, när han skrev det, av allt att döma räknade med möjligheten att bli tvungen fly ur landet. Guy Dickens berättar den 20 oktober, att Akerhielm till sin förvåning icke hört något från SU eller de- puterade, sedan han lämnat sitt svar på aktors memorial. Sådana mått och steg hade emellertid vidtagits, att han vid minsta tecken till fara på några få timmar kunde föras utom räckhåll för sina fiender. Det såg emellertid ut, som om man skulle låta åtalet falla och som om Akerhielm — vilket var allt han önskade — skulle få lov att dra sig tillbaka för att invänta bättre tider²⁸. Ministern hade 300 dukater, som han

²⁸ Enligt en senare depesch från Guy Dickens var det Akerhielms av- sikt »to stand for the Marshal's staff at the next diet, which post requi- res a person of his resolution and courage» (Guy Dickens' rel. 8. 12. 47, fotostat). Sedan Guy Dickens 1749 blivit engelskt sändebud i Petersburg, framhöll han i en depesch det lämpliga i att ge Akerhielm en gåva på 1.500 eller 2.000 pund »to enable him to make friends and obtain, if possible, the Marshal's staff. For when I left Sweden, it was settled that he should be one of the candidates for that post at the next diet» (Guy Dickens till Newcastle 30. 5 (10. 6). 51, Sbornik, del 148, 241 f.). Det låg givetvis i Akerhielms intresse att ställa en politisk come back i utsikt, om han ville utverka engelsk pension. För att förmå sina mot-

anskaffat tidigare för att ha till hands, om Akerhielm måste fly. Denne framhöll för Guy Dickens, så ofta de träffades, att han skulle bli tvungen att ta sin tillflykt till Englands generositet, tills det politiska läget i Sverige blev ett annat. Hans lön som överstemarskalk och riksråd gav honom omkring 800 pund årligen, och Guy Dickens anhöll, att England skulle sörja för att Akerhielm inte skulle känna skillnaden, när denne för en kort tid drog sig tillbaka²⁹.

Vid sammanträdet hos deputerade den 12 oktober överlämnades Akerhielms svar till aktor för vidare påminnelser³⁰. Hollstens yttrande³¹, med anledning av detta har inte stort intresse. Aktor framhöll, att Akerhielm, trots att rådslagen angående både banken och principalatet borde hållas hemliga, genom en skrivelse till deputerade meddelat, att han tänkte dra saken inför plena och att han även, sedan deputerade förklarat detta förfarande otillåtet och påmint om ärendenas hemliga beskaffenhet, ingivit två memorial i saken att föredras för ständerna³². Aktors memorial meddelades Akerhielm, som skyndsamt skulle inkomma med yttrande³³. Hans svar³⁴, daterat den 2 november, bär resignationens prägel. I stort sett avstod han från att bemöta anmärkningarna. Han upprepade i stället försäkringarna om sitt goda uppsåt och nedlade sin sak i händerna på sina medbröder, vilkas nit och rättvisa betog honom alla bekymmer. Någon anmärkning för att han

---

ståndare att bevilja hans avskedsansökan måste han däremot för dem betona, att han tänkte tillbringa sin återstående tid i stillhet och ro. Korff uppger, att Akerhielm ville ha avsked med decharge för att kunna uppträda vid följande riksdag (Korffs rel. 18. 9. 47).

²⁹ Guy Dickens' rel. 20. 10. 47, Danielson, Beilagen, 160 f.

³⁰ SU:s deputerades protokoll 12. 10. 47.

³¹ Det exemplar som finns bland SU:s deputerades handlingar är odaterat, men det, som är bevarat på Margretelund, bär datum 21. 10. 47.

³² Den 22. 9 meddelade Akerhielm och Wrangel, att de ej tänkte inställa sig inför deputerade utan gå till plena. Samma datum beslöt deputerade att innevarande dag underrätta dem om att deputerade funnit deras vädjan till plena oriktig och att ålägga dem infinna sig den 24. Den 23 september ingav Akerhielm och Wrangel sina för plena avsedda memorial till lantmarskalken.

³³ SU:s deputerades protokoll 24. 10. 47.

³⁴ Bland SU:s deputerades handlingar.

velat gå till plena hade han inte väntat, då SU icke beslutat, att han skulle »aktioneras eller tilltalas» därför utan blott avslagit hans begäran och bestämt, att han skulle infinna sig inför deputerade, vilket han »med stilla belåtenhet» låtit lända sig till efterrättelse.

Aktors anklagelseskrift mot Anton Wrangel, daterad den 26 augusti 1747, gick ut på att dennes rådslag varit till bankens förfång, varför han måtte anses »som emot ett slikt dess förhållande efter omständigheterna svara må»³⁵. I sitt svar härpå av den 5 oktober framhöll Wrangel, att han tillbragt sin mesta tid i krigstjänst till sjöss och att han utnämnts till rådsherre som specialist på frågor som rörde flottan. Om han icke givit så goda råd angående banken, som han önskat, anhöll han, att ett sådant felsteg ej måtte bedömas omilt. Så följde åklagarens påminnelser med anledning av Wrangels svar, innehållande bl. a. samma anmärkning som mot Åkerhielm för hänvändelsen till plena. På detta svarade Wrangel, att han genom sin hänvändelse till stånden ej velat avslöja några hemligheter och att han, så snart han erhållit SU:s protokollsutdrag, infunnit sig inför deputerade. Cronstedt och Posse ursäktade i ödmjuka ordalag sina misstag, som de villigt erkände, den förre med sin höga ålder, den senare med att han ägnat sin mesta tid åt krigstjänst³⁶.

Den 2 november hade lantmarskalken i SU infordrat berättelser från utskottets olika deputationer om hur deras arbete fortskridit och om vad som återstod. Henning Gyllenberg frågade, huruvida även de sexton deputerade åsyftades och fick ja till svar³⁷. Redan dagen efter lantmarskalkens begäran ställdes hos deputerade frågan till aktor, om han kunde yttra sig om Åkerhielms uppsåt, detta med anledning av Åkerhielms svar av den 2 november på aktors memorial. Hollsten svarade undvikande³⁸. I samband med överlägg-

³⁵ Härmed kan jämföras slutklämman i anklagelseskriften mot Åkerhielm, där aktor ville låta Åkerhielms förfarande »under ett sådant beivrande komma, som det efter omständigheterna kan finnas förtjänna».

³⁶ Hela skriftväxlingen mellan aktor å ena sidan och Cronstedt, Posse och Wrangel å andra sidan finns i SU:s deputerades handlingar.

³⁷ SUP 2. 11. 47.

³⁸ SU:s deputerades protokoll 3. 11. 47.

ningarna hos deputerade om hur berättelsen till SU skulle formuleras framhöll Carl Lagerberg med skärpa, att man ej kunnat konstatera något ont uppsåt hos de anklagade riksråden och ej heller några skadliga följder av deras rådslag. Då nu rapport skulle avgå till SU, borde man utnyttja tillfället och ge utskottet anledning att självt ta hand om hela saken³⁹. Deputerade avgav sin berättelse och bifogade skriftväxlingen mellan deputerade och riksråden. När dessa handlingar den 16 november upplästes i SU, gav detta Löwenhielm anledning föreslå, att SU skulle ta målet till sig. Hans främsta skäl var frånvaron av ond avsikt hos Åkerhielm. Det synes, som om Ungern-Sternberg, Lagerberg och Löwenhielm arbetade på samma linje och efter en gemensam plan.

Löwenhielm anförde i början av sammanträdet i SU den 16 november, att frågan nu var, om SU självt ville lägga hand vid ifrågavarande ärende. Han kunde inte finna något, som hindrade detta, sedan riksråden vidgått, att de felat och lovat att låta rätta sig. Det som särskilt talade för ett lindrigt förfarande var, att varken bankodeputationen, deputerade eller aktör gjort gällande, att riksråden felat av ond vilja. Härav följde att något straff ej kunde utmätas. Det vore bäst, att SU tog saken till sig och avgjorde den på sådant sätt, som syntes riket gagneligt. Ett fullföljande av processen kunde dra ut ytterligare sex veckor. Lagerberg stödde Löwenhielm med stor kraft och framhöll i likhet med denne ivrigt, att riksråden ej felat av ont uppsåt. Härleman ställde frågan, om den fiskaliska aktionen borde fortsättas eller om SU »politice» borde avgöra målet. Han fann den senare metoden fördelaktigast. Ärkebiskopen Henrik Benzelius framhöll, att man ej hade funnit det ringaste, som tydde på att Åkerhielm deltagit i de förrädiska stämplingar, som SU:s protokollsutdrag av den 15 juli omtalade, vilket ryktesvis allmänt uppgivits. Lantmarskalken gav en översikt av ärendets gång. Han ansåg, att SU nu fått saken mera klar efter riksrådets erkännande att de felat och rekommenderade den kortare vägen,

---

³⁹ Lagerbergs uppträdande hos deputerade framgår av SU:s protokoll 16. 11. 47.

d. v. s. att låta SU avgöra frågan. De som ville, att SU skulle ta hand om saken, tryckte på den omständigheten, att de anklagade vidgått att de felat och att det skulle vara den för riket nyttigaste utvägen.

Den motsatta ståndpunkten, att frågan borde avgöras »juridice», d. v. s. avdömas av deputerade, hävdades av Palmstierna, Sparre, Henning Gyllenborg, Coyet och Cronhjort bland adeln och av justitiarien Ekman och Faggot bland borgarna. Så länge ingenting inträffat, som med skäl kunde förorsaka någon ändring i SU:s beslut att hänskjuta saken till deputerade, vore det mot lag, regeringsform och riksdagsordning att, innan deputationen avkunnat sin dom, dra saken inför SU, menade Palmstierna. Vad utskottet en gång beslutat borde stå fast. Sparre ansåg, att riksråden borde enligt lag och process bli fällda eller friade. I det senare fallet skulle deras oskuld bli mer lysande, än om man förfor på annat sätt. Henning Gyllenborg framhöll, att det var uteslutet att en friande dom kunde fällas av deputerade. Browallius höll det för nödvändigt, att SU klargjorde, om några nya skäl framkommit, som motiverade att frågan avgjordes politice i stället för juridice. Han tycks ha intagit en mellanställning, säkerligen beroende på att han måste ta hänsyn till stämningen i prästeståndet. Browallius' ståndbroder Troilius yttrade sig inte. Så småningom kom man fram till propositionen, som gällde huruvida SU skulle ta saken till sig eller ej. Alla de närvarande prästerna röstade ja — alltså även Browallius — medan pluraliteten hos borgarna var för nej. Hos adeln röstade 24 ja och 5 nej⁴⁰.

Det var alltså adeln, som avgjorde frågan. Majoriteten för ja i detta stånd är frapperande stor. Hattarna inom ståndet var säkerligen ense om att Åkerhielm borde avlägsnas från rådet men var inte lika överens om metoderna. De fem hetsporrarna höll på processens fortgång, men de övriga gjorde vid detta sammanträde gemensam sak med mössorna i SU. Deras intressen sammanföll. För mössorna gällde det att skaffa bästa möjliga villkor åt Åkerhielm, och en behandling

---

⁴⁰ SUP 16. 11. 47. De bland adeln som röstade nej torde ha varit: Palmstierna, Sparre, Henning Gyllenborg, Coyet och Cronhjort.

av målet i SU gav större möjligheter härtill än ett avgörande i deputationen, där man val knappast kunde räkna med en frikännande dom. De mera sansade hattarna ansåg tydligen å sin sida, att man kunde vara nöjd med att Åkerhielm fick avsked, sedan han vidgått, att han misstagit sig, om man fick garantier för att han inte skulle blanda sig i leken vid kommande riksdagar. Den moderata falangen bland de adliga hattarna i SU, vilken under den Åkerhielmska sakens tidigare skede ej förmått hålla radikalerna stängden, fick nu överhanden. När SU beslöt att självt avgöra saken, skedde det säkerligen i avsikt att tillstyrka Åkerhelms avskedsansökan. Det var vid det laget klart, att inga bevis för förrådiska handlingar kunde företes mot Åkerhielm. Ärkebiskopens utsago härom motsades icke. Vidare torde en allmän önskan att snarast få slut på riksdagen ha spelat en ej oviktig roll.

8. AVSKEDET.

Det torde ha inneburit en mycket stor lättnad för Åkerhielm, att deputerade ej längre hade med hans sak att göra. Han hade i sitt memorial till SU i samband med sin avskedsansökan begärt, att man skulle undersöka, om några tecken fanns, som tydde på att han hade delaktighet i de stämplingar, om vilka SU talade i sitt protokollsutdrag av den 15 juli. Utskottet hade svarat med att remittera hans avskedsansökan till deputerade, som i sin tur hos kommissionen över Springer låtit efterhöra, vad den kände till, som graverade Åkerhielm. När nu SU tog målet från deputerade utan att någon dom fallit, måste Åkerhielm betrakta detta som en rehabilitering.

En vecka efter det SU beslutat koppla av deputerade från vidare befattnings med anklagelserna mot riksråden, var utskottet berett att gå vidare. Man hade just börjat uppläsningen av de av deputerade inlevererade handlingarna i målet, då ledamöterna i den Springerska kommissionen infann sig och meddelade sitt domslut över Springer. Palmstierna, Sparre och Coyet ville nu, att målet mot Springer skulle behandlas först, medan andra adelsmän och prästerna gav uttryck åt

en motsatt mening. Man har svårt att tro, att det var slumpens spel, att domen över Springer anmäldes just i det ögonblick, då SU stod i begrepp att ta upp Akerhielms öde till avgörande. Tidigare hade hattradikalerna ihärdigt utvecklat det temat, att hög och låg — Akerhielm och Springer — skulle behandlas lika. Hade man först fastställt Springers dom, som kommissionen föreslog till livstids fängelse, hade Palmstierna och hans meningsfränder kunnat anföra som skäl, att Akerhielm, när Springer belades med så hårt straff, inte borde slippa undan så lindrigt som med avsked på egen begäran.

Efter votering beslöt SU behandla riksrådets sak först¹. Nu hittade hattradikalerna på nya hinder. Justitiarien Ekman föreslog, att deputerade eller någon annan skulle uppsätta en relation över målet, något som Löwenhielm motsatte sig, och Lillienberg undrade, om deputerade kunde yttra sig som vanliga ledamöter i SU, trots att de avlagt domared, vilket Löwenhielm ansåg, att de kunde. Coyet kom med en annan invändning: många utskottsmedlemmar tillhörande ridderskapet och adeln var bortresta. Han föreslog, att andra skulle väljas i stället, men lantmarskalken replikerade, att inte flera varit närvarande, när riksrådets sak hänvisades till deputerade. Hattradikalerna sökte på allt sätt hindra, att riksrådets sak kom före. Man fortsatte emellertid att läsa upp akterna och beslöt bifalla ett förslag från deputerade av den 24 oktober², att Cronstedt skulle befrias från vidare tilltal. De tre stånden var ense i denna sak³.

Följande dag, den 24 november, tog SU slutgiltigt ställning till frågan om Akerhielms avsked. Huvudspörsmålet var, om utskottet hos ständerna skulle tillstyrka, att Akerhielm beviljades avsked, och i den händelse detta skedde, om han skulle få pension. Atskilliga olika ståndpunkter företrädades. Löwenhielm försvarade Akerhielm. Eftersom intet ont uppsåt förelegat och inga menliga följder uppstått av hans rådslag,

¹ Borgarna röstade för att domen över Springer skulle behandlas först. Prästerna var av motsatt åsikt, medan majoriteten av adeln ville, att man skulle fortsätta med det, som rörde riksråden. Röstsiffrorna hos adeln var 19 mot 11.

² SU:s deputerades protokoll 24. 10. 47.

³ SUP 23. 11. 47.

borde det räcka med en föreställning, om han blev kvar i rådet, men eftersom han själv anhållit om avsked, borde detta beviljas på de villkor han själv uppställt. Löwenhielm fick stöd av ledamöterna av prästeståndet⁴ och åtskilliga adelsmän, såsom Piper, Nolcken, Ankarcrona, Wulfvenstierna och Hårleman, ehuru alla icke yttrade sig om Åkerhielms pension. Hårleman sade sig mer än någon annan ha varit utsatt för överstemarskalkens »sällsamma sinnelag och manér att leva»⁵. Ungern-Sternberg påpekade, att Åkerhielm själv ansökt om avsked och att han märkt, att denne inte ens skulle vilja bli kvar i rådet. Henning Gyllenborg hade ingenting att invända mot att Åkerhielm fick avsked, men någon pension borde han ej få.

Palmstierna var själen i motståndet mot att Åkerhielm skulle undgå ansvar, men han fick stöd endast av några av het-sporrarna bland hattarna. Han jämförde Åkerhielms tänkesätt med Springers åtgärder till vissa främmande makters förmån och talade i dunkla ordalag om sambandet mellan Åkerhielms felsteg och en huvudprincip, som syftade till »en förändrad snart upp- och nedvänd ställning uti rikets naturliga system».

Prästerna begärde emellertid proposition, varpå lantmarskalken frågade, om SU:s ledamöter biföll, att målet mot Wrangel och Posse nedlades, om dessa skulle få en tjänlig föreställning och om Åkerhielm beviljades avsked på sätt, som han själv begärt, dock utan att SU styrkte till något underhåll för honom. Ungern-Sternbergs sätt att ställa propositionen är en smula överraskande och måste karakteriseras som oskickligt, om lantmarskalken ville utverka pension åt Åkerhielm. Som den nu formulerades, hade de, som yrkade på pension, ingen möjlighet att göra sig gällande vid omröstningen. Lantmarskalken avsåg väl att kompromissa mellan de stridiga meningarna. Borgarna hade lika säkert röstat mot pension som prästerna för, och av diskussionen att döma var det inte helt uteslutet, att även adeln skulle gått med på en sådan.

⁴ Browallius påpekade dock, att deputerade ej givit SU anledning att ändra sitt en gång fattade beslut.

⁵ Hårleman hade överinseendet över slottsbygget och kom således ofta i beröring med överstemarskalken.

Adeln och prästerna besvarade propositionen med ja. Borgarståndet, som under hela angreppet på Akerhielm inlagt en ytterst fientlig hållning mot denne, förklarade efter enskild rådsläpning, att det vägrade att befatta sig med saken, förrän deputerade avkunnat sin dom. Dock ville ståndet inte på något sätt hindra verkställandet av det beslut, som pluraliteten fattat. Både Löwenhielm och lantmarskalken väddade till borgarna att ta ställning till propositionen. Den förre fick i uppdrag att uppsätta expeditionen till ständerna i enlighet med pluralitetens beslut⁶.

Två dagar senare fortsatte påtryckningarna på borgarna, och nu tog man fram Anders Johan von Höpken för att tala dem till rätta. Han hade ju ordet i sin makt. Rådman Faggot, som i denna sak tycks ha varit den ledande inom ståndet, höll emellertid på att detta hade full rätt att vägra ta ställning, eftersom det gällde ändring av ett redan fattat beslut. Efter ytterligare diskussion sammanträdde emellertid borgarna enskilt, och Faggot kunde efter en stund meddela, att ståndet visserligen ej funnit anledning ändra sin mening, att dom borde fällas av deputerade men dock ansett det lämpligt att foga sig efter de båda andra ständens beslut⁷.

Det protokollsutdrag, som sändes till ständerna, innehöll, att Akerhielm, Wrangel, Cronstedt och Posse ställts inför en SU:s deputation, att de vidgått sina fel och att SU förfarit med denna sak efter riksdagsordning, instruktion, ed och samvete. Frågan om Akerhielms avsked hörde emellertid till ständernas avgörande, varför SU gav vid handen, att Akerhielm, samtidigt som han anhållit om avsked, klagat över allmänhetens misstankar mot honom för delaktighet i de stämplingar, som omnämndes i SU:s protokollsutdrag av den 15 juli. Utskottet förklarade nu, »att uti dess handlingar icke finnes något skäl att herr riksrådet och överstemarskalken haft någon delaktighet uti de vederstyggliga ämnen, som uti dess extracto protocollii av den 15 juli omörörda äro». Eftersom Akerhielm själv förklarar sig vilja tillbringa sin återstående tid i stillhet, ej söka åstadkomma någon rörelse bland stän-

⁶ SUP 24. 11. 47.

⁷ SUP 26. 11. 47. Malmström III, 372 n. 1.

derna och inte önska någon ändring i det han ansökt om, så hade SU intet att påminna mot hans avskedsansökan utan överlämnade saken till ständernas avgörande. Vad Åkerhielms begäran att få behålla lönen eller erhålla något understöd beträffade, så kunde SU ej befatta sig därmed och »ej heller därtill styrka»⁸.

Striden var emellertid icke till ända i och med att SU fattat sitt beslut. Den fick i stånden en dramatisk tillspetsning, som utskottet säkerligen icke räknat med. Genom dess åtgärd att ta saken under eget övervägande, tillstyrka avskedet och förklara för oberättigade misstankarna om att Åkerhielm tagit del i de stämplingar, som nämndes i SU:s protokollsutdrag av den 15 juli, hade Åkerhielms ställning blivit starkare än då han stod anklagad inför deputerade, misstänkt för landsförrådiskt handlingssätt. Nu var han officiellt befriad från misstankar, och hotet från deputerade var borta. Det är mot denna bakgrund man bör se det försök prästerna och bönderna gjorde att hindra, att Åkerhielm lämnade rådet.

På riddarhuset föranledde SU:s protokollsutdrag en ganska lång debatt⁹. Bröderna Schechta¹⁰ talade ivrigt för att ständerna skulle få fullständiga upplysningar om arten av de anklagade riksrådens felsteg. Löwenhielm förde SU:s talan. Det märks, att han kände sig ansvarig för det beslut, som fattats. Det tillkom ständerna endast att yttra sig om Åkerhielms avsked, »men det andra hörde efter riksdagsordningen dem ingalunda till». Den som ivrigast tog Åkerhielm i försvar var general Düring. Han höll ett lovtal över Åkerhielm, framhållande att denne stått högt i gunst hos Karl XII och mången gång blivit inkallad till kungen, när dennes dörr var tillsluten både för generaler och andra höga herrar. Åkerhielm hade

⁸ Utskottshandl. 1746—47, vol. 4. Kjellén anser, att SU förmodligen avsett, att ständerna skulle avgöra endast frågan om pension för Åkerhielm, en uppfattning som är oförenlig med ordalydelsen i protokollsutdraget: »... alltså har sekreta utskottet, som vid sådant herr riksrådets och överstemarskalkens avskedssökande ej har något vidare att påminna, samma hans ansökning till riksens ständers gottfinnande och avgörande värdsamligen överlämna bort». (Kjellén, 12 n.).

⁹ RAP 1. 12. 47 (XVII, 81 ff.).

¹⁰ Kaptenen Börje Filip Schechta och överstelöjtnanten i preussisk tjänst Magnus Schechta (Jacobson, PHT 1926, 45 ff.).

arbetat som en slav och skött krigsexpeditionen nästan ensam och som statssekreterare hade han förvärvat hela arméns kärlek. Det vore en vanheder för riket, om man lämnade honom att lida nöd på sin ålderdom, när han nu anhöll om avsked med bibehållen lön. Några ägodelar hade han inte samlat i rikets tjänst, och hans ärvda fastigheter var icke tillräckliga att underhålla en talrik familj, särskilt som de tyngdes av penninglån. Düring ställde sedan till lantmarskalken frågan, om riket haft någon skada av Åkerhielms rådslag eller om det kunde påstås, att Åkerhielm haft ont uppsåt. Båda frågorna besvarade Ungern-Sternberg med nej. Düring följde, när han sköt frågan om uppsåtet i förgrunden, samma linje som Löwenhielm och Lagerberg i SU. Det bör observeras, att denna ivriga mössa ej talade för att Åkerhielm skulle stanna kvar i rådet utan för avsked med pension, vilket sannolikt var i överensstämmelse med Åkerhielms intentioner. Kapten Lorentz Johan Giös och flera andra med honom var av den mening, att Åkerhielm skulle anmodas att vara kvar i rådet. Hårleman styrkte till avsked, eftersom SU i sitt protokollsutdrag givit vid handen, att Åkerhielm ej borde bli kvar i rådet och ej heller få någon pension, vilket ej skett utan orsak.

Så ställde lantmarskalken proposition och frågade, om Åkerhielm skulle beviljas sitt sökta avsked, vartill svarades ja. På propositionen om pensionen röstade 100 för och 175 mot. Ungern-Sternberg ställde alltså här propositionen på annat sätt än i SU och så, att de, som önskade pension åt Åkerhielm, hade tillfälle att ge detta tillkänna vid omröstningen.

I borgarståndet bifölls SU:s förslag så gott som utan opposition¹¹. Sina flesta anhängare hade emellertid Åkerhielm i prästeståndet, och där fick saken också ett annat förlopp¹². Där ville de allra flesta ha Åkerhielm kvar i rådet, men saken komplicerades därigenom, att han själv begärt avsked och vidhållit denna begäran. I SU hade prästerna, sedan Troilius tystnat, uppträtt lamt, men nu visade ståndet kraft

¹¹ Borgarståndets protokoll 1. 12. 47. Borgmästarna Jonas Mollin och Nils Wetterblad yrkade på pension till Åkerhielm.

¹² Korff ägnade den största uppmärksamhet åt stämningen i präste- och bondestånden och insåg vikten av att med lämpliga medel hålla dessa på rätt sida (Se t. ex. Korffs rel. 25. 9, 6, 27. 11. 47).

och självständighet. Förklaringen till att prästerna var mera företagsamma i ståndet än i SU torde vara att söka i Serenius' person. Denne hade varit den drivande kraften, när prästeståndet i juli 1747 satte sig mot SU¹³. På grund av fruktan för förföljelser hade han sedan rest från Stockholm, men nu var han åter på sin plats i ståndet.

När man den 1 december hos prästerna diskuterade SU:s protokollsutdrag, var meningarna delade. Somliga ansåg, att Åkerhielm skulle uppmanas stanna kvar i rådet, medan andra höll före, att man borde bifalla SU:s mening, dock med den ändringen att Åkerhielm skulle få behålla sin lön. Serenius hävdade med kraft, att prästeståndet skulle uttala sitt fulla förtroende för Åkerhielm. Följande dag fortsatte diskussionen om Åkerhielms avsked, varvid biskop Alstrin läste upp ett förslag till utlåtande, som anslöt sig till Serenius' inlägg dagen före och som innehöll, att prästeståndet instämde i kungens yttrande¹⁴ »i så måtto, att det för sin del åstundar, att Hans Excellens riksrådet m. m. Åkerhielm bliver kvar vid sitt rådsämbete och dess verkliga förvaltande, på det Kungl. Maj:t och riket måtte än längre få njuta dess mogna råd, höga förstånd och mångåriga förfarenhet, viljandes prästeståndet härmed hava förklarat dess fullkomliga förtroende till Hans Excellens' uti så många ansvariga ämbeten ådagalagda trohet emot konungen och riket samt nit för det allmänna bästa». Efter en stunds diskussion voterade man om Åkerhielms kvarblivande i rådet, varvid 22 ståndsmedlemmar röstade för och 7 mot¹⁵. Alstrins utlåtande upptogs som ståndets eget¹⁶. När prästerna genom protokollsutdrag under-

¹³ Se ovan s. 279.

¹⁴ Se ovan s. 283 f.

¹⁵ Browallius tillstyrkte avsked med pension.

¹⁶ Prästeståndets protokoll 1, 2. 12. 47. Prosten Manquer berättar, att han för voteringen den 2 december vunnit sju präster till förmån för Åkerhielm genom mellanhänder, som fick löfte om 100 daler silvermynt för var röst de kunde skaffa. När Åkerhielm sedan ändå trädde tillbaka, utbetalades endast en mindre summa. En del av pengarna fick Manquer från Åkerhielms sekreterare Wång, och litet tog han ur egen pung (Voltemats anekdoter, Tom 5, s. 7, N 947, UUB. Meddelat av Manquer till Voltemat i januari 1748). Manquers berättelse bör sammanställas med en uppgift av Korff, att han utbetalat 7.000 daler kopparmynt efter

rättat bondeståndet om sitt beslut, anslöt sig bönderna omedelbart till deras mening¹⁷. Det var en upprepning av präste- och bondeståndens tidigare gemensamma frontställning under riksdagen.

Två stånd hade alltså beviljat Åkerhielms avskedsansökan, medan två uttalat en önskan att han måtte stanna kvar i rådet. Bakom prästerna och bönderna stod Korff med klingande mynt till sitt förfogande. Om Åkerhielm tog tillbaka sin avskedsansökan¹⁸, kunde hattarna råka i en mycket penibel situation. Det var betydelsefullt, att han vidhöll sitt beslut att lämna rådet.

Den 3 december på morgonen sammanträdde SU. Thomas Plomgren sade sig tvivla på att »det avtal, som SU:s samtliga ledamöter sinsemellan vid rådssakens avslutande gjort, blivit av alla hållet och iakttaget». Justitiarien Ekman omtalade, vari avtalet bestod: man hade givit varandra kraftiga försäkringar, att var och en i sitt stånd skulle arbeta för att genomdriva SU:s förslag. Han beklagade, att ord och avsked ej blivit hållna. Plomgren och Ekman syftade på prästeståndets beslut dagen innan. Alstrin, som då formulerat ståndets mening, bemötte dem hetsigt och förklarade, att varken han eller någon annan kunde lova, att prästeståndet skulle besluta i en viss riktning. Henning Gyllenborg och andra vädjade till prästeståndet att bidra till enigheten¹⁹.

Hattarna beslöt nu att öppna underhandlingar med Åkerhielm, berättar Korff²⁰. Att man verkligen inledde överläggningar bekräftas av en annan källa, nämligen en av Åkerhielm egenhändigt gjord uppteckning av ett samtal den 3 december²¹. Den 3 på kvällen for Erland Broman och Samuel Troi-

---

beslutet i präste- och bondestånden den 2 december, vilket han tidigare lovat. Troligen har Wång fungerat som förmedlare mellan Korff och Manquer. Tidigare har omnämnts, att Wång fått pengar för Åkerhielms räddning av Korff (s. 292 n. 3). Av de 4.000 rubel Korff fått fullmakt att utbetala för att hjälpa Åkerhielm använde han 1.700 å 1.800 (Korffs rel. 4. 12. 47. Se också Danielson, Beilagen, 20).

¹⁷ Bondeståndets protokoll 2. 12. 47.

¹⁸ Enligt Korff hade Åkerhielm planer härpå (Korffs rel. 11. 12. 47).

¹⁹ SUP 3. 12. 47.

²⁰ Korffs rel. 4. 12. 47.

²¹ På Margretelund. Uppteckningen är daterad 4. 12.

lius till Åkerhielm. Resultatet av det samtal de hade med denne blev enligt uppteckningen följande. Åkerhielm bad Troilius tacka prästeståndet för att det önskat ha honom kvar i rådet och meddela det, att han inte ville vara orsak till oenighet mellan stånden och därför »vore ganska nöjd» att få nedlägga sina befattningar, om det blott kunde ske på sådant sätt, att han fick behålla rådslönen eller på annat sätt soulagerades. Härpå svarade Broman, »att detta ville de sinsemellan reglera». Så skildes man åt.

På vad sätt saken ordnades framgår av en annan källa, ett kvitto undertecknat av Åkerhielm. Det lyder: »Att presidenten uti Kungl. Maj:ts och riksens kommerskollegio högvälborne herr baron Erland Broman i avräkning på dess mig lämnade revers under den 2:dre december sistlidne år till mig betalt en summa av trettiotusen daler kopparmynt²², sådant varder härmed attesterat. Stockholm den 4 februari 1748. Sam. Åkerhielm»²³. Det kan inte råda något tvivel om att denna av Broman utställda revers utfärdats i samband med underhandlingarna med Åkerhielm om hans avsked. Dess belopp är det pris Åkerhielm betingade sig för att vidhålla sin avskedsansökan. Reversen förklarar Troilius' senare uppträdande i prästeståndet. Att Troilius, överhovpredikanten, och Broman, kung Fredriks handgångne man, förde förhandlingarna med Åkerhielm tyder på att Fredrik icke var främmande för dem. Korff uppger, att kungen den 28 november för honom erkänt nödvändigheten av att hindra, att Åkerhielm stöttes ur rådet. Sedan Fredrik talat med Broman och Ungern-Sternberg, hade han emellertid ändrat mening och ansett det bäst, att Åkerhielm fick sitt avsked²⁴. De drivande krafterna bakom

---

²² Ungefär samma belopp som Åkerhielm åtnjöt i lön som riksråd och överstemarskalk.

²³ Westinska samlingen nr 866, UUB.

²⁴ Korffs rel. 4. 12. 47. Sedermera amiralen Carl Tersmeden, som hörde till kungens gunstlingar och ofta träffade Fredrik, berättar i sina memoarer, att Åkerhielms avsättning oroade kungen några dagar (III, 261). Det framgår inte, att Fredrik ådagalagt någon djupare saknad över Åkerhielms avgång. Tersmedens kronologiska uppgifter beträffande Åkerhielm är fullständigt missvisande. I sina anteckningar för maj 1747 talar han om att denne fått avsked och att kungen fått motta riksrådsförslag

Troilius och Broman måste emellertid ha varit hattarna. Det var de, som kommit in i en återvändsgränd och som till varje pris ville förmå Åkerhielm att hålla fast vid sin avskedsansökan²⁵.

Prästeståndet sammanträdde den 4 december. Troilius var spiritus rector. I SU hade han under den Åkerhielmska sakens tidigare skede yttrat sig och gjort det otvetydigt och med kraft till Åkerhielms förmån. Men under dess senare del teg han länge som muren. Under överläggningarna i prästeståndet den 1 och 2 december yttrade han sig inte. Men nu tog han plötsligt ledningen. Han framhöll, att åtskilliga svårigheter tycktes uppstå, därigenom att två stånd stod mot två i frågan om Åkerhielms avsked och att en medlem av prästeståndet av denna anledning blivit angripen i SU²⁶. Troilius sade sig även ha talat med Åkerhielm, som tackat ståndet för dess förtroende men därjämte begärt, att det måtte ansluta sig till adeln och borgarna, emedan han inte ville bli kvar i rådet utom med alla fyra ståndens vilja, »på det han ej vidare må ställas på spetsen och riksdagen därigenom ej vidare utdragas». Han ville hellre komma till ro »utan att varken behålla lön eller emottaga pension». Även prosten Montelius sade sig ha hört från säkert håll, att Åkerhielm hellre ville ha avsked än sitta kvar i rådet. Inför Troilius' deklaration att Åkerhielm önskade avsked även utan pension, kunde prästeståndet inte längre motsätta sig, att han lämnade rådet²⁷.

---

till den efter Åkerhielm lediga platsen (III, 261 ff.). Någon självständig politik från den sjuttioettåriga kungens sida kan man knappast räkna med.

²⁵ Broman upphöjdes till friherre, innan ständerna åtskildes (Boëthius, SBL VI, 364). Troilius blev i februari 1748 förste ordenspredikant, vilket medförde avsevärt förbättrade ekonomiska villkor för honom (v. Troil, Geneal. samfundets i Finland årsskrift 1930—31, 255 f.).

²⁶ Troilius syftade på biskop Alstrin.

²⁷ Prästeståndets protokoll 4. 12. 47. Enligt Guy Dickens hade prästernas och böndernas ståndaktighet förmått Åkerhielms fiender att erbjuda denne att få behålla en del av lönen, om han lämnade rådet, ett erbjudande, som Åkerhielm var benägen att acceptera, förutsatt att det godkändes av ständerna (Guy Dickens' rel. 8. 12. 47, fotostat). Genom sina fienders hovstreck och sina vänners förräderi gick han emellertid miste om pension (Guy Dickens' rel. 11. 12. 47, fotostat). Korff berättar,

Vid SU:s sammanträde samma dag meddelade Troilius, att prästeståndet anbefallt sina ledamöter i utskottet att göra en föreställning därom att vad ståndet beslutat angående Åkerhielms avsked i SU ej måtte »dragas under någon vidrig censur». Prästeståndet var lika villigt som något annat stånd att ansluta sig till det, som kunde vara billigt, »och lärer nästa plenum bifalla SU:s extractum protocollii»²⁸.

Följande dag, den 5 december, åtog sig Troilius att upp-sätta prästeståndets utlåtande. Detta innehöll, att ståndet gärna önskat, att Åkerhielm skulle stanna i rådet, men som denne så enträget anhållit om avsked, hade prästeståndet till alla delar bifallit SU:s protokollsutdrag i ärendet²⁹. Bönderna anslöt sig till prästeståndets utlåtande³⁰. Samma dag justera-

---

att hattarna den 3 december på SU:s vägnar erbjudit Åkerhielm soulagement, som skulle stiga till ett högre belopp, än vad han kunde tänkas få i pension (Korffs rel. 4. 12. 47). Åkerhielm vägrade emellertid att gå in på dessa villkor och rådslog i stället med sina förtrogna vänner om att i rådet återta sin avskedsansökan. Nu tillgrep hattarna en annan utväg. De lovade kung Fredrik Bromans befordran till riksråd, om Fredrik ville förmå Åkerhielm att ta avsked. Kungen lät förmå sig till ett försök och uppmanade Åkerhielm att ej längre göra motstånd. Åkerhielm fick löfte om att få behålla lönen som överstemarskalk till nästa riksdag. Härtill skulle SU lägga en anseelig summa och kungen 1.000 plåtar. Åkerhielm avböjde. Då grep hattarna till bedrägeri. Troilius — god vän till Åkerhielm — förmåddes med lämpliga medel att, sedan han utforskat Åkerhielms avsikter och funnit honom ståndaktig, bege sig till prästeståndet och framföra en hälsning från Åkerhielm, att denne ej ville åstadkomma oenighet mellan ständerna, varpå prästerna och bönderna beslöt att ansluta sig till adelns och borgarnas mening. Åkerhielm visste ingenting om vad som passerat. Prästeståndet förebrådde honom genom Serenius hans vankelmod. Åkerhielm blev bestört, när han fick höra, vad Troilius sagt i prästeståndet. Den hälsning Troilius framfört till sina ståndsbröder hade han aldrig fått Åkerhielms uppdrag att överbringa (Korffs rel. 11. 12. 47). Korff uppger inte varifrån han har sina uppgifter. Man får utgå från, att det han berättar är det, som sades man och man emellan i de inre mösskretsarna. Korffs uppfattning av händelseförloppet är ju synnerligen fördelaktig för Åkerhielm. Det torde vara den version, som Åkerhielm själv önskade skulle bli gällande.

²⁸ SUP 4. 12. 47.

²⁹ Prästeståndets protokoll 5. 12. 47.

³⁰ Bondeståndets protokoll 5. 12. 47.

des i expeditiionsdeputationen ständernas brev i saken till Kungl. Maj:t³¹, vilket upplästes i rådet den 10 december³².

Aktionen mot Akerhielm var förd till slut. Resultatet kan betraktas som en kompromiss mellan den åsikten, att Akerhielm skulle dömas av deputerade och den, att han endast borde ha en föreställning. En parlamentarisk omvälvning var fullbordad. Riksdagen 1738—39 hade medfört ett parlamentariskt genombrott med hattarna som den segrande parten. Detta innebar emellertid inte, att dessa helt behärskade rådet. Genom revanschpolitikens skeppsbrott försvagades deras positioner. Riksrådsvalen i december 1746 blev en framgång för hattarna jämförbar med den 1738—39. Men först med Akerhielms avskedstagande blev den fullständig. Med Akerhielm var den ende, som på allvar kunde bjuda motstånd i rådet, ur vägen. Tessin hade dittills under riksdagen vägrat att låta välja sig till kanslipresident. Men nu, den 5 december, lät han det ske³³.

Troilius' roll under dessa dramatiska decemberdagar har varit föremål för mycken uppmärksamhet. Voltemat berättar, att Troilius övertalat Akerhielm att begära avsked, fastän präster och bönder ville ha honom kvar i rådet. Han hade lovat Akerhielm att få behålla överstemarskalkslönen eller få något annat underhåll men bedragit honom³⁴. Gehebe berättar, att Troilius narrat Akerhielm³⁵ och i en sachsisk despatch uppges detsamma³⁶. Korff uppger, att Troilius inte haft något som helst uppdrag av Akerhielm³⁷. Alla dessa uppgifter överensstämmer däri, att Troilius på ett eller annat sätt skulle ha bedragit Akerhielm. Något bedrägeri torde emellertid inte ha förelegat³⁸. Sedan Akerhielm av Broman fått ovan omtalade revers, har Troilius ansett sig kunna meddela prästeståndet,

³¹ Utskottshandl. 1746—47, vol. 83.

³² IRP 10. 12. 47.

³³ Malmström III, 380.

³⁴ Voltemats anekdoter, Tom 5, s. 15, N 947, UUB. Voltemat har fått uppgiften av Manquer i januari 1748.

³⁵ Gehebes eller Bennings rel. 5 (16). 1. 48.

³⁶ von Suhms rel. 28. 12. 47 (8. 1. 48).

³⁷ Se ovan s. 315 n. 27.

³⁸ Jfr Kjellén, 12 n. och Malmström III, 374 n. 2.

att Akerhielm önskade avgå även utan pension. Hur saken i själva verket låg till, kunde han däremot inte gärna upplysa om. Att så många iakttagare tillvitat Troilius bedrägeri är inte märkvärdigt, ty ingen av dem, som kände till hur Akerhielm soulagerades, kunde av naturliga skäl dementera de rykten, som Troilius' uppträdande tydligen gav upphov till.

Innan Akerhielm efter sitt grundliga politiska nederlag lämnade Stockholm för att fira julen på Margretelund, tog han farväl av de två främmande ministrar, med vilka han mest samarbetat: Korff och Guy Dickens. För Korff uttryckte han sin stora tacksamhet mot kejsarinnan, berättade hur han blivit bedragen och att han var en ruinerad man, eftersom hans fiender ställt det så, att han gått miste om pensionen, vilken han skulle ha fått, om han velat lyssna till deras sista erbjudanden. Han berättade sedan en underlig historia om hur han fått i sina händer deputerades originaldom, i vilken han frändömdes gods, ära och liv. Deputerade hade skickat domen till riksrådet Ehrenpreus, vilken efter att ha godkänt den sände den med en tjänare till Browallius. Betjänten tog emellertid fel på person och lämnade den till prosten Manquer i stället, och genom dennes försorg fick Akerhielm se aktstycket. På Korffs fråga hur det förhöll sig med en hessisk pension på 1.000 plåtar, som denne hört talas om, förklarade sig Akerhielm övertygad om att han ej hade några pengar att vänta från det hållet. Slutligen utbad sig Akerhielm att få besöka Korff, när han någon gång kom till staden³⁹.

Akerhielm framhöll alltså för Korff, att han var en ruinerad man och att han gått miste om pension genom att ej acceptera hattarnas erbjudanden och poängterade genom berättelsen om deputerades redan undertecknade dom den stora fara, i vilken han svävat, varpå Korff förde en eventuell hessisk pension på tal, vilken Akerhielm sade sig vara säker på att ej få nå-

³⁹ Korffs rel. 22. 12. 47. Hur det förhöll sig med deputerades dom, som enligt Korffs berättelse kommit i Akerhielms händer, är ovisst. Ehrenpreus borde ju rimligtvis inte sänt ett så viktigt och så hemligt aktstycke med en tjänare, som inte kunde skilja på Browallius och Manquer. A andra sidan har man svårt att föreställa sig, att Akerhielm satt ihop hela historien. Möjligen kan det ha varit fråga om ett utkast till en dom. Någon slutgiltig sådan avkunnades inte av deputerade.

gon glädje av. Sammanställer man detta med att Korff enligt sin depesch av den 12 juli 1747 låtit försäkra Åkerhielm, att om denne höll sig ståndaktig och blev avsatt, kunde han räkna på kejsarinnans understöd, eljest icke⁴⁰, så synes det sannolikt, att meningen med Åkerhielms samtal med Korff var att bereda marken för ekonomisk hjälp från Ryssland. Han ville övertyga Korff om att han varit ståndaktig och tvingats vika.

Ett stöd för att Åkerhielm ville utverka pekuniärt understöd från Ryssland är det faktum, att hans avskedsvisit hos Guy Dickens resulterade i en vädjan från denne till den engelska regeringen att komma ihåg Åkerhielms anhållan om pension⁴¹. Utan tvivel spelade de ekonomiska konsekvenserna av ett avsked en avgörande roll för Åkerhielm. Hans vädjanden till Guy Dickens om engelsk frikostighet, ovan relaterade samtal med Korff och den omständigheten att han vid sitt avsked mottog pengar genom Broman talar sitt tydliga språk härom. Präste- och bondestånden kunde inte hindra hans avsked, men genom att utnyttja deras motstånd mot SU kunde han framtvinga ekonomisk gottgörelse vid sin avgång.

Både Korff och Guy Dickens vittnar om det tomrum Åkerhielm lämnade efter sig vid sin sorti. Korff: »Nun ist es geschlossen, der Senat durch den Verlust des Senateurs Åkerhielms von Patrioten völlig gereinigt, ich sage völlig, weilen bei denenjenigen, die darinnen noch vorhanden sind, weder Geist noch Mut zu suchen...»⁴². Guy Dickens talar om mösspartiet, »of which Mr Ackerhielm is not only the head but the life and spirit»⁴¹.

---

⁴⁰ Se ovan s. 276.

⁴¹ Guy Dickens' rel. 1. 1. 48, Danielson, Beilagen, 163 f.

⁴² Korffs rel. 22. 12. 47.

KAP. VI.

FÖRBINDELSER MED RYSSLAND EFTER AVSKEDET

När Åkerhielm i december 1747 gjort sina avskedsvisiter hos Korff och Guy Dickens, reste han till Margretelund för att fira jul. I sin avskedsansökan hade han anhållit att få nedlägga sina ämbeten för att tillbringa sin återstående tid i stillhet, och i det brev, som ständerna lät avgå till rådet, när hans avsked omsider beviljades, framhölls det ytterligare, att detta skedde endast med hänsyn till hans försäkran att aldrig »ängra mindre direkt eller indirekt önska någon ändring i det han nu söker»¹. Även på annat sätt garderade man sig mot en come back av Åkerhielm. Samma dag som hans avsked beviljades på riddarhuset beslöts, att ingen, som var eller varit riksråd, skulle kunna bli lantmarskalk. Kungl. kungörelse härom utfärdades den 23 februari 1748. Enligt Axel von Fersen kunde man ena sig i saken, därför att hattarna fruktade, att Åkerhielm, »som var mössornas huvudman och fruktansvärd», skulle bli lantmarskalk vid nästa riksdag och emedan mössorna befarade, att Tessin skulle bli det².

Alldeles utanför den politiska striden kom Åkerhielms liv på Margretelund ej att förflyta. Han hade fortfarande några

---

¹ Utskottshandl. 1746—47, vol. 83.

² RAP 1. 12. 47 (XVII, 67 f.). Fersen, Historiska skrifter I, 181. Malmström III, 405 f.; Valentin, 215.

år framåt förbindelser med den ryske ministern. De källor, som visar detta, har framdragits i ljuset av J. R. Danielson³. I anslutning till denne men också på grundval av egna arkivforskningar i Moskva har Harald Hjärne behandlat saken⁴. Enligt dessa båda forskare har Akerhielms förbindelser med Korff och hans efterträdare varit av synnerligen graverande natur. Detta har bestritts av Rudolf Kjellén i hans uppsats: Samuel Akerhielm d. y. och de ryska stämplingarna i Sverige åren 1746—49. Malmström har sedan i andra upplagan av sitt stora verk om frihetstiden behandlat frågan, dock utan att ta bestämd ställning. Problemet torde emellertid vara förtjänt av ytterligare undersökning.

Redan i början av februari 1748 kunde Korff berätta, att han väntade besök av Akerhielm. Saken var den, att hattarna gjorde ivriga ansträngningar att vinna Bielke, och för att styrka denne att stå emot övertalningsförsöken ansåg man det på mösshäll lämpligt att tillkalla Akerhielm. Korffs sympatier för denne tycks vara obrutna⁵. Akerhielm kom till Stockholm, besökte Guy Dickens och Korff och försäkrade den senare, att Bielke ej skulle lyssna till hattarnas förslag⁶. Korff och Akerhielm träffades ytterligare en gång, innan den förre lämnade Sverige. Från rysk sida hade en penningssumma anslagits att utdelas till Ungern-Sternberg⁷. Korff var emellertid ytterst missbelåten med lantmarskalkens uppträdande under senare delen av riksdagen. Han betonade, hur fullständigt oförtjänt Ungern-Sternberg gjort sig av varje rysk kontant erkänsla och att det vore mera befogat att gynna Akerhielm, vilken för sina åsikters skull lidit mer än man kunde beskriva⁸. Korff fick order att erbjuda Akerhielm summan, eftersom denne ej fått någon pension och råkat i bekymmer-

³ Die Nordische Frage in den Jahren 1746—51.

⁴ Storpolitiska villobilder från frihetstiden.

⁵ Korffs rel. 2. 2. 48.

⁶ Korffs rel. 9. 2. 48. Det var tydligen under detta besök i Stockholm, som Akerhielm mottog de förut nämnda pengarna av Broman (se ovan s. 313).

⁷ Korffs rel. 9. 10. 47. Danielson, 208.

⁸ Korffs rel. 4. 12. 47.

samma omständigheter och som en uppmuntran åt honom och hans meningsfränder. Korff hindrades av angelägna affärer och dåligt väglag att omgående utföra ordern, ty Akerhielm vistades på Margretelund⁹. Först den 23 april kunde han företa resan till Akerhielms gods. Korff berättar, hur han erbjöd Akerhielm 4600 rubel och hur denne efter åtskilliga invändningar tog emot dem¹⁰.

Danielson accepterar Korffs berättelse utan kommentar. Hjärne vänder sig mot framförda åsikter att Korff själv i större omfattning skulle kunnat tillägna sig pengar avsedda för bestickning. Det hade varit alltför oförsiktigt att lägga beslag på summor, som han bort lämna till namngivna personer, vilka kunde upplysa om rätta förhållandet. Malmström menar, att det knappast finns någon anledning att betvivla Korffs berättelse. Kjellén däremot håller det för sannolikt, att pengarna hamnat i Korffs egen ficka. Det lär inte finnas någon möjlighet att direkt bevisa, att Akerhielm fått beloppet. Emellertid verkar det psykologiskt sett mycket troligt, att han efter sin avgång — hoppet att få hjälp från England hade dittills slagit slint — tagit mot de ryska pengarna. Som förut påpekats tyder Akerhielms uppträdande före avresan till Margretelund i december på att han velat utverka ekonomiskt stöd från Ryssland. Korff måste ha insett risken av att fara med falska uppgifter om denna transaktion, allra helst som han vid denna tid visste, att han inom kort skulle lämna Sverige¹¹, varvid ett bedrägeri från hans sida lätt skulle avslöjas.

⁹ Korffs rel. 24. 3. 48. Danielson, 226 ff.

¹⁰ 43.700 daler kopparmynt. Korffs rel. 29. 4. 48. Se närmare härom Danielson, 226 ff.; Hjärne, HT 1889, Översikter och granskningar, 66; Hjärne, 314 f.; Kjellén, 30 f.; Malmström III, 441. I början av 1750 inberättade Guy Dickens, som sedan 1749 var engelskt sändebud i Petersburg, på Bestuzjevs uppmaning till sin regering, att Akerhielm fått dessa pengar. Den ryska kejsarinnan hoppades, att England skulle bevilja Akerhielm en årlig pension på 500 pund (Guy Dickens till Newcastle 16. 1. 50, Sbornik, del 110, 615). Veterligen fick Akerhielm aldrig någon engelsk pension. Då England ej längre hade någon representant i Stockholm, begagnade dess regering flitigt omvägen över Petersburg för att få underrättelser från Sverige.

¹¹ Danielson, 224.

En annan omständighet talar också för att Akerhielm fått pengarna. Bouppteckningen på Margretelund efter hans hustru upptar i förteckningen på skrifter och handlingar Erik Odelströms och hans maka Brita Maria Feifs kvittensbrev, daterat i september 1748, för »undfångne 30.000 daler kopparmynt till jämnad uti de arvfallne fastighetsandelar» efter Casten Feif¹². Av bouppteckningen på Dylta efter Anna Christina Feif¹³ framgår att Akerhielm betalt ut detta belopp av egna medel. Han tycks alltså, trots att han gått miste om lönen som riksråd och överstemarskalk, haft gott om pengar på hösten 1748. Givetvis måste man ha i minnet de 30.000 daler kopparmynt Akerhielm fick av Broman. Läger man till den senares säkra och Korffs högst sannolika bidrag det belopp av 4.000 daler silvermynt årligen med retroaktiv verkan från avskedet, som Akerhielm vid riksdagen 1751—52 erhöll i pension^{13 a}, måste man säga, att han väl förstod att se om sitt hus.

Innan Korff skildes från Akerhielm förde han över samtalet på sin efterträdare greve Nikita Panin¹⁴. Akerhielm sade sig ämna resa in till Stockholm inom 14 dagar. Det skulle bli honom ett nöje att då stifta bekantskap med den nye ryske ministern. För att Akerhielm inte skulle bli misstänkt av hattarna, skulle Panin, när han behövde hans råd, använda en mellanhand. Man enades om den unge baron Gedda¹⁵ och — för de allra ömtåligaste ärendena — den ryske legationssekreteraren Simolin.

Förhållandena gjorde, att Panin fick all anledning att hålla kontakt med Akerhielm. Bestuzjev umgicks med vidlyftiga planer 1748. I februari hade kung Fredrik drabbats av slag-anfall. Tronföljarparet planerade utvidgning av kungamakten vid hans väntade frånfälle. Dessa avsikter har sannolikt ej

¹² Bouppteckning på Margretelund efter Anna Christina Feif den 23. 3. 59.

¹³ Bouppteckning på Dylta efter Anna Christina Feif den 15. 2. 59.

^{13 a} Se nedan s. 332 f.

¹⁴ Korff hade på kung Fredriks egen begäran återkallats från Stockholm. I maj 1748 lämnade han Sverige för att åter bli minister i Köpenhamn (Malmström III, 430 f.).

¹⁵ Kammarherre Carl von Gedda (Malmström III, 455).

varit okända vid det ryska hovet, i varje fall misstänkte man där, att tronföljarparet umgicks med dylika planer. Fredrik tillfrisknade visserligen någorlunda, men Bestuzjev använde misstankarna mot tronföljarparet som täckmantel för ett ingripande i Sverige. Hans plan var att skapa ett anfallsförbund mellan Ryssland, Österrike, England och Danmark. Det sistnämnda landet skulle angripa först från väster och rysarna sedan bryta in i Finland, som antingen skulle förhärjas eller göras till eget furstendöme. Österrikes uppgift var att sysselsätta Preussen och Englands att tillhandahålla flotta och subsidier. Adolf Fredrik skulle jagas ur landet, och hans plats intagas av prins Fredrik av Hessen, kung Fredriks brorson. Visserligen visade det sig, att Bestuzjevs plan mötte stora svårigheter, men Ryssland företog trupprörelser vid gränsen, och Danmark rustade i Norge¹⁶. Under dessa omständigheter var det för Ryssland av stor vikt att ha ett sig tillgivet, livskraftigt parti i Sverige. Det gällde att åter väcka liv i det sedan sista riksdagen nära nog lamslagna mösspartiet. Det var utan tvivel i denna avsikt Bestuzjev beordrat Korff att till Akerhielm utbetala de ursprungligen för Ungern-Sternberg avsedda pengarna.

Emellertid visade det sig inte så lätt för Panin att åstadkomma ett sammanträffande med Akerhielm. Hovrådet Warmholtz rekommenderade Akerhielm till chef för mösspartiet, och Panin försökte genom Gedda få till stånd ett möte med denne¹⁷. I början av juni kunde Panin berätta, att han följande vecka skulle träffa Akerhielm två mil utanför Stockholm i ett för ändamålet hyrt hus¹⁸. Tydligt är att den senare önskade iakttaga den största försiktighet vid umgänget med det ryska sändebudet. Det planerade mötet kom emellertid icke till stånd på utsatt tid. Den 20 juni hade Akerhielm fortfarande inte bestämt dag för detsamma¹⁹, och först i augusti 1748 träffades de båda herrarna i Stockholm. Under föregivande av att han själv tänkte föreslå dem för storkanslern redogjorde Pa-

¹⁶ Malmström III, 433 ff.; Dannert, 231 ff.; Jägerskiöld, Lovisa Ulrika, 132 ff.

¹⁷ Panins rel. 20. 5. 48.

¹⁸ Panins rel. 3. 6. 48.

¹⁹ Panins rel. 20. 6. 48.

nin för dennes planer — men ej fullständigt; om det som rörde tronföljaren, planer på Danmarks utvidgning på Sveriges bekostnad och Finlands förhärjning fick Akerhielm ingenting veta. Panin berättar, att Åkerhielm mottog underrättelserna med glädje och förklarade sig beredd att medverka²⁰. Han ansåg, att om man inte försökte förekomma olyckan, skulle Sverige efter kung Fredriks död, då suveräniteten komme att genomdrivas, råka i fullständigt beroende av Frankrike och Preussen, vilka makter skulle »suga blodet» ur landet. Enda sättet att undvika detta var ett gemensamt uppträdande av England, Ryssland och Danmark. Ryssland borde låta en armé rycka in i Finland²¹ och samtidigt i ett manifest tillkänna, att man kom för att skydda friheten, icke för att erövra. Ryssland hade då rätt att fordra upprättelse av dem som kränkt dess värdighet. Preussen kunde inte lägga hinder i vägen, så länge en rysk armé stod i Tyskland²². Man borde förändra systemet i Sverige, innan förvirring inträdde i Polen. Vid en sådan skulle Frankrike och Preussen söka begagna Sverige för sina syften till Rysslands skada. Till slut bad Akerhielm Panin att om möjligt undvika att nämna hans namn i sina depescher²³.

Inte förrän mot slutet av år 1748 sammanträffade Akerhielm på nytt med den ryske ministern. Panin hade då order att underrätta honom om att man i Petersburg beslutat vänta med utförandet av sina planer, tills kung Fredrik dött, och om att Ryssland underhandlade med Danmark om bästa sättet att säkra den svenska regeringsformen²⁴. Vid underrättelsen om de rysk-danska underhandlingarna visade Akerhielm stor glädje och frågade, om inte de båda hoven kunde sätta planen i verket samma vinter. Till en början ansåg han det lämpligast, att Danmark först anföll, varefter Ryssland skulle in-

²⁰ Panins rel. till Bestuzjev 12. 8. 48.

²¹ Enligt Danielsons referat: »Würde Dänemark den Anfang machen, so könnte die russische Regierung dann ihre Truppen in Schwedisch Finland einrücken... lassen...» (Danielson, 269).

²² Den ryska kejsarinnan hade i februari 1748 enligt avtal med sjömakterna sänt trupper mot krigsskådeplatsen i Nederländerna.

²³ Panins rel. till kejsarinnan 12. 8. 48.

²⁴ Danielson, 278.

blanda sig som medlare, men när Panin påpekade, att det vore fördelaktigt med ett samtidigt angrepp från två håll, förklarade han sig vara övertygad därom²⁵.

I början av mars 1749 rapporterade Panin, att hovrättsrådet Adam Fredenstierna varit hos honom och beklagat sig över kronprinsen och sagt, att Sverige aldrig kunde bli lyckligt, om denne kom på tronen. På Fredenstiernas fråga om »patrioterna» kunde räkna med kejsarinnans biträde till att förhindra Adolf Fredriks tronbestigning, svarade Panin, att de alltid kunde påräkna hennes beskydd men att de borde börja aktionen själva. Fredenstierna jämte en eller två andra borde sätta sig i spetsen. Denne förklarade, att han skulle dryfta saken med Åkerhielm, som han ämnade besöka dagen därpå²⁶. Några dagar senare kunde Fredenstierna meddela, att de åsikter han givit uttryck åt vid sammanträffandet med Panin delades av Åkerhielm, som snart tänkte resa till Stockholm för att träffa den ryske ministern. Denne hoppades, att Åkerhielm skulle kunna förmås att uppträda bestämt och »utan affektion begära kejsarinnans hjälp»²⁷. Något sammanträffande mellan Panin och Åkerhielm under år 1749 kom emellertid inte till stånd, så vitt man kan se av depescherna.

När kejsarinnan Elisabet i maj 1749 till Panin översände den deklARATION, som i augusti tillställdes den svenska regeringen och som gick ut på att ryska trupper skulle rycka in i Finland vid kung Fredriks död, om man sökte ändra regeringsformen utan ständernas enhälliga samtycke²⁸, befallde hon Panin att på förhand meddela deklARATIONENS innehåll till Åkerhielm och andra pålitliga patrioter. Samtidigt skulle han ge tillkänna, att det var hög tid för dessa att utarbeta en plan, efter vilken de kunde handla vid kungens död²⁹. Samma dag som Elisabet daterat denna order, kunde Panin i en depesch meddela, att Åkerhielm varit sjuk och därför inte kunnat resa till Stockholm. Några av hans vänner hade emellertid besökt honom. Bland dem var Fredenstierna, som berättat för Panin,

²⁵ Danielson, 278 f. Han refererar Panins depesch av 2. 12. 48.

²⁶ Panins rel. 3. 3. 49.

²⁷ Panins rel. 9. 3. 49.

²⁸ Malmström III, 461.

²⁹ Danielson, 339.

att Åkerhielm misströstade om Sveriges räddning, för så vitt inte Ryssland kunde åstadkomma en ändring av tronföljden. Man hade även dryftat andra medel, genom vilka motståndarnas planer kunde omintetgöras. Resultatet av överläggningarna framgick av ett memorial, som Fredenstierna hade uppsatt och som han överlämnade till Panin³⁰.

Detta memorial var den klart landsförrådiska skriften Unvorgreiflicher Entwurf³¹, bl. a. innehållande strategiska anvisningar för de ryska och danska stridskrafter, som skulle anfalla Sverige. Frågan är om Åkerhielm verkligen tagit del i utarbetandet av den. Panins uppgift om hans medverkan vilar helt på Fredenstiernas utsago. Kjellén menar, att denne var alltför fanatisk hattfiende för att man skall våga sätta tro till hans ord och att hans otillförlitlighet på ett slående sätt ådagalades, då han för att övertyga Panin om att de — som Malmström visat — förfalskade akterna om statsskicket förändring var äkta dukade upp en historia, som av allt att döma inte har något med sanningen att göra³². Genom att åberopa Åkerhielm ville Fredenstierna liksom genom lögnhistorien om de förfalskade akternas äkthet påskynda sina planers fullbordan³³. Ej heller Malmström anser hans uppgift värd att sätta tro till³⁴. Kjelléns och Malmströms skäl synes övertygande. Fredenstiernas utsago kan ej tillmätas bevisvärde.

Panin omtalar i sin depesch av den 21 juli 1749, att han ej lyckats förmå mössorna till en skriftlig begäran om hjälp. Även om någon skulle drista sig att bilda ett parti för en

³⁰ Panins rel. 23. 5. 49. Danielson, 340 f.

³¹ Danielson, Beilagen, 58 ff.

³² Om de förfalskade akterna se Malmström III, 494 ff. och Danielson, 348 ff. och 400 ff. De innehåller bl. a., att Adolf Fredrik vid sin tronbestigning skulle tillerkännas mycket större makt än vad Fredrik I hade och att preussiska hjälptrupper skulle användas vid minsta hot från Danmark eller Ryssland och mot ev. inhemska uppror. Befälhavaren för de preussiska trupperna skulle förmås att i hemlighet bringa upprorsmakarna om livet. Fredenstierna sade sig ha besökt biskop Rhyzelius i Linköping, som med ed skulle ha bedyrat, att åtminstone akten om regeringsformens förändring antagits i SU.

³³ Kjellén, 29 f.

³⁴ Malmström III, 459 n. 3.

förberedande utformning av en plan, så fanns det icke tillräckliga möjligheter därför. Det främsta hindret utgjordes av de av det illasinnade partiet vidtagna anstalterna för att avskaffa den gällande regeringsformen (Panin syftar på innehållet i de förfalskade akterna). Dessa anstalter hade han ej underlåtit att muntligen meddela Åkerhielm genom en person, som gjort honom tjänster genom översättning till tyska av akterna om statsskickets förändring³⁵. Översättaren var Axel G. Reuterholm³⁶. Malmström påpekar, att Åkerhielm genom Panin fått ta del av de förfalskade akterna, utan att han, så vitt man vet, gjort ministern uppmärksam på att det var fråga om förfalskningar, vilket han bort inse³⁷. Malmström anför icke vilken källa han stöder sig på, men veterligen finns ingen annan än ovan refererade depesch. Av denna framgår, att Åkerhielm genom Reuterholms muntliga berättelse fått kännedom om innehållet i de förfalskade urkunderna. Har han endast fått en allmän och kanske ofullständig redogörelse för deras innehåll, är det förklarligt, om han inte insett, att de var förfalskade. I så fall synes Malmströms förebråelse mot Åkerhielm vara oberättigad.

I depeschen av den 21 juli berättar Panin också, att han låtit meddela Åkerhielm sina upptäckter för att göra honom villig till handling och förmå honom till ett sammanträffande. Två gånger reste Reuterholm till Margretelund i avsikt att ordna ett möte. Försöken kröntes emellertid inte med framgång. Vid det första besöket gav Åkerhielm Reuterholm någon förhoppning, men andra gången vägrade han direkt att träffa Panin. Denne fogade till sin depesch³⁵ en av Reuterholm författad rapport över sitt andra samtal med Åkerhielm.

Någon anledning att avsiktligt förvanska Åkerhielms yttranden hade, så vitt man kan se, Reuterholm icke. Källvärdet av

³⁵ Panins rel. 21. 7. 49. Depeschen finns i avskrift på ryska i Hjärnes avskriftsamling, UUB.

³⁶ Son till landshövdingen Nils Reuterholm. Han hade under riksdagen 1746—47 ivrigt arbetat på att främja mössornas planer (Malmström III, 314 n. 1, 455) och Åkerhielm kände honom med all sannolikhet. Daniel Tilas hade i sitt första äktenskap varit gift med en syster till Reuterholm. Om denne se också Schück, Ur Axel Reuterholms dagbok.

³⁷ Malmström III, 498.

hans rapport ökas därigenom, att uppteckningen av allt att döma är gjord i omedelbar anslutning till samtalet. Reuterholm säger i sin relation, att han återger vad Akerhielm sagt »presque mot pour mot»³⁸. Naturligtvis får man räkna med att redogörelsen inte i alla nyanser täcker vad som sagts, men huvudinnehållets autenticitet finns det ingen anledning att betvivla. Akerhielm hade ingenting att invända mot ett ryskt väpnat ingripande i Sverige, men han ville inte själv ha med saken att göra. Hjärne har sammanfattat innehållet i Åkerhielms yttrande till Reuterholm så, att »Åkerhielm ännu så länge gärna ville låta yxan gå, men av omtanke för sin personliga säkerhet avböjde äran att hålla i skaftet». Malmström instämmer med Hjärne med den reservationen, att man icke kan vara alldeles förvissad om att inte Åkerhielms ord fått någon färgläggning³⁹. Kjellén har tagit vissa delar av Reuterholms berättelse som bevis för Åkerhielms moraliska oförvitlighet utan att ta hänsyn till innebörden i hela rapporten⁴⁰.

Hjärne synes i sin sammanfattning väl ha fångat samtalets innebörd. Hans åsikt, att anledningen till att Åkerhielm ej ville ta del i affärerna var hänsynen till den egna personliga säkerheten, får stöd av rapporter från den danske diplomaten von Gamm. Denne skriver den 11 juli: »On attend aussi journellement le sénateur Ackerhielm en ville, puisque Mr de Panin a envoyé un de ses confidants chez lui pour le faire persuader de venir ici, et de s'aboucher avec lui quoique S. E. ait toujours témoigné une grande répugnance, à ne vouloir point se mêler dans les affaires, avant que de voir toute sûreté pour sa personne. Elle a pourtant voulu se prêter sur ses instances réitérées, à faire ce pas là, tant pour lui témoigner les bonnes dispositions qu'elle conservait pour la bonne cause, que de satisfaire sa propre curiosité pour apprendre jusques où ce ministre était instruit de faire des propositions à la nation». En vecka senare rapporterade von Gamm: »Sur les

---

³⁸ Då Hjärne givit ett relativt utförligt referat av Reuterholms berättelse, hänvisar jag till detta (Hjärne, 328 ff.).

³⁹ Hjärne, 331; Malmström III, 460.

⁴⁰ Kjellén, 26 f.

conseils de quelques amis le sénateur Akerhielm a changé sa résolution, qu'il avait prise de venir ici en ville, et restera à sa campagne, puisqu'on a plus l'oeil sur lui que sur aucun autre; et qu'on ne cherche que la moindre bagatelle pour le pouvoir chicaner de nouveau»⁴¹.

En hovauditör Hoof sändes sommaren 1749 av Panin till västra Sverige för att bearbeta folkstämningen i önskad riktning. Han arresterades och underkastades förhör av myndigheterna. Hoof hade åtskilligt att berätta om Akerhielm. Kjellén har diskuterat Hoofs berättelse och med rätta funnit, att man inte har anledning fästa något avseende vid den⁴².

Den redogörelse Reuterholm avgav för sitt sammanträffande med Akerhielm sommaren 1749 har av Malmström och Kjellén satts i samband med en rapport från majoren vid Björneborgs regemente Hans Henrik Boije till den svenska regeringen. I denna redogjorde Boije för ett samtal han på Panins uppmaning haft med Akerhielm. Båda forskarna anser, att Boijes och Reuterholms samtal med Akerhielm ägt rum ungefär samtidigt⁴³. Boije, som vid riksdagen 1746—47 samarbetat med Rysslands och Englands ministrar, hade hos Tessin erbjudit sig att söka utforska Rysslands och dess svenska anhängares hemliga planer, ett erbjudande som accepterats av den svenska regeringen. I samförstånd med denna stod Boije i förbindelse med Panin och den ryske legationssekreteraren Simolin och låtsade sig gå Rysslands ärenden. I en vidlyftig rapport⁴⁴, som enligt anteckning på densamma upplästes i rådet den 20 och 22 juni 1751, redogjorde han för hur han fullgjort sitt uppdrag. Endast det som har avseende på Akerhielm skall anföras.

På Panins uppmaning besökte Boije först Bielke och hörde sig för, om denne var villig att ställa sig i spetsen för ett av Ryssland stött parti, men fick ett fullständigt avböjande svar, med bl. a. den motiveringen, att Ryssland »så skämt

⁴¹ v. Gamms rel. 11 (22). 7, 18 (29). 7. 49, DRA.

⁴² Kjellén, 33 ff.

⁴³ Malmström III, 464 n. 1; Kjellén, 27.

⁴⁴ Major Boijes relation om dess på befallning plägade förtroende och korrespondens med ryske sekreteraren Simolin. Bland Betänkanden i utrikes ärenden 1719—1814.

bort sina saker här, att han inte såge någon reetablissement uti dem mera med den conduite de förer». Bielke trodde inte, att Åkerhielm var villig att ställa sig till förfogande⁴⁵.

Något senare meddelade Panin Boije, att han skulle vilja veta, vad Åkerhielm tänkte i saken. Boije erbjöd sig att resa ut till Margretelund. Han for dit och kom så småningom fram till sitt ärende, i det han nämnde, att han talat med Panin, som tycktes vilja göra anstalter för att bilda ett parti till kommande riksdag, »vartill högbemälte herre svarade mycket tvärt: jag undrar vad han nu vill hava». Boije framhöll, att Panins avsikt var att etablera en fullständig vänskap mellan Sverige och Ryssland. Boije och andra förmodade, att Åkerhielm skulle ta sig an affärerna vid instundande riksdag. Härpå svarade Åkerhielm hastigt: »Nej, min käre bror, om ni eller någon annan nu eller i framtiden får se mig någonsin blanda mig uti sådana affärer, så skall ni och var människa få spotta mig uti synen; och utom dess kan jag säga eder, att med Ryssland kan nu ingen ingå uti deras vyer, ty vad vilja de hava av oss? Att vi nu åter skulle upphäva den med konungen i Preussen ingångna alliansen, det kan ingen, som menar riket väl, göra, ty om det skedde, så gjorde vi oss till åtlöje för hela världen, och vem ville någonsin sedan sluta allians med oss, när vi inte voro mera att lita på, utan att vi slöto den ena riksdagen och upphävde den andra, och utom dess vill jag säga eder, att mig är noggsamt bekant, att riket inte kan vara utan de subsidiemedel, som vi nu årligen få av Frankrike, alltså är det orådigt att på något sätt tänka på att ändra sådant, som skulle minska rikets inkomster; och om allt det inte låge mig i vägen, så vore jag en narr, om jag någonsin mellerade mig uti slika affärer, varuppå Hans Excellens upprepade, vad för en nöjd levnad han haft och hade, sedan han kommit ifrån allt sådant.» Boije rapporterade för Panin, som visade sig missnöjd, berättade, att Åkerhielm skulle komma till staden någon av de närmaste dagarna och föreslog, att Panin själv skulle tala med honom, vilket denne lovade⁴⁶.

---

⁴⁵ Fol. 17 ff.

⁴⁶ Fol. 22 ff.

Åkerhielm kom till Stockholm och Panin hade ett samtal med honom. När Boije träffade ministern dagen därpå, tog denne honom avsidet och sade: »Med den mannen är intet att uträtta. Han har alldeles avslagit allt, vad jag proponerat honom...»⁴⁷.

Av ovanstående framgår att ett sammanträffande mellan Panin och Åkerhielm ägde rum i anslutning till Boijes besök på Margretelund. Panin nämner emellertid i sina depescher, så vitt bekant, endast tre sammanträffanden med Åkerhielm — i relationerna av den 12 augusti och 2 december 1748 och 21 september 1750⁴⁸. Av de ryska depescherna att döma bör alltså samtalet mellan Boije och Åkerhielm icke ha ägt rum 1749, som Kjellén och Malmström ansett. Det har i själva verket försiggått på hösten 1750. Det sammanträffande mellan Panin och Åkerhielm, som Boije talar om, är detsamma som det Panin nämner i sin depesch av den 21 september 1750.

Boije måste ha skrivit sin rapport före den 20 juni 1751, då den lästes upp i rådet. Han talar redan i början av den om kung Fredrik som »högstsalige Hans. Kungl. Maj:t»⁴⁹, varav följer att redogörelsen måste ha författats efter den 25 mars 1751, som var kung Fredriks dödsdag. Boije skriver, att han fick brev »härfån Stockholm»⁵⁰ och att han reste »hit till Stockholm»⁵¹. Det framgår av rapporten, att Boije fick order att resa till huvudstaden den 14 maj 1751⁵². I Stockholm har han tydligen på regeringens uppdrag skrivit sin berättelse⁵³ någon gång i maj eller juni 1751. Nu talar han om »förleden sommars»⁵⁴ för en tidpunkt, som låg före hans möte med Åkerhielm. Sammanträffandet med denne bör alltså ha ägt rum tidigast sommaren 1750. Strax efter samtalet med Åkerhielm for Boije till Finland. Han nämner hur han

⁴⁷ Fol. 25.

⁴⁸ Se nedan s. 333.

⁴⁹ Fol. 10.

⁵⁰ Fol. 48.

⁵¹ Fol. 10, 52.

⁵² Fol. 52.

⁵³ »Jag har nu på nådig befallning uppsatt och författat denna relationen, så långt som minnet kunnat räcka till...» (Fol. 53 f.).

⁵⁴ Fol. 7.

tillbringade julen och påsken. Den 17 maj fick han brev från Stockholm med underrättelse om häradshövding Wijkmans arrestering⁵⁵. Denna ägde rum den 1 maj 1751⁵⁶. Som ytterligare belägg kan anföras, att den franske ministern d'Havrincourt i en depesch av den 29 maj (9 juni) 1750 skriver, att den ryske legationssekreteraren Simolin kallat till sig en officer från Finland för rådplägning. Denne officer hade övergått till hattarna och underrättat Tessin, om vad som skett. Två månader senare rapporterade d'Havrincourt, att den omtalade officeren anlät till Stockholm⁵⁷. Det är inget tvivel om att major Boije avses. I sin rapport till den svenska regeringen berättar denne, att han föregående sommar fått brev från Stockholm med uppmaning att komma hem för att konferera med Panin och att han underrättat Tessin härom⁵⁸. Efter ankomsten till Sverige trädde han på Panins förslag i förbindelse med Åkerhielm med ovan relaterade samtal som resultat.

Sedan vi alltså fastställt, att Boijes sammanträffande med Åkerhielm ägt rum på hösten 1750, gäller det att undersöka, om hans berättelse kan anses äga något källvärde. I och för sig måste man naturligtvis begagna uppgifter, lämnade av en person med så tvivelaktiga moraliska kvalifikationer som Boije, med mycket stor försiktighet. Som Malmström påpekar, är det inte särskilt troligt, att Åkerhielm för Boije givit uttryck åt sina innersta tankar⁵⁹. Hans yttrande synes ha haft rent ostensibel natur. Att han så fullständigt, som uttalandet till Boije ger vid handen, skulle ha ändrat åsikt om Sveriges lämpliga förhållande till Frankrike och Preussen förefaller alldeles otroligt. Däremot är det ytterst sannolikt, att han i en bestämd avsikt begagnat tillfället att ge regeringen intryck av att helt ha ändrat tänkesätt. När Åkerhielm vid 1751—52 års riksdag tillerkändes en pension på 4.000 daler silvermynt årligen med retroaktiv beräkning från hans avgång i december 1747, var det Browallius, som väckte förslaget i SU

⁵⁵ Fol. 52.

⁵⁶ Svenskt biografiskt lexikon N. F., X, 1890—1907, 626.

⁵⁷ d'Havrincourts rel. 29. 5 (9. 6), 27. 7 (7. 8). 50.

⁵⁸ Fol. 7.

⁵⁹ Malmström III, 464 n. 1.

genom ett memorial, i vilket han som skäl anförde Åkerhielms »berömliga uppförande sedan sista riksdag jämte den ojävaktiga övertygelse han lämnat därom, att han tänker som en redlig svensk man...»⁶⁰. I sitt protokollsutdrag⁶¹ skrev SU, att »numera sådana omständigheter sig yppat, att sekreta utskottet enhälligt och med full säkerhet» ville hemställa om pension för Åkerhielm. Det är troligt, att hattarna hade sina underrättelser från Boijes rapport.

Emellertid bekräftas kontentan av vad Åkerhielm enligt Boijes rapport sade vid mötet på Margretelund — att han var alldeles ovillig att ställa sig i spetsen för ett ryskt parti — av Panins förut omnämnda depesch av den 21 september 1750. Vid det samtal, som Panin här relaterar, förklarade Åkerhielm, att Rysslands anhängare i Sverige var så fåtaliga och misstroendet mot tsarriket så levande, att varje rysk minister, som själv ville ta ledningen av affärerna i Sverige, löpte fara att bli bedragen. Alla de, som för nästa riksdag erbjudit Panin sina tjänster, traktade endast efter ryska pengar. En inhemsk ledare av hög börd och med stort anseende var av nöden för mössorna, men någon därtill lämplig person kände Åkerhielm inte. Düring och Staël von Holstein var olämpliga. Av främmande makter var endast sjömakterna och Österrike genom ett fast uppträdande och genom pengar i stånd att åstadkomma en gynnsam vändning, ty från dem hade Sverige ingenting att frukta för sin oavhängighet. Lyckligtvis var emellertid läget numera sådant att — även utan ett sådant ingripande — författningens omstörtande icke var att vänta, och dessutom torde det franska systemet genom sina anhängares misstag snart nog bringas på fall. Ju mer Ryssland lämnade vårt land åt sig självt, desto tidigare skulle saken få denna utgång. Kejsarinnan borde upphöra med all utbetalning av pengar i Sverige och lugnt avvakta händelsernas gång och sedan, om det mot förmodan skulle bli nödvändigt, sätta sina tidigare deklARATIONER i verket. Kejsarinnan tog Åkerhielms råd ad notam⁶².

⁶⁰ SUP 18. 12. 51.

⁶¹ Utskottshandl. 1751--52, vol. 2.

⁶² Danielson, 415 f.

Vi har gått igenom det tillgängliga källmaterialet om Akerhielms ryska förbindelser efter hans fall. Fredenstiernas och Hoofs vittnesmål har måst underkännas. I stort sett har vi endast att ta hänsyn till Panins depescher av den 12 augusti och 2 december 1748, Reuterholms uppteckning av samtalet med Akerhielm sommaren 1749 och Panins relation av den 21 september 1750, som bör sammanställas med vad Boije har att berätta om sitt sammanträffande med Akerhielm vid samma tid. Den bild man av dessa källor får av Akerhielms ställning till ett ryskt väpnat ingripande i Sverige är följande: under andra hälften av 1748 tillstyrker han det livligt, sommaren 1749 »vill han» — för att citera Hjärne — »att yxan skall gå, men avböjer äran att hålla i skaftet», och på hösten 1750 slutligen är han helt ovillig att ställa sig till Rysslands förfogande och avråder från varje ryskt ingripande. Det är alltså fråga om en gradvis skeende frigörelse från Ryssland. Man har ingen anledning förmoda, att Panin förde sin chef bakom ljuset med falska rapporter, även om man måste räkna med att han 1748 övervärderat Akerhielms benägenhet för ryskt ingripande.

Ovan skisserade utveckling förefaller psykologiskt sannolik. Det är rimligt, att en så affektbetonad person som Akerhielm, medan besvikelsen över det lidna nederlaget ännu var levande, sökte förmå Ryssland att ingripa och att hans benägenhet härför så småningom minskades för att 1750 alldeles upphöra. Den åldrande mannens motvilja mot att utsätta sig för personliga risker torde här också ha spelat en betydande roll.

Enligt Panins depesch av den 12 augusti 1748 sade sig Akerhielm frukta, att suveräniteten skulle återinföras vid Fredrik I:s död⁶³. I det av Panin i depeschen av den 21 september 1750 relaterade samtalet yttrade han, att läget nu var sådant, att författningens omstörtande inte var att vänta⁶⁴. Akerhielms uttalanden stämmer bra med det verkliga förhållandet. Utan tvivel förelåg det risk för en kupp av tronföljarparet, om kungens sjukdom våren 1748 resulterat i hans frånfälle, allra

⁶³ Se ovan s. 324.

⁶⁴ Se ovan s. 333.

helst som Rysslands möjligheter att ingripa i Sverige be-
gränsats genom att en rysk armé var på marsch mot Rhen.
Men kung Fredrik var ännu ej beredd att lämna det jor-
diska, och de ryska trupperna återvände snart till sitt hem-
land. Det gynnsamma ögonblicket var förbi⁶⁵. Det kan inte
råda något tvivel om att Åkerhielm ytterst ogärna skulle sett
en förändring av konstitutionen mot ökad makt för Adolf
Fredrik och Lovisa Ulrika. Även ur denna synpunkt ter sig
alltså Åkerhielms gradvisa frigörelse från Ryssland motive-
rad. Det kan också framhållas, att möjligheterna för ett
effektivt ryskt ingripande väsentligt minskats sedan Sverige
och Danmark kommit på relativt god fot med varandra efter
det preliminära fördraget av den 27 juli 1749 och än mer efter
förnyandet av försvarsförbundet i september samma år och
det definitiva fördraget i april 1750.

Åkerhielms politiska roll var slutspelad. Visserligen skymtar
hans namn i engelska källor i samband med lantmar-
skalksvalet vid 1751—52 års riksdag⁶⁶, men den kompakta
hattmajoriteten lämnade icke rum för någon politisk come
back av Åkerhielm. Efter många år förunnades det honom att
uppleva sitt partis triumf. Vid den riksdag, som samman-
trädde 1765, störtades hattarna. De nya makthavarna, de yngre
mössorna, erinrade sig veteranen ute på Margretelund och
erbjöd honom att återinträda i rådet. Men han var nu en
bruten gubbe. Han avböjde. Något mer än två år senare, den
11 mars 1768, slutade han sina dagar.

---

⁶⁵ Jägerskiöld, Lovisa Ulrika, 133 ff.

⁶⁶ Guy Dickens till Newcastle 30. 5 (10. 6), 8 (19). 6, 3 (14). 8, 21. 9
(2. 10), 1 (12). 10. 51, Sbornik, del 148, 241 f., 244, 260 f., 279, 282 f. New-
castle till Guy Dickens 5. 7. 51, Sbornik, del 148, 252.

S L U T O R D

Den bild som en äldre historieskrivning tecknat av Samuel Åkerhielm d. y. är hållen i ljusa färger. Erik Gustaf Geijer har i sin 1838 tryckta kortfattade framställning av frihetstiden omtalat Åkerhielm som en man från Karl XII:s dagar »så utmärkt för sin stränga redlighet, att han kallades den Svenske Cato»¹. Bernhard von Beskows år 1851 författade äreminne över Åkerhielm är hållet i utpräglad panegyrisk ton. »Man ser honom framstå obefläckad bland listen, ränkorna, egennyttan och flärden, som naturforskaren någon gång upptäcker en ädel, hälsosam växt uppspirande bland giftiga plantor»². I Niklas Tengbergs på ingående källstudier grundade arbete, Bidrag till historien om Sveriges krig med Ryssland åren 1741—43, framstår Åkerhielm i mycket förmanlig dager. Tengberg gör dock intet försök att mera ingående karakterisera honom. Han framhåller hans »omutliga rättvisa och djupa insikter» och påpekar hur Åkerhielm ryggat tillbaka för de styrandes ensidigheter³. I en recension av Tengbergs arbete opponerade sig Carl Gustaf Malmström mot den däri företrädda enligt hans mening alltför positiva uppfattningen om Åkerhielm. Malmström erkänner Åkerhielms kunskaper, skarpsinne och mod. »Men med alla sina ut-

---

¹ Geijer, Teckning av Sveriges tillstånd etc., Saml. skrifter VI, 277. Benämningen den Svenske Cato synes gå tillbaka till Lynar, dansk minister i Stockholm 1735—40, som har följande karakteristik av Åkerhielm: »homme respectable, bon citoyen, Caton sévère, d'un grand sens et d'une fermeté inébranlable». Lynar, Hinterlassene Staatsschriften I, 194.

² Beskow, Minne öfver riksrådet, friherre Samuel Åkerhjelm, 37.

³ Tengberg I, 54 f.

märkta egenskaper var Åkerhielm alltför mycket partiman, och en partiman, som skiftade parti och som först i det ena, så i det andra partiets tjänst gick något längre, än en nogräknad rättskänsla borde hava tillåtit»⁴. Samma synpunkter gör sig Malmström till tolk för redan i första upplagan av sitt stora verk om frihetstiden⁵.

Anders Fryxell hade öppen blick för många av Åkerhielms karakteristiska egenskaper. — envisheten, häftigheten och skärpan i hans uppträdande. Åkerhielm var dock, menar Fryxell, »genom höjden och mängden av sina dygder och själsegenskaper en mer utmärkt och aktningvärd personlighet än någon bland de statsmän, som på 1740-talet deltog i ledningen av Sveriges öden»⁶.

I hög grad ökad kännedom om Åkerhielms politiska verksamhet fick man genom J. R. Danielsons och Harald Hjärnes arkivforskningar i Moskva, genom vilka mössornas och Åkerhielms mycket intima förbindelser med de ryska ministrarna i Stockholm, Korff och Panin, avslöjades. Dessa båda forskares uppfattning om Åkerhielm står i den skarpaste kontrast till t. ex. Bernhard von Beskows äreminne. Danielson kallar Åkerhielm och Fredenstierna »die Häupter einer reichsverräterischen Faktion, welche Jahre lang die fremden Mächte zum Angriff gegen ihr Vaterland reizten». Hjärnes uppfattning, ehuru ej klart utsagd, skiljer sig icke väsentligt från Danielsons⁷.

Som en direkt replik till Danielson och Hjärne bör Rudolf Kjelléns artikel i HT 1894, Samuel Åkerhielm d. y. och de ryska stämplingarna i Sverige 1746—49, betraktas. Kjellén tar energiskt Åkerhielm i försvar och framhåller som sin mening, att det som framkommit »icke räcker till att i väsentliga punkter fördunkla det goda minne han i hävden efterlämnat»⁸. I sin apologetiska iver gör sig Kjellén skyldig till åtskilliga misstag, men man kan till fullo instämman med

⁴ Malmström, Nordisk universitetstidskrift 1860, h. 4, 133 ff.

⁵ Malmström II, 221 ff. (första upplagan).

⁶ Fryxell, del 38, 37 ff.

⁷ Danielson, Die nordische Frage in den Jahren 1746—51, 432 (tr. 1888); Hjärne, Storpolitiska villobilder från frihetstiden (tr. 1889).

⁸ Kjellén, 36.

honom i hans krav på omsorgsfull källkritik av Korffs depescher och i hans påpekande att Akerhielm, liksom varje historisk personlighet, måste bedömas efter sin egen tids måttstock.

I andra upplagan av sitt verk om frihetstiden har Malmström tagit hänsyn till Danielsons, Hjärnes och Kjelléns forskningsresultat. Han anser, att Akerhielm knappast kan frikännas från att ha manat Ryssland till krigsrörelser mot Sverige och framhäver, hur Akerhielm drevs till sina alltför intima förbindelser med främmande makter av det våldsamma partisinne, som behärskade honom⁹. Ludvig Stavenow har i stort sett accepterat Malmströms uppfattning av Akerhielm¹⁰.

I och med att forskningen skridit framåt och nytt material blivit tillgängligt har den ursprungligen i enbart ljusa färger tecknade bilden av Åkerhielm avlösts av en annan, där skuggor och dagrar växlar. Ett inträngande i Åkerhielms personlighet försvåras därav, att han så vitt bekant ej efterlämnat några brev, som kan belysa hans karaktär. Men tack vare hans personliga särprägel kan man dock med hjälp av det material, som står till buds, få en ganska god uppfattning om hans karaktärsegenskaper. Det står utan vidare klart, att Åkerhielm var en man som skilde sig från och höjde sig över mängden. Hans utomordentligt klara och rediga huvud och förmåga att penetrera problemen gjorde honom till en i eminent grad självständig politiker. Hans förmåga att se klart framträder kanske tydligast under hans opposition mot krigspolitiken och i den av anmärkningarna i bankfrågan föranledda skriftväxlingen 1747.

Till Åkerhielms kynne hörde en sällspord oräddhet, när det för honom gällde att hävda sina åsikter. Motstånd avskräckte honom inte. Det eggade honom till ökad skärpa

⁹ Malmström III, 374 f.

¹⁰ Nordisk Familjebok, del 33 (tr. 1922), 958 ff. Lagerroth har ej givit någon direkt karakteristik av Åkerhielm, men han betecknar honom som rådets 1745 »otvivelaktigt ypperste medlem» (Lagerroth, 355). Hallendorff har som förut framhållits i sin skildring av bankstriden 1745 ansett, att Åkerhielm i denna fråga framför allt fullföljde partitaktiska avsikter (Hallendorff, 198 ff.).

i sina angrepp. Henning Gyllenborg karakteriserade 1747 i en debatt i SU Akerhielm som en man, »vars karaktär det alldeles icke är att vara rädd»¹¹. Vän och fiende var ense om att han var sällsynt oförskräckt. Hattarnas respekt för Akerhielm får ett fulltonigt uttryck, när Axel von Fersen i sina Historiska skrifter talar om »baron Akerhielm, som var mösornas huvudman och fruktansvärd»¹².

Akerhielm var en stridens man i en tid, då brytningarna inom Sveriges politiska liv var ovanligt skarpa. Den egentliga upptakten till hans verksamhet som frihetstidspolitiker är hans av stor bitterhet präglade fejd om bördsrätten med gammaladeln vid 1720 års riksdag. Han tog 1739 säte i rådet efter en hätsk kampanj mot Horn och tvingades nio år senare att lämna råds-kammaren efter ett utomordentligt hänsynslöst anfall från hattarnas sida.

Akerhielms stridbarhet hade ett starkt inslag av aggressivitet. Typiskt för honom är att han, när han vid 1746—47 års riksdag klämdes mellan sköldarna på grund av sitt tidigare uppträdande i principalats- och bankfrågorna, radikaliserade sin principalatslära och angrep grunderna för hattarnas bankpolitik. Först under trycket av den överhängande faran drevs han att erkänna, att han misstagit sig och att han skulle tänkt lyckligare, om han *kunnat* tänka annorlunda.

I Akerhielms självständighet och aggressiva temperament har man att se grundorsaken till att han praktiskt taget under hela sin politiska bana under frihetstiden befann sig i opposition till dem, som hade makten, antingen det nu var fråga om Arvid Horn eller hattarna.

Hans konsekventa oppositionsställning till Horn betingades av allt att döma mest av personliga skäl¹³. Över huvud taget torde det personliga betydtt mycket för Akerhielm. Hans politiska motståndare förebrådde honom att han var hämndgirig. Så gjorde Casteja¹⁴, och Axel von Fersen säger om honom, att han jämte stora egenskaper ägde »huvudfelen av

¹¹ Se ovan s. 260.

¹² Historiska skrifter I, 181.

¹³ Kanske skulle en inträngande undersökning av Horns politiska metoder delvis förklara Akerhielms hätskhet mot denne.

¹⁴ Se ovan s. 45 n. 3.

ett häftigt sinne och ett oförsonligt hjärta»¹⁵. Men även en så neutral iakttagare som Nils Reuterholm höll honom för hämndgirig¹⁴. Utan tvivel hade Åkerhielm mycket svårt för att komma över en personlig oförrätt och torde också ha låtit sitt politiska handlande påverkas härav.

Hans oppositionspolitik mot hattarna hade utan tvivel sin grund i en från deras helt skiljaktig åsikt om vad den politiska situationen krävde. Som oppositionsman var han fruktad och hatad av hattpartiet, men han blev dock aldrig någon oppositionsledare i egentlig mening. I rådet förmådde han inte samla de mot hattpolitiken tveksamt eller fientligt inställda riksråden till gemensamt uppträdande. Detta hade delvis sin grund i att några av dessa riksråd saknade fast politisk orientering men berodde säkerligen också på vissa för Åkerhielm karakteristiska egenskaper. Han var utan tvivel livligt medveten om sin begåvning och — som det synes till följd härav — ytterst obenägen att jämka på en en gång fattad ståndpunkt. Man kan i rådsprotokollen se, hur han gång på gång envist håller fast vid sin åsikt, även om han står alldeles isolerad. Hans envishet och motvilja mot att moderera sina egna åsikter till förmån för en gemensam handlingslinje gjorde honom mindre lämplig som oppositionsledare. Han saknade alldeles den böjlighet i sitt väsen, som t. ex. Carl Gustaf Tessin i så rikt mått ägde. Ett gott belägg för ojämnheterna i Åkerhielms lynne får man i ett yttrande, som den måttfulle Carl Hårleman fällde i SU, nämligen att han mer än någon annan varit utsatt för Åkerhielms »sällsamma sinnelag och manér att leva»¹⁶.

Åkerhielm var kung Fredriks överstemarskalk, men några hovmannaegenskaper ägde han av allt att döma inte. Han saknade spiritualitet och förmåga att säga angenäma saker. Hans eget vittnesbörd får gälla: »Jag spelar inte, jag dansar inte och att babillera med fruntimmer eller att med dem underhålla en discours uppfylld med bons mots och diverterande saker har aldrig varit min affär»¹⁷. Man har ett

¹⁵ Historiska skrifter I, 88.

¹⁶ Se ovan s. 307.

¹⁷ Se ovan s. 273.

starkt intryck av att han inte riktigt passade i en 1700-talssalong.

Förut har framhållits, att tre huvudmotiv synes ha varit utslagsgivande vid Åkerhielms politiska ställningstaganden fram t. o. m. riksdagen 1738—39: den egna karriären, fiendskapen till Horn och motsatsställningen till högadeln. Hans samarbete vid olika tidpunkter med kung Fredrik, holsteinarna och hattarna ter sig naturligt från dessa synpunkter. När Horn lämnat scenen och Åkerhielm nått rådsvärdigheten, befann sig denne i en helt ny situation. Hans politiska nyorientering kommer egentligen ej överraskande. Det centrala i hans politiska strävanden som riksråd var hans oavlätliga kamp mot krigisk äventyrspolitik. Före krigsutbrottet satte han in allt vad han hade av argumenteringskonst för att hindra kriget med Ryssland. Efter fredsslutet strävade han efter att undvika allt som kunde förorsaka ett nytt krig, medan Sverige ännu befann sig i ett utmattat tillstånd. Som ett led i denna hans strävan bör man se det utrikespolitiska system han förordade: anknytning till Ryssland och sjömakterna. Hans rekommendationer av mycket långt gående eftergifter mot Ryssland är ett led i samma politik. Åkerhielms omsorg om freden förklarar också hans intensiva motvilja mot varje samgående med Preussens krigslystne konung. Utan tvekan var fredstanken dominerande för Åkerhielm under hans riksrådstid, vilket emellertid inte hindrar, att partipolitiska och personliga hänsyn ofta i hög grad influerat på hans politiska ställningstaganden. Men hans fredskärlek röjer sig redan före riksrådstiden. Vid riksdagen 1734 samarbetade han visserligen med hattarna men motsatte sig bestämt deras planer på ingripande i Polen utan tillräckliga garantier från Frankrike. Hans inställning till förslaget om trupptransport till Finland i stor skala 1739 betecknar inte något principiellt nytt.

Det som ansetts och som måste anses vara mest graverande för Åkerhielm är vissa utsagor i de främmande ministrarnas depescher. Någon anledning att betvivla Guy Dickens' uppgifter om att Åkerhielm rått England att lägga beslag på svenska fartyg eller Panins om att Åkerhielm efter sitt avsked tillrätt ryska militära åtgärder mot Sverige synes

inte föreligga. Här skall inte göras något försök att i detta avseende rehabilitera Akerhielm. Förhållandet förklaras av hans eget lidelsefulla väsen och av partifejdens bitterhet. Kampen var hård, och de medel man använde ej alltid de renaste.

Det har framgått, att Akerhielm ägde vissa mindre tilltalande egenskaper. Han framstår dock, framför allt genom sin målmedvetna oppositionspolitik under riksrådstiden, som en av sitt tidsskedes märkligaste statsmän, som i tankeklarhet, handlingskraft och oförskräckt mod ägde få likar och ingen överman.

KÄLLOR OCH LITTERATUR

I. OTRYCKTA KÄLLOR.

Riksarkivet (RA).

Rådsprotokoll i flera slags ärenden 1714, 1722—1723.

- » » justitieärenden 1743—47.
- » » utrikes ärenden 1723, 1739—1747 (URP).
- » » krigsärenden 1741—1742.
- » » inrikes civila ärenden 1727—1728, 1739, 1743—1747 (IRP).

Hemliga rådsprotokoll i flera slags ärenden 1741—1747 (Heml. rådsprotokoll).

- » » rörande växelkursen 1744.
- » » i justitieärenden. Banklagstiftning 1745 (Heml. rådsprotokoll rörande bankfrågan).
- » beredningens protokoll 1743—1753.

Riksregistratur september 1712.

Justitierevisionens registratur 1723.

Kanslikollegii arkiv. Ser. E:IV, vol. 51. Skrivelse från Samuel Akerhielm d. y.

Betänkanden i utrikes ärenden 1719—1814. Major Boijes relation.

Kanslipresidentens arkiv. C. Gyllenborgs koncept 1739.

Diplomatica.

Anglica. Till Christoffer Leijoncrona från svenskar.

C. M. Wasenberg till kanslipresidenten 1742.

Danica. Kungl. Maj:t till C. G. Tessin 1744.

Muscovitica. J. Ch. Düring till Kungl. Maj:t och kanslikollegium 1743.

Prästeståndets arkiv. Protokoll 1738—1739, 1746—1747.

Borgarståndets arkiv. Protokoll 1746—1747.

Bondeståndets arkiv Protokoll 1746—1747.

Frihetstidens utskottshandlingar.

- Riksdagen 1719. Vol. 1. Sekreta utskottets protokoll (SUP).
- » 1720. Vol. 1. Sekreta utskottets protokoll.
Vol. 2. Koncept till regeringsformen m. m.
- » 1731. Vol. 18. Justitiedeputationens protokoll.
- » 1734. Vol. 1—2. Sekreta utskottets protokoll.
Vol. 7. Sekreta utskottets handlingar.
Vol. 11. Sekreta utskottets protokoll angående sekreta bihanget, med handlingar.
- » 1738—39. Vol. 1—2. Sekreta utskottets och Stora sekreta deputationens protokoll.
Vol. 8. Sekreta utskottets handlingar, däribland Mindre sekreta deputationens betänkanden.
Vol. 12. Sekreta utskottets deputerade angående försvarsplan. Protokoll och handlingar.
Vol. 14. Sekreta deputationens protokoll och handlingar.
- » 1740—41. Vol. 1—2. Sekreta utskottets protokoll.
- » 1742—43. Vol. 1—2. Sekreta utskottets protokoll.
Vol. 8. Rådets protokollutdrag m. m.
Vol. 13. Stora sekreta deputationens protokoll m. m. angående tronföljden.
- » 1746—47. Vol. 1—2. Sekreta utskottets protokoll.
Vol. 3—4. Sekreta utskottets koncepter.
Vol. 9. Bl. a. handlingar angående Korffs audiens.
Vol. 12. Handels- och manufakturdeputationens handlingar.
Vol. 15. Diverse deputationers handlingar.
Vol. 21. Mindre sekreta deputationens protokoll och koncepter.
Vol. 25. Bergsdeputationens registratur.
Vol. 26. Bergsdeputationens handlingar.
Vol. 32. Defensionsdeputationens handlingar angående krigsväsendet till lands.
Vol. 41. Justitiedeputationens protokoll och handlingar.
Vol. 83—84. Expeditionsdeputationens koncepter till ständernas brev.
- » 1751—52. Vol. 1. Sekreta utskottets protokoll.
Vol. 2. Sekreta utskottets koncepter.

Riksens ständers kommissioner.

Sekreta utskottets deputerades protokoll och handlingar 1747.
Kommissionens över Springer protokoll och handlingar 1747.

Rikens ständers kommissions konceptprotokoll och koncepter till expeditioner år 1747.

Särskilda och hemliga protokoll hållna uti rikens ständers kommission år 1747.

Biographica: Akerhielm.

Sköldebrevssamlingen. Brev till Sam. Akerhielm d. y. från C. G. Mörner. Adelsbrev. Vol. 16. Adelsbrev för bröderna Gathenhielm.

Kommissionen angående nytt privilegium på ostindiska handeln. Protokoll 1746 (Kommissionens protokoll).

Enskilda samlingar.

Bergshammarsamlingen. Processhandlingar: Christina Beata Lillie contra Samuel Akerhielm angående Margretelund.

Börstorpsamlingen, vol. 151. Brev från Sigrid Bonde till Brita Stina Sparre.

Hjälmarsbergssamlingen. Skrivelser till Gillis Akerhielm.

von Nolckenska samlingen, vol. 24. Protokoll över konferens med engelske ministern.

von Nolckenska samlingen, vol. 25. Journal förd av E. M. von Nolcken. Tessinska samlingen, vol. 61. Utdrag ur brev till J. Arckenholtz.

Avskriftsamlingar.

Sigrid Leijonhufvuds samling, vol. 4. Brev till och från C. G. Tessin. Malmströms avskriftsamling¹ (Mlm): Franska, engelska o. ryska ministerberättelser från Stockholm. Instruktioner till ryske ministern i Stockholm. Malmströms franska anteckningar = anteckningar av Malmström ur franska ministerrelationer stödda på minnet och från arkivet medförda småappar. Vissa saker kunde nämligen på grund av censuren ej noteras på arkivet.

Bihang: Brev från Harald Hjärne till C. G. Malmström.

G. H. Stråles avskriftsamling (St.): Engelska o. hessiska ministerberättelser från Stockholm.

J. E. Waaranens avskriftsamling: Ryska ministerberättelser från Stockholm. Relationer från general Keith.

Wahrenbergs samling, vol. 5: Utdrag ur John Robinsons relationer från Stockholm och instruktioner för honom.

Moderna avskrifter ur olika svenska arkiv: Säby.

Fotostater: Spridda aktstycken ur arkivet på Margretelund.

¹ För de engelska ministerrelationerna anges i varje särskilt fall, varifrån de hämtats. Uppgifterna från de franska ministrarna i Stockholm härrör, då ej annat anges, från Malmströms avskriftsamling. De ryska depescherna citeras ur Waaranens avskriftsamling fram t. o. m. 24 oktober 1746, sedan ur Malmströms avskriftsamling. Uppgifter från de preussiska, hessiska och sachsiska diplomaterna i Stockholm är, när ej annat anges, hämtade ur Fryxells avskriftsamling.

Bergskollegii arkiv.

Protokoll 1747.

Bergverksrelationer. Nora och Linde 1695—1749. Tablå öfver tillverkning och avsättning vid Dylta 'svavelbruk.

Svea hovrätts arkiv.

Adliga bouppteckningar. Efter Anna Christina Feif på Dylta den 15 febr. 1759; på Margretelund den 23 mars 1759.

Efter Samuel Akerhielm d. y. på Dylta den 2 mars 1769.

Kammararkivet (KA).

Likvidationer. Krigskollegium. Efter 1680. Krigsrådet Samuel Akerhielm. Kammarkollegium. Andra avräkningskontoret. Rese- och traktamentsräkningar. Akt nr 73.

Riksbankens arkiv.

Bankodeputationens protokoll 1746—47.

Bokhållerriutskottets protokoll 1746—47.

Stockholms stadsarkiv (SSA).

C1a:4: Dopbok i Maria Magdalena församling 1683—90.
Mantalslängd 1740.

Slottsarkivet.

Brevbok för år 1741.

Hovstatens huvudbok för år 1742.

Kungliga Biblioteket (KB).

Autografsamling. Samuel Akerhielm d. y.

Ep A 3: Brev till Samuel Akerhielm d. ä. och hans familj från flera korrespondenter.

I t 11: Daniel Tilas, Curriculum vitae.

Sv. topograf. saml., M:23:2: Daniel Tilas, Österåkers sockens minne.

D:329:10:1—2. Anders Fryxells samlingar till Sveriges historia. Utdrag ur franska, preussiska, hessiska och sachsiska ministerberättelser.

D 849: Sagubrott av 1734 års riksdag.

Uppsala Universitetsbibliotek (UUB).

X 240: Papper angående Samuel Akerhielm d. ä. och Samuel Akerhielm d. y.

X 258: Carl Ehrenpreus' levnadsbeskrivning.

F 274: Handlingar till Sveriges politiska historia 1718—23.

F 363: Brev från Samuel Akerhielm d. y. till C. G. Tessin.

N 947: Voltemat, Anekdoter till 18:de seklets historia, Tom 5 (Voltemats anekdoter).

N 971: Andreas Browallius' dagbok.

Westinska samlingen 866: Biographica: Akerhielm.

Harald Hjärnes samling: Ryska ministerrelationer från Stockholm.

Lunds Universitetsbibliotek (LUB).

Brev och handlingar rörande generallöjtnanten C. L. von Ascheberg.

Ericssbergs arkiv.

Brev från Samuel Akerhielm d. y.

Margretelunds arkiv.

Samuel Akerhielm d. y:s levnadsbeskrivning och övriga efterlämnade papper.

Sten Landahls excerptsamling.

Holsteinska ministerberättelser från Stockholm.

Public Record Office, London.

Spridda engelska ministerrelationer från Stockholm 1741—47 (i fotostater).

Avskrifter meddelade av fil. lic. Torgny Höjer (Höjer).

Rigsarkivet. Köpenhamn (DRA).

Danska ministerrelationer från Stockholm 1738—49.

II. TRYCKTA KÄLLOR.

Album studiosorum academiae aboensis. Abo akademis studentmatrikel. Anyo upprättad af Vilh. Lagus. Förra afdelningen 1640—1740. Helsingfors 1891.

Almquist, Helge, Karolinska anekdoter från frihetstiden. PHT 1916.

Bark, Samuel, Bref från Samuel Bark till Olof Hermelin 1702—1708 I—II. Utg. af Carl von Rosen. Stockholm 1914—15.

Brefvexling mellan konung Carl XII och rådet 1713. HH XI:2. Stockholm 1889.

Andreas Browallius' dagbok. Se Almquist, Helge.

Brusewitz, Axel. Se Frihetstidens grundlagar.

Politische Correspondenz Friedrichs des Grossen V. Berlin 1880.

Karolinska krigares dagböcker jämte andra samtida skrifter IV, VI. Utg. av Aug. Quennerstedt. Lund 1908, 1912.

- Efterrättelser om regementsförändringen i Svea rike år 1719. Historiska märkvärdigheter till upplysning af svenska häfder II. Utg. af Sam. S. Loenbom. Stockholm 1767.
- von Ehrenheim, F. W., Tessin och Tessiniana. Stockholm 1819.
- Facta till revolutionshistorien under konung Carl XII:s regering, drottning Ulrica Eleonoras samt början af konung Fredrics; med teckning af diverse dithörande personers lynnen. HSH VII. Stockholm 1819.
- von Fersen, Fredr. Axel, Historiska skrifter I. Utg. af R. M. Klinckowström. Stockholm 1867.
- Frihetstidens *grundlag* och konstitutionella stadgar. Utg. av A. Brusewitz. Stockholm 1916. (Brusewitz).
- Gömdt är icke glömdt. Se Ridderstad.
- Historiska *handlingar*. Se Brevvexling.
- British diplomatic *instructions* 1689—1789. Vol. III, V. Ed. by J. F. Chance. Publications of the Camden society. Ser. 3, vol. 36, 39. London 1926—28. (Br. dipl. instr.).
- Sveriges rikets *lag*. Gillad och antagen på riksdagen åhr 1734. Stockholm 1736.
- Luise Ulrike, die schwedische Schwester Friedrichs des Grossen. Unge-druckte Briefe an Mitglieder des preussischen Königshauses. Hrsg. von Fritz Arnheim. II 1747—1758. Gotha 1910. (Luise Ulrike, Briefe).
- zu Lynar, Rochus Friedrich, Hinterlassene Staatsschriften und andere Aufsätze I. Hamburg 1793.
- Uppsala universitets *matrikel*. II 1700—1750. Utg. af A. B. Carlsson. Uppsala 1919.
- Modée, R. G., Utdrag utur alle ifrån 1739 års slut utkomne publique handlingar, placater, förordningar, resolutioner och publicationer III. Stockholm 1749. (Modée).
- von Nolcken, E. M., Presidenten baron E. M. v. Nolckens berättelse om rikets tillstånd från 1719 till 1742. HT 1889.
- Ridderstad, C. F., Gömdt är icke glömdt. Historiska bidrag II. Linköping 1846.
- Riksdagen i Stockholm år 1719. Svenska riksdagarne imellan åren 1719 och 1772. Utg. af P. C. Cederschjöld. Stockholm 1825.
- Sveriges ridderskaps och adels *riksdagsprotokoll* från och med år 1719 I—XVII. Stockholm 1875—1906. (RAP).
- Sbornik imperatorskago russkago istoričeskago obščestva, delarna 99, 110, 148. S:t Petersburg 1897, 1901, 1916. (Sbornik).
- Schröder, Herman, Levernesbeskrivning. Utg. av Hilding Pleijel. Samlingar och studier till Svenska kyrkans historia I. Lund 1940.
- Termeden, Carl, Amiral Carl Tersmedens memoarer III. Utg. av Nils Erdmann. Stockholm 1916.
- Tessin, Carl Gustaf, Carl Gustaf Tessins dagbok 1748—1752. Utg. af Sigrd Leijonhufvud. Stockholm 1915.
- Tessin och Tessiniana. Se Ehrenheim.

Sveriges *traktater* med främmande magter VIII. Stockholm 1915—22.
Wrangel, Eric, Kort berättelse om min, Eric Wrangels, usle lefnad.
HSH XXVI. Stockholm 1843.

III. LITTERATUR.

- Ahnlund, Nils, »Kejsardömet Skandinavien». HT 1934.
Almquist, Jan Carl, Börsrättsförordningen 1720 och dess historiska försäljningar. Tidskrift utg. av Juridiska föreningen i Finland 1934.
Annerstedt, Claes, Upsala universitets historia III:1. Uppsala 1913.
Arfwidsson, N., Blackwellska rättegången, en episod ur den s. k. frihetstidens historia, tecknad efter de i K. Riksarkivet förvarade handlingar. Frey 1846.
von Arneth, Alfred Ritter, Maria Theresias erste Regierungsjahre II. Wien 1864.
Beckman, Bjarne, Dalupproret 1743 och andra samtida rörelser inom allmogen och bondeståndet. Göteborg 1930. (Beckman).
—, Anders Drake. SBL XI, Stockholm 1943.
Bergh, Severin, Rådsprotokoll och därmed jämförliga i Riksarkivet förvarade protokoll. Stockholm 1912.
Berg, Tor, Ingemund Bröms. SBL VI. Stockholm 1926.
von Beskow, Bernhard, Minne öfver riksrådet friherre Samuel Akerhjelm. Stockholm 1852.
Boëthius, Bertil, Erland Carlsson Broman. SBL VI, Stockholm 1925.
—, Colin Campbell. SBL VII. Stockholm 1927.
—, Magistraten och borgerskapet i Stockholm 1719—1815. Monografier utg. av Stockholms kommunalförvaltning I. Stockholm 1943. (Boëthius).
Bolin, Sture, Kring Carl XII:s död. Scandia 1930.
—, Olof Johansson Dagström. SBL IX. Stockholm 1930.
Bomgren, Gunnar, Sekretärs utskottet 1723—1756. En rättshistorisk undersökning. Skrifter utg. av Fahlbeckska stiftelsen XII. Malmö 1928. (Bomgren).
Bring, S., Till frågan om Pipers politiska hederlighet. HT 1909.
Brulin, Herman, Den gamla frågan om Pipers politiska heder. HT 1937.
Carlquist, G., Carl Fredrik Scheffer och Sveriges politiska förbindelser med Danmark åren 1752—1765. Lund 1920. (Carlquist).
—, Thure Gabriel Bielke. SBL IV. Stockholm 1923.
—, Josias Cederhielm. SBL VIII. Stockholm 1927—28.
—, Adolf Ludvig Stierneld. Sv. Uppslagsbok, del 26. Malmö 1935.
Carlsson, A. B., Den svenska centralförvaltningen 1521—1809. En historisk öfversikt. Stockholm 1913.
Carlsson, Einar, Freden i Nystad I. Uppsala 1932.
Carlsson, Gottfrid, Rec. av Studier i frihetstidens försvarspolitik. Ett bidrag till Sveriges inre historia 1721—1727 av Jean Häggman. HT 1925.

- Carlson, G. W., Anteckningar rörande svenska kyrkan i London. Bilagor. Stockholm 1852. (Carlson).
- Cederbom, Lars Aug., Jakob Serenius i opposition mot hattpartiet 1738—1766. Skara 1904. (Cederbom).
- Chance, J. F., The alliance of Hanover. A study of British foreign policy in the last years of Georg I. London 1923.
- Danielson, Hilding, Sverige och Frankrike 1727—1735. Ett bidrag till belysning av Arvid Horns utrikespolitik. Lund 1920.
- Danielson, Joh. Rich., Die nordische Frage in den Jahren 1746—1751. Beilagen. Helsingfors 1888. (Danielson).
- Dannert, Leif, Svensk försvarspolitik 1743—1757 i dess utrikespolitiska och inrikespolitiska sammanhang. Uppsala 1943. (Dannert).
- Dictionary of national biography. Se Seccombe.
- Elgenstierna, Gustaf, Den introducerade svenska adelns ättartavlor I—IX. Stockholm 1925—36. (Elgenstierna).
- Evers, Artur, Den svenska brännvinslagstiftningens historia under frihetstiden till hattväldets fall. Lund 1923.
- Falk, Erik V., Daniel Tilas och Fredrik Gyllenborg. PHT 1935.
- Forssell, Arne, Kansliet 1720—1789. Kungl. Maj:ts kanslis historia I. Uppsala 1935. (Forssell).
- Forssell, Hans, Erik Benzelius den yngre. Stockholm 1883.
- Fryxell, And. Berättelser ur svenska historien, delarna 31—39. Stockholm 1863—69. (Fryxell).
- Fröding, G. H., Biografiska studier från skilda tider. Stockholm 1905.
- , Göteborgs donatorer från äldre tid intill våra dagar I. Göteborg 1911.
- Fröman, Nils August, Anmärkningar om bördsrätten. Bilagor. Stockholm 1846.
- Geijer, E. G. Teckning av Sveriges tillstånd och av de förnämsta handlande personer under tiden från konung Karl XII:s död till konung Gustaf III:s antråde av regeringen (Samlade skrifter VI. Stockholm 1927).
- Gezelius, Karl Joh., Släkten Sahlgren från Göteborg. En personhistorisk utredning. Göteborg 1941.
- Grauers, Sven, Arvid Bernhard Horn. Biografisk studie I. 1664—1713. Göteborg 1920. (Grauers).
- Hallendorff, Carl, Frihetstiden. Svenska folkets historia IV. Lund 1920.
- , Riksens ständers bank 1719—1766. Sveriges riksbank 1668—1918 II. Bilagor. Stockholm 1919. (Hallendorff).
- Heckscher, Eli F., Historieuppfattning, materialistisk och annan. Stockholm 1944.
- Hellstenius, J. A. C., Bidrag till svenska ostindiska kompaniets historia 1731—1766. Upsala 1860.
- Skara stifts *herdaminne* I. Utg. af Joh. W. Warholm, Mariestad 1871.
- Hintze, H. O., Bidrag till en öfversigt af Sverges förhållande till utrikes makter från thronföljarevalet 1743 till ambassadören v. Korffs återkallande 1748. Sundsvall 1867. (Hintze).

- Hjärne, Erland, *Från Vasatiden till Frihetstiden. Några drag ur den svenska konstitutionalismens historia.* Stockholm 1929.
- Hjärne, Harald, *Rec. av Die nordische Frage in den Jahren 1746—1751 von J. R. Danielson.* HT 1889.
- , *Storpolitiska villobilder från frihetstiden. Samlade skrifter II.* Stockholm 1932. (Hjärne).
- Holm, Edvard, *Danmark-Norges Historie fra den store nordiske Krigs Slutning til Rigernes Adskillelse (1720—1814) II.* Köpenhamn 1894. (Holm).
- Holst, Walfrid, *Carl Gustaf Tessin under rese-, riksdagsmänna- och de tidigare beskicksåren.* Lund 1931. (Holst).
- Hultin, Arvid, *Finlands litteratur under frihetstiden.* Helsingfors 1906.
- Häggman, Jean, *Studier i frihetstidens försvarspolitik. Ett bidrag till Sveriges inre historia 1721—1727.* Stockholm 1922. (Häggman).
- Höjer, Torgny, *Christopher Springer och principalatsfrågan vid 1742—43 års riksdag. Studier och handlingar rörande Stockholms historia I. Utg. av Nils Ahnlund.* Uppsala och Stockholm 1938. (Höjer).
- Jacobowsky, C. Vilh., *Svenska studenter i Oxford c:a 1620—1740.* PHT 1927.
- Jacobson, Esther, *Bröderna Schechta.* PHT 1926.
- Jacobson, G., *Johan Arckenholtz.* SBL II. Stockholm 1919.
- , *Germund Cederhielm.* SBL VIII. Stockholm 1927.
- , *Carl Gustaf Cronhiort.* SBL IX. Stockholm 1929.
- Jansson, Hjalmar, *Sveriges accession till hannoverska alliansen.* Stockholm 1893.
- Jägerskiöld, Olof, *Hovet och författningsfrågan 1760—66.* Uppsala 1943.
- , *Lovisa Ulrika.* Stockholm 1945.
- Kjellén, Rudolf, *Samuel Akerhielm den yngre och de ryska stämplingarna i Sverige åren 1746—49.* HT 1894. (Kjellén).
- , *Riksrättsinstitutets utbildning i Sveriges historia. Skrifter utg. af Kongl. humanistiska vetenskapssamfundet i Uppsala IV:1.* Uppsala 1895.
- Kuylentierna, Carl W. U., *Om rekognitionsskogar och under bruk skatteköpta hemman med särskild hänsyn till å desamma förbehållna enskilda rättigheter.* Lund 1916.
- Lagerroth, Fredrik, *Om konungamakten i frihetstidens statsrättsliga teori.* Statsvetenskaplig Tidskrift 1909.
- , *Frihetstidens författning. En studie i den svenska konstitutionalismens historia.* Stockholm 1915. (Lagerroth).
- , *Frihetstidens maktägande ständer I—II. Sveriges riksdag I:5—6.* Stockholm 1934.
- , *Det svenska statsrådets ansvarighet i rättshistorisk belysning.* Scandia 1939.
- Leijonhufvud, Sigrid, *Ur svenska herrgårdsarkiv. Bilder från karolinska tiden och frihetstiden.* Stockholm 1902.
- , *Erik Sparre och Stina Lillie. Skildring efter bref från karolinska tiden. Bilagor.* Stockholm 1911.

- Leijonhufvud, Sigrid, Omkring Carl Gustaf Tessin I—II. Stockholm 1917—18.
- Svenskt biografiskt *lexikon*, ny följd X. Stockholm 1890—1907.
- Linnarsson, Lennart, Riksrådens licentiering. En studie i frihetstidens parlamentarism. Skrifter utg. av Statsv. föreningen i Uppsala XVI. Uppsala 1943. (Linnarsson).
- Locke, John, Oförgräpelige tankar om världslig regerings rätta ursprung, gränstor och ändamål. Övers. av Hans Harmens. Stockholm 1726.
- Lodge, Richard, The treaty of Abo and the Swedish succession. The English historical review 1928. (Lodge).
- , Lord Hyndford's embassy to Russia, 1744—9. The English historical review 1931.
- Malmström, C. G., Rec. av Bidrag till historien om Sveriges krig med Ryssland åren 1741—1743 af N. Tengberg. Nord. universitetstidskrift 1860.
- , Sveriges politiska historia från konung Karl XII:s död till statsvälföringen 1772. 1:a uppl. II, Stockholm 1863, 2:a uppl. I—VI. Stockholm 1893—1901. (Malmström).
- Millqvist, Viktor, Svenska riksdagens borgarstånd 1719—1866. Personhistoriska anteckningar. (Skrifter utg. af Personhistoriska samfundet V). Stockholm 1911. (Millqvist).
- Montgomery, Arthur, Riksbanken och de valutapolitiska problemen 1719—78. Sveriges riksbank 1668—1918 III:1. Stockholm 1918.
- Munthe, Arne, Kansliet under det karolinska tidevarvet. Kungl. Maj:ts kanslis historia I. Uppsala 1935. (Munthe).
- Naumann, Erik, Alexander Blackwell. SBL IV. Stockholm 1923.
- Nyström, Joh. Fr. De svenska ostindiska kompanierna. Göteborgs kongl. vetenskaps- och vitterhetssamhälles handlingar. Ny tidsföljd, XVIII. Göteborg 1883. (Nyström).
- Olán, Eskil, Ostindiska kompaniets saga. Göteborg 1923.
- Olsson, Ragnar, Bondeståndet under den tidigare frihetstiden. Val, organisation och arbetssätt. Lund 1926.
- von Rauch, Moriz, Politik Hessen-Kassels im österreichischen Erbfolgekrieg bis zum Dresdener Frieden. Marburg 1897. (Rauch).
- Rosman, H. — Munthe, A., Släkten Arfwedson. Bilder ur Stockholms handelshistoria under tre århundraden. Stockholm 1945. (Rosman).
- Schlegel, Bernhard, Margretelund. C. A. Klingspor och B. Schlegel, Upplands herregårdar. Stockholm 1881.
- Schybergson, M. G., Finlands historia II. Helsingfors 1903.
- Schück, Henrik, Ur Axel Reuterholms dagbok. Några kulturbilder från frihetstiden. Stockholm 1921.
- Seaton, Ethel, Literary relations of England and Scandinavia in the seventeenth century. Oxford 1935.
- Seccombe, Thomas, John Robinson. Dictionary of national biography, del 49. London 1897.
- Sjöstrand, Erik, Mynt- och bankpolitik under hattväldet 1738—1764. Uppsala 1908. (Sjöstrand).

- Stamp, A. E., The meeting of the Duke of Marlborough and Charles XII at Altranstadt, April 1707. Transactions of the Royal Historical Society. New Series XII. London 1898.
- Stavenow, Ludvig, Om riksrådsvalen under frihetstiden. Bidrag till svenska riksrådets historia. Upsala 1890.
- , Till belysning af partistriden vid riksdagen 1746—1747. Upsala 1890.
- , De politiska doktrinernas uppkomst och första utveckling under frihetstiden. Historiska studier. Festskrift tillägnad Carl Gustaf Malmström. Stockholm 1897.
- , Samuel Akerhielm d. y. Nordisk Familjebok, del 33. Stockholm 1922.
- Steckzén, Birger, Krigsskollegii historia II. Stockholm 1937.
- Strandell, Birger, Alexander Blackwell — Fredrik I:s livmedikus. Svenska läkartidningen 1940.
- Stählin, Karl, Geschichte Russlands von den Anfängen bis zur Gegenwart II. Berlin & Königsberg 1930. (Stählin).
- Söderberg, Tom, En släktbok och ett släktarkiv. HT 1928.
- Tengberg, Niklas, Bidrag till historien om Sveriges krig med Ryssland åren 1741—1743 I—II. Lund 1857—60. (Tengberg).
- von Troil, Walter, Friherrliga ätten von Troils svenska förfäder. Genealogiska samfundets i Finland årsskrift 1930—31.
- Unger, G., Lars Gathenhielm. KFA 1938.
- Valentin, Hugo, Frihetstidens riddarhus. Stockholm 1915. (Valentin).
- , Judarnas historia i Sverige. Judiska litteratursamfundets skriftserie V. Stockholm 1924.
- Wallén, Holger, De språkliga minoriteternas ställning i Finland i världsligt avseende under perioden 1600—1865. HT för Finland 1934.
- Wallis, Heinrich, Die politische Tätigkeit des Grafen Finckenstein als Gesandter Friedrichs des Grossen. Barth in Pommern 1936. (Wallis).
- Vedel, P., Grev Rochus Friederich Lynar. DHT IV:4. Köpenhamn 1873—1874.
- Wieselgren, Sigfrid, Ur Göteborgs häfder. Om de styrande och de styrde 1621—1748. Stockholm 1878.
- Williams, Basil, The whig supremacy 1714—60. The Oxford history of England XI. Oxford 1939.
- Wrangel, H., Kriget i Östersjön 1719—1721 I—II. Stockholm 1906—07.
- Akerhielm, Erik, — Akerhielm, Nils, Akerhielmska släktboken. Bilagor. Stockholm 1926.

PERSONREGISTER

- Adlerfelt, P., 79, 89, 91, 112, 123, 145, 146.
- Adolf Fredrik, 132—139, 142, 145, 146, 153, 157, 159, 160, 167, 172, 189, 203, 211—215, 226, 231—233, 239, 240, 251, 271—276, 323, 325, 326, 335.
- Ahlefeldt, B., 31.
- Alstrin, E., 261, 311, 312, 314.
- Ankarcrona, T., 194, 195, 238, 258, 307.
- Anna Ivanovna, kejsarinna av Ryssland 1730—40, 43, 104, 105.
- Anna, kejsarinnan Annas systerdotter, 104.
- Anna, Peter I:s dotter, 37, 43.
- Arckenholtz, J., 45, 46, 53—56, 63, 64, 66, 79, 81, 89, 217, 219, 231, 240.
- Arfwedson, A., 190—192, 194, 195, 197, 201.
- Arfwedson, J., 190—192, 194, 195, 201.
- Arfwedson, Maria, 190.
- Asseburg, L. J., 168, 169.
- August II, 44.
- August, kurfurste av Sachsen, 44.
- v. Bahr J. Ch., 124.
- Banér, A., 61, 68, 86, 91, 102, 112, 145.
- Barck, N., 146, 216, 225, 226.
- Barck, S., 11, 12, 52, 61, 64, 68, 70, 71, 124, 146.
- Benzelius, E. d. y., 33, 53, 54, 57, 60, 65, 67—69, 72, 76, 79.
- Benzelius, H., 303, 305.
- Benzelius, J., 65.
- Benzelstierna, L., 238, 249, 258.
- Bergius, A., 238, 258.
- Bestuzjev-Rjumin, A., 113, 149, 155, 157, 162, 164, 204, 217, 218, 321—323, 334.
- Bestuzjev-Rjumin, M., 45, 46, 113, 114.
- Bielke, T. G., 52, 61, 64, 68, 70, 71, 76, 77, 113, 114, 122, 124, 168, 208, 210, 217, 233, 283, 320, 329, 330.
- Bilberg, J., 13.
- Birkenfeld se Kristian.
- Biron, hertig av Kurland, 104.
- Björnberg, C., 289.
- Blackwell, A., 233, 277, 278.
- Boberg, C. G., 236, 240, 292.
- Boije, C. G., 65.
- Boije, H. H., 329—334.
- Bonde, G., 41, 52, 61, 64, 68, 70, 71, 77, 78, 124, 208, 217, 283.
- Bonde, Sigrid, 172.
- Boneauschiöld, G., 124.
- de Bonneval, C. A., 92.
- Borg, A., 65, 238.
- Bousquet, J. L., 120.
- Broman, C. 191, 194, 195, 238, 251, 258.
- Broman, E., 173, 174, 213, 249, 312—316, 318, 320, 322.

- Browallius, A., 45.
 Browallius, J., 45, 238, 240, 243, 244, 248, 251, 256, 258, 259, 261, 284, 296, 304, 307, 311, 317, 332.
 Brummer, Karl Peter Ulriks hovmästare, 155.
 Bröms, I., 15.
 Bröms, Margareta, 11.
 v. Buchwald, holsteinskt sändebud, 132, 133, 135.
 v. Buddenbrock, H. M., 77, 105, 108, 120, 121.
 Burnaby, J., 122—124.
- Campbell, C., 190.
 Carlson, E., 49, 92—94, 100.
 Carteret, J., 123—125, 127—129, 131—133, 135, 143, 144, 156, 160, 163.
 de Casteja, fransk minister i Stockholm, 44—46, 48, 49, 52, 60, 85, 339.
 Cedercreutz, H., 145, 146, 149, 154, 157, 158, 161, 165—167, 172, 178, 179, 181, 185, 187, 195, 202, 203, 207, 212, 227, 283.
 Cederhielm, C. V., 244.
 Cederhielm, G., 32, 35.
 Cederhielm, J., 14—17, 32, 35, 37, 39, 40, 45, 70, 77, 82.
 Cederström, O., 74, 88, 89, 91, 112, 119, 142, 145, 146, 161, 203.
 Chesterfield, Ph. D. Stanhope, 232, 278.
 de la Chêardie, fransk ambassadör i Ryssland, 102, 105, 116, 119, 125, 155, 157, 164.
 Coyet, S., 65, 238, 245, 249, 251, 256, 258, 260, 261, 263, 289, 296, 304—306.
 Coyet, V. J., 17.
 Creutz, E. J., 37, 52, 61, 64—68, 70, 71, 89.
 Cronhielm, G., 19.
 Cronhjort, C. G. 263, 264, 296, 304.
 Cronstedt, C., 69, 88, 105, 106, 120.
 Cronstedt, C. J., 87.
 Cronstedt, J., 79, 84, 87, 90, 91, 93, 96, 97, 102—106, 111, 114, 116, 118, 121, 124, 128, 134, 136, 140, 145, 148, 151, 160—162, 167, 168, 178, 179, 181, 185, 187, 195, 202, 203, 252, 253, 256, 281, 294, 298, 302, 306, 308.
 Cronström, D., 16.
 Dagström, O., 41, 42.
 De la Gardie, M. J., 86, 87, 91, 112, 169.
 Derith, Sara, 87.
 Didron, J. F., 51.
 v. Diemar, E. H., 169.
 v. Dittmer, J., 80.
 Dolgoruki, V. L., 40.
 Drake, A., 178, 179.
 v. Düring, J. Ch., 22, 120, 125, 149, 208, 209, 309, 310, 333.
- Eckman, P., 236.
 Ehrencreutz, O. B., 65, 238, 259.
 Ehrenpreus, C. D., 20, 46, 53, 57, 60, 67, 70, 71, 80, 81, 88, 91, 96, 98, 99, 101, 112, 116, 121, 141, 145, 146, 151, 159, 167, 179, 181, 185, 187, 191—193, 203, 317.
 Ehrenstrahl, F. J., 40.
 Ekeblad, C. d. y., 69, 72.
 Ekerman, P., 238.
 Ekman, P. H., 289, 304, 306, 312.
 Elisabet, 104, 108, 109, 115, 116, 125, 126, 128—137, 149—152, 154, 155, 157, 161, 163, 165, 167, 168, 209, 213—217, 219, 273, 276, 317, 318, 321, 324, 325, 333.
 Faggot, P., 236, 238, 249, 304, 308.
 Fahlström, L., 24.
 Falkenberg af Trystorp, G., 238.
 Feif, Anna Christina, 18, 172, 264, 322.
 Feif, Brita Maria, 322.
 Feif, C., 18—21, 24, 35, 264, 265, 268, 322.
 v. Fersen, F. A., 339.

- v. Fersen, H., 25, 38, 39, 46, 48, 50, 51.
- Filenius, P., 238, 264.
- Finch, E., 52, 74, 77, 78, 82, 95, 122, 168.
- v. Finckenstein, C. W., 158, 166, 167.
- Finerus, C. E., 245—248, 250.
- Fleury, kardinal, 54—56, 93, 94.
- Franck, C., 200.
- Fredenstierna, A., 325, 326, 334, 337.
- Fredrik I, 22, 23, 27—30, 32—36, 38—41, 46, 47, 50, 55, 74, 84, 93, 94, 97, 103, 107, 112, 116, 121, 124, 127, 130—134, 138, 140, 141, 144—146, 157—160, 167—175, 179, 185, 194, 195, 203, 206, 212—214, 227, 233, 235, 249, 277, 280, 282, 283, 292, 313—315, 322—326, 331, 334, 335, 340, 341.
- Fredrik II av Preussen, 110, 157, 158, 163, 166, 222, 272, 275, 276, 330, 341.
- Fredrik, kronprins av Danmark, 136, —138, 142, 178.
- Fredrik av Hessen, prins Wilhelms son, 131, 133, 323.
- Fuchs, R., 77, 124.
- Funck, G., 40.
- Gathe, Ch., 21.
- Gathe, L., 21.
- Gathenhielm se Gathe.
- v. Gedda, C., 322, 323.
- v. Gedda, N. P., 16, 134, 135.
- Gerdessköld, J., 236.
- Giös, L. J., 310.
- Gran, J. Ö., 247.
- Grill, C., 184, 191, 194, 195, 200, 201.
- v. Grooth, C., 238, 258.
- Guy Dickens, M., 124, 128, 129, 131—135, 137, 141—144, 147, 156, 163, 164, 197—199, 201, 207—210, 270, 275, 278—280, 298, 300, 301, 315, 317—321, 329.
- Gyllenborg, C., 15, 25, 35, 41, 44—48, 53, 54, 57, 63, 66, 74—79, 82, 87, 89—91, 94, 95, 99, 101, 102, 108, 109, 112, 114, 116, 119, 122, 123, 126—128, 137, 142, 145—147, 149, 150, 152, 154, 157, 159, 160, 165—167, 171, 179, 184, 185, 203, 213, 252, 253, 256.
- Gyllenborg, F., 184, 185, 258, 260.
- Gyllenborg, H. A., 71, 184, 240, 245—250, 260, 262—264, 284, 289—291, 294—297, 302, 304, 307, 312, 339.
- Gyllenborg, J., 112, 114, 119, 145, 146, 159, 167, 170, 179, 184, 185, 187, 203, 227.
- Gyllenborg, O., 34, 35.
- Gyllengrip, G., 238, 264.
- Gyllenstierna af Steninge, C., 37.
- Gyllenstierna af Lundholm, G. J. 108, 113.
- Gyllenstierna af Björksund och Helgö, N., 35.
- Güntherfelt, G. F., 70.
- Göthenstierna, D., 238, 251, 256, 258, 264.
- Hamilton af Hageby, H. J., 51.
- Hamilton af Hageby, M., 69.
- Hammar, M., 236.
- Harrington, W. Stanhope, 160, 165, 232.
- Hedman A., 228, 233.
- Helin, K., 263, 264.
- Helstadius, J. T., 238, 259, 261.
- Hermelin, O., 12, 14—18, 70.
- Hollsten, D., 281, 287—289, 293, 294, 298, 299, 301, 302.
- Hollsten, G., 264.
- Hoof, hovauditör, 329, 334.
- Horn, A. B., 17, 20, 23—25, 27, 34, 36—41, 43—48, 50—54, 56, 58, 59, 61—63, 67, 70, 73, 75, 76, 78, 82—90, 99, 123, 168, 231, 248, 339, 341.
- v. Hylteen, S., 41.
- Hård, C. G., 52, 61, 64, 68, 71.
- Härleman, C., 69, 173, 245, 249, 303, 307, 310, 340.
- Humble, G. A., 62.

- v. Hökerstedt, J., 230.
 v. Höpken, A. J., 53, 214, 225, 282, 308.
 v. Höpken, C. F., 49, 92—94, 100.
 v. Höpken, D. N., 40, 44—49, 54, 75, 77.
 Höök, kanslist, 233.
- Jerner, J., 236.
 Jernstedt, J., 238.
 Juslenius, D., 13.
- Karl VII, 127, 158, 162, 166, 175.
 Karl XI, 222, 248.
 Karl XII, 18—24, 82, 83, 88, 265, 275, 309.
 Karl Fredrik av Holstein-Gottorp, 30—32, 37, 41, 43, 47.
 Karl Peter Ulrik av Holstein-Gottorp, 130—132, 135, 139, 153, 155, 162, 163.
 Katarina I, 37, 43.
 Keith, J., 151—155.
 Kierman, G., 53, 179—181, 201, 230, 239, 249.
 Klinckowström, L., 192, 193.
 Klingström, hovrättsadvokat, 233.
 v. Kochen, J. H., 19, 124, 125, 217, 220.
 v. Korff, J. A., 151, 152, 190, 197, 198, 201, 204—220, 222, 233, 241, 251, 260, 271, 274—276, 279, 298, 310—313, 315, 317—323, 337.
 Kristian VI, 149.
 Kristian av Zweibrücken-Birkenfeld, 130, 132, 133, 136.
 König, H., 190.
- Lagerberg, C., 238, 264, 296, 303, 310.
 Lagerberg, S., 35, 41, 61, 68, 76—79, 84, 87, 88, 91, 93, 96, 101—106, 108, 111, 114, 116, 120, 121, 124, 134, 136, 140, 145, 150—152, 154, 160, 161, 167, 168, 178, 179, 181, 185, 187, 189, 195, 203, 252, 253, 256.
- Lagercrantz, C. O., 46, 48, 53, 60, 70, 121.
 Lagerfelt, G. A., 186, 187.
 Lagerflycht, J., 238, 249, 258, 262.
 de Lanmary, fransk ambassadör i Stockholm, 134, 147, 156, 165, 218.
 Lefebure, J. H., 200, 201.
 Leijoncrona, Ch., 14, 15.
 Lestocq, J. H., 155.
 Leszcynski, S., 44.
 Lewenhaupt, Ch. E., 37, 44, 45, 52, 53, 60, 65, 68, 71, 77, 79, 80, 82, 112, 114, 115, 117, 119, 120, 121, 125, 170, 171.
 Lidius, E., 238, 264.
 Lillie, Christina Beata, 25.
 Lillienberg, J. G., 238, 240, 244, 251, 256, 258—260, 284, 295, 297, 306.
 Lind, J., 238, 259.
 Lovisa Ulrika, 157, 271, 272, 275, 276, 335.
 v. Luberas, J. L. Pott, 164, 165, 167, 168, 203, 204, 207, 209, 220.
 Lund, D., 14.
 zu Lynar, R. F., 82, 95, 336.
 Löwen, A., 79, 90, 91, 99, 112, 114, 116, 121, 127, 145, 146, 149, 160, 161, 165, 167, 179, 185, 195, 203, 207, 212, 215, 219, 227.
 Löwen, F., 208, 212.
 Löwenhielm, C. G., 178, 179, 185, 245—247, 249, 250, 259, 262, 263, 281, 289, 290, 296—298, 303, 306—310.
- Manquer, J., 280, 311, 312, 316, 317.
 Maria Teresia, 163.
 Meijerfeldt, J. A., 61, 68, 86, 91, 112, 145.
 Melander, P., 235.
 Melin, E., 235.
 Mollin, J., 310.
 Mollsdorff, Catharina, 11.
 Mollsdorff, L. Danielsson, 11.
 Montelius, J., 314.
 Mörner af Morlanda, C. G., 21.
- v. Nerès, J., 124, 217, 219, 220.

- Nilsson, Erik 265—269.
 v. Nolcken, E. M., 104—106, 108, 116,
 166, 167, 192, 193, 212, 214, 307.
 Nordenfeldt, J. V., 265—269.
 Nordenstråhle, O., 90, 91, 93, 96,
 101, 102, 104—106, 111, 114, 136,
 145.
 Odelström, E., 264, 265, 322.
 Omnberg, J., 238, 263, 264, 295.
 Oxenstierna af Korsholm och Wasa,
 B., 222.
 Oxenstierna af Croneborg, G., 25.
 v. der Pahlen, O. Ch., 119.
 Palmfelt, G., 52, 141, 142, 144—146,
 149, 156, 157, 159, 179.
 Palmqvist, J., 16.
 Palmstierna, N., 99, 112, 113, 117,
 170, 173, 174, 240, 245—249, 261,
 263, 276, 289, 290, 296, 304—307.
 Panin, N., 322—334, 337.
 Pechlin, C. F., 143.
 Peter I, 31, 37, 42, 104.
 Piper, C., 14, 16.
 Piper, C. F., 142, 192, 193, 212,
 238, 247, 249, 258, 261, 296, 307.
 Plomgren, A., 184, 191, 194, 195,
 201, 211.
 Plomgren, Th., 53, 71, 143, 176, 177,
 179—182, 184, 191, 201, 239, 297,
 312.
 Posse, A., 90, 91, 93, 96, 101,
 102, 104—106, 111, 114, 119, 121,
 136, 146, 159, 165, 167, 178, 179,
 185, 195, 203, 227, 252—255, 281,
 292—294, 298, 302, 307, 308.
 Poyntz, S., 12, 39.
 v. Psilander P., 238, 249, 259, 264.
 Rappe, Ch., 234, 236.
 Renhorn, O. B., 71.
 Reuterholm, A. G., 327—329, 334.
 Reuterholm, N., 45, 327, 340.
 Rhyzelius, A., 238, 247, 258, 326.
 Ribbing af Zernava, C., 26, 27, 35.
 Ribbing af Zernava, P., 26.
 Robinson, J., 11, 12, 14, 15.
 v. Rosen, G. F., 77, 89—91, 97, 98,
 107, 109, 112, 114, 120, 145, 146,
 159, 173, 179, 185, 203, 227, 254.
 Rothlieb, G. F., 13.
 Rudenschöld, C., 69, 158, 159.
 Rutensköld, F., 31.
 Rydelius, A., 143.
 Rålamb, C. G., 192.
 Rålamb, H. G., 138.
 Sahlgren, J., 261.
 Sahlgren, N., 261.
 S:t Sévérin, fransk ambassadör i
 Stockholm, 52.
 Salin, O., 60, 79.
 Schechta, B. F., 309.
 Schechta, M., 309.
 Schedin, G., 235.
 Scheffer, C. F., 146.
 Scheffer, U., 115.
 Schening, J., 65, 66.
 Schröder, H., 21.
 Schultén, C., 238, 264, 294.
 Sebaldt, C. F., 279, 280, 282.
 Serenius, J., 31, 55—60, 63, 64, 72,
 79, 82, 83, 217, 219, 246, 279, 280,
 311, 315.
 v. Seth, G., 97.
 Silfverhielm, G., 51.
 v. Simolin, J., 322, 329, 331.
 Sinclair, M., 79, 92, 96, 100, 113.
 Siöstierna, A., 90, 91, 107.
 Skutenhielm, A., 124.
 Smajevitsch, rysk sjöofficer, 224.
 Sparre af Söfdeborg, A. R., 240,
 246, 260, 261, 263, 284, 289, 296,
 297, 304, 305.
 Sparre, C. G., 53, 57, 58, 60, 62, 71,
 77, 81, 88, 89, 91, 94, 95, 97—99,
 102, 103, 105, 108, 112, 160.
 Sparre av Sundby, E., 25, 225.
 Sparre, Elsa, 25.
 Sparre af Sundby, Ulla, 171.
 Spens, A., 52, 73, 124, 125.
 Springer, K., 175—184, 190, 200, 201,
 226, 228, 231—233, 237—239, 242,

- 243, 245, 248, 259, 264, 267, 269,
271, 272, 280, 285—289, 299, 305—
307.
- Staël von Holstein, G. B., 208, 333.
- Stenbock, M., 18, 19.
- Stenflycht, J., 41.
- Stenman, J., 238, 251, 256.
- Steuchius, J., 53, 59.
- Stierncrona, G., 35.
- Stierneld, A. L., 32.
- Stierneld, L., 32.
- Stierneld, S. G., 32, 59, 138.
- Stiernstedt, C. J., 46, 48, 53, 60—62,
70.
- Stiernstolpe, B., 121.
- Stobée, L. Ch., 31, 32, 39, 40, 53,
82.
- Strömfelt, O. R., 35, 38, 39, 41, 46.
- Taube, E. D., 52, 61, 64—68, 70, 71.
- Taube af Odenkat, V. L., 227.
- Tersmeden, C., 313.
- Tessin, C. G., 25, 34, 35, 38—40,
45, 46, 52, 55, 59, 69, 71, 73, 74,
76, 78, 93, 94, 105, 112, 114, 136,
137, 140, 145, 146, 149, 150—152,
156, 157, 159, 166, 167, 170, 171,
173, 179, 183, 185, 191—193, 202,
203, 211, 213—216, 226, 227, 254,
271, 274, 277, 316, 319, 329, 332,
340.
- Tessin, N., 19.
- Tilas, D., 26, 135, 174, 185, 258, 265,
266, 268—270, 327.
- Timell, J., 65.
- Tottie, Ch., 176, 190, 201.
- Trapp, Ch., 230, 251, 256.
- Troilius, S., 236, 245, 247, 248, 250,
261—263, 291, 304, 310, 312—317.
- Trägårdh, E., 62.
- v. Törne, O., 47, 48, 53, 60—62.
- Ulrika Eleonora, 27, 30, 38, 129, 170,
171.
- v. Ungern-Sternberg, M. A., 125, 134,
142, 143, 207, 211, 212, 217, 218,
240, 246, 247, 249, 262, 263, 278,
282, 290, 293, 295, 301—303, 306—
308, 310, 313, 320, 323.
- Wallenstierna, O., 89.
- Wallin, G., 238, 251, 259.
- Walpole, H., 123.
- Warmholtz, C. G., 217, 219, 240, 241,
244, 323.
- Wasenberg, C. M., 106, 123, 125, 127,
128, 131.
- Wechter, E., 89.
- Vellingk, M., 38.
- Westman, P., 200.
- Wetterblad, N., 310.
- Wijkman, J. H., 332.
- Wilhelm av Hessen, kung Fredriks
bror, 124, 131—133, 175.
- Vorontsov, rysk statsman, 216.
- Wrangel af Sauss, A. J., 107, 111,
114, 120, 121, 136, 140, 146, 159,
160, 161, 165, 167, 168, 173, 178,
179, 185, 187, 191—197, 199, 200,
203, 208, 211, 227, 233, 235, 236,
252—256, 277, 281, 292—298, 301,
302, 307, 308.
- Wrangel af Lindeberg, E., 73, 74, 77,
90, 91, 93, 96, 101, 102, 104—109,
111, 112, 115, 116, 119, 121, 136,
140, 141, 146, 149—151, 153—156,
178, 179.
- Wrangel af Adinal, G. G., 259.
- Wrangel af Fall, V. G., 233, 234—
237, 243.
- Wrede, F., 173, 211, 233, 274.
- Wrede, H. J., 65, 130.
- Wulfvenstierna, Jonas, 238, 249, 258,
296, 307.
- Vult von Steijern, J. J., 192, 197.
- Wång, D. J., 233, 292, 311, 312.
- Akerhielm, Anna, 15, 16.
- Akerhielm, Karin se Mollsdorff, Ca-
tharina.
- Akerhielm af Blombacka, L., 13, 42,
57, 71, 211, 251.
- Akerhielm, M., 12, 13.
- Akerhielm, Margareta, 15, 16.
- Akerhielm, S. d. ä., 11—16.

FÖRKORTNINGAR

(Se även under Källor och litteratur.)

- Br. dipl. instr. = British diplomatic instructions.
DHT = Dansk historisk tidskrift.
DRA = Rigsarkivet, Köpenhamn.
h = häfte.
HH = Historiska handlingar.
HSH = Handlingar rörande Skandinaviens historia.
HT = Historisk tidskrift.
IRP = Rådsprotokoll i inrikes ärenden.
KA = Kammararkivet.
KB = Kungliga Biblioteket.
KFA = Karolinska förbundets årsbok.
LUB = Lunds Universitetsbibliotek.
Mlm = Malmströms avskriftsamling.
MSD = Mindre sekreta deputationen.
PHT = Personhistorisk tidskrift.
RA = Riksarkivet.
RAP = Ridderskapets och adelns protokoll.
rel. = relation.
SBL = Svenskt biografiskt lexikon.
SD = Sekreta deputationen.
SSA = Stockholms stadsarkiv.
SSD = Stora sekreta deputationen.
St. = Stråles avskriftsamling.
SU = Sekreta utskottet.
SUP = Sekreta utskottets protokoll.
URP = Rådsprotokoll i utrikes ärenden.
UUB = Uppsala Universitetsbibliotek.